

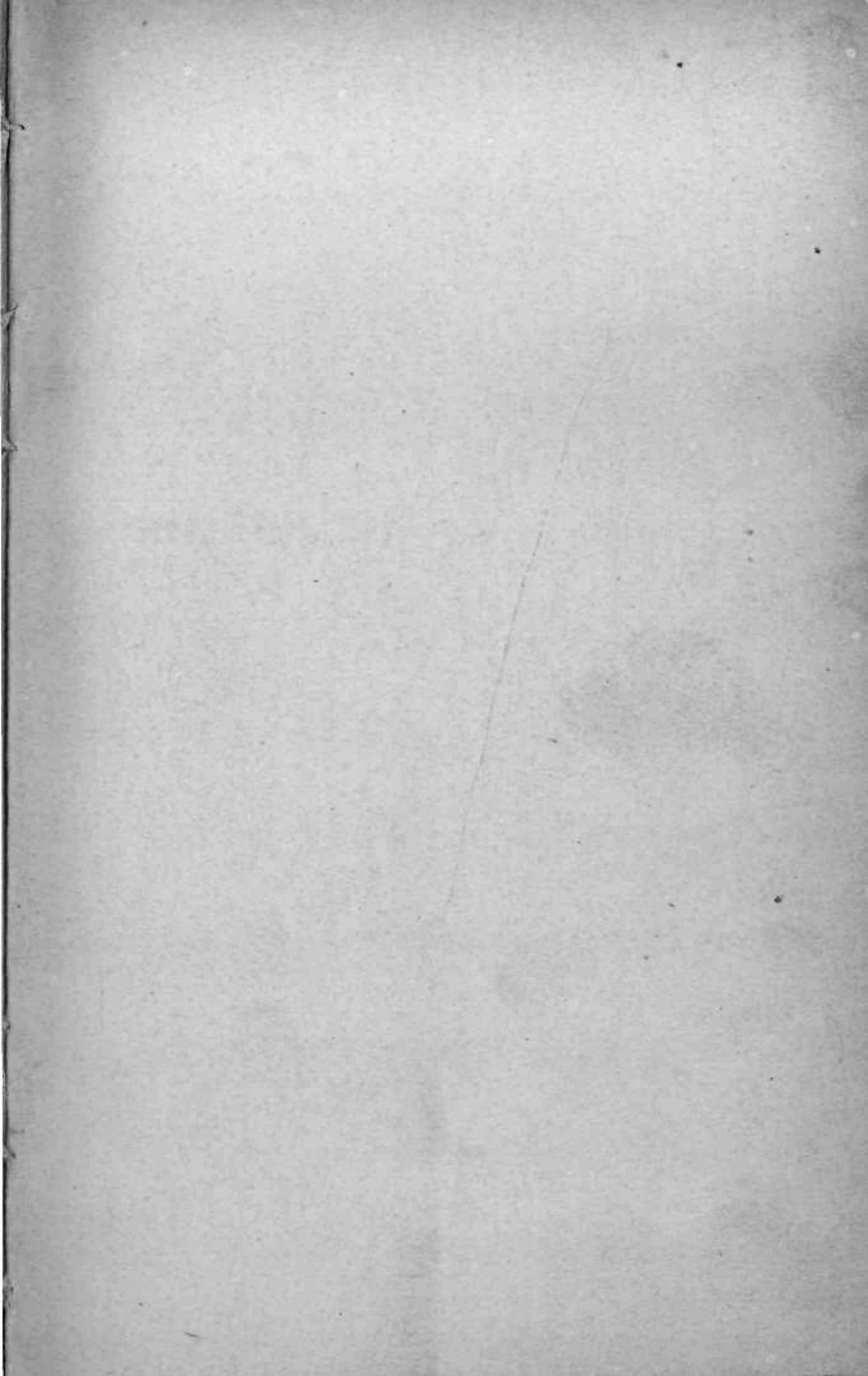
Narodna in univerzitetna knjižnica
Ljubljani

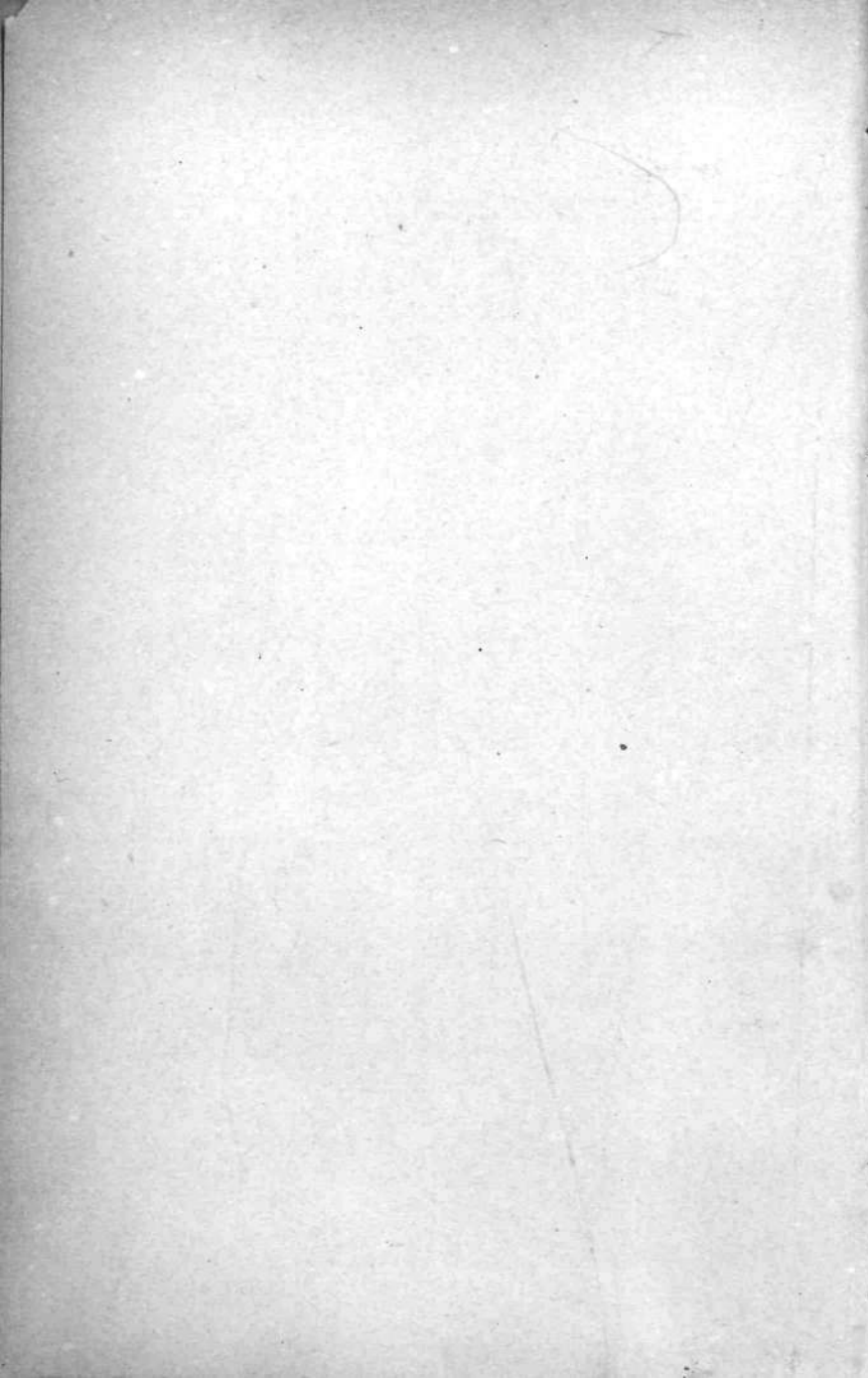

42152

1.

42752 / 1 Č 18

Slovenski pisatelji.

Josip Jurčič.

I.

JOSIPA JURČIČA

ZBRANI SPISI

DRUGA IZDAJA

UREDIL
DR. IVAN PRIJATELJ

V LJUBLJANI 1919
IZDALA IN ZALOŽILA „TISKOVNA ZADRUGA“

JURČIČEVIH ZBRANIH SPISOV

I. ZVEZEK

PESMI. NARODNE PRAVLJICE IN PRIPOVEDKE. SPOMINI NA DEDA.
PRAZNA VERA. UBOŠTVO IN BOGASTVO. JESENSKO NOČ MED
SLOVENSKIMI POLHARJI. JURI KOZJAK. DOMEN

V LJUBLJANI 1919

IZDALA IZ ZALOŽILA „TISKOVA ZADRUGA“

42152

FZC 12161/1951

3051912161

Kazalo.

Urednikov uvod	I.
Pesmi.	
<i>Junakov grob</i>	3
Praznik posvečuj	6
Vilino maščevanje	8
Slovenski junak iz turškega boja	11
Slovenski kres	14
Rakita	19
Predica	23
Sinčkovo vprašanje	25
Stari stolp	26
Kamen na grob	29
Narodne pravljice in pripovedke.	
O Rojenicah	35
Pripovedka o beli kači	36
Stari vojščak	38
Pripovedka o sv. Gregorju	41
O angelu	50
O nadlogi	53
O bogatem kmetu in njegovi hčeri	58
Brat in ljubi	68
Kako so trije bratje hudiču služili	74
Kaj ni nikoli bilo in nikoli ne bo	77
Deklica in Pesoglavec	81
Obri ali Avari	84
Kres pri Slovencih	92
Mogile pri Virju in narodna pravljica o njih	95
Slovenske narodne pripovedi in pravljice	103

Kazalo.

Spomini na deda,

Zakrpana Višnja gora, raztrgan Žuženberk . . .	109
Pozimski večer na slovenski preji	118
Jama, po kateri se pride na drugi svet	133
Kaj se pripoveduje v Križmanovem prerokovanju	142
Prazna vera	149
Uboštvo in bogastvo	173
Jesensko noč med slovenskimi polharji	195
Juri Kozjak	219
Domen.	353
Urednikove opombe	463

Urednikov uvod.

Levstik je rodil Jurčiča¹...

Levec, ki je v Jurčičevi družbi prebil svojo mladost in ki je dodobrega poznal sestavine njegovega talenta, nam je zanesljiva vnanja priča v stvareh te dediščine, silno važne za slovensko literaturo. V svojih „Spominih o Josipu Jurčiči“¹ piše Levec: „In tako Jurčič nekega dné dobí v roke Bleiweisovih ‚Novic‘ letnik 1858. in tam najde v našem slovstvu zgodovinski znamenito razpravo Levstikovo: ‚Napake slovenskega pisanja‘. Trikrat je bral ta spis, ki je takrat v Slovencih napravil toliko hrupa, a vselej mu je vroče prihajalo, tako ga je razvnel. Nauk Levstikov: Slovenskim pisateljem se je od priprostega národa učiti, a ne po tujih vzgledih in svoji glavi pisati — ta zlati nauk si je Jurčič globoko vtisnil v svojo dušo, po tem nauku je pisal vse žive svoje dni. Ta spis, potem Levstikov ‚Martin Krpan‘ in njegovo ‚Potovanje od Lítije do Čateža‘ so vplivali ogromno na mladega dovtetnega gimnazijca.“ — In v „Tolmaču“ k „Napákam slovenskega pisanja“ spričuje Levec še enkrat: „Ta razprava . . . vzbudila je v Slovencih občno pozornost. Močno je vplivala na mlajše pisatelje, zlasti na Erjavca in na Jurčiča. Zadnji je velikrat pravil, da bi nikoli ne bil začel pisati slovenski, da mu Levstik ni odprl očíj s tem spisom“². — Kar se tiče vpliva, ki

¹ Ljub. zvon, 1888, str. 420.

² Levstikovi zbrani spisi. Uredil Frančišek Levec. IV. zv. str. 306.

ga je imel na mladega začetnika „Martin Krpan“, piše Jurčič sam Levstiku sredi decembra 1868: „Prosim Te, da bi mi blagovolil enkrat samo z dvema vrsticama povedati, ali je Tvoj ‚Krpan‘ ves v ‚Cvetniku‘ ali ne. Ustregel bi mi, ko bi mi — samo za mene — povedal, kako si prišel do tega, da si pisal ‚Krpna‘. Ali te je navedla do tega narodna pesem ‚Lambergar in Pegam‘? Ex voto — ker sem Tvojega ‚Krpna‘ s takim veseljem študiral — preden sem sam začel šušmariti — bom o njem pisal“.

To so zanesljive vnanje priče. Notranje priče pa so vsi glavni stavki imenovanih Levstikovih treh spisov, ki jih takoj na prvi pogled spoznamo zopet pri mladem Jurčiču kot merila njegovega pisateljevanja in delovanja. V „Napákah slovenskega pisanja“ pribija Levstik: „Zaklad slovenščini je zmirom še kmet in ljudstvo zunaj mesta... Vedno bi se moralo našim južnim bratom (Srbom) na uho trobiti: Pustite ptuje blago; učite se jezika iz svojih neprecenljivih (narodnih) pesmi; iz njih zajemajte; berite jih noč in dan, da jih boste umeli! Naj imajo vaši poetje krasne pesmi, zložene po duhu izobražene Evrope, ktera njih je vredna jermenje odvezati Kraljevičevim?... Dolenski govor je zaklad našega jezika v oblikah, besedah in prigovorih... Kader se našemu književnemu jeziku dajó pravila, nam je Dolenca in Notranjca na pričo poklicati, in kar ona dva poterdita, móra veljati več ko gorenška svojeglavnost. Vuk uči — in res je tako — da v jeziku, dokler nima še za terdno ugotovljene slovnice, ni nobena beseda provincializem, da je le prav narejena iz domače korenike. Slovenec nima še književnosti; naša slovnica tudi ni še prav za terdno ugotovljena; od skladovanja se nam skoraj še le komaj sanja; toraj ne moremo reči: to in to je provincializem... Naša slaba pisarija ni samo zavoljo tega taka, kakoršna je, ker se ne učimo tam, kjer izvira iz pravega studenca, namreč

kmetu iz ust... tudi ne zavoljo tega, ker besede vse presamovoljno kujemo in pleteničimo — kar tako, da je le — brez kake primere, brez dovoljnega znanja: temuč krivo je zmesi in šušmarije tudi to, da besede, ki so jih neukretni pisatelji družih narečij za silo neukretno zveržili in vrinili v jezik, brezi preudarka jemljemo, in po njihovem izgledu zopet nove nepremišljeno klepljemo vzlasti v pesmih in tehničnih rečeh... pesem nikakor ne more imeti prave poezije v sebi, če vse polno besed v gerbastih sestavah ena druge cucoramo ne nosi, če ni vsaj četrtine zaplat ukradenih družim narečjem (Levstik že tu jasno s prstom kaže na Koseskega!)... Saj ni ne tolika nesreča ne sramota, ako imamo tudi v bukvah kako ptujko... huje pak je, da ne znamo po domače misliti, da ne znamo slovenski zavijati stavkov!... Prešerin, akoravno besed ni koval, pa vender bi rekel, da je pomogel jeziku več od marsikteregea družega pevca, ki po svoje prederzno ugneta slovenščino... Pri nas ne gre drugače: od ljudstva se moramo učiti, kakor zopet iz druge strani moramo podučevati ljudstvo... Tudi naj bi pri miru puščali vse blago družih narečij, vzlasti pa to, kar je novega; saj napek narejati znamo, hvalo Bogu, sami... Najprvo zberimo, kar je domačega, potem še le primerjajmo z drugim... Zadnjič pa izhaja naše slabo pisanje tudi od tod — naj se pové še to; saj je uže enkrat čas, da se izblekne — ker se bojimo vsake sodbe in vsacega še tako pametnega pretresovanja... Res je pa, da sodba plaši diletante, kakor mačka miši; in zato se je menda mi bojimo, ker vse preveč diletantujemo... Kdor Slovincem dobro hoče, naj z mano reče: „Bog živi kritiko!“ V polemiki, ki se je pozneje razvila iz te razprave, je Levstik sam zgostil vse glavne téze člankov v naslednje stavke, ki se pa takrat niso mogli natisniti: „Slovenec naj slovenski piše, kakor se prav govori in

varuje naj se ptujčevanja, kolikor more. Od nekdanjega jezika so nam ostale same razvaline. Otrebiti jih moramo kopriv, mahú in germovja; izkopati moramo kamen, kar je še dobrega, in tako z veliko téžo novo poslopje zidati na podlagi onega, ki smo ga imeli, preden so ga jeli mnogi sovražniki podirati nam. Ali daravno je slovenski govor tako zakopan, vender vsaki pisač naj brez potrebe ne kuje besed; ampak raje naj poslušá, kakó si pomaga kmet, ker še zdaj se iz njegovih ust naučimo toliko, kolikor iz našega najboljšega pisanja. Zatoraj bi morali naši pisatelji vedno in povsod na uho vleči prosto, nepopačeno besedo, sami sebi pa malo upati, ako nočejo zaíti iz pravega pota. Posebno sestavljenk se nam je ogibati, vzlasti če nismo terdni v jezici; kader je pa vender treba katero narediti, naj se išče primére. Med vsemi družimi narečji pa morajo Slovencu biti prosti Serbje izgled in vodilo, ker so mu najbliže ostali, in ker tim niso jezika pokazili neslovanski Slovanje!“

Ko je Levstik tako s svojimi „Napakami“ položil temelj in smer slovenskemu literarnemu jeziku, je nato v svoje sveže popisano „Potovanje“ uvrstil dragocen vstavek, tičoč se „snovi, katero naj bi obdelovali“ — osnovni program našega mladoslovenskega leposlovja, iz katerega je izšel Jurčič ves in cel. V tem svojem spisu izvaja Levstik: „Kdor je prijatelj narodovega izobraženja, gotovo želi, da bi se zatrle prazne vére; pa vender je tudi res, da s tacimi vražami zginejo ob enem vsi národní zakladi: pésmi in pripovédke...“ S toplo besedo se potem spominja narodnega pevca Kančnika, poudarjajoč zlasti uspeh njegovih zabavljivih in šaljivih pesmi. „Kaže nam vse tó, da bi jako ustrégel, kdor bi znal resnico zavijati v prijetne šale. S tacim pisanjem bi se ljudstvo naj laže budilo, naj laže bi se mu dajalo veselje do knjig. Se vé, da bi se moralo pisati v domači besedi, v domačih mislih, na podlagi domačega življenja, da bi

Slovenec vidil Slovenca v knjigi, kakor vidi svoj obraz v ogledalu... Hočeš li biti pisatelj, moraš naj prvo jezik iméti, kolikor je mogoče, pod svojo oblastjo; moraš do dobrega poznati narod — sicer je vse vpuhlo, kar pleteničiš, akoravno morda, sam sebe in svoje bistroglavnosti čez méro vesél, meniš, da tvoje delo je s tim bolj izvrstno in gotovo nesmrtné slave... Za igre nam ne manjka drugega nič, kakor zgodovinske podlage, igrališča in jezika. Sam širokopléči kmet brez težave pripoveduje svoje proste misli v prosti besédi, in slovenski dramatik bi le same kmečke značaje lahko obrazil po življenji in po naravi. Kaj ti bo gospôda, ki je vsa poptujčena?... Pevčevo delo mora biti zrcalo svojega časa, mora stati na vogelnem kamnu narodskega života; sicer nima veljave, ker je enako poslopju na pajčino zidanemu... Skoraj da ravno tako malo snovi imamo za roman; ali djal bi, da tukaj nam stojé odprte vsaj dve poti. Prva je pobožno-narodna, po kateri je pisan Svetin; druga bi morda bila nekoliko zasuknjena po izgledu župnika Wakefieldskega... Saj vémo vsi, da šaljivi Ribničan obide križem svét; da imajo Gorenci dovolj pravlic od vojaških begunov, ki so se potikali po hribih in šumah, vsa náša dežél pripoveduje še dan danes, kako so nek-daj lovili mlade moške in dajali jih po sili na vojsko. Celó rokavnjači in deséti bratje so narodna lastnina, akoravno, vzlasti prvih, nihče ni vesel. Dosti laže bi narejali povésti, ki jim velimo novéle. Tu imamo dovolj gradiva, dovolj pravlic, vzlasti iz turških bojev. Takrat so se obnašali Slovenci bolj samostojno, kakor bodi si kadar koli hoče poprej ali pozneje; zato so pa tudi naše najlepše narodne pesmi iz one dobe. Ali vsa zgodovina tih časov pri nas leži še zdaj v celini. Déla je dosti, a možá ni, da bi se ga lotil... Če tenko preudarimo, res ne moremo tajiti, da je naše slovstvo lep-znanskih reči sílo majhno... sama lirika se je nekoliko

Urednikov uvod.

povzdignila med nami ... Pa naj bo njeno sadje s tím lepše, vender je vse v koséh; celega velicega dela nam ne podaja. Tedaj narod, ki ima le izvrstno liriko, ne more hvaliti se, da ima zavoljo tega tudi uže lastno, polno literaturo. Še menj pa je v tem obziru vredno to, kar je prestavljenega iz ptujih jezikov. Čas je, da bi se iz ljudstva zajemalo bolj kakor do zdaj. Posebno mladi pisatelji, up naše književnosti, naj bi tega ne pozabili.“

Namen, ki ga je imel Levstik pred očmi, ko je postavljaj ta leposlovni program, je bil docela utilitariističen, narodno-prosveten. To je jasno povedal v člančiču „Odgovor sostavku ‚Potrebe Slovincov glede prirodnih ved‘“, v katerem pravi dobesedno v precej prozorni opoziciji proti Bleiweisu: „Čeravno je morda res jako treba ljudstvu ‚razlagati redivnost in vrednost njegovega živeža, imenitnost železnih cest‘ i. t. d., vender menim, da bi narodu za zdaj mnogo bolj koristile dobre pove-sti kratkočasnega in podučnega zapopadka, in druge take reči, pisane v domačem govoru in v domačem duhu. Veselje do branja mora biti med Slovenci mnogo splošneje, kakor je bilo dosihdob, in kakor je še dan danes — česar so pa tudi pisatelji krivi; — potem še le oznanujmo natorne vednosti, ker slab život ne more precej težke hrane.“

Oba ta dva poslednja članka je objavil Levstik v prvem letniku leposlovno - podučnega lista „Glasnika“ (1858); v istem letniku istega glasila pa je obenem natisnil on sam sijajni vzorec in divno udejstvitev teh svojih nazorov — „Martina Krpana“. Za snovjo ni iztikal po svoji glavi. Vzel jo je iz narodno in mednarodno široko znane ljudske pripovedke o orjaku iz preprostega stanu, borečem se na javnem turnirju s tujim vitezom, orožja vaje-nim vojščakom. (Slovenci si pripovedujejo o Petru Klepcu in pojejo o „Pegamu in Lambergarju“, Čehi o „velikanu Ctiborju“, Hrvatje v Istri o „Velem

Jožetu“.) A kako je realiziral in podomačil fantastičnega pravljničnega junaka! Ni ga opisal, kako ruje drevesa, ampak kako prestavlja v zagati svojo kobilico, kako se brani nadležnih mejačev s tem, da poprime enega in druge omlati ž njim. Z eno besedo: Krpana popiše v pristno domači noši, pri starem kranjskem delu — tovrjenju soli — vzame ga naravnost iz naše kmetiške srede od njegovih opravkov, iz čisto slovenskega kmetiškega dejanja in nehanja. Vrhutega pa dá vso povest pripovedovati kmetu Močilarju, da tem lažje na kmetiška usta široko po domače robi in zavija besedo ter jo beli z ocvirki krepkih in tečnih rečenic izvirnega ljudskega inkarnata.

„Déla je dosti, a možá ni, da bi se ga lotil.“ — „Posebno mladi pisatelji, up naše književnosti, naj bi tega ne pozabili.“ Ti Levstikovi klici so razgrelí glavo mlademu drugošolcu Jurčiču, ki je bil baš takrat kot odličén dijak prišel v Alojzijevišče, kjer je slastno prebiral knjige, ki sta mu jih dajala v roke predstojnika Grabnar in Gnjезда. V mladem Jurčiču je našel Levstik talent in moža, ki se je lotil udejitve njegovega programa v polnem obsegu. Treba nam je pogledati samó v notese in zapisne knjižice mladega gimnazijca, pa nam bosta takoj jasna ne samo očividni vpliv Levstika, ampak tudi vsa resnoba, s katero se je pripravljál Jurčič na svoj poklic med Slovenci.

Prvo Jurčičevo delo in zanimanje je veljalo jeziku kot izrazilu, obrazilu in posodi njegove umetnosti, o kateri je zvest načelom svojega učitelja hotel, da bi bila obenem umetnost njegovega naroda. Njegove beležnice vsebujejo le malo izpiskov iz literature. Toliko več strani pa je popisanih z govoricami, izreki, pregovori, izrazi in slikovitimi, krepkimi narodnimi metaferami, o katerih pravi zabeleževatelj, pa jih je „slišal večjidel med narodom.“ Najstarejši notes iz leta 1864.—65. nosi na čelu

besele: „Tu notri se nahaja izreki, primeri in obrazki iz narodovih ust, nabrani po J. Jurčiču.“ Te zbirke nadaljuje Jurčič do konca svojega življenja, pogosto za vsak svoj spis posebej; za zadnji njegov roman „Rokovnjači“ se je našel v zapuščini cel zveženj listkov s takimi beležkami. Kar se tiče jezika, se mora reči, da temelji ves Jurčičev besedni zaklad, vsa njegova frazeologija in zlasti vsa skladnja na dolenjskem, od Levstika tako priporočanem narečju. Neologizmov skoraj ni najti v njegovih prvih spisih, več takozvanih provincializmov.

Tudi kar se tiče leposlovnih snovi in načina umetniškega oblikovanja, se drži mladi Jurčič samó Levstikovih navodil: „dó dobrega poznati narod“, „le same kmečke značaje lahko obraziš po življenji in po naravi“. S kako vnemo študira mladi študent na počitnicah kmete, zlasti tipične kmetiške originale, nam priča njegov „Dnevnik“ s počitnic 1863, v katerem čitamo pod „6. avgustom“ naslednjo notico: „Spet je prešel dan, in jaz se nisem držal, kar sem si namenil. Skoraj bi dejal, izgubil sem ga. Pa čemu bi pisal jeremijado v dnevnik, ki ga menim zase pridržati. Ne daj Bog, da bi prišel drugim v roke, joj meni in moji pisavi potlej. Zadovoljiti se moram z malim, kar menim, da mi je ostalo in kar sem pridobil v spoznavanju ljudi, zlasti naroda domačega. Ako mi je namenjeno, da bi kdaj kaj pisal za narod, mi pride, menim, tudi to malo prav.“ In pod „11. avgustom“ se čita zopet tale značilna beležka: „Ljubi moj dnevnik, zapustil sem te bil. Kakšen dnevnik si ti, ki komaj vsak teden dobiš káko trohico, malo vredno, neumno. Ne daj Bog, da prideš komu drugemu pred oči. Jaz te pisarim zase, za prihodnja leta, da se bom kdaj spominjal let mlade krvi, svojih študij v kmetiški očetni hiši... pišem pa tudi zase študije značajev med slovenskim narodom.“ Na str. 198 te knjige pravi Jurčič, da je „rad zahajal med starikave, koreni-

časte in nepopačene Slovence, da bi se med njimi in iz njih navzel pravega narodnega jezika in značaja“.

Svojo umetnost hoče postaviti na to, kar je imenoval Levstik „vogelni kamen narodskega života“. Loti se najprej izkopavanja „zakladov“ narodnega umovanja in čuvstvovanja: nabiranja narodnega blaga. Ves čas svojega dijakovanja zapisuje iz ljudskih ust narodne pesmi; vse njegove beležnice, vsi njegovi rokopisni zvezki in posamezni lističi so jih polni. Ravnotako pri srcu mu je narodna pripovedka in pravljica. Prva njegova natisnjena stvarca v „Glasniku“ 1861 je narodna pripovedka „o beli kači“; več pripovedek je zapisal, a ne natisnil, večina dovršenih izhaja sedaj prvič v tem zvezku, ki naj pokaže kako globoko se je izkušal začenjajoči narodni umetnik vkoreniniti v prstonarodno umetniško tradicijo, da jo nadaljuje in poplemeniti. Zraven pesmi in pravljic vsebujejo njegovi zapisni lističi vse polno narodnih anekdot, ribniških smešnic in zabavljic, ki jih je zbiral očitno, da jih porabi po Levstikovem navodilu. V njegovih mladostnih papirjih se nahaja tudi precej podroben življenjepis ljudskega pesnika Kančnika, v katerem se pisec naravnost sklicuje na Levstikovo omenitev tega pevca v „Glasniku“ in „Napreju“. V „Dnevniku“ iz leta 1863. je popisanih veliko strani s pripovedmi njegovih muljavskih sosedov o „vojaških begunih, o tihotapcih, o loveih na mlade moške, ki so jih dajali po silí na vojsko“. „Deseti brat“, ki ga gori priporoča Levstik, je bil v Jurčičevem prvem načrtu gotov že v notesu iz leta 1864.-65. Iz tega načrta je nastal v prvem dunajskem letu Jurčičevem prvi slovenski roman; „Rokovnjači“, od Levstika že tu priporočani, so dozoreli šele v zadnjem letu Jurčičevega življenja. Za novelo je svetoval Levstik vzeti snov iz „pravlic, vzlasti iz turških bojev“. Tu ima svoj vir in postanek „Juri Kózjak“. O svojem muljavskem vrstniku Pavletu pravi Jurčič na str. 199 te knjige, da je

vedel, kako Jurčič „rad nadleguje za pripovedke in povesti“. Kakor Levstikov „Krpan“ temelje tudi Jurčičeve prve povestice „Spomini na deda“ docela na narodnih pripovedih. Levstikovo odklanjanje vsega, „kar je prestavljenega iz ptujih jezikov“, je bilo odločilno za Jurčičevo pisateljstvo: preložil je celo kot urednik „Naroda“ za podlistek samó Puškinovo novelo „Dubrovskij“ in podmačil neko nemško Vacanovo povestico. Odtod tudi prihaja, da je tako rad dajal svojim spisom podnaslove „izviren“ roman, „izvirna“ novela itd., v čemer so ga v sedemdesetih letih slepo posnemali skoraj vsi slovenski pisatelji.

Njegove pesmi kažejo jasno, da Jurčič ni bil pesnik. Obrazi se pri njem niso zgoščevali v tesnem okviru stihov, umetniški ogenj v njem ni plapolal sunkoma v bliskih, inspiracija njegova se ni razlivala v melodičnih ritmih. Jurčič je bil pripovednik, lagoden razgrinjevalec svoje in narodne duše, širokopotezen obraznik dogodkov in stvari, živeč v stvareh, pretapljajoč samega sebe v stvarnost, ne pa narobe, kar je bistvena lastnost pesnika. On sam se je postvarjal v prirodi in ni poseboval prirode. Njegove „pesmi“ imajo prešepajoč ritem, premalo zvočno rimo, preohlapno, nekondenzirano izrazno slikovitost, da bi se mogle imenovati pesmi. Sploh niso drugega nego za silo verzificirane povestice iz tistih mladih dni, ko vsak izobražen človek rad stakne par rim. Tudi ta peščica Jurčičevih pesmi je nastala pod Levstikovim vplivom in imela zavesten namen: pobudo epike nasproti prevladajoči liriki, ki se je bila po Levstikovih besedah edina „nekoliko povzdignila med nami“, a katere „sadje je vender vse v koseh, celega velicega dela ne podaja“. Da je imel Jurčič namen vzbuditi v Slovencih takega stihotvornega epika, kakršen je izkušal postati svojemu narodu v prozi on sam, pravi izrecno Levec, ki piše Aškercu 16. I. 1897: „Ponosen sem na to,

da se mi je v „Ljubljanskem zvonu“ posrečilo najti, v Vas najti pesnika, po kakršnem sva mnogo let hrepenela z Jurčičem — pripovednega pesnika slovenskega...“ Jurčičeve „pesmi“ niso torej tolikanj umotvori zase, kakor so v večji meri recepti za rojenega epika-pesnika, ki naj bi prišel. Njihov snovni substrat je isti, kakor pri „Martinu Krpanu“: votek je narodno poverje, so narodni običaji, je narodna zgodovina. Junak iz turških bojev, krške terice, vila maščujoča grajsko krivico, prizadeto kmetu, kresovanje s pripovestmi o kralju Matijažu, o Turkih, Pesoglavcih, divjem možu, neustrašenih treh bratih, izdanem gradu, o deseti sestri, s pesmico o srpku, o siroti, o pastorki, pesem o stari razvalini in nekončana povest v stihih o bratu in sestri, vse to je vzeto iz onega „zaklada“, iz katerega je velel črpati mladim pisateljem Levstik, kakor je on črpal v „Krpanu“, vse to je vzeto iz onih zbirk in študij, ki jih je Jurčič delal, pripravljajoč se z vso vestnostjo in resnobo na svoj poklic. Lirskih pesmi ima Jurčič sploh samo skop par. „Kamen na grob“ bi bil lahko trpek lirski krik, da bi ga ne raztezal epsko razblinjen opis pogrebnega pirovanja prijateljev. V zapuščinskem „Dvomu“ je zapustil najbrž ljubezenski žar do Johane Ottove, Jurčičeve učenke s Kravjaka iz leta 1864., svoje osamljene lirske sledove.

V tesni zvezi z vsem dejanjem in nehanjem, s katerim se je Jurčič pripravljaj na svoje pisateljsko delovanje, je bilo njegovo zbiranje narodnega blaga. Z narodnimi leposlovnimi proizvodi so se pečali pred Jurčičem vsi možje, ki so se vbadali na naši slovstveni ledini. Narodne pesmi omenjata Trubar in Valvasor, jih zbira diskalceat o. Dismas Zakotnik. Zlasti pa navduši Herder s svojo zbirko „Stimmen der Völker in Liedern“ Zoisov krog za narodne pesmi. Baron sam si napravi zbirko takoimenovanih „Viž“, slanih erotičnih poskočnic. Linhart je bil že prej prevel na nemško „Pegama“, Vodnik

posebno marljivo zapisuje narodne pesmi in po njih ubira svoje ritme. Kopitar se navdušuje za narodne pesmi, vzbudi pri Srbih Vuka, išče Vuku kongenijalnega nabiratelja pri Hrvatih in izkuša Jakoba Zupana vneti za isto vlogo med Slovenci. V Čop-Prešernovem krogu je specialist za narodne pesmi Smole, ki izda nekaj pesmi v „Čebelici“ v Prešernovi prireditvi. Poleg Smoleta jih nabirajo tudi Rudež, Kastelec, Mat. Ravnikar in Zalokar. Njihove zbirke porabi Korytko za svoj folkloristični zbornik, iz katerega izda po njegovi prezgodnji smrti Kastelec 5 sešitkov „Slovenskih pesmi kranjskiga naroda“. Poleg Korytka zbira narodne pesmi „po Štajerski, Kranjski, Koruški i zapadni strani Ugarske“ Stanko Vraz in jih obelodani v Zagrebu kot „Narodne pèsni ilirske“. Od petdesetih let dalje se bavijo z nabiranjem narodnega blaga Hicinger, D. Trstenjak, Žakelj, Valjavec, Navratil, Vošnjak, Plohl, Trnovec in mnogi drugi.

Prvi poizkusi Jurčičevega peresa so posvečeni narodnemu tradicionalnemu slovstvu. Pač pod vplivom dotedanjih literarnih delavcev slovenskih zapisuje Jurčič narodne pravljice in pesmi, da reši pozabe umotvore narodne duše, ki jih tudi njegov učitelj Levstik imenuje „zaklade“; zapisuje jih, da jih objavi kot take. V zapuščini ima nekaj pripovedek prepisanih in pripravljenih za natisek ter opremljenih s svojim podpisom. Štiri pripovedke tudi v resnici objavi v „Glasniku“, eno pozneje v prvem letniku „Zvona“. Tudi svojo zbirko narodnih pesmi izkuša objaviti. V program „Klasja“ sprejmeta s Stritarjem poleg slovenskih klasikov tudi en zvezek narodnih pesmi. Ko izide prvi zvezek te zbirke s Preširnom, ko prireja Stritar že drugi zvezek z Levstikom in Jurčič sam tretji zvezek z Vodnikom, piše Jurčič Levstiku 25. V. 1866: „Svojo zbirko narodnih pesmi sem ravno te dni poslal Stritarju, naj ‚obdolžuje‘, katera je za kaj, katera ne. Tudi drugi mi

obetajo; upati je, da jih znesemo lepo skladanico.“ In leta 1868., ko tiskajo Jurčič-Stritar-Levstik prvi (in edini) zvezek nove zbirke „Mladike“, piše Jurčič Levstiku sredi junija 1868: „Če bo prostor, uvrsti moje narodne pesmi.“ Takoj v prvo (in edino) številko svojega „Glasnika“, ki ki ga začne izdajati Jurčič 1869 v Mariboru, uvrsti dve narodni baladi „iz zbirke urednikove“, poudarjajoč potrebo kritične izdaje narodnih pesmi slovenskih, s katero „bi se jako ustreglo naši literaturi in bi bilo vidne koristi za ves razvoj našega narodnega lepoznanstva“. — Narodne pesmi in pravljice zapisuje Jurčič iz leposlovnega interesa, ne iz narodopisnega. Zato zlasti pravljice, posebno kar se tiče jezika, niso fotografirane, ampak nosijo vidne znake Jurčičevega individualnega, sicer zelo narodnega načina pripovedovanja. Pesmi so zaradi svoje sklenjene oblike obdržale bolj prvotni narodni izraz.

Kakšno korist je pričakoval Jurčič za slovensko leposlovje od narodnega blaga? Takšno, kakor njegov učitelj Levstik. Prisvojil si je bil namreč docela Levstikovo tézo in prvo zapoved njegovo, da mora slovenski leposlovec nadovezti na narodno umetniško snovanje. Tam, kjer je narod nehal, mora nadaljevati umetni pisatelj, sicer bo vse njegovo delo „enako poslopju na pajčino zidanemu“. Slovenski pisatelj se mora zasidrati na narodnem umovanju in čuvstvovanju kot „na vogelnem kamnu“. V zmislu tega programa je Jurčič zbiral narodno blago, pisal publicistične članke, ki so v tem zvezku objavljeni za narodnimi pravljicami in pripovedkami, da priporoči narodno blago ne samo kot umotvore samostojne veljave, ampak zlasti tudi kot plodovita tla, v katera se mora vsaditi slovenski narodni pisatelj. Jurčič je torej zapisoval narodno blago ne samo za druge, ampak posebno zase, da si pripravi organsko snov in trdno podlago za svoje delovanje med narodom. Ko izide ta zvezek njegovih zbranih spisov, bomo

šele uvideli, kako sistemno se je pripravljaj na ta svoj posel in kako globoko in zavestno je razpredel korenine svoje umetnosti v narodno dušo.

Kakor sem že rekel, je stopal tu docela ob Levstikovi roki. Po njegovih navodilih je spletel svoj prvi samostojni venček „Spomine na deda“ (umrlega 1858, „ki je za pečjó sedé mlademu vnuku pripovedoval strašne dogodbe“¹ iz samih ljudskih pripovedi. Njih pozorišče je pustil na domačih muljavskih in okoliških tleh; še celo krajevna in osebna imena je le malo izpreminjal. Jezik je pristna dolenjščina v besedoslovju in zlasti v skladnji, vendar brez posebnega nagnjenja do Levstikovih svojevrstnih in koreníčastih lokalizmov, ki dajejo „Martinu Krpanu“ poseben prikus krepkejše velikolaške individualnosti, nego je bila Jurčíčeva muljavska, ki se je v frazeologiji držala bolj srednjega v ljubljanski družbi nastajajočega literarno-razgovornega jezika.

„Dobre povesti kratkočasnega in podučnega zapopadka . . ., pisane v domačem govoru in v domačem duhu“ je priporočal Levstik-občan proti amuzičnemu Bleiweisu; vendar pa njegov dejanski vzorec „Krpan“ ni imel naravnost podučnega namena, ampak si je stavil poleg čisto umetniške tendence najbrž tudi nalogo, samo posredno s kratkočasnim tonom povesti buditi med ljudstvom koristno zanimanje za čtivo. Tudi tu je učene večje in spretno nadaljeval učitelja. Jurčíčevi povestici „Prazna vera“ ter „Uboštvo in bogastvo“ sta dva narodno-prosvetna kosa, kakor bi si jih takrat ne bil mogel boljših želeti sam Levstik. „Vzgleđ, kako se povračujejo abotne vraže“ je razen par začetnih in zaključnih splošnih stavkov popisán tako nazorno in epsko, da že tukaj živo čutimo prihodnjega epika. Zlasti popis perišča, dialog žensk, slika Polonine kočé, karakte-

¹ Levec v „Ljub. zvonu“ 1888, str. 421.

ristika kmeta Slivovca, prizor ob mrtvaškem odru in dramatično efektni umor starke — vse to vzbuja neodoljiv vtisek, da mladi pripovednik že pri svojih prvih korakih ni „kvasil svojim prečastitim bravcem izmišljenih reči, ampak pripovedoval golo resnico“. Pomanjkanje vsake mladostne besedne nabreklosti in bombastike ovaja že strogo ekonomiko umetnika. Psihološka utemeljenost dogodkov in krepki konec daje najboljše izpričevalo začenjajočemu epskemu stavbeniku. — Iste prednosti odlikujejo tudi zgodbo o dvigu in padcu vaškega parvenija Kozma Butka v „Uboštvu in bogastvu“. Zlasti oznaka za začetnika dokaj težke figure „nore Mrete“ kaže, s kakim pridom je študiral mladi študent posamezne markantne tipe na vasi. Kačja dolina in usodepolni najdek v nji je sicer precej nerealen motiv, vzet seveda ne iz opazovanja, ampak najbrž iz drugega vira Jurčičeve inspiracije — iz lokalnega poverja. — Ti dve Jurčičevi povestici sta poleg Erjavčeve „Ni vse zlato, kar se sveti“ in Kersnikovega „Starega Molka“ najboljši podučni povesti za ljudstvo, dva lepa vzorca koristno podslikanega leposlovja.

V „Jesenski noči med slovenskimi polharji“⁵⁸⁰ stoji Jurčič prvič na popolnoma in pristno svojih tleh. To so študije slovenskih kmetiških originalov, ki jih je navdihnilo edino veselje do fabuliranja. Neposredni nagib za ta spisek pa je dobil Jurčič iz avtorja, ki je bil v teh prvih začetniških letih neizčrpljiv izvirek njegove umetniške inspiracije — iz Valvasorja.

Domača zgodovina, ne samo pisana, ampak tudi ona, ki živi v narodnem sporočilu, oprijemaje se liki rastlina ovijavka starih zgradb, samostanov, razvalin in špilj je bila poleg „zakladov“ narodnega blaga — prve podlage snovanja mladega talenta — ona druga dragocena tkanina, v katero je izkušal vplesti doživljaje svoje lastne fantazije. Tudi tukaj je postopal kot zavesten narodni pisatelj najprej po Levstikovih navodilih, pozneje

po svojem sistemnem programu od bližnjih, izza mlada po ljudskih pripovedih znanih, k daljnejšim pozoriščem in dogodkom, katere je študiral po knjigah. Okvir, ki je bil vanj vložen „Martin Krpan“, je bila še bolj pravljíčna zgodovina; cesar Janez ni nikoli živel. Pač pa je tovorjenje s soljo važno poglavje kranjske kulturne zgodovine, ki ga je nameraval porabiti za snov najbrž tudi Jurčič, ker si je v svoj prvi ohranjeni notes zabeležil naslednje verze Jakoba Zupana, očividno, da jih porabi za moto kakega spisa:

„Po skalah gredejo	Tak dedi nam bili
konjiči počas',	pred stotino let;
mehove nesejo,	tovore nosili,
žont ¹ v Krčana vas.	brus, vino, sol, med.“

Kot študent je mladi Jurčič po pripovedovanju brata Antona ob počitnicah najrajši obiskoval v svoji ožji domovini stara, od ljudske domišljije omrežena poslopja. V Ljubljani je v licejki preslonel ure in ure nad kranjskim kronistom Valvasorjem. Iž njega si je v svoje notese izpisaval zgodovino zatiškega samostana, krškega gradu Otoka, soteškega gradu, kmetiških uporov, Kajtimara s Krnskega gradu, celjskih grofov, ljubljanskih meščanov itd. Eden njegovih prvih poiskusov zgodovinskega leposlovja je bila povestica o soteškem graščaku Grimšiču, ki pa je ostala v rokopisu. Vsled tega svojega zanimanja je našel pot tudi k Walterju Scottu, iz čigar zgodovinskih romanov je črpal pozneje toliko pobud. V papirjih njegove zapuščine so sledovi, kako je vadil svoje mlado pero v opisih starih gradov. V notesu iz leta 1864.-65. čitam napr. naslednji „Popis“: „Stara razpadla grajska vrata. Sprednja stran je bila nerodno in s čudovitimi arhitektoničnimi okraski olepšana; nekateri iz-

¹ žonta = iz vina in pol vode.

med teh so bili že padli na tla in so ležali tuintam raztrošeni, za katere se ni nihče več zmenil, kakor da jih je odstranil in odvalil ravno s pota. Veliki kameniti stebri, ki so se svetili v mesečini, so imeli fantastično podobo čudovitih nadnaravnih prikazni. Videlo se je, da je zanemarjeno vse okoli in okoli, in nič kaj dobre slike si ni mogel o notranjem poslopju naslikati, kdor je videl vnanjo nerodnost.“

Prva umetnina, ki jo je zgradil Jurčič na obeh temeljih dotedanje ljudske umetnosti slovenske, na pravljici in domači povestnici, živeči v narodnem sporočilu in zabeleženi v lokalnih kronistih, je bil Juri Kózjak. Seveda mu je služilo to že od naroda obdelovano gradivo samo za okvir. To, kar je vlagal v ta okvir in kako je to delal, je bila lastnina njegovega talenta. A že pri izbiranju okvira je pokazal Jurčič srečno roko in nemalo tudi — realistično naturo svojo. Vložil je — kakor rečeno pač tudi pod vplivnim Levstikovim vodstvom — svojo povest časovno v zgodovino, našemu narodnemu pripovedovanju najpriljubljenejšo: v čase turških bojov. Za krajevni okvir si je izbral sama takšna pozorišča, ki jih je poznal na lastne oči: grad Kózjak, zatiški samostan, vas Krko s krško špiljo, oba grada nad svojo vasjo Kravjak in Mačerolec, svojo domačo vas Muljavo s starodavno cerkvijo Matere božje, vpletajoč v zgodovinske, iz kronistov črpame dogodbe pripovedi, ki jih je sam slišal med ljudstvom, napr. o osah v lipovem duplu pri obleganem taboru. Njegovo izvirno delo je bila fabula, polna zapletkov in razpletkov, skoraj prenatrpana dogodkov, nape-njajočih pozornost in vzbujajočih zanimanje vsled brzega in pestrega dogajanja, menjavanja prizorov, lovljenja med solncem in senco. Že tu se je napovedoval prihodnji pisatelj snovnih „interesantnosti“. Za psihološka gibala si je bil izbral dva krepka moti'va: pohlepnost po blagu, poosebljeno v Petru, in maščevalnost cigana Samola, ki

se obrača najprej zoper Marka, pozneje zoper Petra Kózzjaka. Ta maščevanjaželjnost je v prvi polovici povesti neizprosna proti Marku in jaderno nosi dejanje od poglavja do poglavja, postaja pa popustljiva v drugi polovici povesti napram Petru, kateremu cigan večkrat prizanaša, vsled česar se dejanje retardira, da si pridobi pisatelj priliko opisovanja bojev med turškimi napadatelji in slovenskimi branitelji. Človek ima vtisek, da bi se bila ciganova maščevalnost že davno ohladila nad Petrovo smrtjo, ko bi hudobnega Kózzjaka pisatelj ne rabil še za daljnji razvitek povesti.

Junak povesti ni pravzaprav Juri Kózzjak, ki nastopa samo v začetku kot pasivni otrok in v drugem delu kot poturčen janičar, ki se tudi precej drage volje pusti ciganu izpreobračati, da postane iz „velikanskega glavarja“ ter „silovitega janičarja“ „vsem sosedom čudež, najboljši mož med kranjskimi plemenitaši“. Vsekakor dokaj romantična figura! Dejanje nosi in vrši še bolj romantična oseba ciganova. To je ponosen sin gozdov, ki smatra tatvino za pogum in pri nji navaja svojega sina, je ljubeč oče, ki zna dajati svoji ljubezni do ubitega otroka gorak izraz, je močan „ko bik“, drugič „kakor medved“, prihaja k Petru samo po svojo plačo, a mu ne izsiljuje nadaljnjih zneskov kljub temu, da Peter sam čuti, da „je prišel v poniževalno oblast“ njegovo. To svojo oblast daje Samol čutiti svoji žrtvi bolj v besedah, norčujoč se v sarkastičnih tiradah iz možica „plemenite krvi in grbave postave“. Peter Kózzjak je hudobnež, „kakor stoji v bukvicah“, napr. v vzgledni storiji „o pridnem Janezku in hudobnem Mihcu“, a redko v življenju. Na njegovi sliki ni pomešanih barv resničnega življenja. Njegovo „črno srce“ je risano s samimi temnimi barvami. Temu „nečloveškemu stricu“ „je prešel zadnji ostanek vesti in človeške pravice“. Njegova glava je zmožna „strašne misli, kakršne se ne boji le najhudobnejše

srce“. A to srce je „babje srce“ in „zajčje nature“. Da je podoba odurnega izvržka popolna, je Peter tudi po svoji vnanjosti „suh kot goba in slaboten“ ter vrhu vsega še grbav. V poslednji vnanji črti leži mogoče nastavek poizkušane psihološke razlage njegovega značaja, znane in popularne našemu narodu, ki pripisuje „zaznamovanim“ vse najslabše lastnosti. Vendar moramo reči, da je Peter najbolj nerealna, najbolj šolska figura mladega pripovednika Jurčiča. Precej šablonizirana postava idealnega slovenskega viteza in meniha je tudi Marko Kózjak. Dobro opazovane so epizodne osebe očeta Bernarda, služinčadi v gradu in kmetov, zlasti v krški špilji, kjer nosi kmet Trlep celó ime resničnega gostilničarja pod Ivančjo gorico, ki ga omenja Jurčič tudi v svojem „Dnevniku“. V pripovedovanju se je izkazal Jurčič že tu v prvem svojem večjem delu „korenine prave“. Z jezikom, zabeljenim z lokalizmi, in s pristno dolensko skladnjo je moral zlasti Levstik imeti svoje veselje. V opisovanju bojov se je izražala živahnost, predmetna in dramatična domišljija. V tem, da mora zapletek razvozljati druga oseba (eigan) in da se klopko dejanja ne razvije samo iz sebe, pa se je razodela glavna slabost Jurčičeva — pomanjkanje psihološkega čuta, slabost, za katero je izkušal pisatelj že tukaj oškodovati čitatelja z bogastvom in pestrostjo vnanjih dogodkov.

Uspeh, ki ga je imel Jurčič s to prvo večjo povestjo, je bil jako velik. To je za Ciglerjevim „Svetinom“ in Levstikovim „Krpanom“ tretje narodno delo slovensko. Levec pravi, [da je povest „narodu slovenskemu tako prijala, da se je morala natisniti dvakrat, vselej po 2500 izvodov. Živahno dejanje, postavljeno nazaj v strašne čase turških vojskâ, krepko in genijalno risani značaji in znameniti zlasti Dolencem obče znani kraji kakor staroslavni grad Kozjak, velevažni samostán zatiški, sloveča božja pot na Krki in cerkev Matere Božje na Muljavi —

vse to je vzbujalo zanimanje za izborno, s krepkim realističnim peresom pisano povest. Stari zatiški župnik Hinek je tri nedelje zaporedoma pri krščanskem nauku pridigoval samó o Juriji Kozjaku in iz vse okolice so ljudje kar vreli v cerkev.¹

Vpliv „Kozjaka“ pri slovenskih pisateljih je bil sicer razsežen — povest je porodila celo vrsto turških povestic, pravih pravcatih slovenskih „indijanaric“ — a Jurčiča ni dosegel nihče, nikar še presegel; najbolj se mu je približal Sket z „Miklovo Zalo“.

Ko je bil Jurčič takó poizkusil svoj pripovedni talent na pravljličnih in zgodovinskih motivih, se je lotil prve večje koncepcije na podlagi svojih kmetiških študij. Kako so mu naglo rastle moči, nam jasno kaže njegov „Domen“.

Samó še daleč v ozadju te lepe povesti se čuti vodilna roka Levstikova: ozadje, obstoječe iz ljudske tradicije o lovu „na mlade može, ki so jih dajali po sili na vojsko“, je vzeto še iz Levstikovega programa. Ves konflikt z zapletkom in razpletkom, z vsem številnim, krepko karakteriziranim osebjem je izvirno delo Jurčičevo. Gibalo dejanja je borba med skopim nezakonskim očetom Sovom in med maščevanjaželjnim nezakonskim sinom njegovim Domnom, kateremu hoče pohlepni oče utrgati zapisano doto. Konflikt je v prvem poglavju že spretno zavozljan s tem, da Jurec slučajno imenuje graščakovo ime. Nerazjasnjenost Sovove mrznje je ona sila, ki napenja čitateljevo pozornost in goni dejanje. Že v tretjem poglavju Domen v dramatičnem pogovoru z materjo silí k razvozljanju skrivnosti, ki pa se umetniško-fino zavlačuje in rahlo pripravlja v čitateljevi slutnji, dokler se v šestem poglavju — peripetiji povesti — ne razjasni popolnoma

¹ Levec, Spomini o Josipu Jurčiči, Ljub. zvon, 1888, str. 422.

in ne odpre zatvornic k naglemu delovanju „nagle jeze“ Domnove. V sedmem poglavju se Domnova odločilna borba s Sovom zavre z začasnim porazom sinovim, v devetem se junak izvije iz klešč trenutnega zmagovavca, v desetem napravi neuspeh poizkus skrajno razvnete maščevanjaželjnosti, katera v enajstem izbruhne v silnem požaru, na katerem zgorijo Domen, Sovov preuslužni pomagač Jurec in graščaku najbolj pri srcu ležeči posvetni zakladi. Na njih razvalini umrje nazadnje tudi Sova posebne, počasne kazenske smrti: „Vest ga je grizla in zgrizla, zakaj nekega jutra so ga našli mrtvega. Strašen še v smrti, je držal, ko so ga dobili v postelji, glavo na tleh, noge pa je imel zavite in zapletene v r juhe in odeje. Dejali so, da ga je udarilo božje.“

Junak Domen je skozinskozi aktivna oseba, ki se nahaja sama v neprestanem, doslednjem razvitku. Izpočetka „tiha, dobra duša“ postane naposled „fant od samega vruga“, uresničena slika ljudske sodbje o njem, ki jo zelo spretno navaja pisatelj že na prvih straneh spisa: „Taki ljudje so najboljši, ako se obrnejo k dobremu: največji hudodelci pa, ako se nagnjo hudobi“. V nagli jezi junakovega značaja leži bodočnost živahnega dogajanja. Čuvstveno mehka stran njegovega srca — tako človeška — se bori v njem samem neprenehoma s pobesnelimi, čisto živalsko silnimi čuti in strastmi. V prvi jezi gre s kolom nad svojega sovražnika. Na poti postoji, se v mraku na travniku nasloni na kol in joka naglas. Z materjo se vedno prepira, ko pa sedi pri županu pobit in uklenjen in ga mati obišče, opiše pisatelj jako fino v eni sami kretnji ljubezen našega kmetiškega fanta do matere, tako skopo v vnanjih dokazih: „Ko je zagledal staro mater, je vstal, oči so se mu zasvetile, vez na roki se je nategnila; a precej sede in povesi glavo“. Pravi biser vsega Jurčičevega umetniškega dela pa je Domen pri mrtvaškem odru svoje matere: „... ni se zgrnil na

tla, tudi vpiti in tožiti ni začel; srepo, nepremaknjeno je gledal truplo nekaj časa, potem pa vrgel kolec, ki se je nanj opiral, po hiši, stopil k odru, poljubil mater v velo lice in se zjokal, da so ž njim jokale vse matere v hiši. V svoji bolečini ni čutil, da si je odtrgal obvezo na roki in da mu je kri tekla iz rane, kjer je imel odrezan palec, in se cedila po materinem licu in po mrtvaških prtih“. Kmalu nato se cedi ista kri iz istega palca po zažetem očetovem vratu. Krasen kontrast! Lepa človeška črta je tudi Domnov čut za osebno čast. Skril se je pred lovci, še „dihati se ni upal“, pa „ko je čul, da se mu podtika celó tatinstvo, tedaj mu je zavrela kri po vseh žilah, roka se je vzdignila in debelo poleno je zažvižgalo po zraku“. Brez obotavljanja stopi v boj s célo četo, ki ga končno podere in vjame. Njegova hudo delstva — pravzaprav silni akti samosodbe — zahtevajo končno njegov pogin, a človeško simpatične strani njegovega značaja ga od prvega do zadnjega nastopa vedno bolj prikupljajo čitatelju. Zato je Domen ena najlepših tragičnih postav Jurčičeve umetnosti.

Sova je izrazit skopuh in kompletan podlež, bolj šolskovzorčna nego življenska slika, „temno na temnem“. Lakomnost in skopost sta dominantni njegovih starih let, a zmagovali sta že tudi v burni mladosti, „kadar so se razbrzdane strasti v njem spopadle iz oči v oči“. Tu Jurčič prvič — kakor je to delal pozneje še večkrat — slika kranjskega, iz Nemcev privandranega plemenitega gospoda, „čigar prapraded je nosil preprosto krošnjo na svojem hrbtišču od hiše do hiše“ in čigar potomec prizadeva samo nesrečo dobremu in preprostemu slovenskemu kmetu.

Dobro opazovan je Jurec, samozavestni kranjski kmet, ki pri svojem bodočem zetu vprašuje: „čigav je, ne pa kakov je“. Njegov razgovor z Domnom v prvem poglavju je veren izraz nastopa oblastnega slovenskega

kmeta, predhodnjik klasičnega popisa, kako se razgovarja v tako važnem vprašanju Smrekarjev Anton s hčerjo Franco v „Sosedovem sinu“. Sicer pa Jurec ni nič „napačen mož“; svoje ostro postopanje proti hlapcu hoče takoj ublažiti s tem, da mu hoče „dati nekaj, da bo živel“. Tudi se izpočetka brani, da bi se dal Domen k vojakom, a Sovu se dá naposled le pregovoriti. Proti domačinu odločen in neizprosni, proti tujemu graščaku podrepnik in orodje v njegovih rokah — kabinetna slika našega kmeta. Anka je dobra skica naše selske devojke, ki ne izstopa kdovekaj iz zatišja. Brez razlag odklanja bogatega in lepega snubca s kratkim stavkom: „Ne morem!“ Po beraču pošilja ljubčku pošto, da ga opozori na nevarnost, ki mu preti od lovcev. Naposled pa se vda in po „očetovi želji vzame bogatega mladeniča“. Res, naravnost po življenju posneta podoba realne, ne „romantične ljubezni“ na naših kmetih! — Stara Meta v samotni lesení koči na Hribcu je tipična dolensjska prikazen, povzeta celó po imenu po stari Koščičarici, Jurčičevi sosedi na Muljavi. V Jurčičevi umetnosti je predhodnjica figur, ki jih je študiral naš pisatelj posebno natančno na licu mesta s svinčnikom v roki. — Še skrbneje pa je proučeval razne „originale“ na vasi, kakor sta tu „špehomalh“ Urh s Kostela in krojaček Špilkin Jožek, dva izborna vzorca iz bogate Jurčičeve galerije slovenskih, zlasti dolensjskih potujočih prikazni. Pisatelj jih vpleta rad v svoje povesti in porablja nekoliko prepogosto kot nekakšne „dii ex macchina“, da mu na zunaj pomagajo razvijati dejanje, kadar omaguje notranja psihološka sila njegovega talenta. — Jako realen tip je tudi šolmošter Krševan, h kateremu prinaša Domen „z bokalom vina pod pazduho“ čitat nemško pismo. — Dobra šarža je blebetavi pastir Peter.

A ne samo za značaje je delal Jurčič podrobne študije, ampak tudi za okvir. Kakor se razvidi iz gradiva, priobčenega zadej v „urednikovih opombah“, si je mladi

pisatelj zapisoval razne anekdote o lovu kmetiških fantov za na vojsko. A zanimivo je, da iz zabeleženih v „Dnevniku“ ni tukaj porabil nobene, kar kaže, da je pričujoča varianta z zelo efektnim odrezanim palcem morebiti izviren plod njegove bogate domišljije.

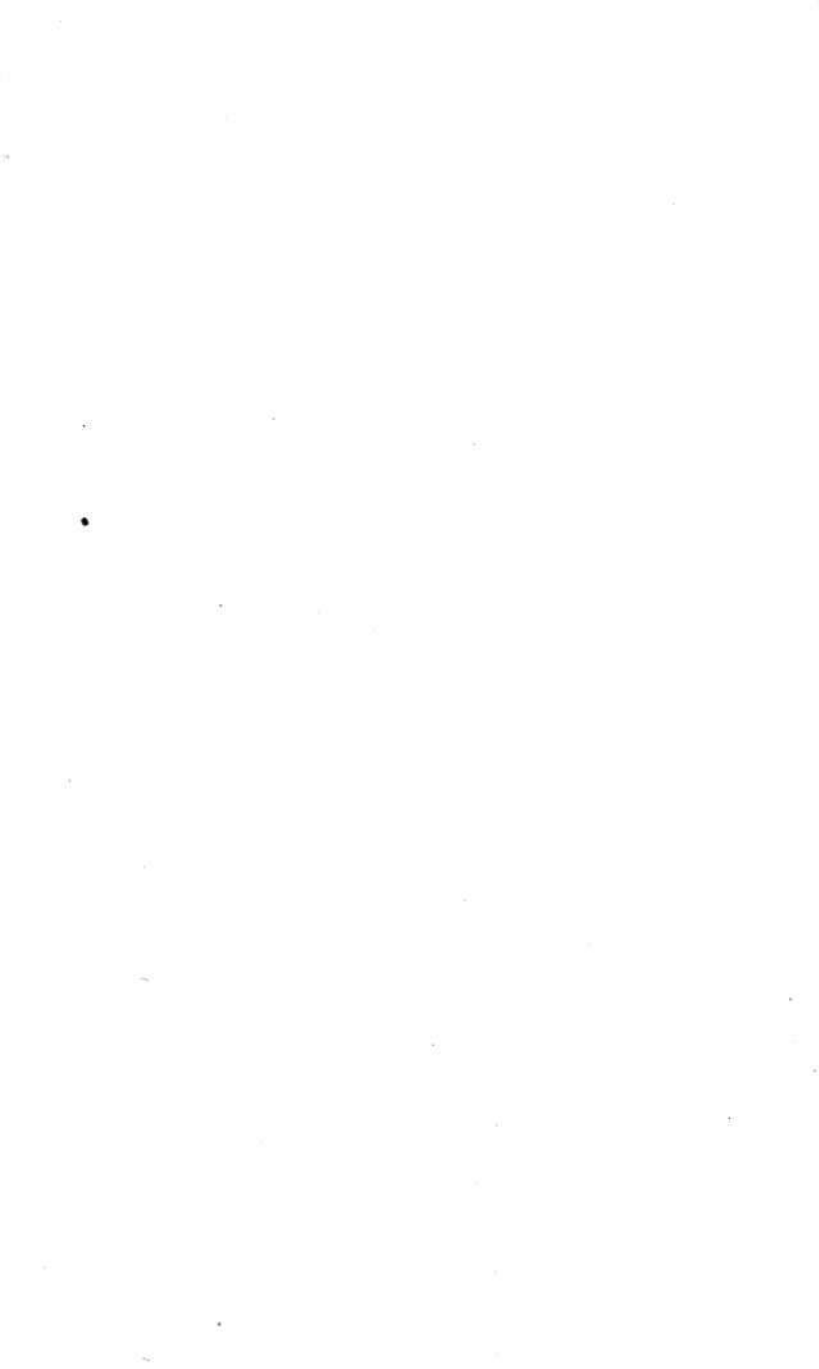
Jezik povesti je najlepša dolenjščina; posebno domač in naraven je dialog. Nekatero narodno rečenico so vzete iz pisateljevih zapisnih zbirk, napr. vzklik: „Da bi te kónčaj!“ Levstikov nauk o jeziku se sijajno obnaša in izkazuje. Jurčič nikjer ne pušča iz oči tega nauka, ampak ga v začetku namenoma in izrecno podčrtuje: kakor pripoveduje Levstik „Krpana“ na Močilarjeva usta, bi tudi Jurčič staro povest, ki mu jo pripoveduje kmet Oralek, „rad povedal častitim bravcem po starčevem jeziku“, a ker „si jo je ohranil v spominu le po vsebini“, jo hoče „priobčiti s svojo besedo“.

„Domen“ je ena najboljših Jurčičevih umetnin, s katero se more meriti samo še „Sosedov sin“ istega pisatelja. Po pravici se Levec ni mogel odločiti, kateri povesti bi dal prednost.

I.

Pesmi.

Junakov grob.

Visoko na linici mamka sloni,
njen sinek po dolu kobilo lovi:

„Oj, pusti mi, luca, zelenkasto brav,
glej, turških kônj videti mnogo je glav.

Zdaj sedlo na hrbet jaz tebi bom dèl,
bom meček opasal in náte bom sèl;

pomakal moj meček bo v turško se kri,
kobile sovražne podila boš ti.“

Kobila mladiču naprot rezgeta,
in z usnjatim sedlom junak jo sedla.

Pa kliče si vojne tovariše vse:
„Vstanite, vstanite, na vojno greste!“

In mamica v linici milo ječi,
si sineka gleda, tako govori:

„Poslušaj me stárico, sinko ti moj,
ne hodi, ne hodi na Turka na boj!

Črez vrata mi hrastov porinemo pah
in Turka za zidom ne bode nas strah.

Pod turškimi meči je umiral tvoj brat,
sedaj pa še ti bi zapustil me rad?

Med Turki izdihnil tudi otec je tvoj,
ne hodi, ne hodi, moj sinko, na boj!“

„Poslušaj, poslušaj, o mamica ti,
kaj sin ti tvoj zadnji pred bojem veli.

Kjer bratec in otec boril se za dom,
tam boja se branil jaz tudi ne bom.

Kjer otec izdihnil, umiral je brat,
tam posteljo jaz bom postiljal si rad.““

Krdela sovraga že v dol gomeze,
ko zbere mladenič si hlapce mlade.

Minula še niso trenutja mu tri,
že s curkom prelival sovražno je kri.

Z levico za brzdo kobilo drži,
z desnico krvavo orožje vihti.

Vrši se na sredi, kjer velik je hrup,
in Turki pod mečem leté mu na kup.

In ko se junak naokolo ozrè,
pobile že hlapce so sablje krivé.

Junakov grob.

Je dolgo boril se na travniku sam,
si rakev iz trupel napravil le-tam.

Kjer jarek na ravni stoji še ta dan,
junak tam slovenski leži pokopan.

Ni rezani kamen, ni lovorjev šop,
ne kaže, ne pravi, kje njega je grob.

Le pravljica prosta — le ta ne molči,
le pravljica prosta — junaka slavi.

Praznik posvečuj!

Narodna pravljica.

Zakaj še dandanašnji zvečer o polnoči
o Kozmijanu svetem se trlica glasi
nad krško razvalino, kjer nekdam grad je bil? —
Tam prigodljaj se čuden je njega dni godil.

Razlega se, klepeče po dolu trlic glas
od grada z visočine tja v tiho, mirno vas,
kjer praznik praznovali so ravno tisti dan,
bil namreč je svet' Kozma in brat njegov Damjan.

In grófinja na ozidju visokem gor sloni,
obrača zaničljivo v dolino dol oči,
kjer množica pobožna za svetim križem gre,
v procesiji, v molitvi ljudje Boga časte.

„Le urno poženite, dekliči, trlice,
naj šečejo za Bogom tam doli oni se;
mi rajši si predivo narejamo 'z lanú,
časti pa ne dajemo nobenemu Bogu!“

Zagrohota divje se deklice mladé,
in trlice glasneje v dolino se glasé;
razposajene pesmi se v družbi tu pojo,
se šalijo deklina, za praznik ne vedo.

„Le urno, urno kuri, suháč, ti hlapec len!
Da žrelo bode belo, da bode zid ognjen:
če jamo nam sušilno razžene še ta dan,
otrt do zadnje bilke nam mora biti lan.“

Poleno za polenom v sušilnico letí,
pa zmerom počasneje terenje se jim zdi,
čeravno zmanjkovalo tak naglo je lanu,
ko sam peklenšček trl bil na trlico bi tu.

Da bolj bi podkurila, gospa zagrabi panj:
„Jaz ogenj bom razgnala, poleno vržem vanj.“
In bliže stopi k žrelu, kjer žar se videl je,
poleno vrže noter, pripognjena pred se.

Nad njo se strne plamen — in mrtva je na mah,
in prazničnim tericam pretrese ude strah,
nemudoma pustijo lan, trlice in grad,
v dolini se zvrstijo k procesiji božji zad.

Zato še dandanašnji zvečer o polnoči
o Kozmijanu svetem se trlica glasi.
Razrušil se je gradič, razpal je čisto v prah,
pravljica le je živa, ljudem oholim v strah.

Vilino maščevanje.

Hodi kmet po razteptanem polju,
gleda po pšenici rumenici,
nizko pomendrani, poležani,
pomendrani po živini lovski.

Delala cvetoča mu veselje,
rumené obetala je žetev;
a uničili so up mu lóvci,
torej bridko toži kmetič Vili:

„Posestrima Vila!
Huda se krivica
meni je zgodila.

Seme sem pridelal
z žuljem si krvavim,
z žuljem brazde rezal.

Ljuljike populil
bilko sem za bilko,
delal zmerom s pridom.

Ti krvavi žulji
niso nič zalegli,
oh, zastonj so bili!

Glej, gospoda moja
mi je vse potrla
s konji in pesi.

Ti maščuj me, Vila!
Ti kaznuj gospodo,
hudo mi gospodo!

Tak je tožil kmetič. Čula ga je
Vila pogorkinja. Šla je v goro,
da oholo, húdo bi gospodo
kaznovala, maščevala kmeta.

Kaj dviga se vranov tam črno krdelo
in s polja grohoče k zavetnemu logu?
Kaj krêgulj se ziblje prot strmi pečini
in v gnezdo visoko k mladičem hiti?

Kaj plaha živina več trave ne muli?
In kmetič kaj s polja orodje pobira?
Zakaj mu trepeče molitev raz ustnic?
Nevihta, nevihta! letá mu preti.

Kar, čuj! zabobni že za goro zeleno,
obláčica zbira se siva v zahodu,
razširjajo krila se črna nadalje,
da solnce na nebu izgine zdaj zdaj.

Ognjene puščice ti švigajo z néba,
in tresek udarja za treskom na zemljo,
da vsaka Mogočnemu stvar se uklanja,
živinče in človek trepeče pred Njim.

Huda ura pa potihne zopet,
utolaži se nevihta strašna,
lije voda z viška prot globeli,
in razčrhljana leže drevesa.

Gori pa, kjer stal je gradič krasni,
kjer gospoda je ohola bila,
tam telí razrušen kup pepela:
Ker je Vila maščevala kmeta.

Slovenski junak iz turškega boja.

Junaka méščina obseva,
mu trhlo lice mraz rdí,
oko solzica mu razgreva,
ko zvezda gôri — se blešči.

Konjiča vodi barve bele
za brzdo zdrhnjeno junak,
stopinje jima počasnele,
enak obema je korak.

„Oba je naju moč pustila :
kako ognjen si, sirec, bil,
ko prvič Turke sva podila,
ko prvič méč sem jaz vihtil.

Saj pač že davno dan je svetil,
ki naju je oba rodil,
že v dokaj bitvah si se vrétil,
jaz v boju sem nekterem bil.

Živi tu v dolu mati moja,
in kočó imám očetno dol',
od bojev bova tam počila,
pozabljala vso bojno bol.“

Besede pravi tolažljive,
vesel pa konj zarezgetá
iztrese ivje z grive sive,
kopito brže tolče tlá.

Privede konja tja v ravnino,
se mesec skrije za megló;
pozna 'z mladostnih let dolino,
pozna do kože stézico.

Pa mamice ne najde mile,
ne najde stare kočé več,
pa najde bridke pol gomile,
pepela tudi kup žareč.

„Oj, Rojenica, moja z gôre,
oj, kje je moje majke stan?
Kaj to pač pomeniti more,
kdo kočó je zažgal zlobán?“

„To storil Turek je hudobni;
je drenov pospuščičil kol,
v togoti na kristjane silni
je mater živo ti nabol.

Ni dolgo, kar je pogorela,
stelela hišica mirú;
kar majka suhe je molela
nakvišku roke za — sinú.

To storil Turek 'z tega vzroka :
ker vedel je, ker dobro znal,
da huda zanj je tvoja roka,
da glave turške ti si klal.““

Junak povesi glavo sivo,
zatisne mrko si oko,
nasloni konju se na grivo,
zajoče se za mamico.

„Ne bova, sirec, počivala,
glej, počivavnika več ni,
le maščevanja še iskala,
drevila Turke žive dni.

In ne počakaš smrti v hlevu,
umreš na polju osedlan,
sè sabljo jaz v orožja odmevu
poginil bom nepokopan.“

Slovenski kres.

Duhovi mar nadzemski tu shod imajo skrit,
al prišle Vile z gore so v dol se veselit,
da tam odseva ogenj za r'bidovo mejó,
da čarobno odmeva glas pesmi v dóbravo?

Krog kresa v črni noči Slovenci le sedé,
možaki sivolasi, starikave žené,
mladen'čev brdka tolpa, krdelo tud' devic,
devojke ljubeznive, nedolžnih milih lic.

Tu šepetá pripoved matorostari ded:
kdaj kralj Matjaž vzbudi se in pride z vojsko spet,
kak Turek je neusmiljen, kak hud je Pesoglav,
kdaj divji mož iz reke na beli dan bo vstal;

kak trije bratje kruti iskali so strahú,
pripoved od kraljice, izdanega gradú,
kje váruje na gori pritlikav škrat zaklad,
od sestre tud' desete, ki doma gre iskat.

Umolkne sivec stari, devici reče koj:
„Ti pesemco najlepšo nam hitro tu zapoj!“
In deklica prekrasna črez lice zardi,
zapoje pesem tako, povesi v tla oči:

„Deklica sama vesela
v polju pšeničico žela.

Žela rumeno pšenico,
vžela se v belo ročico.

Vrže tja srpek krvavi,
take besede mu pravi:

„Čakaj me, srpek ti hudi,
nesem h kovaču te tudi;

s kladivom ti bo nakanil,
da ne boš nikdar več ranil.“

Deva tako govorila,
krvco po strni cedila.

Srp se pokonci postavi,
devi besedico pravi:

„Boš me h kovaču nosila.
sebi boš škodo storila.

Mene kovaček razkóval,
ključ bo iz mene osnóval.

V roke pa ključek, bo krivi
mladec dobil zapeljivi.

S ključem in pametjo svojo
pride ti v izbico tvojo.

Ranil jaz ročco sem belo,
on ti bo dušo veselo.“

Se razdonela pesem tja v nočno je temó,
pohvali sivi starček, vsa družba pevkinjo.
In druga zdaj še lepša devica peti imá,
ubere glas milejši od belega srebra :

„Imela sem oteca,
oteka milega,
delu me vadili,
čelce mi gladili.

Imela sem mamico,
mamico miljeno,
kruhek mi rezali,
lasce mi česali.

Imela sem séstrice,
séstrice blažene,
da so me splétale,
z mano se šétale.

Imela sem bratece,
bratece urjene,
da so me bránili,
vrage odstranili.

Prinesla mrtvaški prt
nanje je grenka smrt,
vzela, oj, kruta je
drage mi vse.

In sama na svetu tem
brezi ljubezni sem,
v trnju ko rožica
dekle sem vbožica.“

Odpela bleda deva, izlila svojo žal,
genila njena pesem krog ognja je drhal;
preteklo ji življenje vzbudi grenak spomin,
otožnomilo vzdahne iz srca globočin.

„Al pesem usehniti na kresu nam ne sme,
zato devica tretja nam usta naj odpre!“
Najlepši zdaj devojki zasije bistro oko,
odpira ustna rdeča, zapoje pesem to:

„Mačeha, o druga mati vi!
Kaj da spanec neče mi v oči?“

„„Dal uroke človek ti zlobán,
lezi, hčerka, mi na levo stran.““

„Mačeha, o druga mati vi!
Kaj tak rezno v prsih me tišči?“

„„Tiho, tiho, ljubo mi srcé,
môra menda legla je na té!““

„Mačeha, o druga mati vi!
Kaj da mene glavička boli?“

„„Posteljca razgrela ti teló,
le odgrni si odejico.““

„Mačeha, o druga mati vi!
Kaj po hrbtu me tako mrazi?“

„Le potrpi, ljubče moj, volján,
prej odleže ti, ko bode dan.““

„Meni zdaj in zdaj odleglo bo,
vam pa bo na sodni dan hudo.

Vam pa bo na sodni dan hudo,
svojo ste zavdali pásterko.“

Odmeva pesem čudno 'z r'bidove mejé,
in fantazije divje po glavi se pode
mladen'čem in devicam. In zapustivši shod
strahove vide tamkaj, pošast koraka tod.

Rakita.

Raste zvita tam rakita,
raste stara tik tolmuna,
v vodo gleda vsa pobita,
vidi v vodi svoje lice.

Vzpenja rame hrepeneče,
svoje mlade šibke veje,
seza v valčke v dalj hiteče,
hoče ustávljati jih v teku.

Pod rakito je na loki
deklo blede in nesrečno,
milo lomi beli roki,
beseduje tak rakiti:

„Ti, rakita, si mi mila,
moja stara in matora,
ti le nisi me žalila,
ko ves svet me je preganjal.

Pod teboj sem v hladu stala,
se umivála v tvoji vodi,
ko sem prvič ga spoznala,
ko sem v lice zardela.

Sléhern človek nanj je lajal,
naju vse zalezovalo,
ves svet naju je izdajal:
ti z menoj si ga ljubila.

Ko so oče nanj sprožili,
izpustivši hudo jezo,
krvco bili bi prelili,
da ti nisi vjela krogle.

Ko so oče me siroto
tepli močno po glavici,
tepli s srdom in togoto,
rekli, da sem jaz hudobna;

ko so moja stara mati
tudi me zavrgli hčerko,
jeli iména mi dajati,
oh, imena nespodobna;

ko so bratje me pehali,
gledali postrani sestro,
vun iz hiše me suvali
kakor kako hudodejko;

ko več niso me sestrice
htele lepo tolažiti;
ko grenkobne so solzice
bridko tekle mi raz lica;

takrat ti le svoje rame,
svoje mile, šibke veje
ljubo si molela náme,
ti le si me tolažila.

Vse tačas sem potrpeła,
pod teboj solze hladila;
njega v srcu sem imela,
misel nanj tolažba bila.

Več trpeti ni mogoče,
poka srčece mi v prsih,
saj ljubiti več me noče,
lomi mi prisege svete.

Je zapustil mene samo,
mene ubogo svojo ljubo,
vzel popotnico na ramo,
potoval je v kraje daljnje.

Tega pa mi ni prestati,
vre, gori že vse po meni,
vem, hladila čem iskati
v tvoji vodi, o rakita!“

Zašumela vztrepetala
je rakita v gostem listju,
ljubo veje nagibala
do device, šepetala:

„Le ne išči, ljubezniva,
v moji vodi si hladila,
Bog tolažbo v srce vliva,
samomor hudo sovraži.“

Kaj rakita ji šepeče
deva ne poslušna mlada,
rane celit si skeleče
v potok vrže ude bele.

Zašumela, vztrepotala
je rakita v gostem listju,
žalostno je nagibala
za devico šibke veje.

Ali deva utonila
je v tolmunu pri rakiti,
lepe ude pogreznila,
v pesku rakev si postlala.

Zato raste tam rakita,
raste stara tik tolmunu,
v vodo gleda vsa pobita:
išče v vodi mi devojke.

Predica.

Tik javorjeve mize predica mi sedi,
kolovrat pred koleni se suče in vrti,
in mamica prestara tam dremlje za pečjo,
in kužek, hišni váruh, zaspal je pod klopjo.

Že hodijo strahovi, enajst je ura proč,
tam divji mož iz loga izgubi se v črno noč,
proročne rojenice tam gledajo porod,
mrliči zdaj koščeni ustajajo povsod.

Vreteno urno suče, kolo okrog drči,
'zpod rok slovenske deve pretenka nit drsi,
po licu pa tečejo grenkobne ji solzé,
solze tako debele ko vinske jagode.

Mladenič zdaj potrka na okna okájena:
„Še enkrat me pogledaj, devica ljubljena,
le enkrat še pokaži premilo mi oko,
še zadnjikrat ytolaži srce mi ranjeno.“

Devica obledela, a predla je naprej,
ustavila je sólze, k' jih lila je doslej,
pogledat ga ne more devičino oko,
a srce v prsih skoraj bi bilo počilo.

„Kaj neki čem te gledat', že dolgo te poznam;
ko bi te ne poznala, ne bilo bi me sram.
Ljubila sem te nekdej, kako — še jaz ne vem,
al zdaj te ljubiti' nečem, oh, nečem in ne smem!“

Zalajal pes je v spanju, in mati se vzbudi,
mladenič se odmika, predica zardi,
se stara mati krega, hudo ozmerja hčer:
„Al zmerom boš norela, pečala ž njim se zmer!?“

Na robu stal mladenič, pohajkoval je sam,
strmo v globelo gledal, prekucnil se je tam.
Valovi zakopali mladeniča telo,
telo, ki je storilo nesrečno deklico.

Sinčkovo vprašanje.

Stoji tam majhna kočica na trati,
razdrto strešico v nebo molí,
pred kočo mlada bledolična mati
z bodečo iglo šivati hiti.

In mimo male kočice prek ravnice
vodica bistra v stružici šumlja,
pri vodi deček kopa si nožice,
z ročico belo v valčkih se igra.

„Kaj ne, da si mi rekla, mama mila,
da majhne dečke prineso vodé?
Kaj tudi mene, mamka, si vlovila
ko ribico iz vódice le-té?

Nedolžno materi vprašanje stavi,
zvedavo vpira črno v njo oko:
kaj mila mamica o tem pač pravi?
Kakó dvom ona razvozlala bo?

Ne odgovarja dečku mamka bleda,
le stisne ljubko dete na srce,
solzíci grenkí umákne se beseda,
zakaj pač točí mamica solzé?

Stari stolp.

Z ozidjem belim obdán
v divjini je grad velikan;
v dolino nagiblje megleno
stolp svojo zidano steno.

In kakor otožen sanjár
stolp sluša skrbljivo, kar
šeptaje mu reka poreče,
ki v znožju odnekdaj že teče.

Ponoči zavije se v plašč
črn, sanja od ocev in tašč
nekdanjih, ki čisto živeli,
Boga pred seboj so imeli.

In hud je stolp stari močnó,
skrivnosti da v njem se počnó,
da čuje ponoči se hoja,
miru mu ne dá ni pokoja.

Ker v gradu gospodova hči
ob eni še nikdar ne spi,
pa luči prižiga na lini,
da svetijo dol po dolini,

tja dol po dolini v megló,
kjer ljubi vesla čez vodó
ter tiho po skalni stezici
prihaja k svoji deklici.

To stolp razjezi hudó,
noč črno popraša takó:
„Kaj praviš ti, mati črnica,
kam neki je sveta pravica?“

V tleh dolgo moj zid že sedi,
dokáj že bivalo ljudi
je v meni, nektera že leta
navade učim se svéta.

Pa naj bi v prah se sesul,
če kaj sem enakega čul,
kar je okrog mene:
da deklice niso poštene.

Nedolžno živele, lepó
deklice in fantje takó;
zdaj prešestno skrivanje
dejanje je njih in nehanje.“

In majka črnikasta noč
stolpù beseduje rekoč:
„Znemar to pusti, moj stari,
nikar si razuma ne vari.

Spreménila midva obá
ne bova, kar svet že imá,
kar jaz, ti ne moreš umeti,
to dolgo že vse je na sveti.

Ko tebe na zemlji ni b'lo
ko tebe nikjeri ne bo,
dekle bo mladen'ča ljubila,
čemu bi se midva jezila?—“

Kamen na grob.

Čeravno pri polnem bokalu sedimo,
besedo se vendar resnobno zmenimo;
jaz prvi med vami povem testament,
kakov si na grobu želim monument.

Tovariše že so poetje prosili,
da liro na grob naj bi jim položili;
in peli so reve tako in tako:
kak milo glasilo ponoči se bo.

Odkrito povem vam jaz, bratje častiti,
jaz lire vas zlate ne morem prositi:
bojim se, da potnik bi nočni vesel
s samotnega groba s seboj je ne vzeli.

Vas tudi ne prosim, da v družbi veseli
vi meni umrlemu pesem bi peli;
ker menim, da v tihi podzemeljski dom
glasov jaz te pesemce slišal ne bom.

Še tega ne terjam, da kupe vzdignili,
napitnico meni v spomin bi izpili.
Na smrt bi domislili vi se tako,
skaljeno bi vinsko veselje biló.

Ne, rajši mi zdajle kozarec nalijte,
izpiti do kapljice mi privoščite,
saj veste: ko v grobu pod zemljo bom spal,
potem me ne bo veselil več bokal.

Pošteno povem tudi dnes pri bokali,
da nečem, da bi se za mano jokali;
zatorej ne prosim ko drugi ljudje,
da grob bi pojile mi vaše solze.

Nekteri med nami se bodo rotili,
da Bog me vzel v grehov je polnem števili
in treščil neusmiljeno v pekel teman,
ker pisal povest sem, zaljubljen roman;

ker maram današnji dan malo že zanje,
bolelo me v grobu ne bo opravljanje;
saj veste, da njim se zastonj govori,
zatorej me brániti treba vam ni.

Le eno mi, bratje, po smrti storite:
en kamen mi velik na grob zavalite!
In kamen naj bode na cente težak,
da z mesta ne bo premeknil mi ga vsak.

In tiščal ta kamen težak bo gomilo,
iz groba me varoval s svojo bo silo,
da v svet ne bom mogel ob uri duhov,
ko drugi mrličí gredo iz grobov.

Da v svet se mi noga ne bo povrnila,
kjer temna usoda mi vedno je bila,
kjer grenko pijačo skrbi sem le pil
in v družbah veselih vesel nisem bil;

kjer nisem mladosti poznal, ne uživanja,
kjer nisem veselja imel, radovanja,
nesreča, nadloga bil dedni del moj,
prihodnost brezupna — temà pred menoj!

II.

Narodne pravlјice
in pripovedke.

O Rojenicah.

Rojenice so bile modre žene, ki so hodile po svetu, najrajši po dve ali več vkup. Glasile so se le tam, kjer so dobili kakega novorojenega otroka, in so prorokovale njegovo prihodnost.

Prišle so nekoč dve k hiši, kjer so ravno dobili majhnega dečka. Prva pravi: „Obesi se, preden bo star devet let.“ Starši pa poprašajo drugo, kako bi se moglo obvarovati, da bi se fant ne obesil. Odgovori: „Ako ga navadite, da bo rekel pred vsakim delom: sveti križ božji! mu ne bo škodovalo.“

Fantič je odrastel, in ko je jel govoriti, so ga navadili starši, da je rekel pred vsakim delom omenjene besedice. Ako je začel jesti, je rekel: „Sveti križ božji, jaz bom jedel.“ Ako je šel spat, je rekel: „Sveti križ, božji, jaz bom pa sedaj spal“, itd.

Ko je bil osem let star, je začel pasti krave. Neko jutro pravi po navadi: „Sveti križ božji, jaz bom pa krave gnal na pašo“. Ko je pasel, je stal pri ognju kakor drugi pastirji. Naenkrat mu pride nekaj v glavo, da gre proč rekoč: „Sveti križ božji, jaz bom pa trto uvil.“ Res odreže brezovo šibo in uvije trto.

Ko je uvil trto, pravi: „Sveti križ božji, zdaj se pa obesim“; in res zleze na brezovo vejo, se priveže in spusti dol. Dolgo se vije in krči, nazadnje se pa trta utrga, in pastir pade na tla.

Rojenične besede so se morale spolniti, pa ker se je bil pastir od mladega navadil z Bogom začeti vsako delo, mu tudi ni moglo škodovati, ko se je bil obesil.

Pripovedka o beli kači.

Bela kača je mati in kraljica vseh drugih kač. Šele v visoki starosti postane bela. Glava ji je debela in podobna mačji. Vrh glave pa nosi krono in v nji dragocen kamen demant, ki se v temi tako sveti, da šivajo štirje krojači pri njem brez druge svečave. Kdor dobi tedaj demant iz njene krone, je srečen za celo življenje, toliko je vreden. Zato so jo že od nekdanj zelo zalezovali. Ali tega kamena je težko dobiti, ker je bela kača silno huda, in poveljnica vseh kač ne stanuje nikoli sama, ampak v večjih kačjih gnezdir, iz katerih pride malokdaj na dan.

Bil je kačji lovec, ki je gadom mast pobiral. Našel je v velikem skalovju med bukovjem veliko kačje gnezdo in je hotel tudi tukaj gade

poloviti, da bi po svojem opravilu masti dobil. Vzame s seboj tovariša, da bi mu pomagal, ker se mu je dozdevalo, da bo kač več ko drugod. Na skalovje prišedši odbere primeren kraj, odlomi leskovo šibico, ki je zrastle v enem letu, načrta s tako šibico ris, vstopi v sredo, pripravi svoje orodje in vzame piščal v roke, da bi kače sklical. Tovariš se je pa zbal bele kače in si ni upal ostati v risu. Zleze torej na deveto bukev od risa, in ko je začel oni v risu piskati na svojo piščalko, je videl, kako so lezle kače od vseh strani: rjave, pisane, grebenaste in druge proti risu. Vsaka je položila glavo na ris. Naenkrat pride bela kača, položi glavo na ris, vdari z repom po tleh in v enem trenutku puhnejo vse kače na lovca v risu in ga opikajo, da je umrl pri tisti priči. Ko bi njegov tovariš ne bil na deveti bukvi, slaba bi se bila godila tudi njemu.

Stari vojščak.

Bil je neki vojščak, ki je že štirinajst let služil cesarja, potem pa je dobil dovoljenje, da sme iti domov. Doma mu pa ni bilo prav dobro, zato je šel še enkrat v vojaščino in dostal še štirinajst let, da ga zavoljo starosti že niso hoteli več imeti in so ga izpustili. Imel je denarja samo en groš. Pride do neke široke vode in najde sedeti na brodu reveža, ki ga je lepo prosil, da bi plačal zanj brodnino, ker bi rad prišel na ono stran, pa nima s čim plačati. Brodnik pa je hotel imeti za oba dva groša. Vojščak ga je prosil in prosil, da bi prepeljal oba, rekoč, da ne premore več. Brodnik se dá preprositi in ju prepelje. Bog, ki je bil v podobi beračevi, je rekel vojščaku: „Kaj hočeš, da ti dam, ker si plačal s svojim zadnjim denarjem brodnino?“ Vojščak si izvoli torbo, v katero bo moral sleherni na njegovo povelje; nebes si pa ni izvolil.

Ko gre s svojo torbo po svetu, pride v zapuščen grad, kamor so hodili kvartat hudiči. Gre še on in jim pobere velike kupe denarjev. Ko pa hudiči vidiijo, kako srečo ima ta tujec v igranju in da jih je že tako obral, hočejo za-

igrani denar nazaj. Vojščak pa odpre torbo in zavpije: „Ala, le v torbo!“ In vsi vrage so morali noter. S hudiči v torbi pride v neko kovačnico, kjer je kovalo sedem mladih kovačev na enem nakovalu. Vpraša jih: „Fantje mladi, znate dobro poklepati?“ Odgovore mu: „Prav dobro.“ „Poptolcite malo to torbo,“ jih prosi. Jeli so udrihati po torbi, in hudiči so cvilili notri kakor mlade miši: „kvik, kvik, kvik.“ Ko se mu je zdelo zadosti, vzame torbo in gre naprej. Pride do mlatičev. Mlatilo jih je osem, en čas štirje, en čas štirje. Vpraša jih: „Ali znate dobro drobiti?“ Rečejo: „Dobro.“ Vrže torbo med žito, in mahali so neusmiljeno po nji. Hudiči pa so zopet cvilili: „cvik, cvik, cvik“.

Vojščak izpusti hudiče, ki so bili že tako potolčeni, da so vsi krevljali in bežali so naravnost v pekel ter zaprli vrata za seboj.

Vojščak se je postaral in vsega, tudi življenja na tem svetu, naveličal; torej gre na oni svet. Najprej gre k nebeškim vratom. Ko zagleda sv. Peter vojščaka „s torbo“, zapre vrata in reče: „Zakaj si nisi izvolil nebes, jaz te ne morem pustiti noter, pojdi v pekel.“ Vojščak si misli: „Če grem prav, ako mi stori kdo kaj žalega, naj poizkusi! Precej bo v torbi.“ Hudiči oddaleč zapazijo vojščaka, in ker še niso bili pozabili, kaj jim je nekoč storil, hitro zaprejo velika vrata peklena in tiščijo z vso

močjo, tako da kremplji pogledajo vunkaj. Vojščak hitro pobere kamen in zabije kremplje od zunaj, tako da jih ne morejo izpuliti. In še dandanašnji so peklenska vrata zaprta, da ne pride nihče noter. Potem se obrne zopet k nebesom in prosi in prosi Petra, da bi prišel noter. Sv. Peter pa pravi: „Jaz te ne smem pustiti noter, Bog ne dovoli.“ Vojščak pa le prosi in pravi: „Stisnem se v kak kotiček v nebesih, le verjemi, da ne bom nikomur na potu. Zdaj pregovarja še sv. Peter Boga, in spustili so ga, da je sedel v kotu. Vstane pa enkrat na zemlji huda kolera, in smrt je podila neštevilne množice v nebesa. Sv. Peter je moral venomer odpirati nebeška vrata, tako da se je že naveličal in je bil nejevoljen, da smrt tako neusmiljeno davi na zemlji. Vojščak s torbo ga poprosi: „Če hočeš, bom pa jaz odpiral en čas.“ Peter ga pusti. Ko pa prižene smrt novo krdelo, ji reče: „Ala, v torbo!“ In morala je iti v torbo. Dolgo ni bilo nobenega mrliča več na zemlji, ker je bila smrt zaprta. Bog pa in sv. Peter ga začneta prositi, da bi smrt izpustil, in mu obljubita, da pride, če to stori, namesto nazaj v kot na boljši sedež. Vojščak je izpustil smrt iz torbe in zato je prišel iz kota na najboljši sedež, kjer ga bomo videli, ko pridemo gor.

Pripovedka o sv. Gregorju.

Sv. Gregor je bil sin brata in sestre. Da bi pokrila svojo sramoto, deneta otroka v nov sodček, zavijeta noter nekaj denarja in pisanje: kdor bo tega otroka dobil, naj ga lepo zredi in naj ima letá denar. Potem pa spustita sodček po vodi.

Bil je pa tačas malin, ki je imel devet tečajev. Malnar in malnarica sta bila oba v malinu. Kar naenkrat se ustavi vseh devet tečajev. Kaj vruga mora neki to biti, pravita malnar in malnarica in tečeta gledat vun k zatvornicam. Zdaj zagledata nov sodček na jezu in najdeta otroka notri. Dejala sta: Ej, ga pa vzameva za svojega in zrediva, saj bo dal Bog kmalu tudi nama otroka in porečeva, da sta dvojčka, ako naju vpraša kdo.

Precej drugi dan so imeli pri malnarjevih sina. Gregor in domači sin sta torej rastla vkup kakor brat pa brat.

Ko sta nekoliko dorastla, sta hodila vkup v šolo. Sv. Gregor se je pa veliko bolje učil od domačega sina. Zato ga je domači sin zavidal in en pot, ko sta šla iz šole domov, mu je rekel: „Kaj boš ti, saj nisi pravi sin mojega

očeta in moje matere, ampak voda te je prinesla v tistem sodčku, ki stoji za malinom. Jaz sem slišal, da so se mati to menili z očetom.“

Sv. Gregor je šel precej vprašat malnarice in je rekel: „Mati, ali res niste vi moja prava mati in oče niso moj pravi oče, ampak sem jaz priplaval v sodčku po vodi?“ In mati malnarica mu odgovori: „Res jaz nisem tvoja mati, ti si priplaval po vodi. A nič ne maraj, jaz te imam ravno tako rada, kakor da bi bil moj sin, ker si priden in dober.“ Sv. Gregor je šel vprašat še očeta malnarja. Malnar mu je govoril in povedal ravno tako.

Sv. Gregor je pa rekel: „Ako nisem jaz vaš pravi sin, ampak le rejenček, grem spet po svetu, odkoder sem prišel, nečem, da bi vi dalje imeli sitnosti z menoj. Kadar sta malnar in malnarica videla, da gre Gregor res proč, sta mu dala tisti denar in tisto pisanje, ki je bilo priplulo v sodcu ž njim in v katerem se je bralo, da je Gregor sin brata in sestre. Sv. Gregor pa se odpravi po svetu.“

Najprej je začel misliti in je dejal: Kaj hočem s tem denarjem? Najbolje bo, da ga dam za kakovo božjo reč, da bi Bog odpustil mojemu očetu in moji materi vse grehe in tudi ta greh, da sem jaz po sili prišel na svet. Pride na pokopališče, kjer je ležalo vse polno mrtvih, a nobeden ni bil pokopan. Vpraša: „Zakaj ne

pokopljete mrtvih?“ Reko mu: „Denarjev nimamo. Gospod župnik pa ne hte brez denarjev pokopavati.“ „Pojdite k gospodu in mu recite, da jaz ukažem in zapovedujem, da mora iti brž brž pokopavat.“ Gospod je dejal: „Ni ga takega, da bi mogel meni ukazati in zapovedati, naj grem zakopavat, vendar grem, ako ima denar, da bo plačal.“ Sv. Gregor je stresel ves denar župniku, da je pokopal mrliča, in mu rekel: „Nikoli več ne smeš mrličev pustiti tako. Če ne, grem jaz v Rim in te zatožim pri papežu. Župnik se je tega bal in mu obljubil, da bo odslej zmerom pokopaval mrliča.

Sv. Gregor gre naprej. Pride do samotne hišice, kjer je prebivala samo ena stara ženska. „Ženska, ali smem biti pri vas čez noč?“ „O, le bodi,“ je dejala baba, in sv. Gregor je odložil svojo culico. Baba mu je povedala, da je nedaleč od grada velika jama, v kateri so štiri izbe. V četrti izbi je železen mož, ki drži železno svečo v rokah. Kdor dobi to železno svečo iz rok železnega moža, ta je srečen za vselej, ker mu pomaga železni mož. Sv. Gregor se odpravi brez zamuje v jamo. V prvi izbi najde veliko veliko srebrá. V drugi ga je bilo še več; v tretji je bilo že samo zlato. Pa sv. Gregor ni gledal na denar; še doteknil se ga ni. Ko pride v četrto izbo, najde železnega moža, ki je imel železno svečo v rokah. „Daj meni svečo!“ pravi

sv. Gregor. Železni mož ga pisano pogleda, a ne reče ničesar, ampak še bolj poprime svečo z obema rokama. Gregor zgrabi za svečo in mu jo izvija iz rok. Dolgo se pulita zanjo. Sv. Gregor je bil že ves opraskan po prsah in že ni upal dobiti železne sveče. A železni mož je bil tudi utrujen in je nekoliko popustil; sv. Gregor potegne, in sveča je bila v njegovih rokah. Železni mož je izginil precej, ko ni imel več sveče v rokah. Kaj zdaj s svečo, je mislil Gregor, e, mi bo že starka povedala, ki sem bil pri nji čez noč. Zdaj šele misli na zlato in srebro. Ker ga ni imel deti kam drugam, sleče srajco in ga nagrabi v rokave in v stan, kar je šlo noter.

Potlej se vrne nazaj v hišico k babi. Ko je stara baba videla denar, potlej je gledala še bolj pisano in še manj govorila. Svetemu Gregorju se je to čudno zdelo. Ko je šel spat, ni hotel ostati na postelji, ampak precej, ko je starka ugasnila luč in tiho počenila za peč, namesto da bi šla spat, zleze Gregor izpod odeje in pod posteljo. Kmalu potlej čuti, kako vzame starka velik nož in ga z vso močjo buši v posteljo. Nož se zasadi v blazine, a baba meni, da se je zasadi v svetega Gregorja, in gre vunkaj. Sv. Gregor pa pobere svoje reči, denar in svečo in zbeži skozi okno.

Pride v veliko mesto in gre v najboljšo krčmo. Tam vzame najdražjo izbo za devet

mesecev, a plača le za tri, ker meni, da bi se tačas morda še kaj premislil in naprej šel, ako bi mu tukaj ne bilo povšeč.

Ko tako pohajkuje po mestu, ga zagleda grofovsko hči in pravi svojemu očetu: „Oče, tako lep mlad mož hodi po mestu, dajte ga povabiti na kosilo.“ Grof je bil precej voljan in ga povabi. Jeli so se pomenkovati in igrati po kosilu. Sv. Gregor je zaigral vse, kar je imel pri sebi, grof pa zmerom dobival. Ravnotako drugi dan in zmerom tako. Grof je bil grozno vesel, ker je dobil od sv. Gregorja toliko denarja in je bil pri volji, dati tako bogatemu gospodu svojo hčer za ženo. A ko je preteklo tistih devet mesecev, je zaigral sv. Gregor grofu ves denar in ni imel s čim plačati še krčmarja, ki ga je venomer terjal, naj plača. Pa kdor nima, ta nima. Krčmar dá svetega Gregorja, ki ni imel s čim plačati, zapreti v temno ječo, da bi ne bil nikoli več videl belega dne.

Zdaj se domisli Gregor na železno svečo, ki mu je bila še sama ostala. Reče tedaj: „Prinesite mi tisto železno svečo, ki sem jo pustil v svojem stanovanju, da bom vsaj pri luči, ker že na belem dnevu ne smem biti.“ Prineso mu svečo, in on jo prižge. Precej stopi železen mož predenj in ga vpraša: „Gospod, kaj bi rad?“ Aha, si misli sv. Gregor, zdaj pa že vem, kaj mi pomaga sveča. In je rekel železnemu možu:

„Prinesi mi brž toliko denarja, da bom mogel plačati krčmarja in pa da sam ne bom brez njega.“ In kakor bi s prstom mignil, je bil denar pred njim.

Plačal je, kar je bil dolžan krčmarju. Ko je krčmar videl, da ima gospod toliko denarja, bi ga bil rad še imel; prosil ga je za zamero in da bi še ostal pri njem. Sv. Gregor pa neče več ostati v mestu, kjer so ga zaprli, in gre iz mesta vun. Zunaj mesta je bil črn grad naprodaj in Gregor ga kar kupi. Potlej gre v mesto nazaj snubit grofovo hčer. Pa grofa ni bilo več volja, dajati hčer v zakon takemu, ki je bil zavoljo dolgov zaprt, in skesal se je, da mu jo je obljubil. „Če sezidaš v treh dneh namesto črnega gradu nov grad iz rezanega kamena, pa ti jo dam“, je rekel grof. Sv. Gregor pa je vzel svečo in jo prižgal. Precej pride železni mož in reče: „Kaj bi radi, gospod?“ „Nocoj mi poderi črni grad in namesto njega mi sezidaj novega iz rezanega kamena.“ Drugo jutro je stal nov grad iz rezanega kamena sezidan namesto starega črnega. Grof je dejal Gregorju: „Zdaj se ne bom več branil ti dati hčere v zakon, zato sezidaj do jutri zjutraj od mojega do tvojega gradu most iz rezanega kamena, in potlej bomo imeli svatovščino. Sv. Gregor prižge svečo in spet pride železni mož: „Kaj bi radi?“ „Preden bo jutri zjutraj, mi sezidaj most od mojega do

grofovega gradu iz rezanega kamena.“ Drugo jutro je bil most narejen, lep in umetalno sestavljen iz gladkega rezanega kamena. Ker se grof ni mogel več braniti, mu je dal hčer v zakon in svatovali so tri dni in tri noči, in sv. Gregor je bil prav dobre volje.

Nekega dne je bil šel sv. Gregor z doma in je pustil samo ženo doma. Ravno tačas pa pride iz daljnjega mesta bogat Žid, gradu in mostu iz rezanega kamena gledat. Ker Gregorja ni bilo doma, je poprosil njegovo ženo, da bi mu šla razkazovat; in ona mu je razkazovala prav rada po vseh kotih, kar je bilo kaj imenitnega. Prideta nazadnje tudi do železne sveče. Žena ni vedela, čemu je, in je hotela iti dalje. A Žid je menda že dostikrat bral v črnih bukvah o tej sveči in je hotel, da bi se prižgala. Žena jo prižge, in precej pride železni mož: „Kaj bi radi, gospod?“ „Jaz hočem, da preneseš ti ta grad, mene in to ženo tja na ono stran Krvavega morja.“ Ko pride sv. Gregor spet domov, ne najde ne gradu ne žene ne svoje sveče več.

Dolgo je jokal za ženo. Potlej pa je dejal: Najti jo moram, ako jo grem iskat križem sveta. Hodil je od vasi do vasi, iz mesta v mesto, iz kloštra v klošter, pa žene ni našel nikjer. Povedal mu je bil neki vedež, da je tam za Krvavim morjem, a kje je to Krvavo morje, tega

mu ni znal povedati nihče. Nekdaj pride v kloster že pozno zvečer. Vse menihe vpraša, ali bi mu ne mogli povedati, v katerem kraju je Krvavo morje, kjer je njegova žena. A vsak menih pravi: „Jaz ne vem.“ Bil pa je sila star menih, učen, da nobeden ne otovrej. Ta mu je dejal: „Tri dni počakaj, da jaz pogledam v svojih bukvah, in ako najdem zapisano, ti povem, kod moraš hoditi, da prideš do Krvavega morja.“

Sv. Gregor počaka tri dni. Potlej ga pa pokliče stari menih in mu govori: „Jaz sem bral v svojih bukvah in zdaj vem, kje je Krvavo morje in tvoja žena. Ali povem ti, ženo najdeš, ali je ne boš vesel, Žida najdeš, ali sveče mu ne vzameš. Božja volja te je namenila drugam, in jaz ti svetujem: ti nikar ne išči žene in tega svetá, ampak se pripravljaj za drugi svet in boš videl, da bo bolj prav zate.“

Sv. Gregor je poslušal meniha in se je vdal njegovim besedam. Sklenil je delati pokoro in zato je šel k morju in se je ponudil ribiču za hlapca. Ribič ga rad vzame, in kmalu sta se pobogala za plačilo, ker sv. Gregor ni hotel drugega kakor najpotrebnejšo obleko in pa živež.

Kadar je pa sv. Gregor osemnajst let služil ribiča, mu je dejal nekega dne: „Ljubi moj gospodar, jaz sem te zvesto služil osemnajst

let in nisem terjal od tebe nikoli nobenega plačila. Stori mi to, kar te bom prosil.“ Ribič mu odgovori: „Jaz ne vem, odkod si in kdo si, to pa vem, da si priden in dobrega srca, zato ti vse privolim, kar me boš prosil.“

Nato je dejal sv. Gregor: „Zapri me v kamenito jamo, ki je na otoku sredi morja, pa me zakleni noter, ključ pa vrzi čez glavo v globoko morje tako daleč, kar ga moreš, tako da ga ne bo videl nikoli več noben živ človek.“

Dolgo let je bil sv. Gregor zaprt. Ribiču je med tem časom osivela brada in na svojega hlapca je bil kar čisto pozabil.

V Rimu je bil v ravno tistem času umrl papež in hoteli so voliti novega. Sv. Duh jim pa razodene: „Tistega volite, ki mu je Gregor ime in ki že veliko let dela pokoro.“ In šli so iskat sv. Gregorja križem sveta. Eni pridejo tudi do ribiča: „Ali si videl tega in takega človeka, ki že toliko let dela pokoro?“ „Videl,“ pravi ribič, „pri meni je služil osemnajst let za hlapca, pa ne vem, kdo je in odkod je. Zaprl sem ga, kakor me je prosil, v jamo sredi morja, kjer je že gotovo poginil; in tudi ako bi ne bil, ne moremo do njega, ker sem ključ potopil v morsko globočino.“

Drugi dan je šel ribič ribe lovit in je vjel tudi eno grozno veliko. Ko ji odreže glavo,

najde v nji ključ. Šli so precej svetemu Gregorju odpirat. On se jih vstraši in pravi: „Kako je to, že toliko let ni bilo pri meni v puščavi nobene žive duše, da ravno zdaj pridete k meni? Zakaj niste vrgli ključa v morje, da bi jaz tukaj v samoti živel in umrl?“

Pa niso ga hoteli poslušati, ampak moral je ž njimi v Rim in je postal papež.

O angelu.

Nekoč je bil izgnal Bog angela iz nebes na svet, da bi zaslužil kje kakovo dušo.

Tri leta je hodil angel po svetu. A duše so šle vse v pekel, za nebesa ni mogel pridobiti nikoli nikjer nobene. Črez tri leta pride do nekega župnika. „Še temu župniku se ponudim v službo, ako me ne bo hotel, pa grem v nebesa nazaj povedat, da pojde ves svet v pekel,“ je mislil angel sam pri sebi in sédel na kamen pred cerkvijo, kjer je župnik ravno pridigoval.

Ko je pridiga minila, so šli ljudje smejoč se mimo njega. Ko župnik pride, postoji pred njim in reče: „Kaj pa ti tukaj delaš, raztrganec? Ali bi rad kaj ukradel?“

„O, jaz sem pošten, samo službe ne morem dobiti.“

„Ne znaš delati, kakor se kaže.“

„O, znam, znam.“

„No, pa pojdi z menoj!“

Šel je z župnikom, in pogodila sta se, da mu bo služil za hlapca.

Prvo nedeljo zatem je bila oznanjena pri neki podružniški cerkvi maša. Župnik in njegov novi hlapec gresta tja.

Župnik se je po potu rad menil z lepo opravljenimi možmi. Hlapec pa je tačas hodil vselej pet korakov pred njimi in ni hotel iti za njimi. Le malokdaj je ogovoril župnik kakovo grbavo babo, in tačas je hlapec dostikrat prav ponižno in veselo hodil tik njega.

Ko sta bila v cerkvi, ni služabnik nič mrdal in zijal okoli sebe kakor drugi, ampak genil se ni z mesta, kamor se je bil posadil. Tudi ni hotel ostati za vrati, kjer so stali drugi hlapci, ampak prav pred oltarjem je bil.

Doma začne župnik izpraševati hlapca: „Zakaj si se ogibal lepo oblečenih, ki sem jaz govoril ž njimi?“

„Grehi so smrdeli,“ odgovori angel.

„Zakaj si se vstopil v cerkvi tja, kamor nobeden tvoje vrste?“

„Le eden poslušavcev vaših se je danes poboljšal, pa ne moje vrste.“

„Ti si pravičen in pobožen,“ je rekel župnik, „od tebe se še jaz naučim česa, odslej bom tudi jaz delal tako.“

Ko angel ni hotel ne jesti ne piti, ga vpraša župnik: „Zakaj ne ješ?“

„Jaz ne jem in ne pijem,“ je rekel, „jaz sem angel. Bog me je izgnal, da bi zaslužil kakovo dušo. Nobene nisem mogel tri leta, zdaj sem tvojo.“

In župnik se mrtev zgrudi na tla.

O nadlogi.

V poprejšnjih časih sta živela dva imenitna kmeta, bogata, in sta stanovala tako blizu nadvoje, da so jima imeli travniki, gozdje in njive eno mejo. Eden teh kmetov je imel fanta, drugi pa dekliča. Dejala sta pa: Dajva stekniti svoja zemljišča, sebi izgovoriva nekaj za kot in vsak svojo hišo, drugo pa dajva otrokoma; sezidava jima hišo in drugo poslopje, in potlej naj se vzameta in srečno živita.

Dala sta otrokoma dosti blaga in dosti polja, in mlada človeka sta jela pridno kmetovati na novi kmetiji. Dobro sta gospodarila. Očeta pa sta jima napolnila hleve, kašče in dala vse orodje in to, kar je treba.

Kar pride star dedček ter sede za peč. Govoril ni nič, vprašal nič, prosil nič. Kadar je bilo čas jesti, je sedel za mizo kar sam. Delati pa tudi ni hotel. Mladi kmet in njegova žena se ga naveličata. Ko je bil pri njima že tri dni in še zmerom ni nič povedal, ga vprašata: „Mož, kaj bi pa vendar radi? Ali ne greste od naju? Tri dni sva vas imela, zdaj se pa le poberite, odkoder ste prišli.“ Mož izpregovori in reče: „Res, jaz grem od vas. Pa vidva me ne poznata; jaz sem nadloga. Ko bi me bila

vidva imela zmerom pri hiši, ne bila bi užila veliko nadloge. Zdaj pa, ko me gonita proč, zdaj se bo vama godila slaba. Ali hočeta imeti nadloge, križe in težave zdaj v mladosti ali v starosti?" Mož in žena sta jela premišljevati in pravita: „Ako že ne more biti drugače, trpiva rajši v mladosti nadlogo, v starosti se prenaša težje.“ „No, to je že dobro,“ pravi dedček in odide.

Ni dolgo trpela sreča. Kmalu so jela padati goveda mrtva, toča jima je drobila polje, tolovaji so prigrmeli v kašče in pobrali blago. Nazadnje pa je strela treščila v streho, in ogenj je požgal vsa poslopja do tal. Tako nista imela nič, in drugega jima ni kazalo, kakor da gresta po svetu s trebuhom za kruhom.

Šla sta po nekem potu (ali je bila cesta — ne vem). Sreča ju mlad, bogat Turek, lepo napravljen; tak je bil, kakor bi bil knez.

„Kam gresta?“ vpraša Turek.

„E, greva službe iskat,“ pravi mož.

Turek je odhajal že mimo; ko pa je videl, da je mlada žena neznano lepa, obrne konja na cesti in vpraša moža: „Mož, ali prodaste svojo lepo ženo?“

„O, tega pa ne, tega, žene pa nimam na prodaj. Vse sem že izgubil, pa bi še ženo?“ reče mož, in oba gresta dalje. Turek tudi obrne konja in jaha žalosten po poti.

„I, glej ga, glej ga,“ pravi žena, „menda si neumen; prodaj me, prodaj. Ti boš imel denarje, tebi bo dobro; meni pa tudi ne bo sile pri gospodu. Šleva, ne bodi nespameten, prodaj me!“

Mož je mislil: Žena moja je res lepa žena, a denarji so le denarji. In začel je klicati za gospodom: „Počakajte, počakajte, morda se pogodiva!“ Turek se obrne, mož in žena mu gresta naproti in snidejo se. Dolgo sta se pulila in pogajala. Nazadnje pa je kupil Turek lepo ženo za tisoč goldinarjev (če je kakova baba toliko vredna!). Posadi jo predse na konja, odšteje možu peneze, in mož ženi zadnjikrat pogleda v obraz ter se malo zajoka in kmalu je bil sam brez žene na potu. Imel je pa zato polno culo gotovega. Sestradan in lačen (ker že več dni nista jedla z ženo) zagleda pastirje, ki so ogenj kurili.

„Letamle morda krompir pečejo, ali imajo kaj drugega za v usta. Če nečejo zastonj, mi bodo dali za denar, saj ga hvala Bogu imam.“

Vzame iz vreče nekaj drobnega, zakaj vsega se ni upal kazati pastirjem, zakoplje ostalo pri nekem hrastovem parobku v listje in gre k pastirjem. Res so imeli nekaj založka. Ne vem, ali je bil krompir, ali je bil kruh, meso vem, da ni bilo. Poje tisto spridoma in se vrne. A denarja in cule ni mogel najti; vse listje prekoplje, pa ga ni denarja in ga ni.

Zdaj je taval brez denarja in brez žene po svetu. „O nadloga, nadloga,“ je skomljal, „zakaj te nisem imel po malem pri hiši? Zakaj sem te pregnal, da me zdaj tako nemiljeno tepeš?“

Tako je lačen, žejen, bos, raztrgan uši pasel po svetu in strajo užival. Nihče ga ni maral; vsakemu se je zdel preraztrgan, prezanemarjen, pregrd, preveč zarastel in vrag ti vedi, kakšen jim je še bil. Črez dolgo let pride do gradu, kjer je bila njegova žena gospodinja. On ni nje poznal, ker je bila po gosposko opravljena in še veliko lepša ko poprej, ona njega ne, ker se je bil tako zelo izpremenil. Ponuja se ji in jo lepo poprosi, naj mu da kakovo službo.

„Znaš kaj delati?“ vpraša gospa, njegova žena.

„Znam, saj sem bil kmet nekdam in dobro mi je bilo, pa sem bil nesrečen in nazadnje še neumen, da sem lastno ženo prodal. Zato me pritiska nadloga, da se sam Bog usmili“.

Žena ga je precej spoznala in vzela ga je v službo, da ji je na vrtu pasel gosi.

Nekoč pa mu reče: „Poznaš mene?“

„I, kako vas ne bi poznal, vi ste gospa, ki ste me vzeli v službo“.

„Res, pa jaz sem tudi tvoja žena, ki si jo prodal“.

Mož se prestraši, potlej jo prosi za zamero. „O nič se ne boj, saj sem ti sama velela. Meni je bilo dobro, ali tebi ne? Zakaj pa ne? Kam si spravil peneze?“

„O moja žena, nobenega krajcarja nisem užil. Pri nekem parobku sem jih bil zakopal v listjiče, pa so se menda pogreznili v zemljo, ali je pa vrag sédel nanje, nikjer jih ni bilo več.“

Žena pripravi kad, gorke vode ter ga čedno omije, obrije, počese, postrize, v novo obleko obleče, in bil je spet lep. Potlej vzame veliko denarjev svojega drugega moža ter pobegne s svojim pravim možem. Na potu gresta mimo tistih parobkov, kjer je bil on nekdanj zagrebel vrečo penězov.

„Kam si jih pa del?“ vpraša žena.

„I, ravno tu semle,“ pravi mož, brcne z nogo ob panj in listje, in njegova mošnja se izvali vunkaj.

Šla sta domov, kupila zopet nekdanjo svojo lastnino in domačijo, ki je bila prišla že drugim v roke, in sta na stare dni srečno in brez nadloge živela. Ko sta bila že tako stara kakor zemlja, tačas sta neki dejala, da se nadloga v mladih letih še prenaša, a v starih bi se težko težko.

O bogatem kmetu in njegovi hčeri.

V nekdanjih časih je živel bogat kmet, ki je imel tako lepo ženo, da ni bilo nikoli nikjer več take. Nanagloma mu pa ta žena zboli za smrt. Na smrtni postelji ga pokliče še enkrat k sebi ter mu reče: „Ljubi moj mož, vselej si delal tako, kakor sem ti pravila jaz, da je prav; in res je nama vselej dobro hodilo. Zdaj, preden umrjem, te prosim še to: Ako se boš vdrugič ženil, ne jemlji nobene žene, ki ni tako lepa, kakor sem bila jaz, ampak ravno tako moraš poiskati, da jo boš tako ljubil, kakor si mene ljubil.“

Mož ji obljubi, da se ne bo sicer nikdar ženil, ako pa bi se kdaj, da si hoče poiskati ravno tako lepo.

Ženi je bilo to všeč in kmalu je umrla.

Bogatega kmeta pa se poprime želja, da bi se drugič oženil. Gre tedaj križem sveta, da bi našel tako lepo ženo, kakor mu je bila naročila rajnica. Devet dežela prehodi, pa tako lepe ni mogel izslediti nikoli nikjer. Misli si sam pri sebi: E, jaz sem vendar neumen, da se klatim po vsem svetu; saj imam doma hčer, ki je tako lepa, kakor je bila njena mati. Njo

vzamem za ženo, sicer je ne dobom, ko bi jo z lučjo iskal.

Precej se vrne domov in pravi svoji hčeri: „Ljuba moja hči, jaz se oženim, ti boš moja nevesta.“ Hči pa se grozno preplaši. A ker je dobro vedela, da je oče hud in nagle jeze, se mu ni upala ugovarjati in je rekla: „Oče, tega duhovska in deželjska gosposka ne pripušča. Ako pa doboste dovoljenje od višjih, potlej vas vzamem.“

Kmet naveže culo denarjev in gre h gosposkam deželjskim. Izprva so mu dejali: „Tega mi ne moremo privoliti.“ Ko pa so videli denar, so rekli: „Za velik denar se to že stori, zakaj ne.“ Kmet gre še k duhovskim gosposkam. Mala gosposka mu tega kratkomalo ni privolila. Višji pa so mu rekli: „Ako sezidaš dva kloštra in eno cerkev, se to že stori.“ Kmet je dejal: „Jaz imam pa denar in storim vse to; le dajte mi privoljenje.“ In dobil je privoljenje od deželjske in druge gosposke in se je vrnil zopet k hčeri domov.

„Zdaj sem povsod dobil privoljenje,“ pravi, „zdaj me moraš vzeti.“ Hči odgovori: „Prav; jaz vas vzamem, samo kupite mi še kočijo, da bo od nje svetloba stala, in dva konja, da bosta letela ko ptice na nebu.“

Kmet gre iskat takega voza. Ker je imel denar, je kmalu dobil voz in konje in se je

pripeljal domov. Hči pa ga še ni hotela vzeti in je dejala: „Kako bi vas vzela, ko nimam obleke za poroko primerne? Poprej mi dobite tri obleke: eno, da se bo svetila ko solnce, eno, da se bo bleščala ko mesec, eno, da se bo izpreminjala ko zvezde.“

Kmet je šel zopet po svetu, in ker je imel denarja, je dobil kmalu tudi obleko, kakršno je hotela imeti hči, njegova nevesta.

Zdaj se hči ni mogla več braniti. Drugi dan je bila napovedana poroka. Tisto noč pa pokliče hči hlapca in mu veli: „Naprezi brž konje, ki leté kakor ptice, zaprezi kočijo, ki stoji od nje svit, pa me počakaj na zadnjih vratih, da skrivaj pobegneva. Tebi bo dobro na tujem, ne boš imel nič dela, jaz pa uidem očetovi sitnosti.“

Hlapec zapreže tiste konje in tisto kočijo, dekle pobere tista tri oblačila v škatlico, vzame nekaj očetovega denarja, sede v kočijo in pobegne od očetnega doma.

Tri dni in tri noči sta se vozila. Tretjo noč pa se ustavita v krčmi, ki je stala pri cesti pod velikim gradom. „Dajte mojemu hlapcu jesti in piti, kolikor hoče,“ pravi deklica, „meni pa povedite, ali bi se dobila tukaj kje kakova služba.“

„Za tako imenitno žensko, ki se pripelje v kočiji, jaz ne vem za nobeno službo. Ko bi pa prišla kakova dekla, bi ji povedal, da tukajle

gori v velikem gradu, kjer stanuje stara cesarica in njen sin, mladi cesarjevič, rabijo male svinjarice, in da mi je naročeno nasvetovati katero. Za vas pa ne vem za nobeno službo, pa tudi menim, da ne greste služiti, še za hišno ne k sami cesarici.“

Deklica ni rekla krčmarju nič, ampak je plačala, kar je imela plačati za tisti dan zase in za hlapca ter je naročila krčmarju, naj dá hlapcu, kar se mu poželi, in da naj nič ne pove, ako bi tak in tak človek vprašal zanjo.

Potem gre gor v grad in popraša, ali bi je ne vzeli za malo svinjarico. Dejali so ji: „Radi te vzamemo, dela ne boš imela drugega, kakor pomivati sklede in nositi svinjam pomije.“ Ona je bila zadovoljna in se je vdinjila.

Zvečer pa se je vrnila v krčmo, plačala, kar je bilo treba plačati od konj in hlapca, naročila krčmarju, da na jih preskrbuje še dalje, in je zopet odšla v grad za svinjarico. Vsak večer je delala tako.

Ko pa pride sobotni večer, vpraša krčmarja: „Kje je tista moja škatla, ki sem vam jo dala spraviti?“ Ko prinese krčmar škatlo, vzame ona vunkaj oblačilo, ki se je izpreminjalo ko zvezde. Drugi dan v nedeljo gre v cerkev, in nobene ni bilo tako lepe v vsej cerkvi. Cesarjevič ves čas ni mogel nič moliti; vun in vun je gledal vanjo. Po božji službi jo čaka pred

cerkvenimi vrati, pa ona se je bila odstranila skrivaj skozi stranska vrata.

Drugo nedeljo je imela obleko, ki se je bleščala ko mesec na nebu. Zopet je gledal cesarjevič še bolj zvesto, kam pojde, da bi zvedel, odkod je in kdo je, ki je tako grozovito lepa. Pa ko jo je imel že nagovoriti, se je skrila med ljudi, in kmalu je ni videl več.

Ko je prišel domov, je bil hudo žalosten in je tožil materi, stari cesarici: „Kdo je neki ta ženska, ki se ogiblje še mene? Pa če se mi bolj umika, bolj sem ves mrtev nanjo, in moram jo imeti, ko bi bilo ne vem kaj.“ Stara cesarica, njegova mati, ga je tolažila in rekla: „Nikar si ne beli glave zavoljo te babe, moj sin, ne bo ti manjkalo še lepših.“ On pa se ni dal utolažiti, ampak od žalosti ni ne jedel ne pil ne spal.

Pride tretja nedelja. Svinjarica gre zopet kakor vselej h krčmarju in se napravi v oblačilo, ki je sijalo kakor solnce opoldne. Res je ni bilo lepše na svetu, kakor je bila ona. Vstopi se v cerkvi blizu oltarja; cesarjevič spet ni nič molil, zmerom jo je gledal. „Moram te imeti, če le vrag ni,“ je rekel sam pri sebi. Počaka jo pred vrati in jo kar prime za roko. „Počakaj me, lepo dekle, da ti nekaj povem,“ ji je rekel na uho. Ona pa se mu iztrga iz rok in se pomeša med ljudi. Le zlati prstan, ki ga je

imela na roki, je cesarjevič strl, ko jo je zagra-bil za roko in udržati hotel. Eno polovico je je pridržala ona, druga pa je njemu ostala v roki. Gleda tistega pol prstana, gleda in popra-šuje, pa ne more zvedeti, čigav da bi bil.

Drugi dan je ona zopet pomivala v svoji grdi obleki svinjsko posodo v kuhinji. Ko je ni nihče videl, je vrgla svojo polovico prstana v zajtrk, namenjen cesarjeviču.

On pije, pije tisti zajtrk, kar najde tistega pol prstana notri. Hitro ga primeri k svoji polo-vici, in glej, prav lepo se sprimeta obe polovici, da je prstan cel. Zopet primerja in primerja, in zmerom se mu je iztekalo tako. „Zdaj jo pa že imamo,“ je dejal vesel in je naglo skup sklical vse tiste gospe, ki imajo v kuhinji opravke. „Kdo je bil danes v kuhinji, davi?“ In babe so mu jele naštevati vse ženske, ki so imele opraviti v véliki kuhinji, sama stara klepišča so naštele, kuštraste, nagrbane, križe-glede babe. „Te mi niso nič mar, ena mlada, lepa gospa je morala biti danes notri.“ „Take pa že ni bilo,“ so trdile babe. Neka prav stara, še posebno jezična baba se domisli in pravi: „Še mlada svinjarica, ki je prišla oni dan v službo, tista je bila tudi v kuhinji, pa ni vredno, da bi se človek menil o nji; ona nima drugega opravka, kakor hoditi po pomije in jih nositi svinjam.“

„Le k meni naj pride še ona,“ je rekel on.

Pošljejo ponjo! „Precej pridem,“ je rekla, „samo da se umijem, očedim pa preoblečem.“ Obleče tisto obleko, ki je sijala ko solnce opoldne, ter gre. Cesarjevič se razveseli, ko jo zagleda, plane pokonci, jo posadi na prvi sedež in jo pokaže materi. In veselja ni bilo ne konca ne kraja pri njem.

Precej drugi dan je bila poroka.

Srečno sta živela več časa. Kmalu je tudi cesar umrl, in cesarjevič je bil na njegovem mestu cesar, kmetiška hči pa cesarica. Bog jima dá tudi majhnega sinčka, katerega je zlasti on rad imel, ker je mislil, da temu nekdam prepusti cesarstvo.

Bogati kmet pa, ko je videl, da mu je hči ušla, je bil grozno hud in se je togotil, da so se mu sline cedile od ust. Naglo poproda vse, kar je imel svojega, vzame ves denar s seboj in gre po svetu hčere iskat. Rekel je: „Ako mi je je iskati križem sveta, najdem jo in gorje moji hčeri, ki se ni hotela vdati temu, kar sem jaz hotel; gorje ji bo, kadar jo najdem.“

Dolgo let je že iskal, pa ničesar ni našel; dosti dežela je prehodil, pa v pravo še ni bil prišel, tako da je bil že obupal. Pride pa nekega večera truden v tisto krčmo, kjer je bila pred nekimi leti njegova hči. Vpraša, ali je bila ta in ta čas taka in taka dekle tukaj. Krčmar, ki

je že pozabil, da mu je bilo kdaj prepovedano povedati, vse razloži, kako se je bila nekdanj pripeljala k njemu lepa deklica, kako je služila za svinjarico, zdaj pa je v gradu za cesarico. „To je pa že prav,“ je mislil stari, plačal račun in se spravil spat. Drugo jutro na vse zgodaj gre gor v grad.

Najnaprvo dobi tistega, ki je služil v cesarskem gradu za gospodarja. „Kaj bi radi?“ ga vpraša ta. „I, nič,“ odgovori kmet, „pa vendar dosti sveta sem izkusil, rad bi prišel v kakovo službo.“ „Kaj pa znaš delati?“ „Znam vse, samo brati in pisati ne. Znam orati, sejati, mlaiti in druge kmetiške reči. Tudi kadar kdo potrebuje kakovega svéta, sem jaz izkušen in vse vem, kako bo najbolj prav.“ Gospodar je rekel: Kmeta nam res ni treba za v službo, pa vendar počakaj, da poprašam gospoda cesarja, ali jim je treba kakovega, da bi jim svete dajal.“

Cesarju je starec dopadel in ga je vzel v službo. Cesarica, njegova hči, ga ni spoznala, ker je bil preveč zarastel v obraz, zakaj ni se bil obril več, kar mu je bila pobegnila, ampak je nosil veliko brado. On pa jo je dobro poznal ter ji za hrbtom figo kazal in mislil: „Le čakaj me, jaz te poplačam.“

Mlada cesarica je imela nóžiček pri obleki privezan. V neki noči vzame starec ta nóžiček, ko je ona spala, in ga zabode detetu v zibeli,

katero je cesar tako ljubil, globoko v prsi. Potem pa zopet priveže krvavi nož, kjer je bi poprej, in gre spat.

Zjutraj se cesar in cesarica zbudita. Kako je to, da moje dete ne priteče danes k meni kakor je vselej?“ je rekel cesar. „Meni se to tudi zdi čudno,“ je dejala cesarica. Ko so pa odprli vrata, zagledajo otroka krvavega, zabodenega in mrtvega. Cesar in cesarica se hudo prestrašita. Ona joka, on kolne in se togoti in prisega: „Kdor je meni to storil, tega obesim, ako bi ga tako rad imel, kakor je Bog mene rad imel.“ Starec pa je poklical cesarja in je tako rekel: „Cesarost, jaz sem dosti svetá izkusil, dosti vem, dosti znam. In jaz pravim, eden izmed nas je cesarskega fantiča zabodel: ali sem ga jaz, ali ste ga vi, ali so ga vaša mati, ali so ga vaša žena. Drugi nihče ni prišel čez prag to noč. Iščite, pri komer kaj najdete, ta ga je.“

In cesar je verjel, kar mu je govoril starec, in je našel pri svoji ženi krvavi nožiček. „Ti si lastnega otroka zabodla, in jaz te dam obesiti.“ Ona je dejala: „Jaz ga nisem, Bog ve, da ne, in ga nisem.“ Pa tudi starec je dejal, da ga je ona, in cesar ji ni verjel. „Jutri boš obešena, pripravljaj se na smrt.“

Drugi dan so pripravili visoke vislice, in ljudje so prišli iz vélikega mesta in od vseh

krajev gledat, kako bodo cesarico vesili. Vsi bogati so ji privoščili, ker je bila poprej svinjariča, kmetje pa in drugi pošteni ljudje so dejali: „Če le ni vrag gospodar, ampak Bog, tako se izkaže, kdo je umoril otroka.“

Že je stala mlada cesarica pod vislicami, in vrv je bila že zadrgnjena na klinu. „Dajte mi, da bom še enkrat videla svojega otroka, ki je umorjen,“ je prosila biriče. Biriči pa gredo vprašat cesarja, ali ji smejo pokazati mrtvega cesarjeviča. Cesar je odgovoril: „V moji deželi so postave take, da se mora zadnja želja izpolniti vsakemu obešencu, zato zapovem, da se ji izpolni, česar želi.“

Prineso ji njenega sina. Ona ga objemlje, poljublja, joka nad njim in pravi: „O dete, da bi ti moglo odpreti usteca in povedati tukaj ljudem, da sem jaz nedolžna.“ In glej, mrtvo dete je izpregovorilo in reklo naglas, da so vsi slišali: „Cesarica me ni zaklala, starec, njen oče, me je.“ Kadar je cesar to slišal, se je grozno razveselil in je precej zapovedal pripeljati cesarico zopet nazaj, starca pa zadrgniti na one vislice.

Še dolgo let sta živela skupaj, veliko otrok imela in dobro jima je bilo. Meni pa sta dala iz orehove lupine jesti, iz rešeta piti pa z lopato po riti.

Brat in ljubi.

Neki mož je imel dvoje otrok od svoje žene: sina in hčer. Žena mu umrje, in otroka sta brez matere. Oče se oženi vdručič, in otroka sta dobila hudobno mačeho, pisano mater, ki ni mogla videti otrok prejšnje žene. Zato reče enkrat svojemu možu: „Odpravi mi svoje rajnice žene oba otroka od hiše, jaz ju ne morem videti.“ Mož je bil žalosten, ali svoji ženi se ni upal ustavljati. Reče babi: „Napravi živeža, jutri pojdem s fantom in dekletom v hosto in ju tam pustim.“ Pisana mati napravi v torbo živeža, kruha in sadja. Drugo jutro mož oprti torbo in reče svojima otrokoma: „Pojdita z menoj, gremo v hosto rdeče jagode brat, ogenj kurit in drva sekati.“ Fant in deklica se primeta očeta in sta prav vesela, da smeta iti jagode brat, ogenj kurit in drva sekati.

Šli so noter v hosto od jutra, pa da je stalo solnce visoko. Oče je nesel nekaj časa enega potlej drugega, ker sta bila že trudna, in je solze brisal ob rokav. Ko so bili prišli že daleč, se ustavijo in zakurijo ogenj. Mož dá otrokoma iz torbe jesti, jima nanese suhih drv in reče: „Ostanita pri ognju, kurita, jaz pridem

nazaj, ko nasekam drv za mater.“ Potlej odide v goščavo in se več ne vrne.

Sedita dolgo in dolgo pri ognju. Ko pa se stori mrak in črna noč, začneta očeta klicati, ker je bilo obeh strah volkov, ki so tulili okoli po hosti. Ali očeta ni nazaj. Ogenj jima ugasne. Vstaneta in gresta očeta iskat. Nikoli nikjer ga ni bilo in ni se oglasil. „Volk jih je vzel,“ reče deklica in oba jokata. Fant pa reče: „Jaz splezam na tole visoko drevo in kjer ugledam luč, tam je naša hiša.“ Spleza na visoko drevo in vidi na levo luč. Na levi vrže z drevesa vejo, in na tisto stran gresta potem oba, daleč naprej in naprej.

Prideta do velike hiše, ki je stala v sredi gozda na samoti, a ni bila domača hiša. Vrata so bila na stežaj odprta, in sta šla noter. Videti ni bilo nikjer nobenega človeka, na mizi pa je bilo napravljeno gosposkih jedi za dva stara človeka. „To nama je dal Bog,“ rečeta, prisedeta in pojedta, kar je bilo. Ko sta se najedla, pogleda deček po hiši in najde pri peči velik meč. Na tem meču se je bralo tako: „Kogar boš hotel posekati, tega posekaš.“ „To je dobro,“ pravi, „ta bo za volkove in za razbojnike. Očeta nikoli več ne bo, zdaj bom jaz gospodar, ti boš gospodinja.“ Ko tako govorita, pride stara žena v hišo. Hudo se ustraši. „Kaj sta prišla in kam, otroka božja?“ zavpije.

„Izgubila sva se in prišla k vam; očeta je vzel volk, in domov ne veva,“ rečeta babi. „Jaz pa vaju ne morem imeti črez noč,“ reče baba, „sem zahaja sedem ajdovskih razbojnikov — Pesoglavcev.“ — „Skrijte naju v kakšen kot, jutri pojdeva proti domu.“

Tako dolgo sta prosila, da se ju je stara baba usmilila in ju skrila za peč pod desko. Deček je vzel s seboj tisti meč, na katerem se je bralo zapisano: „Kogar boš hotel posekati, tega posekaš.“

Ura je odbila enajst, in v hišo je prišlo sedem ajdovskih razbojnikov. Prinesli so veliko ubitih ljudi, veliko zlata in so sedli okoli mize. Najstarejši, ki je bil harambaša, pokliče staro babo in ji reče: „Baba, ti si v naši hiši skrila dva krščena človeka; če ju ne daš in ne pokažeš, ti vzamemo tvoje življenje in tvojo glavo.“ Baba je rekla: „Tam za pečjo, za desko sem ju skrila, smilita se mi, oba sta mlada.“ Razbojniki odsekajo babi glavo.

Potem pa izvlečejo dečka in deklico izza deske izpod peči in reko: „Vidva smrdita po krščeni krvi, obadva morata umreti.“ Deček in deklica začneta prositi, a nič ne pomaga. Toliko da jima puste, naj se pripravita na smrt. Zdaj pa potegne deček skrivaj svoj meč izza deske ter poseka harambašo in vse razbojnike. Kogar zadene, se ne more geniti več. — Ko

so bili ajdovski razbojniki vsi pobiti, jih zavleče v temno klet noter pod zemljo, kamor so nosili razbojniki glave in trupla tistih, ki so jih pobijali. Vrata trikrat zaklene in spravi ključ na svoje telo, na golo, da bi ga živ človek ne dobil v roke.

Vsak dan hodi s svojim mečem po gozdu in nosi domov, kar dobi. On je bil gospodar, sestra pa gospodinja, in dobro se jima je godilo.

Eden razbojnikov, ki jih je bil zavlekel v temno klet, pa ni bil dobro zadet. Vzdrami se in nekoč, ko brata ni bilo doma, skozi lino govori s sestro. Prosi jo obezila za svojo rano, vode in jedi in naj hudemu bratu nikar ne pove, da je še živ. Ta razbojnik je bil tako lep in mlad, da se je sestri smilil. Dala mu je obezila, nosila mu je na lino jedi in pijače, in kadar brata ni bilo doma, je hodila govorit ž njim, tako da ga je začela imeti rajša, nego svojega brata. Mladi razbojnik je zmerom prosil, naj mu odpre, da bi prišel iz svoje ječe, njo vzel s seboj in da bo lepo na svetu zanjo in zanj. „Kako bi ti odprla, ker nosi moj hudi brat ključ na svojem telesu in mi ga nikoli ne da v roke?“ Mladi razbojnik ji reče: „Lezi in reci svojemu bratu: bratec jaz sem na smrt bolna in vem, da ozdravim, samo ako mi prinese kdo gorkega mleka izpod divje volčice. V dolini so volčji brlogi, in ko pojde brat

volčico mlest, ga volkovi raztrgajo. Ti ga potlej poiščeš in mrtvemu vzameš ključ.“ Dekle leže v posteljo in reče bratu, kakor jo je bil naučil mladi razbojnik. Brat opaše svoj meč in gre precej v dolino iskat sestri zdravja. Tam je imela volčica mladiče v brlogu. Mladiče poseka, starko z mečem samo pretepe in nič mu ni mogla: lahko jo je pomolzel in peljal domov. Sestra mleka ni pila, ampak izlila za posteljo in rekla, da je zdrava. Volčica je pa ostala pri hiši, ležala je v kotu in se privadila bratu kakor pes.

Ko brata zopet ni bilo doma, pove sestra mlademu razbojniku, da ni dobila ključa. „Moj brat je tak, da ga ne prime nobena divja zver. Ključa pa ne dene od sebe.“ Razbojnik ji pa reče: „Lepa moja mlada, lezi drugič v posteljo in reci: bratec, jaz sem še bolj bolna in vem, da bom zdrava samo, ako bi mi kdo prinesel prav gorkega medvedjega mleka. Tvoj brat pojde, prižene medvedko domov in reci mu, da jo bo molzel doma. Takrat sleče svojo obleko in dene ključ od sebe; ti pa njegov meč skrij, vzemi hitro ključ in priteci meni odpret.“ Sestra tako stori, kakor jo je naučil razbojnik. Brat pripelje medvedko, a obleke ne dene od sebe, temveč pomolze medvedko oblečen. Medvedka se hiši privadi in leže v drugi kot.

„Zopet nisem dobila ključa,“ pravi deklica mlademu razbojniku. On ji pa reče: „Še v tretje

lezi, ves dan leži in reci bratu: bratec, jaz sem tako bolna, da ne morem ni sebi ni tebi skuhati. In ko bo tvoj brat stal pred pečjo, tačas se sleče, a ti skrij meč in mu vzemi ključ, pa priteci meni odpret.“

In zares reče bratu tako. Ko je stal pred pečjo in kahal za sestro rmanov cvet, se je bil zares slekel. Sestra je šla, skrila meč, vzela ključ in odprla mlademu razbojniku vrata. Ko je brat dajal svoji sestri pijačo, je padel mladi razbojnik nanj z velikim nožem, da bi ga zaklal. Tačas bi bil brat umorjen, ker je bil njega meč skrit. Ali volčica, ki je bila v enem kotu, skoči in vrže razbojnika na tla. Sestra se zboji za svojega mladega razbojnika in za sebe ter se z drugim nožem zaleti v brata. Ali medvedka plane iz drugega kota ter vrže sestro na tla.

Brat reče: „Trgajte, divje zveri! Mačeha me je zapodila, oče me je pustil v hosti, in sestra ima razbojnika rajša ko lastnega brata.“ Volčica raztrga razbojnika, medvedka sestro, brat pa je šel s svojim mečem po svetu in se ni bal dvanajst junakov.

Kako so trije bratje hudiču služili.

Nekdaj so bili trije bratje, ki so vsi vkup gospodarili. Oče jim je bil na smrtni postelji zabičil, da ne smejo zemlje razdeliti ali vsak zase obdelovati. „Vsi trije delajte za enega in vsak naj dela za vse tri,“ je rekel, „dobiček in izgubo, vse morate imeti v isti meri.“ Sinovi pa so po očetovi smrti vsi trije slabo gospodarili. Namesto dela so iskali rajši sence, namesto vode so popivali vino. Ni jim pa šlo dolgo tako dobro. Kmalu so vse zapili in nazadnje so jim celó hišo prodali, ker niso imeli s čim dolgov plačevati, in jih pognali po svetu.

Tako so bratje po svetu pili in postavali in bili židane volje. Pa vsaka reč le nekaj časa trpi. Tudi teh treh bratov so se ljudje naveličali in jih niso hoteli več zakladati s pijačo. „Pojdite služiti, saj ste mladi!“ tako jim je veleval vsakdo. Ni bilo drugače, morali so si iskat službe. Pa pridejo zvečer v gozd. Srečajo zelenega moža z rdečo kapico na glavi. „Kam pa vi greste?“ jih nagovori mož in stopi prednje. „Službe iščemo,“ reko bratje. „Ali ne bi hoteli služiti meni?“ „Zakaj ne, če plačate kakor drugi ljudje

in nam daste življenja, ker se nimamo s čim živiti," so dejali bratje. Zeleni mož z rdečo kapico je rekel: „To pa to; plačam vas dobro, boljše od kakšnega drugega. Moja služba bo kratka in lehka.“ „I, mi smo že pri volji, le povedite, kaj bi radi," reko bratje. „Nič drugega ne boste delali, samo nič ne smete govoriti, kakor tele besedice: prvi naj reče, kadar ga kdo nagovori: ‚mi vsi trije‘; drugi: ‚za denarje‘; tretji: ‚to je vse prav““. Bratje so dejali, da bodo že. Zeleni mož, ki je bil sam hudič z mesom in telesom, jim dá denarja. Ne vem zatrdno, koliko jim je bil dal; samo to se mi zdi, da so dobili bratje veliko, ker hudič je radodaren, kakor pravijo.

Šli so v prvo krčmo, da bi zopet pili. Krčmar je bil hud mož. „Boste kaj večerjali?“ jih vpraša. „Mi vsi trije," pravi prvi. „No, bom pa rekel za tri napraviti.“ „Za denarje," reče drugi. „I, seveda za denarje, zastonj se pri meni ne dobi nič," odgovori krčmar. „To je vse prav," pravi tretji. „Jaz tudi ne vem, da je vse tako prav, saj se brez denarja nikjer nič ne dobi.“ Tako so bratje zmerom le te besede govorili, kakor jim je bil zeleni mož ukazal, in nekaj časa so zmerom lahko izhajali.

V ravno tisti krčmi je tačas prenočeval tudi grozno bogat gospod. Ko vsi odidejo spat, vzame krčmar, ki je bil gospodovega denarja lakomen, balto in odseka gospodu glavo.

Zvedelo se je, da je gospod v tej krčmi ubit. Krčmar je dejal: „Jaz ničesar ne vem; imel sem pa tri grdoglede postopače čez noč pod streho, morda so ga ti ubili; in nemara, da so ga!“ Gosposka pokliče brate predse in jih vpraša: „Ali ste vi ubili tega bogatina?“ „Mi vsi trije,“ je dejal prvi; „za denarje,“ drugi; „to je vse prav,“ je rekel tretji. „No,“ pravijo sodniki, „ker ste sami povedali, da ste ga vsi trije za denarje ubili, ne more biti drugače, ampak jutri vas obesijo.“

Drugi dan jih peljelo iz mesta vun, kjer bi bili imeli biti obešeni. Krčmarju so veleli, da mora stati zraven, ko bodo prvega obešali, zato ker je bil ubijavec v njegovi hiši. Krčmarja pa je pekla vest in se je branil bližje stopiti. „Morda si tudi ti kaj kriv, ker se bojiš,“ reko sodniki. — „O jaz pa že ne, sto hudičev naj me vzame, če sem jaz gospoda ubil,“ „Mi ne pravimo, da si ga ubil, ali zraven si morda bil, ker se bojiš.“ „Ne, ne, devetindevedeset hudičev naj me vzame, ako sem bil zraven.“ „Eden bo zadosti,“ je dejal zelen mož — hudič z mesom in telesom — ki je prijahal na belem konjiču in je vzel krčmarja na konja. „Zvesto ste mi služili in pomagali, da sem tega ubijavca prej v pekel dobil, zdaj le govorite,“ je rekel hudič bratom in se pogreznil v zemljo s konjičem in krčmarjem. Bratje so govorili in pove-

dali, da niso gospoda zaklali, ampak da so le govorili, kakor jim je bil naročil gospodar, zeleni mož. Sodniki, ki so videli, da je vzel krčmarja sam hudič, so bratom verjeli in jim dali polovico tistega denarja. Bratje so šli dalje po svetu, pili in postavali in bili so vesele volje. Meni, ki sem gledal, bi bili morda dali drugo polovico tistih denarjev, ali ustrašil sem se bil zelenega hudiča na belem konjiču tako, da sem odletel noter do sèmle in se mi še zdaj cede sline po tistih denarjih.

Kaj ni nikoli bilo in nikoli ne bo.

Trije bratje so se vozili po morju. Kar vstane burja in se jim raznese ladja. Bratje splavajo na goro, ki je štrlela iz morja. Najdejo tamkaj studenec, nalove rib ob kraju in dobodo ptičev v goščavi. Pa kaj jim vse to pomaga: ognja niso imeli. Eden bratov spleza vrh gorice in zagleda onkraj ogenj. Bratje so bili vsi v veselju. Precej se zmenijo tako, da naj gre starejši tjakaj po ogenj. Prvi brat se res napravi na pot čez gorico v drugo dolino, kjer

je bleščal ogenj. Tam najde kosmatega, grozno velikega junaka, ki je držal v roki grčavo batino, betičasto na koncu, in stražil pred ognjem. „Kaj bi rad, hlapček,“ vpraša prvega brata. „Ognja,“ pravi on, „trije bratje smo, radi bi kurili, a ognja nimamo.“

„Dam ti ga,“ pravi junak, „samo to mi moraš povedati: Kaj ni nikoli bilo, ni zdaj in nikoli ne bo.“ Brat nekaj čenča, ugiba, pa menda že ni pravega vedel, ker je kosmatin zavzdignil batino, grčavo palico, in mu jih je nametal prav dobro na hrbet, ognja pa nič dal. Brat je jokaje prišel nazaj. „Pojdi ti!“ pravi drugemu bratu. Ta gre, pa zgodi se ravno taka: s palico je dobil po hrbtu, ognja nič. Mlajši je bil kakor kakšen štramlè, in brata sta mu rekla: „I, kaj boš ti hodil, šleva šlevasta, če midva nisva mogla dobiti ničesar, kako bi šele taka štranja dobila, kakor si ti.“

Ker pa je le čedalje večja sila prihajala, začneta mu še sama prigovarjati: „Poizkusi, morda imaš srečo: glave nimaš, to veva.“ Mlajši brat gre tjakaj k junaku, ki je kuril. „Kaj bi rad, hlapček!“ ga ogovori oni. „Ko bi mi dali malo ognja.“ „Menim! že dva trapa sta bila tukaj, obema ga nisem dal, ako boš ti bolje odgovoril, pa ga dobiš. Povedi mi kaj takega, kar še nikoli ni bilo, ni in nikdar ne bo.“ Mlajši brat pomišlja, pomišlja in si izmisli. „To ti precej

povem,“ pravi junaku, ki je imel ogenj, „le poslušaj me.“

Nekdaj se je bil nekdo boba najedel. En bob se pa ni bil razkuhal v njem, ampak je bil napol sirov, cel ostal. Zato ga želodec ni maral, temveč iz sebe dal. In iz tistega boba je vzrastlo veliko veliko drevo, ki je segalo noter v nebesa. Ob eni strani je imelo namesto vej goste štrclje, kakor pol lestve. „Kaj bi bilo,“ je rekel tisti človek, ki se je bil boba najedel, „kaj bi bilo, ko bi jaz zapustil sosede in babo in otroke in ta svet ter zlezal v nebesa po tem drevesu, ki je izrastlo iz mojega boba. Nebesa so le nebesa, svet je pa le svet.“ In ne bodi nemaren zleze tisti človek ob drevesu v nebesa. Vrata so bila le prislonjena; samo malo odrine in bil je v nebesih. Boga in svetnikov ni videl. Sv. Peter je imel leseno stopo in bêt, sedel je na trinogu in tolkel proso; mekine so pa letele iz stope na prtiček, ki je bil razgrnjen po tleh. „Kaj boš naredil, sv. Peter? Pšeno?“ ga vpraša. „Tako bi rad jedel,“ pravi Peter, „pa tolčem tule za vrati in sproti čakam, kedaj pride kaka duša les gor, pa že dolgo ni nikogar.“ Človek malo posedi, Peter pa dela v stopi pšeno. Pa začelo se je zdeti možu v nebesih dolgčas in želel je nazaj na svet. „Jaz grem domov k babi in sosedom,“ pravi Petrul „Stoj, prijatelj,“ odgovori Peter, „ti si priše-

gor po drevesu, kaj ne? Drevesa pa ni več, zakaj pravkar je prasica izpodrila drevo, snedla bobek, ki je iž njega vzrastlo, in vse se je posušilo ter padlo na kup. Kako hočeš zdaj dol?“ „To bo napak,“ pravi ta človek, „ali nimaš nič vrvi ali kaj enakega takega, da bi se po nji spustil na zemljo?“ „Nič nimam,“ pravi Peter. „Daj mi daj pehar mekin, ko pšeno delaš, pa si bom sam splel iž njih vrv.“ Peter mu dá mekin, oni pa splete vrv ter jo priveže za tečaj pri nebeških vratih in se spusti po tej vrvi proti zemlji. Pa vrv je bila prekratka. Kaj stori človek? Pleza zopet navzgor, odreže odzgoraj vrvi ter je doveže odzdolaj. Tako dela zmerom in prileze že blizu zemlje. Samo še za dober skok mu je manjkalo. „Ni vredno, da bi še to dovezoval, mar skočim,“ pravi in skoči na zemljo. Pa je bilo že previsoko, ker se je bil vdrl za sedem komolcev globoko v zemljo in ni mogel priti vunkaj. „Čakaj, čakaj,“ tako je dejal, „saj imam doma rovnico, grem pa ponjo, pa se odkopljem.“ Gre domov, vzame rovnico in se izkoplje iz zemlje. „Da ta rovnica nikdar nikogar ne bo več odkopavala, zato jo vržem v ogenj,“ si je mislil tisti človek in je vrgel zares rovnico v žerjavico. Kaj se zgodi? Železna rovnica je zgorela, leseni ročnik je pa cel ostal v pepelu. Tisti mož gre nato domov in sreča medpotoma botre, ki so otroka nesli h krstu. „Koga ne-

sete,“ jih vpraša, „čigav je otrok?“ „I, to je tvoj oče, otúdile se je rodil, zdaj ga pa nesemo h krstu,“ mu reko botri.

Tako je pravil mlajši brat, ki so ga za štramleta imeli, junaku, ki je imel ogenj pod palico. „Dobro si povedal, ognja ti bom dal,“ mu reče junak, nagrabi otrinkov in ogorkov in žerjavice v ponev ter mu jo dá.

Bratje so kuhali, pili in pojedali, meni pa niso nič dali.

Deklica in Pesoglavci.

Ta čas, ko so bili še Pesoglavci po teh krajih, je plela neki dan lepa deklica sama na njivi. Kar zagleda, da jih gre veliko krdelo mimo. Ker je vedela, da so hudi in zavoljo svojih pasjih in kosmatih glav strašni videti, je zbežala s polja. Pesoglavci vidijo, da je mlada, in pravijo: „Dajmo jo ujeti!“ Brž se spusti celo krdelo za njo v dir. Deklica je vedela, da ne uide urnim petam, zato spleza na gosto smreko in se skrije med vejami. Pesoglavci pa imajo pasjo glavo in v tla obrnjene oči, zato ne morejo pogledati navzgor. Tako niso mogli videti, na kateri smreki čepi deklica skrita. Bodli so torej s svojimi dolgimi sulicami ob deblih od smreke do smreke tako dolgo, da je

pritekla po skorji nekega drevesa rdeča kri. Obstopili so tisto smreko in jo izruvali; tako jim je prišla deklica v pest.

Potem so jo zaprli v visok grad, ki ni imel nič vrat. Tam notri ni videla žive duše, kakor včasih Pesoglavce, ki so prihajali na noč domov, podnevi pa zaklepali njo in eno mačko. Samo lino so ji puščali odprto, da je sijalo solnce skozi njo. Tam notri je vuninvun jokala in prosila Boga, da bi prišla še enkrat k očetu domov. Večkrat je mislila zlesti skozi odprto lino na streho in s strehe skočiti na tla. Pa vselej, kadar je vzdignila nogo, je skočila mačka na lino in začela tako jezno renčati in brusiti kremplje, da je bilo deklice strah. Nekdaj posebno joka in prosi Boga. Kar zagleda pred seboj starega dedca. „Kaj ti je, mlada?“ jo nagovori dedec. K očetu bi šla rada,“ pravi deklica. „Kako pojdeš, ali ne veš, da pesoglavski grad nima vrat?“ reče dedec. „Vem, ali jaz bi šla skozi lino, pa me ne pusti ta mačja žival,“ pravi ona. „Zato te ne pusti, ker ima mačka v repu devet peklenskih vragov, ki so vsi zmehnjeni s Pesoglavci. Daj mački kos mesa, in kadar ga bo pobirala, ji odreži rep, ga vrzi črez ramo devet komolcev daleč črez lino, in nič več ti ne bo branila.“

Tako je dejal mož in izginil, da deklica ni vedela, ne kdaj, ne kam. Storila je po njegovem

svetu: dala mački mesa, v hipu ji je odrezala rep, ga vrgla devet komolcev daleč čez glavo, in huda žival se je potuhnila tiho v kot. Deklica spleza précej v mraku čez lino na streho in ko ne ve, ne kod, ne kam dol ob zidu, vidi kosorepo mačko, kako leze počasi in klaverno po vrhu slemena na drugi konec poslopja. Leze za njo in pride do drevesa, ki se je s svojim vršičkom dotikalo strehe, in ko vidi, kako gre mačka po drevesu na zemljo, pleza še ona in srečno uteče.

Noč se je bila storila; Pesoglavci pridejo domov in zagledajo kosorepo krvavo mačko. Brž uganejo, kaj je to, in dvanajst jih poišče sled in teče za ubežno deklico. Medtem pa je bila ona pritekla že blizu očetovega doma. Oče njen je imel kovačnico pri vodi zidano. Tisto noč ga ni bilo doma, ker je bil šel iskat izgubljene hčere. Zato vodno kolo, goneče po navadi kovaški meh, ni klopotalo, ampak vse tiho je bilo. Vrata so bila zaprta, okno z železno mrežo prepreženo, zato ni mogla noter. Dolgo je klicala ter klicala, pa očeta ni bilo. In že je mislila zaspati na klopi pred kovačnico. Kar ji pride na misel: morda bi me zasledili Pesoglavci in še hujše bi mi bilo. Zato premišlja, kako bi prišla noter. Nazadnje ji pride v glavo, da lahko sname vodno kolo in pride pri luknji v kovačnico. In res stori tako. Komaj se oddahne notri

in naredi luč, kar zasliši zunaj govoriti Pesoglavce. Po sledu so bili prišli za njo. Brž podpre vrata še bolj z železom, zasloni okno, v roke pa vzame široko sekiro, ki jo je bil naredil oče ravno prejšnji dan, in se vstopi k lini, skozi katero je bila sama prišla noter. Kmalu izvohajo Pesoglavci to luknjo, in eden prikaže svojo pasjo glavo v kovačnico. Deklica mahne in mu jo odbije. Potem potegne njegovo truplo popolnoma noter. Drugi so menili, da je sam zlezel v kovačnico. In skoro se je prikazal še eden in zopet eden skozi luknjo. Vsakemu se je primerilo tako, kakor prvemu.

Ko je prišel drugo jutro oče kovač žalosten domov, je našel hčer in na kupu v kovačnici dvanajst Pesoglavcev, ki jih je bila pobila hčerka.

Obri ali Avari.

Stare matere in stari dedje slovenski so nam še znali pripovedovati, kako so nekdam med nami živeli neusmiljeni ljudje po imenu Pesoglavci ali Pesjani. Ti so imeli — tako se čuje v pripovedkah — glave, pasjim podobne; bili so na konjih; prihajali so in odhajali; vjete ljudi, sosebnost deklice in ženske, so odvajali in zapirali v svoja ozidja, a če jim je kdo ušel na

kako drevo, so ga zdrezali s svojimi dolgimi sulicami dol, ker na drevje niso mogli zaradi v tla ponikle pasje glave svoje. Po vsem pa da so bili ti Pesoglavci kruti, neusmiljeni ljudje.

Toliko je ostalo v naših starih narodnih pripovedkah o Pesoglavcih.

Učeni ljudje sodijo, da te stare pravljice in pripovedke, ki so se ohranile med našim ljudstvom od roda do roda iz starodavnih vekov do današnjih dni, niso brez podlage. Divji ljud, ki je ostal v spominu našemu narodu z imenom Pesoglavcev, imenuje zgodovinarjeva učena knjiga: Obri ali Avari. Ime Obri se je še ohranilo pri severnih Slovanih kar naravnost za strašnega velikanskega človeka, kakor je pri nas Pesoglavcev.

Zadosti bi torej bil že ta teman spomin pripovedke, da je vredno nadrobneje poznati zgodbe in usodo naroda Obrov. Še bolj zanimiv predmet pa postajajo Obri, ker je zgodovina njih vladne velikosti, kakor potlej tudi narodna smrt njihova za vsak narod in vsak čas silno poučna, za naš slovenski pa še tembolj, ker so bili Obri veliki tlačitelji in trinogi nekdanjih starih naših slovenskih otcov in pradedov.

Ni še za gotovo določeno, kdaj so zasedli prvi Slovenci te naše kraje, kjer prebiva zdaj slovenski rod in se govori naš jezik. Nekateri trdijo, da še pred Kristusom, drugi pa, da šele

h koncu šestega stoletja. Slovenov je bilo tačas še „ko listja in trave“. Segali so gor do Bavarskega in posedali dve tretjini sedanje nemške zemlje.

Ali zbrani, združeni niso bili; mogočne države niso znali narediti. Živeli so v svojih zádrugah, po več rodovin skupaj, pa ena za druga se ni dosti brigala za drugo. Ker so bili stari Slovenci večidel poljedelci ali kmetovavci in miroljubni ljudje, tudi niso bili v prvi vrsti vojaki, sosebno taki ne, ki bi bili za to imeli orožje, da bi drugim sosedom jemali lastnino, temveč so se kvečjemu le v bran postavljali.

Le tako je bilo mogoče, da je majhni ob rski narod mogel prevladati mnogoštevilne in močnejše Slovene ter jim tako dolgo gospodovati.

Obri so bili prišli v Evropo iz Azije izza Kaspiškega morja. Samo 20.000 mož se jih je bilo vzdignilo odtam, da so se umeknili pred Turki, gospodujočimi tačas v Aziji. Na poljanah ob Pontu so premagali nekoliko manjših ljudstev in se ž njimi pomnožili. Navadivši se tako orožja in jahanja, so se prodajali kot vojaki carigrajskim grškim carjem. Na primer Justinian jih je večkrat plačal, da so mu pomagali tualitam. Tako so se navadili brez dela pojedati letne denarne darove gnilega grškega carstva. Ko pa jih je Justinianov naslednik nehal pitati, so bili prisiljeni pomekniti se na zapad in so rajši pri drugih mirnih narodih plenili in ropali, nego da bi delali.

Tako se prikažejo koncem šestega stoletja, torej precej za Slovenci, pod vodstvom svojega prvega kneza ali k a k a n a v naših krajih. Kakor se pripoveduje v basni, da je človek storil zvezo s konjem, ali potem ko mu je sédel na hrbet, ga ni več izpustil, temveč ga je obdržal na vajetih in vladal po svoji volji, tako je primeroma majhna množica Obrov dobila vso vrhovno vlado ne le nad vsemi Sloveni ob Donavi, Dravi in Savi, temveč nekaj časa nekoliko celo nad Franki, dokler jih niso ti poslednji najprej z darovi, potem z orožjem odpravili.

Slovenci so njih gospodarstvo dolgo čutili. Ker so dohajali Avarom v pomoč še rojaki iz Azije in ker so tudi podložne si Slovene silili, da so se zanje oborožili in zanje bojevali, so bili Obri čimdalje močnejši. Sloven je zanje delal, jim dajal davek, a potlej je moral še v vojsko iti ž njimi in zanje se bojevati. Za vse to je imel le bič in batino za plačilo ter trpljenje za sladilo; posameznik pa, ki bi se bil ustavil, je našel kruto smrt. To je držalo Slovence v strahu. Tako in zato je velika množina domačinov slovenskih hlapčevala in robovala primerno majhnemu številu v deželo prišlih obo-roženih tujcev Obrov. To je bila prva mora, ki je tlačila naš narod, Ober je bil prvi tlačitelj, ki je sedel Slovcu na tilniku in ga davil dolgo!

Obri so bili vedno mogočnejši in so nesli svojo orožno moč od nas tja dol na jug do sedanje Romunije. Nemškofrankovski kronist ali letopisec pravi, da se je poslanik obrske vojske takole bahal: Tolika je zdaj avarska vojska, da izpije vodo iz traškega Hebra in jezera, pa je še žejna.“ V Solunu so pa res verjeli, da izpijajo Avari potoke, če se občatorijo ob njih.

Po vnANJI podobi jih opisujejo stare knjige, da so bili narod jezdecev, zmerom na konju: še streljali so s konj. Peš se niso znali boriti in tudi hodili so slabo, ker so bili krivonogi. Proti dežju, mrazu, vročini, noči so bili utrjeni; nič jim ni škodovalo. Sicer so bili veliki; v boju so radi na videz bežali, da so spravili sovražnika v nered, za seboj privabili, potlej se pa hitro obrnili, vnovič napadli in tako zmagali. Konje so imeli hitre, v roki so držali lok in puščico, dolgo kopje jim je štrlelo nad ramo. Konjem so vpletali radi vihrajoče trakove v grivo; spredaj na prsih so imeli oklep iz železa ali usnja. Premaganemu sovražniku niso nikoli prizanašali, temveč ga vselej uničili.

Kar so naplenili in naropali zlatnine, srebrnine in drugih dragih stvari, so znašali v posebnih ograjah skupaj. Te ograje so obsegale v sebi obrska stanovanja in so bile trdnjave obenem. Obkoljene so bile vse te ograje z dvajset komolcev visokim kamenitim zloženim zidom

ali pa s tako visokim jezom iz prsti in lesa, skozi katerega so vodila le ozka vrata.

Vsa dežela je bila popolnoma odvisna od teh obrskih, vojaško urejenih ograj. Odtod so neusmiljeno zatirali in žulili narod, odtod se je ukazovalo in terjalo pokorščino.

Ladje so jim morali delati Sloveni. S temi so Obri plovili daleč po Savi in Donavi plenit.

Leta 626. je prišel obrski kakan z brezštevlnimi vojnimi četami pred stene Carigrada, požgavši predmestja, kot zaveznik Perzov, ki so nadlegovali Carigrad od druge azijske strani. Obrski kakan je zahteval, naj se mu izroči staroslavno mesto z vsem bogastvom in naj vsi meščani zapuste mesto. Ali tu so se sicer že sprideni Grki vendar še domislili slavnih časov svojih nekdanjih očetov in so se moško postavili za zidovjem v bran. Zastonj so Obri dolgo oblegali Carigrad. Toliko so izgubili ljudi, da so videli, da morajo brez uspeha oditi izpred mesta, če nečejo hujše nesreče. To umikanje je bilo usodepolno zanje. Kdor vlada le s silo, se ne sme nikoli pokazati, da je slab.

Ko so namreč Sloveni slišali, da so Obri, njih tlačitelji in gospodarji, imeli pred daljnjim Carigradom nesrečo, da se dade tudi Obri zmagati, so se vzdignili na orožje, da bi odvrgli težki in nevredni obrski tujski jarem in si pribojevali zlato svobodo. Slovenom na čelo je

stopil v tem boju neki slovenski junak Samo po imenu. Pod vojvodom Samom so Sloveni premagali najprej Avare, potem pa še Franke ali Nemce, ki so tudi že silili čez mejo Slovenom za gospodarje. Samo je, zneбивši se Obrov in ugnavši jih v njih ograje, vladal 35 let med Sloveni. Žalibog pa, da se za njim ni našel noben slovenski vodja, ki bi bil znal svoj narod tako obdržati skupaj in združevati okoli svoje zastave, kakor je bil Samo. Zato so Sloveni zopet razpadli v svoje male zadruge, in namesto Obrov so potem prišli Franki in jih večino dobili podse.

Obri pa niso mogli več priti do prejšnje veljave. Še so se držali nekaj časa v svojih ograjah in plenili proti jugu, pa tudi tja so jim zapirali pot Bolgari.

Leta 788. je furlanski frankovski mejni grof Erih s slovenskim koroškim vojvodom Vojnimirom z orožno silo vzel še njih glavno ograjo z vsemi zakladi in dragocenostmi. Od tistega časa so bili popolnoma uničeni.

Zlata, srebra, denarja in dragocenosti pa so bili Obri toliko skupaj nanесли v svojo glavno ograjo, da, ko so Franki ves ta plen dobili v roke, so bili tako bogati, da Karel Veliki ni vedel kam z denarjem. Za deset let potem je veljal denar tretjino manj, toliko ga je bilo v srednji in severni Evropi vsled pripljenenega obrskega zaklada.

Obri se potem kar izgube iz zgodovine. Nikamor se niso izselili, temveč utonili so med drugimi narodi. Sloveni, katere so prej tlačili, so jih narodno zadušili, poslovenili, in — zmanjka jih iz števila narodov.

Propad tega mogočnega vladalnega ljudstva pa ni le v teh povedanih slučajih in dogodkih osnovan ali utemeljen, temveč ima globlje korenine v dveh rečeh.

Prvič trdi zgodovinar, da so propadli Obri zaradi tega, ker so pustili še tisto dobro, kar so imeli na sebi: žilavost, zmernost, zdravost, vztrajnost in delavnost (če se je prav pri njih kazala delavnost le divje v vojevanju), a ker so se pomehkužili, polenili, ker so postali pijanci in dobrojedci ter so tako telesno in duševno oslabei.

Drugič pa je še ena lastnost, ki jo vsi stari pisatelji pripisujejo Obrom in ki je bila gotovo tudi kriva njih propada: oni namreč niso bili zvesti niti med seboj, niti niso držali tujcem dane besede. Bili so neiskreni, podkupljivi in besedolomni. Zgodovina vseh narodov pa uči, da le tista ljudstva so prišla politično in državno do veljave, ki so bila zvesta in poštena. Nauk za Slovence iz tega ni težak.

Kres pri Slovencih.

Ako razgledaš na večer sv. Janeza Krstnika z vzvišenega hriba slovensko deželo, se ti blešče iz daljnjih in bližnjih krajev ognji, ki se ti zde tem gostejši, čim dalje odstranjene jih vidiš. In ako povprašaš neveden mimogredočega moža, kaj to pomeni, ti bo rekel: kres kurijo.

Navada, zažigati kresni ogenj na določen spomladanski večer, kakor je doma skoraj v vsaki vasi po Slovenskem, ima korenine v starih časih, v poganski veri naših očetov.

Dasi so bili Slovani s svojim miroljubnim domosednim značajem nesložni in needini v splošnosti, so vendar ljubili, kakor ljubijo še sedaj, manjše shode med seboj. Shajali in zbirali so se, časteč kakega boga, pri gostijah, pri svojih županih, pri plesih, v posvetovanje itd. Kar je delal oče, tega se drži sin, značaj se v poglavitnih črtah ohranja pri ljudstvu. Zato vidimo današnji dan veliko ostankov iz prejšnjih časov v narodnem življenju. Tako je tudi dandanes malokje toliko romanja in cerkvenih shodišč, malokje toliko vasovanja in posveto-

vanja sosedov, kakor pri Slovencih. Eden takih manjših shodov je bil in je še zdaj — kres.

Slovani so častili izmed mnogo drugih bogov tudi Svetovita, boga ognja, luči, solnca. Ker pa solnce ravno koncem spomladi — o kresu — po zimski onemoglosti v vsej svoji lepoti zopet oživi in se okrepi, so prižigali ravno v tem času bogu solnca in ognja na čast ogenj.

Kako bomo dokazali, da je sedanji kres samo nadaljevanje in posledica tega poganskega godu? Zakaj ne bi bil ena noveje vpeljanih navad?

Prvič se nam je treba ozreti samo na kresne navade. Po nekaterih krajih na Slovenskem pojo in plešejo okrog kresa, po drugih mladi ljudje skačejo čez ogenj in starci jim po skoku vsled starih vraž prorokujejo srečnejše ali nesrečnejše življenje. Tudi je med Slovenci šega, po kateri vtičejo ugasle utrinke in ogorke od kresnega ognja ali nekatera zelišča v slamnato streho in pravijo, da se odganja tako pogor od hiše. Drugi običaj je navaden, po katerem nastiljajo kresno noč tla po hiši in veži z zeleno praprotjo, češ, da pride prenočevat sv. Janez Krstnik in odvrne od hiše za tisto leto vsako nesrečo, pretečo po ognju. Vse te vraže in praznoverne navade sé dajo razložiti najlažje, če posežemo do staroslovenskega poganstva in iščemo tam vzrokov in prvotnosti. Lehko pa

najdemo v zgodovinskem popisu slovanskega značaja takih lastnosti, po katerih sodimo, da so sedanje navade le ostanki prejšnjih, starodavnih. Najljubše razveseljevanje je bilo namreč Slovanom petje in ples; ker to vemo, nas napelje to na misel, da so gotovo peli in plesali pri tako veselem godovanju, kakor je ravno praznovanje bitja veselega ognja, prijazne luči, dobrotnega solnca. Tudi nam je znano, da so že stari Slovani posebno radi vedeževali in prorokovali. Najjasneje pa nam dokazujejo poslednje vraže, tičoč se ognja na kresni dan, da kres ni drugega, nego ostanek češčenja boga ognja in požara, Svetovita.

Isto misel nam potrjuje tudi splošna zgodovina razširjevanja krščanstva med pogani. Ko so namreč razširjali nasledniki apostolov Kristusovih sveto vero med neverniki, niso siloma podirali narodove vere in narodovih razumkov, ampak na podlagi dobrega, ki so ga v poganstvu našli, so zidali resnico in krščanstvo. Tako so tudi pri Slovanih pustili marsikatero starovernih navad in ji dali samo krščanski značaj. Zato časti Slovenec danes namesto Svetovita sv. Janeza Krstnika; in kakor je nekdam nastiljal hišo s praprotjo, zeliščem, katerega se še danes drži veliko prazne vere, da bi nevidoma privabil mogočnega boga ognja, tako meni sedaj v svoji srečni prepro-

stosti, da bo sv. Janez prenočeval pod njegovo streho.

Tretji dokaz, da je kres silno star in da izvira iz poganskih časov, nam je ta, da se obhaja skoro pri vseh slovanskih rodovih, celo tudi v nekaterih nemških krajih, koder so stanovali pred časom Slovani. Tako nahajamo zlasti na Poljskem navade na kresni večer, ki so našim popolnoma podobne. Ne moremo si misliti, da bi se bil zatrosil kres s svojimi šegami šele pozneje iz enega naroda v drugega; ampak če pomislimo, kako malo so se poznali in pečali Slovani med seboj do novejšega časa, moramo spoznati, da je kres starodaven, da je ostanek tistega neznanega in predzgodovinskega časa, ko so bili Slave sinovi združeni v enem narodu, ko so imeli ene bogove, en jezik.

Mogile pri Virju in narodna pravljica o njih.

Dobro vem, da se ne more in ne sme šteti vsakdo med starinarje in preiskovavce zgodovinske veljave redkih ostankov starodavnega življenja in dejanja, da velja to zlasti pri nas, kjer je stara zgodovina temna in imamo le malo gotovih virov, ki bi nam razjasnjevali te

in one prikazke. Zato nimam namena pisati tu „članek o staroslovanskih mogilah“, temveč mislim le vsaj toliko ob veljavo deti besedo g. Trstenjaka: „da po Kranjskem ni popisal še nobeden pisatelj krajev, kjer se nahajajo takšne mogile“ — da ne bo skozi in skozi resnična, česar mi gotovo ne bo zameril ta naš učenjak.

Da bi opozoril kako izvedenčevo oko na lete — morda znamenite — ostanke našega starinstva, posebno pa, da bi otel pozabljivosti narodovo pripovedovanje, ki sem ga tampatam med starimi očaki večkrat slišal o Virju in ondukajšnjih „gomilah“, v ta namen ponudim tu te vrste. A vsakemu poznavavcu zgodovine je znano, da ima narodova pravljica pri vsem svojem olepšavanju in svojih dostavkih vendar gotovo podlago v zgodovini in potemtakem veliko važnost za skrbnega iskavca zgodovinskih virov. Vsak torej, komur je mar svetinstva naše prelepe domovine, se mora podvizati, da reši in obznani te male, vendar včasih dragocene zaklade, in to tolikanj poprej, ker taka poetično-zgodovinska poročila ginejo ne samo od rodu do rodu, ampak celo od leta do leta bolj, kakor se lahko dan na dan prepričaš, živeč med ljudstvom.

Vir je v sedanjem času majhna vas, dobro četrť ure od Zatičine. Poprej je bila podložna zatiškim menihom. Stoji na skalnatem kraju vzvišena in se naslanja proti severu na kamenit

hrib, ki se vleče tjakaj blizu do Šentvida. Nad vasjo moli majhna stara cerkvice svoj stolpič v nebo, in ljudje pravijo tu „na Gradišču.“ Ne daleč nad hribom stoji vas Metnaj in se razteza „metnajski gozd“, kakor očetje pripovedujejo, v starih časih veliko večji, nego je zdaj. Proti vzhodnemu jugu, pod Virom, pa se razprostira nevelika planica proti „Artíži vasi“ in šentviškemu polju. Potok, izvirajoč pod Virom (morda odtod ime?), se vije preko planjave po travniku in je bil, kakor se človeku dozdeva, nekdanj tudi večji. Po planjavi pa se dvigajo majhnim holmcem podobne mogile ali „gomile“, kakor jim pravi narod. Če greš po veliki cesti, zagledaš na prvi pogled kakih deset mogil, ki gole ali obsejane ali prerastle že z visoko hosto samotno molé iz polja in glasno pričajo tudi nevednemu, da tako pravilno okroglih kupov ni naredila v prstni zemlji priroda, da so torej izdelki človeške roke.

Če pa korakaš dalje po novomeški cesti, jih vidiš na levo in na desno čimdalje več. Nekaterim je kmet, da bi lažje sejal, űodnesel vršiček ali izkušal zopet poravnati, kar so nako-pičili v starodavnosti očetje. Vendar je poprej obnemogel, preden je razkopal velike kupe; zadosti se mu je zdelo, da je le nekoliko zrav-nal strmino, tako da se tudi napol razkopane mogile še vedno poznajo. Druge mogile pa so

prerastle. Poslednja leta so posekali kmetje z nekaterih teh mogil debele hraste in jih obrezane prodali trgovcem. Če pomislimo, koliko sto in sto let mora rasti hrast, da doseže tako debelost, da je dober za tržaške trgovce, lahko sodimo iz tega, da so morale biti mogile nasute že pred sto in tisoč leti.

Učenjaki so dokazali, da so mogile nasipi na grobeh imenitnih Slovanov in da se nahajajo po vseh slovanskih deželah. Mogile so nasipali posebno na žaroviščih kraljev, vojvodov, knezov, županov in lehov itd.; prosto in svobodno ljudstvo ni dobivalo mogil.

Nastane po tem vprašanje: kako je to, da najdemo „gomile“ pri tako majhni vasi, kakor je Vir? Ali so bili tu kdaj kralji, vojvodi, knezi itd.? In še toliko? Že iz samega tega bi morda lahko sklepali: na Virju je bil nekdanj v staroslovenskem času znamenit kraj.

In glej, pravljica, živeča daleč v okrožju, nam z jasnimi besedami potrjuje isto misel, pravljica, ki ostarela že več ne pozna in ne ve, kaj so mogile, kaj pokrivajo in kdaj so jih nakopičili.

Narod namreč pravi:

„V starih časih je stalo na kraju sedanjega Virja veliko mesto. Tam, kjer je še današnji dan neko gabrije pri Virju, se je izprehajala virska gospoda. Nad Virjem, tam kjer stoji zdaj

cerkvica ,na Gradišču‘, je bila trdnjava in virskega mesta vojvoda je imel zmerom štiri tisoč in še več mož v orožju, da se je branil sovražnikom. Poslednji vojvoda se je razprl z nekim sosednjim knezom, ki mu je bilo ime Artulja. Letá je prišel z veliko vojsko nadenj ter jo razpoločil okoli in okoli virskega obzidja. Hud boj se je vnel med Vircem in Artuljo. Nazadnje pa so Virci obnemogli, ker jih je Artulja nepretrgoma nadlegoval iz svojega taborišča na južni strani. Morali so zapustiti trdnjavo in pobegniti v metnajske gozd. Artulja je mesto razsul in razdel do tal, Virce pomoril in poklal ter vničil še vojsko virskega vojvoda v metnajskem gozdu. Ostanke virske vojske so se naselili v Metnaju, vasi, ki je danes majhna. Artulja pa je pustil v svojem taboru nekaj ranjenih vojakov, in izmed letéh so si postavili tisti, ki so okrevali, hiše in so imenovali kraj po svojem poveljniku Artížo vas, in to ime ima vas še dandanašnji. Pozneje so na Virju stavili hiše in podirali ostanke prejšnjega mesta. Kar je ostalo lepega rezanega kamenja, to so bržkone odpeljali zatiški menihi za razna zidanja.“

Tako govori pravljica med starimi možaki.

Kdor pozna naše ljudstvo in ve, kako redke so take in enake pripovedi, kako težko se naleti v narodovih ustih na kako lastno ime iz starega časa, se mora čuditi, in nehoče bo pri-

sodil pravljici več zgodovine, nego je dostokrat ima. Artulja je bilo sovražniku ime! Nekemu naših zgodovinarjev, ki je v prejšnjih letih veliko pisal v nemškem jeziku o stari kranjski zgodovini, sem pravil pred nekaj časom to narodovo poročilo in ga vprašal, kaj bi menil: iz katerega veka bi pač bila zgodovinska istina tega ustnega poročila. On je menil, da je ime Artulja popačeno iz Atila, in potemtakem bi bi bilo virsko mesto razdejjano tačas ko Emona. Mogoče! Vendar je Artulja prav prav lahko slovansko ime. Saj je izraz čiste slovanske korenine, in še današnji dan imamo med Slovenci imena: Artelj, Artič, in druga iz korena „rt“. —

Ali se dá iz zgodovinskih virov dokazati, da je na omenjenem kraju v starodavnosti res stalo „virsko mesto“, tega ne vem. Vendar potrjujejo to razen mogil in pravljic tudi zemlja in krajna imena.

V zemlji, pravijo, da se naleti tampatam na ostanke zidu, in zlasti se dá slediti, kod se je držalo obzidje ali — kakor pravijo kmetje po tuji besedi — „cvingjer“. Na nekaterih mestih se nekdanje obzidje sledi skoraj nedvomljivo.

Večkrat se je omenjal pri nas Šafařikov izrek: „Kjer molče kovinski spomeniki in pravljice, tam še vedno glasno govore lastna imena, izmed katerih ima večina tisoče let na hrbtu.“

Taka imena torej naj so nam zlate jagodice, ki so obvisale na Slovenskem — pravi mu nato otec Ladislav. In tudi tu imamo staro ime „Gradišče“, ki si ga ne moremo razložiti, ako ne verjamemo pravljici. In če dalje velja misel omenjenega gospoda, da so naši Šentvidi po krščansko obrnjeni kraji kulta staroslovanskega Sventovita, in so se morali tedaj nahajati taki kraji le blizu večjih krajev, imamo tudi tu komaj četrt ure od nekdanjega mesta Šentvida tako še eno pričo v imenu. Tudi segajo mogile tja do Šentvida. Torej bi bilo virsko mesto slovansko in mogile slovanska nadgrobja, ne pa „Römergräber“, kakor mi je trdil moj zgodovinar.

Ne upal bi se sicer poganjati, da ima Artíža vas ime zares po Artulju, ker vem, da etimologija iz mitičnih ali pravljličnih imen ne velja; vendar nemogoče bi pa morda ne bilo.

Pa jaz naj sem povedal samo pripoved in imena, zvesto kakor sem jih slišal v rojstnem kraju, obližju Virja, v mladih letih in še večkrat potlej. Rzsodba in preiskava naj bo prepuščena umnim možem; zase rad pripoznam, da so moje misli v enakih rečeh nezrele in torej malo veljavne.

Zastran mogil, izmed katerih nosijo nekatere, kakor sem že dejal, tisočletne hraste, naj opomnim še to, da ima narod različne misli o

njih. Star krojač, ki mi je posebno rad pravil o „virskem mestu“, je trdil, da je imela virska gospoda po teh kupih vrtnice in da je zato napravljala tako okrogle, da je plesala po travniku okoli njih neki stari ples „ovrtenico“. Lehko mogoče, da še ta drobtina ni čisto prazna, in da so stari Slovenci sadili na mogilah svojih ljubljencev kake rastline.

Drugi med ljudstvom pravijo, da je zakopan v eni teh mogil poganski malik, in da je le zato toliko mogil, da ne bi ljudje našli zakopanega zaklada, zlatega teleta. Če jih vprašaš: „Kdo je pa zakopal zlato tele v tisto neznano mogilo?“ ti odgovore: „I, bogve, menda Turki, saj so neverniki, oni so menda molili zlato tele. Saj so zahajali v deželo, in ko so bili tepeni, so malika zakopali in pobegnili.“ Ta poslednja pravljica gotovo ne bo imela mnogo v sebi za zgodovinarja, pa je bila vendar najbrž vzrok, da so se ljudje, lakomni zlatega teleta, že večkrat lotili od vrha razkopavati mogile. A ti prekopi niso bili globoki, ker je vsak že pri delu obupal, da bi našel zaklad, in zadosti se jim je zdelo, če so prevudlali toliko, da se je vrh malo znižal.

Nahajajo se baje okrog in na mogilah podkve čudne podobe. Stara ženica, ki je lazila v svojih otročjih letih po teh mogilah in pasla krave, mi je sama pravila, da je našla svetlo

zlato verižico, na kateri je visela majhna podobica, pa nihče ni vedel, kaj pomeni. Ni mi mogla popisati, kakova je bila. Prodala jo je nekemu korporalu za dva tolarja, pa se še današnji dan kesa, ker pravi, da je bila svetla kakor solnce, čeravno je bila v zemlji.

Da omenim še poslednjo drobtino, povem, da je blizu kmeta Anabola hosta, ki ji je ime „Bútalja“, in ljudje pravijo, da je bila tu prva „batalja“ ali bitva z Artuljo. Pa Bútalja bo slovenske korenike in zveza s tujo „bataljo“ ter pravljica odtod bo najbrž prazna.

Slovenske narodne pripovedi in pravljice.

Komaj se začneta človeku razvijati um in domišljija, že čuti potrebo ustreči tem naravnim nagonom. Čudeč se ogleduje otrok zdaj to, zdaj ono okrog sebe; strmeč vidi čudovito dejanje in nehanje človekovo. Zakaj to? Ali je bilo zmerom tako? S takimi vprašanji se obrača do mile mamice ali babice. In ona, sama nevedna in takisto podučena, vendar neče priznati svoje nevednosti in odgovarja s pravljicami in pripovedmi. Mlada domišljija poželjivo jemlje to hrano vase — in zmerom več hoče vedeti in slišati.

Kako se loči pravljica od pripovedi? Natančno se ne dasta razpoznati: obe sta postali med narodom brez kakega posamnega imenovanega skladatelja; obe mešata navadne in prirodne reči s čudovitimi in nezapopadljivimi; obe živita z narodom vred. Vendar je bistvo pravljice iskati v poetični lepoti in sestavi, zamotku in čudnem razmotku, v trdnosti značaja in nerazumljivi izpremembi usode. Nasproti pa ima pripovedka zgodovinsko podlago, je navezana na določeno osebo, na znano ime, na poseben kraj. Že iz tega se dá soditi, da je pravljica veliko bolj razširjena od pripovedi, ker povsod imajo ljudje domišljijo, da iznajdujejo in pripovedujejo, nimajo pa povsod imenitnih oseb in krajev, ki bi ostali zgodovinsko znani narodu v ustih.

Najstarejše pripovedi med Slovenci so gotovo o Pesoglavcih. V petem stoletju so od vzhoda pridrli divji Huni in nemilo gospodarili po sedanjih slovenskih deželah. Kakor nam zgodovina slika Hune neusmiljene in krute, posebno pa nasladne in mesene, take nam je ohranila naša pripoved pod imenom Pesoglavcev. Ker so te pripovedi najstarejše, zato so že tudi redko slišati med narodom. — Ko so Franki podrli slovansko Samovo državo in postavili slovanskemu narodu tuje plemenitaše za glavarje, ni bilo več govoriti o samostojni zgodovini malega naroda. Slovenci so se izgubili v kolobarju med

drugimi narodi; zato se iz vsega dolgega časa viteštva ali srednjega veka glasi samo krajna ali lokalna pripovedka, to je tista, ki pripoveduje o kakem določenem kraju zgodbo iz starih časov. — Pa v petnajstem stoletju je prilomastilo ljudstvo, po neusmiljenosti in krvoločnosti popolnoma vredno Hunov ali Pesoglavcev, čez južno mejo, namreč Turki. Ker je ječala dežela pod njimi dvesto let, ima skoraj vsak kraj po Slovenskem, vsaka vas svoje pripovedke iz tistih časov. Veliko teh pripovedek ima po ljudski domišljiji dostavljen čudovit obraz; veliko pa jih je, ki imajo snov namešano z nadprirodnostjo in se torej bližajo zgodovinskim ustnim izročilom narodovim. Razen krajnih in splošnozgodovinskih ločimo tudi o s e b n e pripovedi; take so pri nas o kralju Matijažu, o kraljeviču Marku, o Lambergarju itd. Poslednje vrste pripovedek je morda še najmanj med nami, ako jih hočemo do dobrega ločiti od krajnih.

Ko je človek videl prirodne prikazni, dobrodejni dež, uničujočo točo, grom itd., se ni mogel povzdigniti toliko, da bi si bil razložil vse to s prirodnimi vzroki, ampak izmislil si je osebne, in tem je pripisoval dobro ali slabo, ki ga je zadevalo. Tako so nastale kot odgovori na uganke, pravljice o dobrodejnih rojenicah, belih ženah itd., o hudobnem škratu, divjem možu, čarovniku, vedežu itd. Zraven teh morda iz

starega poganstva ostalih pravljic imamo še čisto človeške, to je take, v katerih se nam stavi pred oči človek, ali po lastnem značaju ali po čudni izpremembí usode zamotan v zadrege, katere pa ali z lastno nenavadno močjo, ali še rajši s pomočjo nadprirodnega bitja predere in premaga. Ta vrsta narodnih pravljic je najštevilnejša, in če pomislimo, da je naslikan ravno v takih pravljicah obraz in značaj narodov, njegovo mišljenje, njegova poezija, moramo pritrditi, da so za nas najvažnejše. Svoj narod in njegovo lastnijo ljubiti je dolžnost vsakega blagosrčnega človeka. Kako pa boš ljubil narod, ako ga poznaš le povrhu, ako ne pogledaš v najbolj skrito in notranjo stran njegovega življenja?!

Veliko je ljudi, ki se zaničljivo obračajo stran, ako slišijo praviti narodno pripovedko, ali ki s preziranjem obrnejo list, na katerem je brati preprosta narodna pravljica, Toda ko bi to pomislili, kar smo ravno izrekli; ko bi dalje pomislili, da je skozi vse življenje veliko ležeče na tem, kako se v prvi mladosti budí in izobraža domišljija; ko bi pomislili, da imajo ravno take pripovedi do nedolžnega srca veliko moči, da navajajo človeka na pravo ali napačno pot: bi imeli gotovo drugačno mnenje tudi o takih poetičnih izdelkih prostega narodovega uma.

III.

Spomini na deda.

Pravljice in povesti iz slovenskega
naroda.

Zakrpana Višnja gora, raztrgan Žuženberk.

Imel sem deda sedeminsedemdeset let starega. Sedeli so vso božjo zimo za pečjo, z roko so podpirali pipico „z devetimi orli“, zakaj zob niso več imeli, da bi jim bila stala pipica sama v ustih, pa pripovedovali so vuninvun, kaj se v tem in tem kraju od „njega dni“ pripoveduje, kaj so doživeli sami in kaj se je godilo v starih časih. Že od nekdanj in po vsem svetu imajo starčki navado, da pripovedujejo, kako je bilo v prejšnjih časih — v časih, ko so bili oni še mladi — grozno dobro na svetu. Tako so rekali tudi moj ded: „I, kaj menite vi, mladi, ‚njega dni‘ je bilo dobro! Čeravno je zdaj tlaka in desetina odpravljena, pa vendar bolj stradate in se trpinčite, kakor smo se ‚njega dni‘ mi, ko je bila pšenica po štirinajst grošev, oves pa po tri itd.“ Zlasti so radi pripovedovali pravljice in pripovedke. V tem jih ni presegel nihče v vsej soseski. Imeli so pri vsem tem še (kakor baje vsi stari ljudje) lepo navado, da so povedali eno ter isto reč večkrat; celo ako jih je kdo opomnil, da so to že pravili, jih to ni

vzdignilo iz kolesnic, ampak hočeš nočeš moraš poslušati do konca. Včasih tudi niso slišali nobenega ugovora, zakaj oglušili so bili od gole starosti.

Nekdaj je bil semenj v Višnji gori. Zdi se mi, da je bil ponedeljek po sv. Tilnu, vendar svojeglavno ne bom tega trdil. Dejali so tedaj: „Jožek, pojdi z menoj na semenj! Boš videl raztrgano višnjansko mesto, kjer imajo polža priklenjenega.“ In stari oče so vzeli tršlikovo palico izza vrat, deli klobuk z velikimi krajevci in širokim oglavjem na sivo glavo, in jaz vnuk, tačas kakih osem let star, sem nateknil črevlje, snel slamniki s prečnika, pa jo tako ureževa proti staremu mestu višnjanskemu. Prav počasi sva kobacala: jaz, ker sem delal majhne stopinje, ded pa, ker so jim noge že slabele. Toda jaz sem bil še zmerom bolj skočan od starega očeta, dasitudi so hodili po treh in jaz samo po dveh nogah.

„Brž bálite no, oče!“ — sem jih priganjal vuninvun, zakaj veljalo je videti mesto, kjer imajo, kakor so ded dejali, „polža priklenjenega“.

„I—i, če boš tako siten, ne pojdeš nikoli več z menoj,“ — me zavrnejo stari oče, in precej precej sem bil strpljiv in tiho sva stopala vštric. Ko se je vendar že pokazal stari grad nad višnjanskim mestom, so mi kazali

ded s palico: „Lej, vidiš oni zid na hribu, ki je zarastel okoli in okoli?“

„Vidim, oče!“

„Tam je bil nekdanj velik grad. Notri so bili močni močni gospodje, ki so imeli pod zemljo cesto celó v tisto deželo, kjer so hudi Turki doma.“

„Kakóvi so pa Turki, oče?“

„Turki? I, Turki so bili nekdanj hudi ljudje, še hujši kakor Pesoglavci.“

„Kakóvi so pa Pesoglavci?“

„Pesoglavci so bili prišli k nam v starih časih iz daljnjih dežel. Imeli so pasje glave in so grizli in popadali ljudi kakor psi in so jih lovili in klali. Turki so prišli pozneje kakor Pesoglavci v naše dežele. Pa so bili tudi hudi, nič manj, ali še bolj od Pesoglavcev. Stare ljudi so nabadali na kole, mlade so pa jemali s seboj, da so morali delati daleč daleč v turški deželi.“

Tako se mi pravili ded; jaz pa sem si naslikal v mladi fantaziji (če sem že imel katero) te strašne pošasti, ki so jim rekli Pesoglavci in Turki, in nekoliko se še zdaj domišljam, kakove sem si jih mislil; toda častiti moji bravci bodo morda nejevoljni pogledovali na naslov, meneč, da niso prav brali.

Med tem pripovedovanjem torej se je prikazala vsa Višnja gora, mesto in trg, izza hriba,

in ded so mi kazali: „Lej, Jožek, to je mesto ‚raztrgana‘ Višnja gora!“

„Oče, zakaj pa pravite ‚raztrgana‘ Višnja gora? Kdo jo je pa raztrgal?“ — vprašam jaz.

Ded so imeli za vsako deveto stvarco, če je bila še tako majhna, pripravljeno pripovedko na jeziku. Tako so tudi zdaj pričeli naslednjo pripovedko:

„Žuženberčanje so bili že od nekdaj posebno pridni, varčni in umetalni, kakor so še dan-današnji — Bog jim daj srečo! Še zdaj Žuženberčan starino rad pokrpa, pogladi, posnaži in popravi, pa za novo proda na semnju. Na nobenem semnju po vsej kranjski, štajerski in koroški deželi ni toliko starine naprodaj kakor na žuženberškem. Taki so bili tudi svoje dni. Niso pustili nobene mestne strehe preotljene ali predrte, nobene kotanje v tleh, nobene luknje v zidu, ampak vse se je moralo zakrpati in zamašiti, zametati in popraviti. Vse druge, ki niso tako ravnali, so pitali z lenuhi itd.

Višnjanje pa so bili vse druge nature, kakor so njih vnuki, sedanji meščani, drugačni od sedanjih Žuženberčanov. Oni se niso zmenili za luknje niti v strehi, niti v zidu, niti kje drugje; ni jim bilo mar krpanja in šivanja, ampak hodili so po svojih opravkih, po kupčiji, po rokodelstvu in poljedelstvu. Pozneje še celo na polža niso dovolj gledali, ker jim je (kakor

je tudi počasen) pobegnil izpod županove hiše. Takrat pa, ko se je godilo, kar hočem jaz povedati, je bil polž še gotov, dobro priklenjen pri županovih. Že takrat so v okrožju kmetje dražili Višnjane rekoč: ‚Kje imate polža?‘ Žuženberčanje pa so še dostavljali: ‚Luknje si zamašite; Višnjo goro si zakrpajte, če ne, vam polž uide!‘ Za kmete, so dejali meščani, da se ne zmenijo, naj reko, kar hoté — ‚kmečki tesači‘. Žuženberčanom ‚cunjarjem in krparjem‘ pa že pokažemo — so se hrustili.

Neko nedeljo popoldne se zbere ves mestni zbor ‚Pri polžu‘. Najprej se je oglasil Juri Počasné, ki je, čeravno meščan, na oprtah nosil sol po svetu ‚čez hrib in čez plan‘. Takole je govoril Počasné: ‚Možje, (pravi) ne dajmo se tem cunjarjem zmerjati in si nagajati! Nikar ne pustimo, da bi nam zmerom očitali našega polža, nedolžno žival, ki ni nikomur nič mar. Že naši očetje so jo imeli, mi jo imamo in naši otroci jo bodo imeli. Vuninvun nam očitajo, da smo — ne vem kakovi — da ne krpamo svojega mesta, dražijo nas s polžem, in jaz sam ne vem, kaj še vse godejo. Ko sem jaz sol prodajal, zmerom, zmerom so me pikali, da sem polžar iz raztrgane Višnje gore. Tega nisem mogel poslušati in iz óči v óči sem jim vrgel v zobe, da smo mi Višnjanje več vredni kakor devetindevetdeset Žuženberčanov in še eden po vrhu. Pa, lej.

Kurenta, kmalu bi bil tepen! Zares ni manjkalo več, kakor nič, toda bal se jih nisem, in niso mi mogli blizu. Kdor ne verjame, naj vpraša mojo staro!

„Res je, res!“ — se oglasi iz množiče Počasnela. — „Snoči je prinesel ves kitast hrbet domov. Take klobase ima na hrbtu, da se sam Bog usmili, ne vem, če bo mogel tri tedne solni žakelj oprtati. Ne vem, kaj bova počela.“ —

Tako sta končala Počasne in Počasnela. Možje pa so zagrmeli: „Tega ne pustimo, ne, za hudirja ne!“ Mlajši in torej tudi bolj razkačeni so dejali: „Nocoj to noč pojdemo dol ob Bregu in ob Krki, premlatimo Žuženberčane do živca, jim polomimo rebra, podrobimo s cepcem buče in jim prekucnemo tiste zakrpane kolibe v Krko. Bodo že videli, kaj se pravi nagajati Višnjanom.“

Res bi bila tačas Žuženberčanom huda pela, če bi ne bilo Ribničanov na svetu. K vsej sreči pa se je bil naselil v Višnjo goro Ribničan Kozmek. Ta je bil, kakor vsi Ribničanje, od sile umetalen in prebrisane glave. Delal je lonce, piskre, kozice, labore, nakladal tovor suhemu konju na rebra in hrbtanec in krošnjeval ter drobiž pobiral od gospodinj po vsem božjem svetu, dokler so ga umeli, ako jim je pošteno po ribniško „povajdal“. Hitro je torej preudaril Kozmek v svoji umetalni in prebrisani pameti:

„Buzarona, če Višnjanje Žuženberk v Krko prekucnejo, bo izgüba. V Žuženberku ne küha nobena gospodinja v ubitem loncu, ampek zmerom nove k'püje. Tegà ne vaj vsak, jaz pa vajm. Buzarona, potlej ne predam ne sklajde, ne latvice, ne lonca, ne piskra; še rajne pokri-vače ne, kadar odplavajo po vodi Krki noter v Novu majstu.“ Tako si je Ribničan tiho mislil; naglas pa je rekel: „Vajste kaj, prijatelji? I, nu — nikarte se ne obájsite! Če Bug da in sveti Til, toku nam ne uidejo ne. Pa, aku jaz neletim mačka pri močniku, ga vzdignem narprvo ze rep, de ga pripravim v strah, potlej ga šele prestrojim. Zatu vam jaz svajtujem: pošljimo jim ubit lonec in recimo: ker znate vse zekrpati, zemašiti in popraviti, pa nam zešite še ta lonec, če ne, pridemo Višnjanje in vam polomimo vsa rebra. Jaz vam povajm, prijatelji, de vsi Žuženberčanje ne zekrpajo starega lonca. Buzarona, saj ga še jaz ne zekrpam ne ermenega, ne črnega, in vsa Ribnica ne popravi starega lonca, nikar pa žuženberški cünjarji. Toku jih uženemo ravnu v krpanju v kozji rug. Dobru bo, dobro!“

Ta svèt je bil vsem všeč.

Drugi dan je zadela Ribničan v krošnjo star svinjski pisker, ki je imel toliko luknjo v vampu, da bi bil lahko vteknil obe pesti vanjo. Udari konja, ki je bil suh kakor kresilna goba,

napošev po rebrih, in hajdi stopata proti Žuženberku.

Prišedši skliče vse tržane in jim razloži, kaj poročajo njih sosedje Višnjanje.

Izprva so bili, sosebno mlajši, grozno hudi in so hoteli Ribničana vreči naravnost v Krko. Ali tega še ni bila volja preseliti se s tega sveta piskrov in skled na drugega. ‚Hencaj vas, v vúdo pa ne v vúdo,‘ si je mislil Ribničan, zvita buča, in jih je takole pogovarjal:

‚I, nu — stujte, stujte — saj še najsem vsegà povajdal! Saj vam majnde naj neznanu, da sem jest doma iz poštene Ribnice, odkoder prihajajo vsi lončarji, in da se najsem rodil v Višnji gori. Jaz sem pohlevne postave in dobrega srca in sem bil zmerom vaš prijatelj, posebno, ker radi od mene črepinje kupujete. Se vaj, de piskra rajs ne zekrpate, kakor č’jo moji sosajdi Višnjanje, pa vam vendar jest ano povajm, koku se lehku rajšite.‘

‚Le brž! Povedi,‘ — so vpili tržanje — ‚če ne, pri Bogu je milost, te vržemo v Krko!‘ — ‚I, nu, nu, v Krko me nikar ne mečite, saj pravim, de sem pohleven in nikomur nič žalega ne prizadajvam in nič slabega ne voščim, tüdi vam ne. V vodi pa tüdi neznam kobaliti toku, kakor pravijo, de se plava: kaj bom htel torej v vodi? Ali če mi oblübite, da boste črepinje samu od mene kúpovali, vam povajm, kaj vam je sturiti.‘

„Obljubimo,“ — so vpili Žuženberčanje, ki so se vendarle bali Višnjanov.

„I, nu, vajste, jaz bi rad kakšno pisanje, saj pravijo, de je potlej bolj gotovu, če je ne pisanju. Podkrižajte!“

Župan zapiše, in tržanje se podkrižajo. Ribničan vzame pismo, potlej pa jih uči:

„Kaj ne, kadar se dá srajca šivat, se mora narprvo obrniti, potlej se šele zešije. Nelice se ne šiva, ampak nerobe, kaj ne? Črevljar tūdi preobrne golenice, prajden jih šiva. Zetu tūdi vi pošljite pisker v Višnjo garó nezaj in poročite: „Ljubi majščanje iz Višnje garé! Mi vam bomo radi ustrajgli in lonec zekrpali. Samu to vas prosimo, de nam ga nerobe obrnete in potlej pošljete! — Jest vajm, de ga ne obrnejo.“

Žuženberčanom je bilo to jako po godu in poslali so pisker z onim poročilom nazaj. Višnjanje niso vedeli, kako bi preobrnil pisker. Leto in dan so si belili glave, ali vse zastonj, lonec bi se bil rad zdrobil, samo preobrniti se ni hotel. Kmalu so bili zvedeli, da jim je vse te skrbi nakopal na glavo Ribničan. Zato so ga izgnali iz mesta, in preselil se je k svojim rojakom v Ribnico, kjer njegovi vnuki še dandanašnji prav umetalno zidajo piskre.“

Kaj pa se godi z ubitim piskrom dandanes, tega mi ded niso povedali, in tudi drugod ni dognano. Eni trdijo, da ga Višnjanje še dan-

danes hranijo in si ubijajo glave, kako bi ga narobe preobrnili. Drugi pa zopet pripovedujejo, da ga je neki popoten človek, ki se je hvalil, da ga bo preobrnil, po nerodnosti zdrobil, in da se nahajajo zdaj samo še črepinje pod hlevom „Kruljavega Nandeta“. Kateri pa pravo trdijo, tega se jaz ne upam razsoditi, ampak prepustim to bodočemu zgodovinarju malih mest po Slovenskem. Dostikrat, ko sem šel skozi staro mesto Višnjo goro, bi bil rad vprašal, ali vselej sem se bal, da bi me napak ne razumeli in bi je ne izkupil, če bi vprašal preveč.

Pozimski večer na slovenski preji.

Bilo je pozimi. Na oknih so se delale rože, in po dva komolca dolge ledene sveče so visele od slamnate strehe. Kdor je prišel v hišo, vsakdo je k peči obračal hrbet ali z rokama silil vanjo. Pri večerji so ded prvi položili žlico na mizo. „Jožek, greš? Greva k sosedovim na prejo.“ In precej sem popustil kašo, skledo in žlico.

Ko sva koračila po ozki gazi, ki je držala od naše do sosedove hiše, je bilo tema kakor

v rogu in mrzlo, da se je delalo ivje po moji kučmi, ali — da govorim po dedovi primeri — bilo je mrzlo kakor v pasjem hlevu.

Pri sosedovih je bila polna hiša ljudi. Pri mizi so sedeli možje, in tobakov dim se jim je vil okrog glav. Po klopeh in stolah blizu leščerbe so sedele predice, mlade deklice, ki so čakale samo predpusta, in stare nabrane mamice, ki so stale z eno nogo že v grobu. Doli bliže vrat so stali in sedeli mladeniči in bolj tiho in skrivnostno imeli svoje pogovore. Domači pastir je bil zlezal za peč. Ko so pa prišli moj ded, se je skobacal urno dol, zakaj vedelo se je, da sedevajo najrajši ondukaj. Zakaj bi se jim pa tudi ne bil umeknil, saj so bili najstarejši mož v vsej soseski.

Moji tedanji vrstniki, poredni dečki pastirji, so se kabljali in rogljali okoli peči. Tudi mene je vleklo tja po pregovoru: krevlja se burkelj zadeva. Zopet sem pa mislil: Stoj, ded povejo morda kako prigodbo; moram kam iti, kamor se bi dobro slišalo. In lejte čuda, ni mi zastonj prerokovala ciganka še ko sem Čuho pasel, da sem jako umetalne butice in da bom vsako dobro pogodil; zakaj že zdaj se mi je to uresničilo. Na peči so se namreč sušile trske, na trskah pa proso za v stope. Jaz na proso. Gori se po gorki peči na mehko razpoložim po dolgem. Tako sem bil dedu najbliže in sem

tudi videl vsakemu človeku v hiši naravnost pred nos, in kadar je govoril, ali kadar se mu je zdehalo, tudi v usta.

Še preden sva bila z dedom prišla, je bila govorica o čarovnicah (coprnicah) in strahovih. Vsi so trdno verovali vanje kakor v presveto Trojico, samo Matevž Koželjnik je svojo trdil, da jih ni.

Vprašali so tedaj eni mojega deda, ki so bili medtem našgali lulo: „Kaj pa vi menite oče, ali so, ali niso?“

„Kdo? Coprnice? — I, to se ve, da so. — Rajni gospod fajmošter — Bog jim daj milost božjo — so enkrat, spominjam se še, kakor da bi bilo danes, udarili s pestjo ob leco in rekli: ‚Zelške babe ste vse coprnice.‘ Tako so dejali gospod v pridigi. Zakaj bi bili neki veleli: coprnice, ako bi coprnic še na svetu ne bilo.“

Na to se oglasi Koželjnikov Matevž: „Jaz pa tako pravim, da jih ni in jih ni, recite drugi, kar hočete. Nekateri misli, da jih vidi, pa jih sam dela. Hudir! Jaz srebljem že gotovih šestdeset let redke močnike po svetu, pa coprnic se nisem bal še nikdar, in tudi nikoli mi niso ničesar prizadele in videl jih nikoli nisem. Kako bom kleka videl, ko jih ni! Pri moji kuhavnici, da ne!“

„Nekdaj“ — pravi dalje Koželjnik — „sem šel od Zmezneta, jaz, letá Škopnikov France,

pa leóni Andrejček, ki je imel tisto Lizo Zali-povčevo — saj ste ga poznali; vsi trije smo bili malo vinski. Ko smo šli čez travnik, je bilo oblačno, da se ni prav nič videlo, kakor nocoj. Ko pridemo čez brv, me primeta onadva vsak za eno ramo, se streseta od strahu in mi pravita: „Matevž, pojdimo nazaj!“

„I, zakaj bomo nazaj hodili,“ pravim jaz, „kaj pa vama je, ali sta že iz uma ali šele bosta?“

„Ali ne vidiš coprnic?“

„Kje so, šleva neumna?“

„Tamle pod lipo; precej tukajle, vidiš?“

Jaz gledam in gledam tako debelo, da sem mislil, oči mi bodo stopile izpod čela, pa za vruga coprnic nisem videl in nobene stvarce drugega kakor meglo; pod lipo se mi je zdela megla ravno taka kakor tik mene.

„Ali ne vidiš treh zelenih lučic?“

„Jaz ne vidim nič. Če gresta vidva nazaj, le pojdita! Da bi vaju coprnicice ujele!“

Nazaj nista htela iti, z menoj sta šla. Vsako uro sem bil zunaj, ponoči in podnevi, hvala Bogu, nikoli me ni bilo strah drugega kakor hudobnega človeka. Pa ko bi me le kdaj strah bilo, tačas bi me bilo. Potljej sem večkrat pre-mišljeval: zakaj sta se onadva tako tresla kakor šiba na vodi in jaz ne, — zakaj sta onadva videla in jaz ne? Dejal sem: le tisti vidi co-prnicice in strahove, ki si jih sam dela.“

„Ti že, ti,“ — se oglasijo ded iz zapečka — „ti že nisi nikoli ničesar videl in ne boš videl; toda zakaj? Zato ker ti je ime Matevž. Pravijo pa, da tak, ki ima ime evangelistovo, nikoli ne vidi strahov.“

Tako je bil Matevžu jezik zavozlan.

„Le čakaj, bom pa še jaz eno povedal,“ — so rekli ded, in vse se je pripravljalo poslušati, bolj kakor takrat, ko birič pred cerkvijo kaj oklicuje. „Ko sem bil še fantina, kakih dveindvajset let star, vesel in korajžen, sem hodil mlatit. Pri Strenu rajnem smo mlatili, jaz, tisti Trnik in pa domača dva. Večerjali smo — prav dobro vem, poparjene mlince smo imeli v skledi — kar pride Strenovka iz veže in pravi: ‚Mlatiči, pojdite gledat, pojdite, kaj je v našem ovsu!‘ Mi vsi pokonci, kakor da bi bil ogenj v strehi; jaz sem prvi tekel vun, vsi drugi za menoj. Ko pridemo na vežni prag, zagledam precej v sredi ovsa, ki je bil ravno pred vrtom po tisti dolgi njivi usejan, nekaj belega, ravno tako, kakor da bi stala bela žena. Mesec je svetil, dobro smo razločili, da oves, visok kakor rž, ni bil nikjer nič razhojen. Odkod je vrag prišel v sredo njive? ‚Kdo je?‘ kličemo, ‚Kdo si pa? Kaj bi rad?‘ Pa še genilo se ni. Eni so dejali, da ima preklo v roki; jaz tega nisem videl, pa tudi ne rečem.“

„Jaz grem tja gledat“ — pravim Trniku. „Kdo gre z menoj?“

„Jaz že ne!“ — pravi Trnik.

„Kakor hočeš, strahopetec!“ Vzamem svoje cepi, naredim na gloži še en voz — ravno nov cep sem bil privezal — in grem dol ob ovsu. „Bom videl, kdo mezgá po njivi; jaz mu pokažem spat.“ Kakor bi bil imel priti do tistega vruga in gaziti po ovsu, pa sem izgrešil podobo. Gledam in gledam; tja do onegave hoste — Vlékove — sem lahko vsak natič razložil, tiste bele ženske, ali kar je bilo, pa nisem videl.

„Kaj je ni več?“ — vpijem onim, ki so stali pred vežo.

„I, glej ga no, kaj je ne vidiš, prav pred nosom ti je! Le udri, Jože!“ — so mi odgovorili.

Pa za sedem naglavnih grehov, pred menoj je bilo tako prazno, kakor v ciganovi luli. Zdaj me je le izpreletela groza, lasje so mi vstajali, mravljinici so leteli po hrbtu, vroče mi je prihajalo. Jaz sem dejal: kaj je to, kakšna pošast, saj imam cepi dobro uvezane. Pa dajaj si korajžo, ne dajaj si, pocvrl sem jo proti veži nazaj. „Kdo je? Si videl?“ — so me vprašali vsi. „I, ko sem tja prišel, pa ni bilo ničesar.“ A lej ga poštalenca, ko sem zopet tja pogledal, zopet je bila bela reč tam. Pričkali smo se: „Pojdi ti, pojdi ti!“ Komaj se zmenimo, da gremo vsi štirje zopet tja, kar izgine podoba, da nismo vedeli ne kdaj, ne kam je prešla.

Drugo jutro smo iskali kakega sledú okrog ovsu in po ovsu. Natanko so se sledile moje stopinje, vse drugo je bilo nepohojeno, nikjer ne travice potlačene. Sam vrag je to, smo dejali. Ves dan smo se menili o tem.

Zvečer smo domlatili. Stren je bil prinesel od nekod vina — takrat je bil še po štiri krajcarje bokal — in žehkali smo ga do poldesetih. Dobro sem se ga bil nalezal. Poldesetih odbije. Hent, jutri je nedelja, si mislim, moral bom iti k prvi maši, treba se bo odpravljati domov. Strenovka mi dá urezanice, Stren neke krajcarje za plačilo, jaz privežem z urezanico napolnjeno culo na gložo, zadenem ročnik na ramo in halo: ‚Bog vas obvaruj!‘ — pravim — ‚Strenovi, nikar kaj ne zamerite; kadar vam bo še kaj treba, le povedite!‘ In grem.

Ne vem, kaj sem mislil, ko sem mahal ob ovsu in doli ob zelniku, vendar sinočnji strah mi še v misel ni prišel.

Kadar pridem do brvi, stopim na klado, ležečo za brv preko žleba. Kar zagledam, da mi ravno na sredi brvi leži črn pes na poti, velik kakor leta staro tele. Za prvega sem se bil prestrašil, potlej pa pogumno sunem hudirja z nogo: ‚Poberi se!‘ Pes se ne gane več, samo kolikor sem ga jaz z nogo premeknil; tudi glasu ni dal nobenega iz sebe. ‚Le stoj,‘ — sem dejal ter vzel bukov ročnik z rame — ‚da bi

se mi pa taki na pot nastavljali! Prej se boš ti meni umeknil, ko jaz tebe ognil.' Lop! — ga prilupim po dolgem z vso močjo, tako da sem dejal sam pri sebi: 'Če nimaš devet hudičev v repu kakor mačka, tako se gotovo prebrneš v žleb.' Pes se ne gane. 'Kdo si pa ti?' in drugič sem zamahnil s cepčevim ročnikom, toda zdaj se domislim na včerajšnjo pošast, in roka mi otrpne. 'To je hudič!' — mi je dejalo nekaj, in sam Bog ve, kako me je to v strah pripravilo, jaz se že sam ne domišljam. Nazaj z brvi se pomaknem.

Urezanico sem bil pozabil kar na tleh, kamor sem jo bil del z ročnika. Šentajte, še zdaj mi je žal tako lepih pšeničnih štrukljev, kakršne mi je bila navezala Strenovka v culo.

'Sam Bog, da bi mi nič ne prizadel!' — sem mislil in šel ob potoku navzgor. Ko sem prišel do nekaj ožje stružice, sem preskočil vodo. Psa ni bilo za menoj, malo sem se oddehnil in Boga hvalil. Koračil sem čez polje, nisem gledal, ali je strn ali zelje, ali oves vsejan ali njiva povlečena; vse vprek sem šel. 'Tamle pri križišču pa zopet pridem na pravi pot.' Zdaj sem bil začel že sam nase jezen biti. Pes je bil, pes, jaz sem le plašljiv! Še enkrat bi ga bil pripalil preko gobca, potlej bi bil že šel vragu v r—. Ko pridem do križišča, lej ga

cucka, pes leži na tistem mestu, kjer se križajo poti! Kaj bo to?

Naredim ovinek. Pa komaj pridem zopet na pot, že vidim psa pred seboj. Nič, zdaj pa ne grem s poti! Pa tudi treba ni bilo; pes je šel zmerom dve stopinji pred menoj. Grozno velik se mi je zdel in črn ko oglje. Nihče nima takega psa v naši okolici — sem menil — to ni pes, kakor so psi.

Ves potan od vročine in trd od mraza in strahu, ki so me izprehajali za vrstjo, stisnem klobuček pod eno pazduho, ročnik pa pod drugo in molim očenaš in zopet očenaš. Sosebno sem molil: reši nas hudega. „Kaj sem neki storil takega za pet ran božjih, da mi dá Bog že na ta svet hudiča! — tako sem mislil in števili poglavitne svoje grehe po božjih zapovedih. Safno to me je še tolažilo, ko sem pomislil, da se ni še nikoli slišalo, kar jaz pomnim, da bi bil odtegnil hudič živega človeka meni nič tebi nič s sveta. Zakaj bi pa mene najprvega? Poreden sem res, ves v lažeh in krivicah tega sveta, ali hent, saj so tudi drugi še bolj ali vsaj taki — sem mislil.

Naposled mi je pa tako prišlo iz računa, da moram biti jaz že posebno zrel, in molil sem le še bolj za groznim psom. Las nisem nič čutil na glavi, vse je stalo pokonci. Zdajci mi priúka nekdo po stranski stezi in olajša meni

srce. Aha, da je le še en človek živ na svetu, bo že. Zauka drugič in na glasu spoznam precej Greznetovega Martineta — leonega, ki je predlanskim umrl.

„Martine!“ se oglasim jaz.

„Jože, kaj si ti! Kaj te vrag drži tukaj? Ali trape loviš, ali coprnice preganjaš ali kajli?“

Jaz pravim: „Trapov ne lovim, coprnice morda, najbrž pa vruga samega gonim pred seboj.“

„Ni hudir!“

„Le okoli sebe poglej, pa ga boš videl.“

Ali v tem trenutku ni bilo nikjer več videti črnega psa. Martine je menil, da se šalim, zato mi pravi: „Prismoda, kaj slepariš tod? Pojdi greva v Žebnanovje, jaz dam za poliček, da bova vsak en pot pila.“

„Pa pojdi ti z menoj, Martine, do doma, in jaz dam, kadar boš hotel, za dva poliča. In nič drugače se ne bova menila, ampak, če sva bila kdaj prijatelja, kar moraš iti. Strah me je tako, da nikdar tega.“

„Strah, Jože? Kaj pa je?“

„Pri Strenu sem mlatil“ — pravim — „zdaj grem proti domu. Na potu se mi pa nastavlja črna pošast, taka kakor pes. Zdaj pa ne grem sam domov, ko si ti tukaj, za nobene denarje ne.“

„I, kje pa imaš svojega strahu?“

„Ravno ondukajle je bil, preden si ti prišel, zdaj pa je zginil,“ in pripovedujem od kraja do konca vse.

Martine mi ni prav do dobrega verjel; to sem spoznal in skoraj mi je bilo žal, da ga ni videl tudi on. „Le pojdi, Jože, grem jaz s teboj, — res nisem vedel, da si strahopetec; naj jih zdaj pride devetindevetdeset zelenih, midva se jih ne bojiva, kaj ne, da ne, Jože?“

Jaz nisem hotel nič reči, saj sem vedel, da je še eden preveč, kadar pride.

Prideva tjale do Rup v našem spašniku. „Kaj je pa tamle?“ pravi Martine na tihem in mi kaže nad Rupe. Nad Rupami zagledam — psa. Na najvišjem kamenu je stal in tako gledal dol kakor pes, kadar hoče koga oblajati. Nisem se upal ozreti v tisti kraj, in zdelo se mi je, da stoji na večjih nogah ko prej.

Martinetu pa so se hlače še bolj tresle kakor meni. Šele ko sva prišla do doma, si je mogel toliko oddehniti, da mi je povedal: „Tako me je bilo vragovo strah, da ko bi bil kdo le pihnil, pa bi bil umrl . . .“

To sem videl in učakal, jaz ne rečem ne tako ne tako, zato sem povedal, kakor sem videl; naj ugiblje, kakor kdo zna in ve.“

Tako so pravili ded iz zapečka.

Kolovratje so bili medtem zastali radovednim predicam; vreteno ni več drdraje požiralo

tenkosukane niti, ki je drsela izpod lepega ali od dela omadežanega prsta mlade device, ali iz ostarele roke stare matere. Vse je poslušalo, kako se bo izšla ta povest o strahovih. Ko so pa ded nehali in ob palec iztrkali iz pipice tobakov pepel, postrgali žlindro z zaklepčnim nožem vunkaj in nanovo natlačili tobaka iz srčnega mehurja doma zaklanega praseta, potem so zopet zabrenčala hitra vretena, in motvozi so zopet zasukali lična kolesa. Deklice pa so plaho pomikale glavo do glave, in šepetanje se je slišalo med njimi: „Ti, mene je pa strah!“ Prva to ugane, druga jo za svojo pove tretji, in kmalu je vsa družba polna: „Mene je strah; jaz ne bi šla zdajle do Rup za kup denarjev ne.“

Imeli so sosedovi deklo Katro. Bila je za pol komolca višja od drugih žensk, tako da so fantini od maše grede poznali vselej že dva streljaja daleč, v katerem krdelu gre Katra. Močna ni bila samo bolj kakor vsaka dekla, ampak bolj kakor marsikateri hlapec. Ako bi bili imeli mirni Slovenci kdaj Amazone, ona bi bila lahko kraljica. Govorila je, da se gre z vsakim moškim metat. Fantje iz vasi pa so dejali, da se ne gredo metat z babo, kadar jih je klicala na korajžo pri košnji v jeseni na travniku, v resnici se je pa vsak bal, da ga ne bi vrgla in pripravila v sramoto.

Ko so se torej menile deklice, da jih je tako strah, da ne bi šle za noben denar zdajle do Rup, ustavi Katra vreteno in pretikaje „kobilico“ na perotih pravi: „Mene pa ni nič strah, deklice! Ako bi mi dal kdo deset grošev, pa bi šla precej.“

To slišijo fantje za vratmi. „To pa težko da bi bilo res; baba je baba; marsikoga ki hlače nosi, bi bilo zdajle strah iti do Rup,“ — menijo mladeniči in naglo zlože deset grošev. Eden jih dene na mizo rekoč: „Katra, tukajle pred može sem položil deset gotovih grošev. Ti pojdi do Rup in tvoji so. Mi pa ne bomo drugače verjeli, da si bila tamkaj, kakor da zasadiš kolček v sneg, ki ti ga damo.“ Pastir prinese kol s tnala in ga pošpiči v hiši, da bi se rajši zasadil v mrzli sneg.

Katra vzame kolček ter odide. Vsi s strahom pričakujejo njenega povratka.

„Tone“ — pravijo naposled ded gospodarju, ko je preteklo že poldrugo uro — „Tone, ako imaš katero brezovo bakljo suho na izbi, le naj gre eno ponjo; prižgite jo in pojdite gledat, kaj da dekliča ni. Jaz se bojim — ako pa nimaš bakle, vzemi butarico trsak ali pol škopnika. Jaz bi šel rad z vami, ali moje noge so že pre-slabe, jaz bi vas težko dohajal. Le pojdite, Tone, pa če imate kaj vode, na sv. Treh kraljev dan blagoslovljene, poškropite se ž njo in iščite deklice! Ve ženske bi pa molile.“

Šli so z lučjo dekle iskat.

Midva z dedom sva šla domov. Jaz bi bil sicer rad še počakal, da bi bil vsaj videl, ali bodo Katro pripeljali domov, ali kajli, in kaj bo povedala, da je videla in slišala pri Rupah. Ali ded niso bili moje misli. „Le bali, greva domov! Jutri boš pa dremal in ne boš mogel vstati, kadar te bodo mati klicali. Ako je božja volja, Katro bodo zastran tebe že dobili, če ti spiš ali čuješ.“

In nič ni izdalo, če sem trdil dedu, da se mi ne dremlje, domov sem moral iti ž njimi.

Spati nisem mogel. Dve uri potem sem slišal, da gredo sosedje mimo naše hiše nazaj. Naglo sem bil pri oknu, toda bilo je primrznjeno. Odpreti se ni dalo, in tako nisem vedel tačas, ali so jo dobili, ali ne.

V vsakem kotu, kjer je bilo kaj bolj temno, se mi je zdelo, da vidim črnega psa, kako reži name. Šele ko je dnevu zazvonilo, sem bil zatisnil oči in sem spal, da je stalo solnce že visoko na nebu.

Zbudivši se vprašam mater precej, je li že prišla sosedova Katra. „Davi so mrtvo prinesli,“ so mi odgovorili. Kar sem potlej videl in zvedel, je bilo tole:

Ker je bil sneg zmrzel, da je držal vsakega človeka, so sledili sosedje, iskajoči Katre, njene stopinje le dotlej, dokler so se poznali

zamazani črevlji po snegu. Ko pa so se bili črevlji odrgnili, tudi sledu niso puščali več; snežena skorja pa se ni vdirala. Prišedši do Rup, ne najdejo Katre nikjer. Iščejo je dve uri, pri Rupah, po poti sem in tja, ali nikjer je ne najdejo in morali so iti domov, mraz jih je moral in ker so menili, da se jim je doma skrila.

Šele drugo jutro jo najdejo dober streljaj daleč od Rup. Čepela je na tleh napol, pred njo je bil zasajen kolček skoz močni njen predprt globoko v trdi sneg. Oči so ji stale vunkaj, lice je bilo blede, kakor sneg pred njo, in v telesu ni bilo duše več.

Praznoverni kmetiški ljudje so dejali: „Strahovi so jo umorili; to je res, za denar, Bog obvaruj, ponoči kam hoditi!“ Umnejši možje pa, duhovni pastir, zdravnik in drugi, o katerih pravijo, da znajo več kot hruške peč', so razkladali to reč takole: Hotela se je izkazati in je šla mimo Rup še malo dalje. Zasajala je kolček in ga po nerodnosti zasadila skozi svoj predprt. Ko potem pripeta ni mogla vstati, je mislila, da jo vrag drži nazaj. Ker se je prav dobro sledila lisica iz Rup in zopet v Rupe, je morda v tem strahu videla še lisjaka, lezočega iz jame proti nji, in to je prazne vere polno dušo toliko prestrašilo, da je omedlela. Potem je zmrznila. Tako je potrdil tuji zdravnik,

ki jo je deval narazen ali po anatomiško preiskaval. Zdravnik je tudi trdil, da bi jo bili morda še oteli smrti, ako bi jo bili našli ponoči.

Ded pa so venomer eno govorili: „O, da niste mene vprašali — Katra bi ne bila umrla, ako bi bil jaz slišal, kaj se menite. Ti tresek ti, da ne slišim!“

Nekaterikrat sem bil z dedom na preji, prej in potlej; poslušal sem milo pevajoče slovenske predice in čudne dedove pripovedke o treh bratih, o rojenicah, o divjem možu, o kralju Matijažu itd. Nekatero pripovedko, ki sem jo v takih prilikah slišal od deda, sem zdaj že pozabil, ker mi dolgo ni bila na mislih. Vendar tega pozimskega večera na preji nisem pozabil, ampak živo mi je ostal v spominu. Težko ga pozabim v letih bodočih, ako jih učakam.

Jama, po kateri se pride na drugi svet.

Dolgo sem izpraševal, kdaj se bo dejalo na sv. Bernarda dan. Ded so mi namreč obetali, da bo tačas v Zatičini semenj in da mi bodo klobuček kupili. Oj, kako sem bil norostno vesel, ko je prišel sv. Bernard! Ne samo zavoljo tega, ker so mi dejali, da mi bodo kupili

klobuk, tak da bo imel kitast motvoz z lepimi bingeljci, temveč zato, ker so mi bili tudi obljubili pokazati grad, kjer so svoje dni stanovali menihi.

Precej dolgo se hodi od mojega doma do Zatičine, in sicer tako dolgo, kakor od Zatičine do doma. Na tem dolgem potu so mi povedali ded marsikaj. Ko sva šla mimo znamenja pri cesti, so mi kazali, da ima le-tam zlodej spravljen poldeveto brazdo globoko zaklad, ki so ga skrili nekđaj ljudje pred turškimi tolovaji; tam sem moral gledati špičast kamen, kamor hodi baje sam hudič koso klepat; tam je bil zopet prelaz, na katerem so bili ded grede s Sv. Kuma opešali; tam sva šla zopet mimo krčme, kjer so morali kupiti nekđaj iz Bučke grede sivemu juncu, ki ni že mogel nog prestavljati, vina in kruha — „šencana buša hrvaška, mar bi bil jaz vino sam izpil“; tam so mi zopet kazali tiste tri hraste, kjer so nekđaj ob eni čez polnoči oponašali sove itd.

Ko prideva že blizu Zatičine, mi kažejo ded s tršljikovko: „Lej, tamle na strani, leona vas je Vélíko Črnelo. Svoje dni je bila velika kuga po svetu; črna kuga se ji je rekalo. Tačas je bilo v Črnelem hudo, da Bog nas varuj. Neki vaščan je bil — ne vem, kako so mu že rekali, treska! — ta je bil prvi zanesel kugo v naše kraje, kupčujoč daleč po svetu. V Črnelem ni

bil še nihče za kugo bolan. Zbero se Črnelci in pravijo: „Pomrli bomo; naši sosodje imajo že vsi kugo, ki jo je oni prinesel s tujega, in preden bo osemindirideset ur, jo bomo že mi imeli. Dajmo, zagravimo si vas okoli in okoli, da ne bo mogel nihče iz vasi, nihče v vas. Tako se ubranimo črni kugi. Kadar bo minila, odpremo zopet vas, da bodo hodili drugi noter, mi pa vun.“

„Dolgo so imeli Črnelci vas ograjeno. Kuge ni bilo, toda Črnelo je še zmerom ograjeno; nikogar ni bilo videti vun. Ljudje okoli so si pravili: „Grozno se smrti boje, ki so tako zagraveni že leto in dan.“ Kar se zasliši glas s hriba nad vasjo: „Pomagaj, pomagaj, ako je še kje kak človek živ!“ Ko ograjo podero, najdejo vse Črnelce mrtve, samo eden je bil napol živ, pa bi bil še tisti skoraj umrl, ker ni imel ne enkrat kaj v usta dejati. Če se človek bolj ogiblje in boji smrti, prej ga zadene.“

Prideva v Zatičino. Semnja ne bom popisoval, saj je bil tak, kakor vsak semenj: prodajavci so robo hvalili, vsak je imel najboljšo; kupci pa so grajali in napačnosti iskali, naposled pa vendar kupovali. Še Ribničan, ki je bil razpostavil svojo zidano „ruobo“ okoli kamena, jo je hvalil, da poje „ko zgun v zgonici.“ Mešetar se je pridušal, da ima krava, (ki je poprej še nikdar ni videl), dasi zimka, vsako pot

po dve latvici mleka. Kar bi bilo o mojem dedu povedati, je morda to, da so klobuk do zadnje dlačice prej ogledali in ukuzmáli, preden so ga kupili, in da so klobučarju devetkrat povedali, da svet ne zna več klobukov delati.

Kupivši klobuk so mi šli razkazovat grad, to je nekdanji klošter. Še bolj pa ko jaz, so ga gledali sami, zdaj od zdolaj, zdaj od tega, zdaj od onega ogla. Tudi v cerkev sva šla in kor sva ogledala, kjer so menihi peli svoj „dideldej“, kakor so govorili ded. Dosti so mi pravili o menihih, poleg drugega tole: „I, menihi so bili pobožni ljudje, tudi ljudem so bili dobri; jaz jim ne vem kaj reči. Ali bili so gospoda, gospoda pa je vsa brezumna — umeješ — gospoda je otročja; saj boš videl, ako boš kaj časa črevlje trgal po tem svetu. Lej, tukajle je bil neki Vehatov gospod, posveten — ni hotel dobro storiti, da bi bil duhoven, Bog mu daj nebesa, zdaj je že odgovor dal — ta je prišel včasih domov, ko sem tekal jaz še za kravami, ter je taval samošno po hosti, po gričevju, po pečevju, po razvalinah in peščeninah z veliko zeleno cehto na kolku in je pobiral kamenje vánjo. Kamenje vsake vrste: črnikasto, belo, rdeče, rjavo, pisano; vse vprek je deval v torbo. Jaz sem ga gledal včasih izpod kakega topola in si mislil: O, kako si ti na svetu neumen v svoji suknji! Mar bi po poti hodil in Boga hvalil,

da ti ni treba hoditi po trnju in po skali. Ali kaj ti če vendar kamen pridovati?

Tako, kakor ta Vehatov gospod, je baje vsa gospoda neumna, in tudi menihi so bili taki. Hodili so tudi takega kamenja pobirat, zelišča trgat, eno tako kakor oslak — tako kakor črnilec, ki po hosti raste — tako kakor tisti smrdljivi divji kozel, ki „med mašami“ raste, in ki je pokojni Helček Matiče živino zdravil ž njim, vse táko so znašali. Nekdaj, ko so tudi takó pohajkovali z rožami po hosti, najdejo v Brezovščakovi hosti leono jama, ki se še dandanes lahko vidi, samo da je malo zavlečena. Tukajle gori je Brezovščakova hosta, vidiš?“ — mi kažejo ded proti severovzhodu. „Leoni je bogat dedec že od njega dni. V njegovi hosti je torej jama, v jami je bil nekđaj prostorček, kakor izbica, in odtod se je še globoče videlo v zemljo. Izbica pa se je že zasula, samo jama je še.

Venomer so hodili zatiški menihi lesem, potem ko so bili izvohali jama; menda že boljšega opravka niso imeli. „Kaj je neki notri?“ — so rekali in obetali tistemu, ki bi šel gledat, nekaj veliko denarja — ne vem že koliko. — To se ve, da so imeli denarja preveč, ki so ga ponujali za take reči. Niso vedeli, koliko trpi človek za polovičar, preden ga dobi.

Bil je pa neki Kadunjčar, kloštrski podložnik, ki se je bil menihom zameril takó, da

so ga hoteli zapoditi iz hiše. Ujezil pa jih je bil prav po nedolžnem. Imel je namreč na vrtu pred svojo hišo prav lepe hruške. Nekega popoldne kida ravno gnoj iz hleva, ko pride opat izprehajaje se mimo.

„O, kako lepe hruške imate“ — nagovori opat Kadunjčarja in gleda na drevo. „Lepe so, lepe, res“ — pravi na to Kadunjčar. — „Ali so kaj dobre?“ — „Tudi dobre so, gospod oče!“ — „Kako jim je pa ime?“ — povprašuje opat. — „Po-kus-je“ — pravi Kadunjčar, zakaj hruškam se je zares dejalo „pokusje“. — „Kako jim je ime, pravim?“ — reče opat nejevoljen, da ga kmet tiče in ne da bi mu povedal, kako se hruškam pravi, mu jih veli še pokusiti. — „I, pokusje!“ — pravi drugič Kadunjčar. — Tako se nista pobogala. Opat je šel jezen proč, rekši, to je pa vendar odveč, da me moji podložniki tako grdo tičejo in še ne povedo, kar vprašam. Kadunjčar pa je bolj hitel gnoj kidati in je godrnjal: „Ne vem, ali so gospod danes ušesa kam posodili, kajli, dvakrat sem jim povedal in menda še niso slišali.“

Kmalu mu pride pisanje, da mora od hiše, s kloštrske pristavice, kamor hoče, v klostru ne marajo takega pristavnika, ki opata ne spoštuje, temveč prevzetno govori ž njim. Kadunjčar je debelo gledal in si mislil j „Za božji čas! Kdaj sem jaz prevzetno govoril? Kako je to?“

Naglo obuje praznje črevlje in teče dol čez kamenje v kloster. Mislil je: ‚Moram vendar pozvedeti, zakaj me po svetu gonijo.‘ A vratar se je držal jezno, se obrnil napol v stran in rekel: ‚Ne smete noter več. — ‚I, lepo vas prosim, kajli sem naredil za božjo voljo?‘ vpraša Kadunjčar in se kislo drži. — ‚Ne smem, pa je!‘ pravi kloštrski vratar.

Kadunjčar gre žalosten domov.

Ravno v tistem času se je bilo razglasilo, da obetajo menihi mnogo denarja tistemu, ki bi se dal spustiti po vrvi v jamo, da bi potlej povedal, kaj je na dnu. V vsej okolici se ni nihče upal noter; vsak se je bal skrabáca, ki pravijo, da stanuje v takih podzemeljskih luknjah. Kadunjčar pa je dejal sam v sebi: ‚Hember te! Hudo je, če se sam vrag iz pekla loti človeka, toda nemara da je še huje, ako mora človek z babo in z otroki gol kobacati po božjem svetu; še slabejši je potlej ko polž, ta nosi vsaj hišo s seboj. Morda pa hudir ni tako hud, morda se dá preprositi; saj še ne pomnim, da bi bil koga ujedel; če le hudir ni, tudi mene ne bo. Ako grem v jamo, dobim denarjev, da si napravim lahko svojo streho, ali pa se bodo dali omehčati in mi bodo pustili hišo, kakor jo imam zdaj.‘

Zopet izpodveže stremene in jo prasne čez mejo in čez plot v kloster. ‚Nič ne bo, nič!‘ —

vpije vratar nanj. — ‚Bo, bo!‘ odgovori Kadunjčar in pripoveduje, kaj bi zdaj rad. Vrtar ni rekel ne bev, ne mev, ampak je šel vprašat opata. K vsej sreči je bil opat zvedaven mož. Jezen je bil na Kadunjčarja, ali še bolj ga je mikalo zvedeti, kaj je v jami. Povpraša druge stare menihe, in vsi svetujejo, naj se kmet zazdaj še pusti na pristavi, ako gre v jamo.

Kadunjčar gre vesel domov. Vendar skrbelo ga je malo, kaj bo, ako ga zagradi škrat. Ali tolažil se je: ‚Naj pa gospodje v kloštru dadó zame odgovor.‘

Iz vseh zvonikov pobero vrvi po zatiški in po šentviški fari. Zneso vkup poveznike in vse, kar je bilo vlakna v tri gube spletenega. To, seve, ni samo prišlo pred jamo na kupček, ampak za denarje se le stori vse, ako je še tako nespametno.

Snide se na tisti dan velika množica ljudi in menihov. Privozlajo na koncu vrvi krepelec; ta krepelec je okobalil Kadunjčar; z eno roko se je držal za vrvi, z drugo pa za majhen motvoz, ki je bil napeljan k zvončku, da bi précej pozvonil, kadar bi ga zgrabil — Bog nas varuj — zlodej za stegno, in da bi ga potem potegnili možje tlačani, ki jim je bilo izpuščati vrvi, na beli dan.

Spuščajo. Kmalu se utopi Kadunjčar v temo. Zmanjkalo je vrvi, dovezali so drugo dolgo, in

tako dalje. Poldrugo uro je jama požirala vrvi. Kar je jela prihajati lehkà in možje so rekli: Zdaj je na dnu. Pol ure so baje čakali, kdaj zapoje zvonček. Potlej so pa menili: morda se mu je kaj pripetilo. ‚Vlecite vunkaj!‘ — zapovedo menihi, in zopet so molzli vrvi iz zemlje. Naposled prijezdi Kadunjčar na svojem krepelcu ves vesel, samo bled in upadel.

‚Kaj je, da si tako bled?‘ — vprašajo menihi.

‚I, kaj bi ne bil bled, ko bi bil kmalu tepen.‘

‚Kdo pa bi te bil tepel?‘

‚Tako je bilo‘ — pripoveduje Kadunjčar: ‚Po vrvi sem prišel na drugi svet. Tam sije solnce ravno tako ko pri nas spomladi. Zemlja je pa še lepša od naše. Videl sem lepe zelene travnike, vrbovje raste ob vodi, ki teče po gladki krivi strugi, in tako je kakor v malih nebesih. Lepi mladi kosci so kosili. Ko so zagledali mene, so mi dali koso in so me prosili, da bi še jaz odrezal kake tri redí. Pa kakor sem mahnil, sem zlomil kosje, in vsi so me obstopili, da bi me bili našeškali. Pa ravno ko bi bil imel biti tepen, ste me potegnili vunkaj.‘

Menihi so odkimovali, niso verjeli. Kadunjčarja je to zgrabilo in je rekel jezen: ‚Devet kosmatih vej! Gospodje očetje, hišo ste mi obljubili, če grem v jamo, hišo mi boste dali in jo boste! Kdor ne verjame tega, kar pripove-

dujem -- tukajle se gre v jamo — naj gre pa sam gledat, bomo le videli, ali bo prinesel celo polt nazaj.“

„Ali je šel še kdo gledat za Kadunjčarjem?“ — vprašam jaz deda.

„Nihče ne“ — odgovore. „Dostikrat so videli blizu jame takega, da ima roge, in vsak rajši verjame Kadunjčarju, kakor bi se seznanil z vragom.“

„Ali tudi vi verjamate?“

„To je, da!“ — odgovore ded. „Saj so nam pravili neki gospod klaplan, da je zemlja Amerika pod nami, in jaz sem tako premišljeval in ugenil, da je bil Kadunjčar tačas v sami Ameriki.“

Tako so menili moj ded, in jaz sem jim tačas verjel.

Kaj se pripoveduje v Križmanovem prerokovanju o kralju Matijažu.

Kadar so se zbrali v nedeljo popoldne kmetiški očaki pred vaško podružensko cerkvijo, je nanesla govornica na čudno okrogličasto in potlačeno podkev, ki se nahaja na županovi njivi še od turških vojská sem. Ker se mnogo

ljudi o tem živi, da svetu kuje in kvasi novice o bodočnosti, kdo bi našim kmetom zameril, ako tudi politikujejo, kadar so v irhastih hlačah. Prišlo je med njimi namreč vprašanje na dan: ali Turki še kdaj pridejo, ali nikdar več? Eni so rekli, da Turek še pride, eni pa, da ga ne bo nikdar več.

Ded so sedeli na nizkem obzidju napol razvaljenega pokopališča ter upirali komolce ob kolena; prvi glas so imeli v vaškem parlamentu; pri tako imenitnem vprašanju torej niso mogli molčati. Ali bili so izbrisane glave in so menili: „Če rečem, da Turka ne bo več, ne bo prav, zakaj ni ga hujšega vruga od Turka; če rečem, da še pride, pa zopet zašaram; morda ga res ne bo, ko ga že tako dolgo ni več.“ Tako so pomislili, pljunili enopot in rekli: „Veste kaj sosedje, en pletar krompirja pa grem še zmerom stavit, da Turka ne bo več; dveh pletarjev pa že ne stavim.“

„Kako je pa to“ — pravi drugi — „da so oznanjene v šembiljskem prerokovanju še take hude vojske; s kom pa bo vojska, če s Turkom ne?“

„Kaj pa, da so; vendar še hujše v ‚Križmanovem prerokovanju‘“ — odgovore ded in kinknejo z glavo, zakaj nič se jim ni ustreglo, ako se je hotel kdo pričkat ž njimi. „Križman je res hude vojske napovedal, da Bog nas varuj;

ali nikoli ni rekel, da Turek še pride, ampak dejal je, da kralj Matijaž vstane in da potere Turkom in vsem našim sovražnikom koščice.“

„Kako pa je vendar ta Križman in kralj Matijaž?“ — vpraša tretji sosed — „vi to dobro veste, povedite nam; včasih sem že slišal, toda précej pozabim.“

„Kako?“ — jamejo ded pripoved — „Križman je bil pisar pri neki graščini kakor letá suhopetec iz gradu, ki puli pri nas desetino iz kozelcà, samo tak križemgledec menda ni bil.“

„Nekdaj se gresta izprehajat on in njegov gospod — ne vem, ali je bil grof ali kaj drugega — tako daleč po hosti, da že nista vedela, kje sta. Križman je bil radoveden in je rad hodil po neznanih potih.“

„Pojdiva, bova le videla, kam se pride po tem potu; jaz nisem še nikoli hodil po tem potu in nisem vedel zanj“ — je rekel Križman gospodu.

Gospod pa je dejal: „Križman, jaz se ne upam dalje, pojdiva nazaj! Lej, pot sva že izgrešila, kaj bo, ako popolnoma zaideva!“

„I, kaj neki bo? Nič hudega ne!“ — odgovori Križman — „Nekam že drži ta steza; saj je dobro uhojena in gladka. Jaz se ne vrnem, če se prav vi.“

Gospod se vrne, Križman pa si ureže grčavko v meji in srečno praska dalje. Hodil in hodil

je, tako da so se mu vdajale noge pod kolena. Pota je bilo pa čimdalje več, kakor bi ga bil kdo zadaj odrezaval in mu spredaj dokladal. Solnce je bilo že nizko. Križman se je že kesal, da se ni prej vrnil, kar zagleda, da ni pota nikamor več kakor nazaj. Izgubljal se je pod veliko skalo, okoli in okoli pa je bilo vse gosto zarastlo. ‚Lejte kleka‘ — je rekel — ‚mar bi bil šel z gospodom nazaj, zdaj bom moral sam tevsati tako dalje‘. Séde pod skalo in zagleda napis z mahom zarastel. Gleda in gleda, toda ne more razmotati, kaj se bere; toliko pa se mu je zdelo, da je nekaj o kralju Matijažu.

Kar se vrata v skali odpro, ondukaj kjer se je steza izgubljala, in na dan pride star mož, tak kakor menih. ‚Kaj gledaš?‘ — vpraša Križmana.

‚Tule se nekaj bere o kralju Matijažu, pa ne morem vedeti, kaj je.‘

‚Ali bi rad kaj več vedel?‘ — vpraša menih.

‚To je res, da bi‘ — odgovori Križman.

‚No, pojdi z menoj!‘ Rekši ga žene po luknji globoko pod zemljo. Prideta do grozno velike cerkve in gresta noter. Ravno se je brala sv. maša; toda vsi pričujoči so dremali, še mašnik je kimal z glavo pri oltarju. Menih sede v stol, migne Križmanu, naj sede tik njega. Nekaj časa molita, potlej pa ga vede od okna do okna. Križman je pogledal skozi vsako okno. Pri enem

je videl krdelo mrtvih ljudi, ležečih na kopici. ‚Kaj je to?‘ — vpraša menih. ‚To je kuga‘ — je rekel menih in mu pravil vse, kdaj bo. Potlej je videl pri drugih oknih vojske, potrese, lakoto, sušo in druge reči. Skozi zadnje okno pa se je videlo, kako sta dve gori druga k drugi priveznjeni. Med njima je velika vojska na konjih in peš. V sredi sedi pri lepo pregrnjeni mizi kralj sam, lepo v zlatu napravljen, in kriva sablja mu visi z boka. Vsi vojaki pa dremljejo; eni kimajo z glavo čez sedlo, drugim pa je že zlezla glava med kolena. Celo kralj sloni pri mizi in spi.

‚Kdo je to?‘ — vpraša Križman.

‚To ti je kralj Matijaž in njegova vojska‘ — odgovori menih. — ‚Ravno ko je hotel iti z vsemi temi vojaki na sovražnika, sta se zgrnili te dve gori vrhu vse vojske. Že veliko let spi tukaj. Včasih se pa zbudi kralj in vpraša: Ali še letajo po svetu tiste ptice, ki imajo belo in črno perje na perotih, namreč srake? Ako se mu pove, da še, žalostno odmaje z glavo in zopet zaspi. Ali kadar se bo prebudil on in vsa njegova vojska, bo prodril vunkaj in premagal vse naše sovražnike, tiste, ki so nas nadlegovali nekdam in ki nas zdaj. Hude vojske bodo nastale tačas po svetu. Ljudstvo se bo vojskovalo z ljudstvom. Kralj Matijaž bo pa vse druge premagal in zadrevil, in potlej bo na svetu tako

dobro, kakor se bere iz svetega evangelija, da bo »en hlev in pastir«.

„Kdaj pa bo vse to, kdaj ne bo več srak na svetu?“ — vpraša Križman.

„Poizkusi ti izvleči leónole véliko sabljo, ki visi na steni, iz nožnic“ — pravi menih. Križman prime za držaj in vleče; toda nič več ko za en palec je ni izvlekel, precej mu je zlezla nazaj v nožnico. In vselej, kadar se je prikazalo kaj gole sablje, so dvigali vojaki in kralj Matijaž sam glave in odpirali oči; ko mu je pa sablja zlezla nazaj, so vselej vojaki in kralj Matijaž zopet zadremali.

„Lej, zdaj že še ni pravega časa. Kadar se bo rodil tak junak, da pride v goro in potegne to veliko sabljo iz nožnic, tačas ne bo nobene take ptice več in tačas se zbudi kralj Matijaž ter plane z vso vojsko na svet.“

„Kdaj pa se bo rodil tak junak?“ — vpraša Križman. Menih pa ga udari za uho in ga hudo pogleda; tega mu ni hotel povedati“ . . .

„Kje je pa zdaj tisto Križmanovo prerokovanje?“ — vprašajo nekateri sosedje deda, ko so končali povest.

„I — bogve! Svoje dni so ga baje imeli kmetje, ki so znali brati pisano. Toda samo z roko in s peresom, ne tako kakor se vidi v bukvah. Gospoda, se meni zdi, ne vedo nič o tem. Dandanes pa se pečajo ljudje čimdalje

manj s takimi rečmi in menda se je že izgubilo pisanje. Nekateri še mnogo iz glave vedo, kaj prorokuje na to in to leto; jaz le še po vrhu poklatim. Samo to o kralju Matijažu še dobro vem, kakor so nekdej pripovedovali.“

IV.

Prazna vera.

Povestica iz kmetiškega življenja.

Kakor drugod, tako je prazna vera žalibog tudi med našim prostim ljudstvom še zelo vkoreninjena. Tó je znano vsakemu, zato nečem razkladati s tem nič novega. Pač pa podajam tu nov vzgled, kako se poplačujejo s hudim tako abotne vraže, in kako se povračujejo nasledki na tistih, ki se ne dade po nobeni ceni prepričati, da bi ne bilo čarovnic na svetu.

Bilo je zimskega dneva dopoldne, ko sta prali dve deklici pri zmrzlem potoku. Počasi se je umikala gosta mrzla megla pred jutrnjim solncem, ki je upiralo svoje onemogle žarke v belo, s snegom pokrito zemljo, da od bleščobe skoraj ni bilo mogoče pogledati po zmrzli skorji. Perišča so bila v žlebu med holmcema, zarastlima z brinjevimi grmi. Komaj seženj širok potok se je vil po žlebu. Ravno preden je bil zapadel sneg, se je bila razlila voda po ozkem travniku in premrznila skozi in skozi, tako da so perice in pastirji, ki so gonili semkaj živino na vodo, morali s sekiro prebijati led. Da so vaški dečki vsako opoldne brusili po ledu črevlje, je kazala dobro uglajena drsalnica, široka čez ves travnik. Zraven peril-

nikov, treh gladkih, pošev visečih kamenov, je rastel star javor. Bil je prevrtan, in vaščanke so zvijale mokro perilo pod njim. Pri javorju je bil lesen panj, da so laže devale kable na glavo.

Ko smo se natančneje seznanili s krajem, se ozrimo spet na naši perici. — Prva je kakih dvajset let stara deklica rdečega lica, srednje, čedne rasti in lepega života. Bistro ji sije oko izpod vedrega čela; mladi in stari trdijo, da ga ni lepšega dekliča v fari, kakor je Slivovčeva Mica. Družica njena je bila ravno v teh letih, samo širšega života in bolj podolga-stega obraza. Bila je hči revnega kmeta in je služila za deklo pri Micinem očetu. Razgovarjali sta se prav živo, pa bolj natihoma. Nisem mogel zvedeti, kaj sta se menili. Ker pa nisem namenjen, kvasiti svojim prečastitim bravcem izmišljenih reči, ampak pripovedovati golo resnico, torej rajši začnem povest.

Zdajci pride po strmi stezi s hriba tretja ženska s kablom na glavi po vodo. Bila je stara skoraj toliko kakor oni obe.

„Bog vama daj dobro jutro, deklici,“ ju nagovori ter postavi svojo posodo pod javor, „pa sta vedno pridni; kakor se vidi, sta oprali že skoraj dva škafa perila.“

„Sva pa že tudi dobro uro tukaj, Mara! Zjutraj je bilo še mrzlo, da je šlo za nohte, ko

sva prišli,“ odgovori prva deklica, ki smo ji rekli Mica.

„Zakaj pa vaju ni bilo snoči k sosedovim na prejo? Nevesta, kako grozno prijetno je bilo.“

„No, kaj je bilo novega? Brž povejte!“

„Nekaj, kar se vama ne primeri vsak dan. Stara Polona je bila prišla.“

„Kaj pa je povedala?“

„Le počakaj, da ti povem. Najprvo so jo jeli naganjati fantini, da naj prorokuje iz kvart. Skrajja je tajila, da jih nima pri sebi. Ko so jo pa jeli prositi še dekliči, jih je izvlekla iz žepa in prorokovala vsem po vrsti srečo. Vse so bile zraven, samo tebe ni bilo. Zato smo jo vprašale nazadnje še zate. Kaj meniš, kaj je rekla?“

„E, naj reče, kar če. Jaz bi bila rajša videla, da bi ne bile govorile o meni. Pa kaj je dejala?“

„Je rekla, da ne boš imela sreče z Janezom.“

Pri teh besedah dekle zardi in povpraša:

„S katerim Janezom?“

„I, lejte si, z Janezom iz Kržišč. Je dejala, da si neumna, ki jemlješ takega berača, ki nima nič, razen — — pa lej, ravno sedaj gre semkaj po travniku. Le loti se je, boš videla, kaj bo dejala.“

Res je prihajala suha ženska po travniku ob potoku navzgor. Bila je silno stara. Lasje

so ji bili osiveli in so viseli semtertja razkuštrano izpod rute po zgrbančenem čelu. Opiraje se na palico iz tršljikovine, je stopala počasi po ozki gazi in na vsakih deset korakov je malo postala, da se je odkašljala in oddehnila.

„Jojmene! blagor vam, ki ste mlade in trdne,“ je začela vzdihovati stara Polona, dosevši do panja pod javor. „To pa človeku ne dá dihati; kar sapa mi zastaja.“

Pri teh besedah jo je spet popadlo, da bi človek menil, pljuča se ji bodo raztrgala.

„Jaz sem bila šla malo na Kózjak k Jeri,“ poprime spet besedo, „pa bi skoraj ostala na potu. Res, staremu človeku ni pričakovati drugega kakor smrti.“

„Komaj še živite, pa še obirate ljudi,“ ji seže Mica v besedo.

Po sreči je bila starka malo naglušna, da ni precej razumela, kaj je rekla deklica. Zato vzdihne tri ali štiri pote in jáme spet:

„Kaj si rekla? Še enkrat povedi; pa moraš govoriti glasneje. Jaz sem nekaj oglušela od zadnje spomladi. Ne vem, kaj bo, če ne bom več slišala. Vse sem že poizkusila, pa vse nič ne pomaga.“

„Meni je malo mar vaših zadev!“ pravi Mica, in jeza ji pordeči lica. „Jaz pravim, da vi mene pri miru pustite pri ljudeh; vam tega nič mar, kaj bo z menoj, saj bom jaz sama

zase dajala odgovor, vi pa zase. Sedaj se pa le spravite od nas, coprnice ni treba na naši vodi.“

Starka se vzdigne. Jezno se blešče njene majhne oči. Svojo koščeno oslabeledo roko vzdigne in reče: „Kaj? ti boš mene gonila proč? I, lej je smrkavke, lej! Stare ljudi se uči spoštovati. Malo govóri, pa poslušaj, kaj pravijo. Jaz sem izkusila že preveč po svetu, kakor da bi me take —“

„Še enkrat mi recite tako, pa boste videli, kdo sem,“ ji jezno prestriže dekle besedo.

Starka prime svojo tršljikovko, pa kakor bi se bila premislila, da ni več stara dvajset let, ampak da ji je že davno odklenkalo, se napoti godrnjaje veliko nagleje, nego je bila prišla. Dospevši na hrib, se obrne nazaj in govori s hripavim in povzdignjenim glasom:

„Le počakaj, gizdavka, ne bo se ti godilo dobro na zemlji, ne, ker še starim ljudem ne daješ miru; zato te bo konec — prej ko mene, čeravno mi očitaš, da sem stara. Le stoj!“

Rekši je mislila starka najbrž malo ostrašiti deklico, da bi se zmaščevala nad njo. Njene besede pa so čudno pretresle perice na potoku, tembolj ker so natihoma vendar menile, da je čarovnica. Meta je tiho dejala na glavo nalit škaf in odšla proti domu, zakaj javelne jo je pekla vest, da je ona sama vsega kriva, ako

bo Polona kaj naredila Mici. Mar ne bi bila povedala! Zatrdno se je namenila, da ne bo odslej nikdar več raznašala pošt. — Mica je tudi utihnila. Kesala se je, da ni bila tiho. Pa kaj, kolikokrat se je že kdo kesal, ko je bilo prepozno. Da me pa kdo ne razume napak, naj povem, da se ni kesala, ker je razžalila starko, zato ker je bila stara, ampak strašila jo je gola prazna vera, da utegne biti čarovnica.

Polona je kašljala proti domu, vedno mrmraje sama pri sebi, kako so dandanašnji mladi ljudje predrzni, poredni in nesramni.

2.

Oddaljena od vasi, tik hoste, je stala spletena iz protja in z ilovico, namešano s pezdirjem in peskom, nametana bajtica. Na gorenji strani, to je zraven hoste, se je naslanjala na jarek. Iz slamnate strehe so gledale že na več krajih prekle iz mahu in netreska, ki se je bil obilo zasejal po napol gnili bajti. V sredi strehe je bila velika luknja, ki jo je bila naredila še spomladi lisica, da je zadavila zadnjo kokoš. Sneg je bil potem razkopano slamo potegnili na tla, in burja je brila skozi izbo in vežo. Videlo se je, da nima kdo popravljati. Précej za bajto so ležali pičli ostanki nekdanjega plota. Sedaj pa so biti izdolbeni stebri in hrastove rogovile

zametane s snegom. Na severnem koncu so stali trije kozelčevi stebri. Drogovi so bili že segnili in podstrešek je raznesla še lanska sapa na vse štiri vetrove.

To je bilo selišče stare Polone.

Polona je bila stara ko zemlja, kakor so dejali kmetje v okolici. Nihče ni pomnil njenega rojstva. Pa ko bi bila tudi mlajša, bi ga ne bil mogel pomniti nobeden, zakaj rodila se je bogvedi kje. Njeni predniki so bili prišli z Ogrskega in pravijo celo, da so bili ciganske rodovine. Naselili so se v tem kraju, toda domačini so se ogibali strahóma temnookih in zaprtih tujcev, ki so živeli prav samošno. Sosedje so hoteli celo vedeti, da so zapisani peklenščku, ker niso skoraj nič počeli, pa so vendar dobro živeli. Zatorej so pa vselej, kadar je bilo na polju kaj ukradenega, dolžili „cigana“, čeravno ga ni videl nikdar nihče na tujem polju. Bogatini se sejali spomladi kakšne kraje več papeške repe, rekoč: to bo pa za cigana.

Polona je bila zadnji odrastek te rodbine.

Počasi se je nekaj bolj pozabljaló, da je prišla v deželo, in privajale so se je babice zlasti urnih jezikov. Nekatere pa so jo pogledavale zmerom le od strani, češ, da zna narediti, da praščič neče jesti, da ima krava rdeče mleko, da jenjajo kokoši nesti in tako dalje celo vrsto vraž.

Onega dne je starka sopihala proti svoji kolibi. Mačka jo je čutila že oddaleč, zakaj skočila je izpod strehe po voglu na tvalo, zavila rep pokonci, zakrivila hrbet in se grčeč motala starki pod nogami.

„Pojdi mi s poti, mucka, pojdi,“ jo je nagoovorila starka, „ti ljuba moja živalca. Ti me imaš gotovo najrajša na svetu. Zato ti pa tudi ne bodo privoščili ljudje po moji smrti enega grižljaja — ti grdi ljudje! — pa nič ne maraj, mucka, pojdeš pa v hosto, pa na njive miške lovit; vsaj tega ti ne bodo branili.“

Kakor bi bila mačka razumela tolažbo starke, takoj se ji je umaknila s poti in je zlezla v veliko luknjo pod pragom.

Starka odpahne duri in stopi v bajto.

Znotraj je bilo vse čudno, pusto in nakopičeno brez vsega redu. V kotu je bila velika hrastova plošča, ki jo je odrivala za mizo. Pomaknjena je bila do stene in na nji so bile nakopičene vsake vrste posušene in še zelene rože in rastline. Tampatam je ostalo v kaki črepinji ali v zamazanem lončku kako mazilo. Polona je namreč večkrat popotovala po okolici, popustivši dom, ter brnjala, prorokovala iz kvart in dajala nevednim, lehkovernim ljudem zdravila. Tako si je pridobila od ljudi marsikateri grošek. Čeravno ji bližnji sosedje niso nič verjeli, pa tudi nič dali, dobivala je vendar veliko iz

drugih krajev. Svet je že tak, da čisla in obrajša le daljnje, bližnjega pa ne.

Taka je bila stara Polona, ki so jo imeli sosedje za čarovnico.

3.

Micin oče Slivovec, kakor so ga imenovali kmetje, čeravno je bil zapisan v krstnih bukvah za Zajca, je bil najpremožnejši kmet v celi okolici. Njegove zemlje je bilo še enkrat toliko kakor kakega drugega sosedu; njegovi voli so bili tako debeli, da so ljudje splošno govorili, da hodijo komaj iz hleva in v hlev. Brez volov je imet še trinajstero govejih repov pod streho, dobro rejenih, zraven brihtnega mladega konja v hlevu in zmerom po sedmero praščičev, ki so potegnili vsako jesen svojih deset centov na ljubljanskem trgu. Sicer so ljudje dejali: „E kaj, Slivovec je lahko bogat, saj mu nima kdo ne pojedati, ne zapravlјati, ko ima eno samo hčer.“ Pa naj reko ljudje, kar hočejo: Slivovec je bil dober, priden gospodar, ki je znal pridobiti in prihraniti.

Tega niso pomislili ljudje.

Žena mu je bila umrla pol leta potem, ko se je rodila naša Mica. Slivovec, mlad vdovec, se je hotel čez leto in dan spet ženiti, da bi hiša ne bila brez gospodinje. Za nevesto si je

bil izbral hčer bogatega vinščaka iz sosednje fare. Nekoč naprosi svojega krstnega botra, pa vzameta vsak svoj plašč in gresta v nedeljo po maši k vinščaku snubit. Bogatin pa je takole odgovoril Korletu Slivovcu: „Veš, kaj, ljubi moj snubač Korle Slivovec, iz te moke ne bo hruha. Moja hči ima osemsto kron gotovega denarja dote, jaz jih lahko odštejem danes ta dan, tvojega zemljišča je res véliko in dobro je, pa v hlevu nimaš več ko petero glav, poslopje boš moral kmalu podpirati, da se ti ne podere strop na glavo. Tudi govore ljudje — jaz ne vem, če je res, ali ni res — da si za dvesto kron intabuliran. Ljubi moj, ozri se kam drugam, deklet se ne manjka, ženo povsod lahko dobiš, laže dve ko eno, jaz ti ne morem dati svoje hčere.“

Te besede so pa Slivovca tako zbodle, da je precej odgovoril: „Veste kaj, jaz bom imel trinajstero živine v hlevu, ako bo treba, sezidam novo hišo, poplačam dolgove, prej ko poteko tri leta. Vaše hčere pa ne maram od zdajle. Če bom hotel, dobim drugo, ki ne bo tako gledala na krajcarje, kakor gledate vi z vašo hčerjo.“

Tako za malo se mu je zdelo, da ni mislil nikoli več na ženitev, ampak najel si je dva hlapca in dve dekli in je sam gospodaril in gospodinžil. Preden je preteklo peto leto, ni imel ne samo nič dolga, temveč marsikatero petico

v skrinji in na posojilu in trinajstero govedine v hlevu. (V trinajsto število je bil tako zaljubljen, da je vselej rajši prodal štirinajsto telce, kakor da bi bilo več ali manj živine pri hiši.) Namesto stare lesene hiše je postavil novo zidano, tako da ji ni bilo prilike v vasi.

Mica, njegova hči, mu je bila odrastla do lepe, cvetoče device. Ker je bila edina na zemlji, ki je zanjo delal in hranil, zato jo je ljubil neizrečeno. Večkrat je dejal, da ko bi mu Mico vzel Bog, bi ne prijel za nobeno delo več, ampak bi zapravil vse svoje premoženje. „Za tuje ljudi se nisem nikdar potil in se nečem, saj se tudi drugi zame niso. Mica je bila pa tudi, kar se tiče domačega, pridna in delavna; očeta je ljubila, kakor on njo. Samo — matere je manjkalo. Oče ji je dovolil vse, kar si je poželega, misleč, saj imam samo, če tej ne storim, komu bom pa storil.

Štirinajst dni poprej, kakor se je to prigodilo, je prišel Jernej iz Kržišč, mlad pošten, vendar ne bogat kmetiški sin, pohlevno povprašat Slivovčevega očeta, če bi mu dali Mico v zakon in če bi ga vzeli za zeta. Slivovec pa je dejal: „Jaz te ne vprašam, Jernej, če kaj prineseš in koliko prineseš dote. Moja Mica bo že imela toliko in še nekaj več, da bosta lahko živela. Poznam te, da si priden in pošten fant, zato ti ne rečem nič drugega: če je Mici prav, meni je tudi.“

Ker tudi Mica ni imela nič reči zoper to, so sklenili, da pojdejo pred pustom pismo delat, Tako je bilo pri Slivovčevih.

Slivovec je ravno sedel pri peči, ko je prišla Mica od perila.

„Pojdi se gret, vem, da te zebe,“ pravi svoji hčeri, „zdaj je zima: saj še mene skoraj zebe, ki sem v kožuhu in pri peči.“

Čeravno vsa zmrzla séde Mica k peči tik očeta in mu pripoveduje, kaj je dejala stara Polona. Oče jo malo posvari, zakaj ni pustila starke pri miru. „Bog ve, pravijo, da je coprnica, utegne ti še kaj narediti. Zato je bolje, da se človek takega ogiblje. Naj govore ljudje, kar hoté, saj nismo nič slabejši zato. Jaz se nisem nikdar zmenil, kaj pravijo in govore ljudje o meni, pa sem zmerom lahko izhajal.“

Tako je mešal mož modre besede z vražami po svoji preudarnosti.

Znano je, da ni dobro iti iz mrzlega naravnost k vroči peči. Človek naj hodi in se razhodi, da se ugreje. Če gre naravnost iz zime na peč, se prigodi večkrat najhujša nesreča. Če se ti enkrat ni nič zgodilo, se ti pripeti lahko drugič — umrje se le enkrat.

Da je škodovalo tudi Mici, ko je šla iz mrzlotte naglo na gorko, se boš prepričal, ako bereš dalje.

4.

Pismo je bilo storjeno; Mica je bila že v drugič na oklicu z Jernejem. Ženin in nevesta sta veselo zidala gradove v oblake in vsak si je slikal v mislih prihodnjo srečo. Bili sta dve srci, ki ju je ustvaril Bog, kakor je rekel vsak, prav za vkupaj. Svatje so bili že povabljeni, nova skrinja pri mizarju naročena, nov kolovrat je bil pripeljal hlapec z ljubljanskega Starega trga, ali da obenem povem vse: vse je bilo pripravljeno, česar potrebuje nevesta.

Ljudje so tako ravnali, si tako načrtali, pa eden, ki more vsako dati in vzeti, ta jim je naenkrat zmotal vse niti z motovila. Bog je dejal v svoji neskončni modrosti: Ne, to bo drugače.

Precej drugi dan po oni prigodbi na parišču jame Mica tožiti, da jo boli glava. Proti večeru leže. Drugi dan je bila zelo zelo bolna, vstati ni mogla. Pošljejo po zdravnika. Pride in vелеva, da naj ostane v postelji, zakaj bolezen je nevarna. Dejal je, da se je prejšnji dan pregrela.

Neznana skrb se poloti očeta. Kaj mu je pomagalo, da je obetal zdravniku, kolikor bi hotel, da bi mu le hčer rešil zgodnje smrti.

Zdravnik je pomajal z rameni, rekoč: „Če je božja volja, ozdravi; če je pa Bog sklenil drugo, na moremo ljudje prenarediti. Jaz bom

storil, kar je v moji moči. Vendar resnico vam povem, saj ste mož, jaz mislim, da ne bomo mogli pomagati, in najbolje storite, ako pošljete po duhovnika.“ — Odslej je Slivovcu, kar je delal in koder je hodil, povsod in zmerom vleklo nekaj prsi vkup, ni se mogel znebiti bojazni. Moliti je hotel, pa je mogel le vzdihovati: „Bog vsegamogočni, ne jemlji mi edinega otroka. Vse drugo, kar imam na zemlji, mi vzemi, le mojo hčer mi pusti, o Bog!“

Neka misel mu je zmerom rojila po glavi, misel, kakršno more vzbuditi le neumna, prazna vera. Zakaj Slivovec, kakor je bil sicer pameten in umen mož, je vendar verjel na vse vraže, torej tudi na čarovnice, tako trdno, kakor na svete reči. Da je Polona čarovnica, in skrivaj hudodelna baba, tudi to je verjel, ker so vsi govorili tako. Ta vera se je bila vkoreninila ljudem toliko bolj, ker Polona ni nikoli rekla, da ne bi bilo res, ako ji je kdo v jezi očital, da je zapisana hudiču. Menda se je celo ustreglo stari, neumni babi, da so se je bali in jo imeli za žensko, ki zna več ko hruške peči. Slivovec je torej mislil, da je njegovi hčeri bolezen narejena, in Polona ji jo je naredila. Saj mu je pripovedovala hči, da sta se oni dan pričkali na perilih. Précej potlej je pa Mica zbolela. Ali niso to priče, da jih vsakdo lahko vidi, si je dejal sam pri sebi.

Slivovčevi Mici pa je bilo dan na dan slabše. Čeravno je prinašal zdravnik iz bližnjega trga vsak dan kakovega leka, ji ni nič odleglo. Poslali so po duhovnika, da ji prinese zadnje tolažilo na pot v večnost.

Tretji dan umrje.

Vsi so strmeli, ko je zapel zvon v vaški podružnici, naznanjajoč njeno smrt. Stari ljudje, ki so hodili že po treh, so kimali z glavo in dejali: „E, Bog je neskončno čuden. Zdaj je vzel mlado, veselo, pred malo dnevi cvetočo deklico k sebi, nas pa, ki smo se že nasitili življenja, nas neče še. Pa on že ve, kako je prav.“ Drugi pa so stikali glave in si šepetali med sekoj: „Narejeno ji je bilo, narejeno — le verjemite; saj ji je bila naprtila Polona.“

Ta ali oni bo morda mislil, da bom zdaj pripovedoval neizrečeno žalost očetovo, ki je tako ljubil in zdaj tako nanágloma izgubil svojo edinko, pa to ne bo tako. Oče ni jokal, ne ječal, ni pulil las, ne pokrival obraza z rokami — ampak tih je bil, bled in nekako srepo je gledal v tla. Brez navadne kučme na glavi, lasje so mu stali divje pokonci; ni odgovarjal, ako ga je kdo kaj vprašal; lazil je iz hiše in v hišo, kakor lazi bolan pes s povešenim repom okrog poslopij in ne marajoč za nikogar grči vsakemu naproti, ki ga srečuje. Vžil ni nobene stvarce. Vsi so se mu čudili. Družina in znanci so ga

nagovarjali, naj se nekoliko okrepča, naj poizkusi malo jesti in piti, naj se vdá v božjo voljo. Pa on ni odgovarjal nič, ali pa kaj takega, da ni nihče vedel, kaj blodi.

Samo enkrat se je pokazalo, da ve, kaj in kako je okrog njega. Napravile so tovarišice mrtvo, kar se je dalo lepo, na mrtvaški oder. Sosedje in sosede so hodile po navadi kropit in očenaš molit za dušo rajnice. Prišla je tudi stara Polona. Vse oči so se obrnile proti vratom, ko je stopila starka v hišo. Tudi Slivovec se ozre; dozdej je slonel pri mizi in se ni zmenil za nikogar. Ko opazi starko, se mu zasvetijo oči, kri mu zasede blede lice, roka se mu trese. „Vun, ti coprnica, vun, vun, vun!“ vpije kakor divji. Groza izpreleti vse, kar jih je bilo v hiši, najbolj pa še starko sámo, ki je kar usta imela odprta, ne vede, kam bi se dejala, ali naprej ali nazaj. Odzadaj jo podreza neka ženska iz vasi in ji natihoma reče: „Pojdite vun, za pet ran božjih, ubil vas bo.“ „Mene ubil? Mene?“ govori strahoma Polona. Vendar naglo odide; menda se je bala, da se ne bi res zgodilo.

Zatem je spet obmolknilo vse. Slivovec ni pregovoril nobene več tisti dan.

Prišel je čas, da so jo pokopavali.

Jokal je milo njen namenjeni ženin, jokale so njene tovarišice, in marsikom drugemu so polile lica solze — le oče njen je slonel na

pokopališčnem zidu in srepo gledal v tla. Ko so se zaslišali udarci kep, padajočih na deske, je dvignil obraz, pa ga je precej spet povесil. Gotovo ga je neznansko bolelo notri — notri, kjer človek povedati ne more. Ljudje pa, ki ga niso poznali, so dejali: „Kakov oče je, da nima ene solze za svojo edino hčer!“

Po dokončanem pogrebu pride Slivovec domov. Pa ni šel v hišo, da bi se preoblekel in zamenil prazničko obleko z delavno — ampak naravnost pred hlev gre, vzame gnojne vile na ramo in koraka po vrtu kar v sneg. Kam gre, ni nikomur povedal. Že pri plotu ga zagleda hlapec. „Kam pa nesete vile, slišite, kam greste?“ vpije za njim. Gospodar se ozre, pa ne reče nobene, se zavihti čez plot in izgine med drevjem.

5.

Bilo je ravno tisti dan, ko je bil šel grajski lovec v hosto preganjat zajca. Sedel je že dolgo na lesi, ki je ločila njive od gozdov vaških in grajskih. Ker pa pes le ni hotel prignati zajca, se je jelo lovcu Bernardu tožiti.

Da bi si pregnal dolgčas, natlači, kakor vsi naši kmetiški očetje, pipico tobaka. Pa kaj, zažgati ni imel s čim, kresila ni imel pri sebi.

V tej zadregi se domisli, da je Polonina bajta le kake četrte ure od njega. „Šentaj,“ si misli, „zakaj bi si pa ne šel po ognja, gotovo pridem prej nazaj, kakor bo pes prignal zajca, saj je še daleč, kakor se sliši, in nekateri dolec bosta še preletela.“ In res se je slišal pes s svojim „čiv, čiv“ daleč tam v gozdu za zajcem. Tedaj jo vreže lovec po snegu proti Polonini koči, ki je stala, kakor smo že dejali, tik hoste.

Starka si je ravno kuhala.

„Boste dali malo ognja?“ jo vpraša Bernard.

„Kaj, ognja? Ali mi boste zažgali hišo? Za to vam ga že ne dam.“

„Ne bi bilo škode, ko bi vam jo prav zažgal. Pa, ali ne vidite, da imam pipo v rokah? Tobak bi rad zažgal. Nikar ne oprezajte, meni se mudi.“

„Še nikoli ni prišel nihče k meni tobaka zažigat. Tukaj vzemite otrinek — pa gledite, da ne pride v streho. Kaj sem htela reči — veste, da so pokopali danes Slivovčevo Mico?“

„Lepo dekle, škoda za njo.“

„Lepo dekle, pa tudi ošabna kakor njen oče, ki me je izpehal iz hiše, mene ubogo staro žensko — grdoba grda, da bi ga — jaz ne vem, kaj bi rekla — ravno zaslužil je . . .“ Tako je govorila starka največ sama sebi, zakaj Bernard je ni poslušal, ampak je vrgel utrinek v ogenj,

ko je bil zažgal tobak, prijel za prislonjeno puško in odšel po tistem potu, koder je prišel.

Bil je že na polovici pota, ko se mu je zdelo, da nekdo ravsa v starkini koči. Sama ni mogla govoriti s seboj, ker glas je bil moški. Mislil se je vrniti, pa ravno zdaj se sliši pes že prav blizu. Stara lovska strast zmaga v njem nad radovednostjo. Brez zajca ne grem domov, naj počne baba, kar hoče. Pa ravno, ko je imel zajec priti, zasliši strašen krik, da mu je brenčalo po ušesih. Prišlo je od kočice sem. Ni si mogel kaj, da je pozabil na zajca in stekel proti koči po lastnih stopinjah. Vleklo ga je nekaj, sam ni vedel, kaj. Ko stopi iz hoste, vidi — Slivovca v dolgem prazničnem kožuhu, ko je šel ravno od kočice. Bil je razoglav, lasje so mu bili razmršeni, obleka razgaljena.

„No, Slivovec, Slivovec, kje si bil? Počakaj!“

Pa Slivovec ga ni slišal, ali hotel slišati. Nič se ni ozrl.

Ko stopi Bernard v vežo — lasje so mu vstajali po konci. Videl je na tleh staro Polono mrtvo. Trivoglate gnojne vile so ji tičale do ročnika v telesu. Črna kri se je cedila po tleh. Starka je že umirala, zakaj vile so bile zadele menda tudi nekaj srca. Slivovec jo je bil prebodel, misleč, da je ona naredila hčeri smrt. Vse to je zdajci vedel Bernard.

6.

Drugo jutro sta se naglo raznesli dve novici po vasi. Urnojezične sosede so si šepetaje pravile že pred solncem na vežnem pragu, da sta prišla snoči, ko je bila že tema, dva orožnika in sta odpeljala Slivovca pred sodnijo. Drugo novico so si pravile še bolj natihoma in strahoma, namreč da so našli staro Polono prebodoeno s triroglatimi vilami. Niso pa pozabile to vse povečati in olepotičiti po svoje, rekoč, da je bila zraven nje metla in mazilo, da je bila tedaj ravno namenjena na Klek med coprnice. Obe novici so zvezale v eno: rekle so, da je Slivovec starko ubil.

„To je žalostno,“ je dejala prva soseda, „da neso na en dan iz hiše enega mrtvega pokopat, drugega pa peljejo v ječo.“

„Res, človek tega ne razmota; pa že celo takega dekleta, kakor je bila Mica. Gotovo je ni bilo in je tudi ne bo v naši vasi kmalu take. In on, on je bil pošten mož, dober sosed. Glej, že toliko let sem tukaj, pa se nismo še nikoli nič prepirali.“

„In jaz zatrdno verjamem, da je storila to stara coprnica — Bog ji bodi milostiv in ji odpusti grehe, saj jih je veliko imela — jaz sama ne vem, kako sem mogla le enkrat govoriti s tako baburo.“

„I, kaj čemo? Če jim nismo dobri takim ljudem, potlej nam pa škodo delajo, kjer smo si najmanj v svesti. Lani je bila jela zahajati k nam, pa smo jo čisto vsi jako težko gledali. Ko je videla, da nje mu ni všeč, je ni bilo več. Pa sem precej poznala, da nam ni prinesla božjega blagoslova k hiši. Izvrгла nam je krava, dehor mi je vso jesen jajca pobiral izpod gredi, pozimi je raztrgala lisica streho in odnesla tri pare kokoši in prašičič še zdaj neče nič kaj rad jesti.“

Še dolgo so si ženske razkladale nadloge, ki jih je zdaj ubita na svetu „nacoprala“, kakor so mislile. Toda nečemo zapisati vsega pogovora, da bi se bravec ne naveličal brati te vsakdanjosti.

Drugo se pove nakratko.

V sodniji so kmalu spoznali, da je Slivovec ob pamet — bil je zblaznel. In ker se je dalo dokazati, da je storil to krvavo dejanje, ko že ni bil več pri pravi pameti, ga niso obsodili, ampak izpustili. Sicer je bil miren, pohleven, ni nikomur nič prizadejal, pa tudi govoril ni nič razen s seboj o svoji hčerki, o njeni ženitvi, ki je zmerom menil, da bo kmalu. Tudi ni bil dosti na domu, kjer so gospodarili njegovi sorodniki. Hodil je po samotnih krajih, po hosti in po travnikih, s povešeno glavo, sam sebi je odgovarjal in sam sebe izpraševal. Smilil se je vsem, ki so ga prej poznali, ali pomagati mu ni mogel nihče.

7.

Nekoč ga je bilo zmanjkalo. Nihče ni vedel, kam je prešel. Čez teden dni ga najdejo pastirji mrtvega pod visokim pečevjem. Menda je taval ponoči okoli in se je prekucnil čez pečine.

Tako sta umrla dva človeka zavoljo prazne vere. Umrla sta žalostne, eden krvave, drugi prazgodnje smrti. Čeravno se ne plačujejo vraže z merom tako s hudim, vendar je neumno, dostikrat škodljivo, da zlasti kmetiški ljudje po naših krajih še sedaj verujejo na tako abotne reči. Ako jim pripoveduje pameten človek, da vse to ni nič, nevarno odkimujejo in naštevajo svoje: ta pa ta je to videl, to izkusil. Ko bi pa količkaj pomislili, bi spoznali, da so strašljivci to le videti menili. Pameten človek ne trosi takih vraž in se ž njimi ne peča, ker ve, da so neumne.

V.

Uboštvo in bogastvo.

Pripovedka iz domačega življenja.

Kje neki ima sreča svoj dom?
Kdo mi pové, kje našel je bom?
Sreča prebiva v sredi srca,
v srcu poštenem ti je domá.

J. Virk.

Navadno išče človek sreče tam, kjer je ni zmerom najti, namreč v bogastvu in posvetnem imetju. Da pa blagó in srebro ne prinese sreče, temveč da jo večkrat podira in ugonablja še tam, kjer nevedoma in nepoznana kraljuje: to nam pokaže resnična dogodba, ki jo tu povemo.

Kozma Butek je bil vaški črednik. Imel je majhno bajto; lesena je bila res, pa vendar dobra zanj in za njegovo ženo Butelo. Ravno tako ju je varovala dežja in ravno tako sladko se je spalo čredniku, njegovi ženi in mlademu sinu Štefetu, kakor da bi bili stanovali v veliki, zidani, z opeko kriti krčmarjevi hiši v bližnjem trgu. Imel je Butek razen hišice tudi majhno ogrado, kjer mu je rastlo zelje ali kako žito. V hlevcu sta stala samo dva roga pokonci, to je, ena krava. Pač, šest rogov je imel v hlevu, zakaj treh koz tudi ne smeno pozabiti. To pa je bilo vse Butkovo premoženje. Ker je bil pa črednik v vasi, kakor smo že dejali, je dobival tudi od soseske vsako leto neke mernike žita

in sočivja, tako da je vsako zimo preživel brez skrbi. Čeravno ni imel zmerom najboljšje jedi na mizi in v nedeljo ni bil napravljen tako kakor bogatini, niti ni imel gotovine v skrinji zaprte, vendar mu je bilo dobro; saj posebne skrbi ni imel nobene, samo da je poleti varoval vaško živino, da ni zahajala v škodo.

Pa človek dostikrat ne ve, da je srečen. Tako tudi Kozma ni vedel. Dostikrat je bil vesel, dasitudi je pel in v rog trobil na paši, tako da so vsi vaški otroci skakali od veselja, si je želel včasih vendarle kaj več. Sto potov in namenov si je naredil v mislih, kaj in kako bi se potlej nosil, ko bi denar imel. „Blagor tistim, ki imajo denar,“ je rekel dostikrat sam pri sebi med svojo čredo, „jaz bi ga znal obračati in rabiti! Vse drugače bi gospodaril ko drugi!“

Kozma Butek je tako mislil, ker ni vedel, da blagó dela skrb in skrb jemlje spanec iz oči ter mir iz srca. Ko bi pa kdo posnel iz tega, kar smo rekli o Butku, da je želel in hrepenel po bogastvu na kak poseben način, ta bi nas ne razumel. Hoteli smo namreč samo reči, da je prišla Butku včasih na paši taka misel, ko je krave zagnal v kako zeleno dolino, sam pa, na dolgi rog naslonjen, gledal med goveda, kako so mulila travo. „Lej, Kozma, ko bi bilo vse to tvoje, to bi bilo vendarle lepo!“

Toda to mu je prišlo na misel, ker ni imel ravno kaj misliti, ker je bil brez dela. Kakor so pa te misli naglo prišle, tako so se izgubile, in črednik Butek pravzaprav še sam ni vedel za nje.

Neko jutro — spomladi je bilo — je kosil Butek s svojo družino, namreč z ženo in sinom in pa s sestro Mreto, ki je bila, kakor so dejali ljudje, nekaj prismojena ali neumna. Preden je gnal čredo na pašo, je zaukazal dela doma. Ženi je rekel, naj dela kaj okrog doma, sinek Štefe je moral hkrati z njim gnati kozi na pašo, prismojeni sestri Mreti pa je velel, naj gre v hosto natiča nasekat za fižol.

„Kje ga bom dobila?“ vpraša prismojena Mreta.

„I, kje!“ odgovori Butek nejevoljen. — „V Kačjo dolino pojdi, če ne veš drugam.“

Mreta je vzela majhno sekuro in je res štramala v hosto proti Kačji dolini.

Ta kraj je bil pust, globok in okrog s skalovjem obdan. Med skalami je rastle po vsej dolini leščevje, pa tudi kače so se grele med pečevjem. Kmetje so pripovedovali strahovite pravljice o zmajih in kačah, tako debelih kakor človek čez pas, in drugih grozovitostih, ki so bile morebiti v starodavnih časih v Kačji dolini. Zato so se bali ljudje tega kraja, in nihče se ni upal med skalovjem v dolino. Kadar je torej v tistem kraju hotel kdo reči, naj gre ta ali

oni kam, kamor ni mogoče, je rekel: pojdi v Kačjo dolino. Zato je tudi Butek tako rekel prismojeni sestri, ko ga je vprašala, kje bo v hosti dobila natiča.

Mreta je imela njegovo besedo za resnico in je res šla tjakaj. Koder se ni nihče upal hoditi, boječ se kač in hudobe, tja je šla ženska napol zmešane pameti. Od skale do skale se je spenjala, lezla od grma do grma, iskaje ravnega ponatiškega protja. Zašla je tako zmerom bolj globoko v skalnato dolino. Ko se je spodaj ogledovala okrog in videla okoli in okoli ter nad seboj mogočne pečine, se ji je zdelo zmerom bolj dobro pri srcu. Otroško se veseleč svojega junaštva, je pela in lezla zmerom bolj na dno. Zdolaj je bilo ravno. Po strani so držale luknje pod skalovje na vse strani. Pred največjo je bil zid črnikav. Dasiravno je spiral dež skalo že leta in leta, se je vendarle poznalo, da je opaljena. Nekdaj je tu torej nekdo kuril.

Ko Mreta stopi bliže, vidi pred luknjo v travi — človeške kosti, zložene še popolnoma, kakor je bil človek. Glava je ležala tam, hrbtišče, rebra, vse kosti; nekatere se niso videle iz trave. Tukaj je bil torej umrl človek, sam Bog vedi, koliko let je že temu. Vsaka ženska bi bila strahoma bežala od takega kraja, tembolj ker je bilo na samem, globoko v dolini, daleč od ljudi; le krokarji so krokali visoko nad njo.

Ni se pa ustrašila nora Mreta. Kostem mrličevim se je grozno nasmejala — ne vemo zakaj — in je šla v jamo.

In kaj najde tukaj?

Na steni je viselo marsikaj; puška zarjavela in starega dela, ostanki meha, ki je bil pa že napol zgnil; na tleh je bila vgnojena slama kakor za posteljo, kotliček, sekira. In brskaje po tleh je Mreta marsikaj pribrskala, čemur se je glasno nasmejala, potem pa spravila v svoj predpasnik. Kakor otroci je vrgla zdaj to zdaj ono proč in pobrala kaj drugega. Pa kaj se sveti tam v kotu? Mreta gre gledat, pobere, odkrije in — o joj — tukaj se sveti, blešči kakor solnce opoldne. Same okrogle reči, cel kupček! Brž vrže vse iz predpasnika in si tega nabere. Vendar bilo je težko, hotela je grabiti s prgiščem, pa je bilo kmalu zadosti. Popustivši sekiro, natič in vse v jami, je plezala zopet od skale na skalo kvišku.

Prišedši domov je nesla svojo lepo svetlo reč v predpasniku naravnost v hlev. Ko je prišla iz hleva, je imela umazane prste; zakopala je bila nekaj v gnoj.

Pri večerji vpraša črednik Kozma Butek svojo prismojeno sestro: „Kako, Mreta, ali si prinesla natičev, kakor sem ti velel?“

„Nisem ne!“ odgovori ona.

„Zakaj pa ne?“

Mreta pa se je jela grozno smejati in smejati. Butek je bil vaje takega odgovora. „Oni teden bo polna luna,“ si je mislil, „ubogi revi se menda zato še bolj meša v glavi.“ Zato je tudi ni povpraševal dalje.

Ko pa je šel drugi dan navsezgodaj v hlev, da bi izpustil kravo in kozi ter potem gnal zopet na pašo, je zagledal strmé na črnem gnoju tu nekaj svetlega, tam nekaj svetlega. Pobere eno, in — o joj! — kako ga je pretreslo: bil je lep, rumen, zlat, čist cekin, kakršnega še nikoli ni imel, o katerem je samo po drugih vedel, da je na svetu. Mislil je izprva, da se mu le sanja. Mél si je torej oči, debeleje je gledal, stiskal cekin, potipal kravo, ki je vesela vzdigovala ušesa in ga gledala: tako se je prepričal, da vendar ne spi, da vidi res gole in zlate cekine na tleh. Začne jih pobirati.

Mreta je bila namreč našla samih cekinov v jami — bogve kako so bili prišli tja — jih zakopala v gnoj, dasi menda ni vedela v svoji maloumnosti, kako veljavo ima to med svetom. Koze pa so jih bile izrile čez noč iz gnoja, in Butek si je zdaj ubijal glavo, odkod so prišli. Najprej je mislil, da v njegovem hlevu denar cvete; pa mu je zopet prišlo na misel, da hočejo stare babe vedeti, da cvete denar samo na sveti večer. Zdaj je bilo pa spomladi. To ni torej nič, je rekel, sam Bog mi jih je dal.

Tako misleč je tekel brž ženo klicat in sina in noro sestro Mreto. Vsi so morali v hlev. Butela je odpirala oči in usta in ni vedela, ali bi iz kože skočila od veselja, da je tako bogata, ali bi hvalila Boga. Sinek Štefe se je spenjal na prste in gledal svetle reči, ki jih je imel oče v kučmi. Mreta pa se je jela vsemu temu smejati, ploskati z rokami, pripogibati se do kolen od smeha. In ko je že hotela izpregovoriti, ji je zopet ušel smeh, da se je vsa tresla.

„To sem jaz prinesla!“ je rekla naposled, ko se že ni mogla več smejati.

„Kje si pa dobila?“ vprašata Butek in Butela obenem.

„Še za tako vem, še!“ ódgovori Mreta.

Ali ni bilo kar tako spraviti iz nje, kadar bi bil kdo hotel.

„Tam, kjer se seka natič!“ reče ona. Kje pa je tisti „tam“, tega ni hotela povedati precej, le smejala se je. Toda mož in žena sta vedela, kako se pride Mreti do živega. Obetajoč ji izlepa reči, ki so jo najbolj veselile, sta izvlekla iz nje, da je denar v Kačji dolini.

Da Kozma tisti dan ni hotel gnati črede na pašo in da so bili zategavoljo kmetje nanj hudi, to se ve samo ob sebi. Ali kaj je maral Butek zdaj za čredo in za sosede kmete, bogat je bil že zdaj, in bogve kako še bo. Še zmenil

se ni za jezo in hudobo in za žuganje, kako ga bodo odstavili, da ne bo več črednik. Sosedu je rekel celo kar naravnost: „Prijetelj, vprašaj me poprej, vprašaj, ali bom hotel še črednik ostati. Ne bo nič!“ Da se vašcanje niso mogli načuditi, odkod je prišlo toliko prevzetnosti v Butka in njegovo ženo čez noč, tega nam menda ni treba praviti.

Namesto roga in biča zadene tišti dan Butek vrečo na ramo, pokliče ženo in neumno Mreto, in pred večerom so spet prišli vsi iz kačje doline, in Butek je težko prinesel. On, žena in Mreta so vedeli kaj, sosedom je bilo pa vse skrivnost in čudo.

Teden pozneje se je prodajalo v bližnjem trgu krčmarjevo posestvo. Bila je to najlepša hiša v okolici, visoka, z opeko krita. Dejali so, da je cenjena več tisoč goldinarjev. Prejšnji njen gospodar, debeli krčmar Svetin, je slabo gospodaril, in zdaj je prišlo tako daleč, da so mu prodajali na javni dražbi. To je bila novica za bogatine.

Tudi župan iz Butkove vasi se je odpravljaj na javno dražbo. Zapregel je konja, oblekel pražnjo obleko, dejal v žep nekoliko gotovine in ravno je hotel udariti po konju, ko pride dosedanji črednik Kozma Butek k njemu in mu reče: „Hoj, županji oče, ali smem prisesti, jaz grem tudi na dražbo.“

„Ho, ho, kaj boš ti kupoval Svetinovo domačijo?“ reče debeli oče župan in zaničljivo pogleda Butka v njegovi zamazani kamižoli, ki je bila na kolenih še celo zakrpana. „Ali premoreš za tri poliče vina?“

„Imam!“ odgovori Butek in od jeze, da ga župan tako zametuje, se vgrizne v jezik.

„Le prisedi na voz. Kadar boš kupil veliko domačijo, boš pa plačal tri poliče.“

„Nemara še štiri,“ dostavi Butek moško, ko je voz zdrdral po cesti. Župan ni vedel, ali je čredniku pameti zmanjkalo ali kaj, da se tako nosi in da gre celo kupovat bogato in drago posestvo.

Kako je pa šele strmel in ves zbrani svet ž njim, ko je Butek pri dražbi res začel obetati precej odkraja. Rrdečeňosni vinščaki, kupčevavci in drugi navzočni, katerim se je poznalo na rejenem trebuhu, da ne poznajo dela po izkušnji, da pa imajo v mošnji petice, vsi so ga debelo gledali, ko je primikal pa dvajset goldinarjev in več.

„Pet tisočev goldinarjev in petdeset, kdo dá več?“ je vpil klicar berič za uradnim gospodom.

„Še petdeset!“ je rekel Butek v svoji zakrpani in kratki kamižoli.

To se pa vendar preveč zdelo okroglemu možičku, ki je bil pred Butkom zadnji obljubil. Pastir in bo domačije kupoval! „I, Kozma,“

tako je dejal, „kaj se vtičeš? Kje imaš pet tisoč? Še prosenega zrna ne. Spravi se, ne boš nagajal, v tej reči ni šal. Vrzi kak denar na mizo.“ To reče in pokaže sam velik velik bankovec.

„Ta mož ima pravico kupovati,“ reče gospod za stolom, „položil je vložek!“ Vsi so se čudili temu. Še bolj pa, ko je izvlekel Butek, dasi na videz zabit, kakor ne bi znal do pet šteti, iz svojega žepa pod pazduho rejeno mošnjo in jo vrgel na mizo z besedo: „Kaj bodo vaše cunje, to je denar!“

„Kje si jih dobil?“ vpraša ustrašen bogati mož, drugi pa se spenjajo gledat stari denar v čistem zlatu.

„Kaj ti mar; tebi jih nisem ukradel, ki jih nisi nikoli imel. Tisto zaplato imaš, ki so jo dobil na posodo; to je pa moje,“ odgovori Butek. Nazadnje si ga ni nihče upal odganjati, torej je ostala domačija Butku. Plačal je polovico precej, drugo je obljubil na drugi dan.

To se ve, da so bile tega naglega bogastva precej štiri fare polne. Eni so dejali, okradel ali oropal je koga, drugi pa so trdili, hudobcu se je zapisal, ta mu je prinesel.

Tudi gosposka je poprašala Kozma Butka, odkod ima toliko zlatnine. Butek je bil sicer odkraja hud, tudi gosposki se je branil povedati. „Če sem jih ukradel,“ tako je dejal, „gospoda,

povejte mi komu, in mu jih povrnem. Če sem jih našel na cesti, dokažite mi, in naj pride ponje, čigar so. Če so pa po drugi pošteni poti prišli denarji meni v roko, kaj to vam mar, gospodje bradati! Jaz dam cesarju davek, kaj hočete še več!“ Tako je rekel izprva Butek. Ko so ga pa podrezali pod nos, pokazavši mu pisane zakone, je izprevidel tudi Butek, da je boljše tako, kakor hočejo, in je vse povedal, kako je dobil denar. Še dandanašnji ga tožijo eni, da je nekoliko utajil in se vdal za manj. Toda mi tega ne vemo in nečemo dolžiti Butka goljufige. Toliko vemo, da se ni moglo zvedeti, čigav je bil kedaj denar, da je Butek moral nekoliko dati gosposki, večji del pa je imel in užival sam.

Svojo raztrgano kočo je podaril nekemu osebenjaku, sam s svojo družino pa se je preselil v novo kupljeno veliko hišo v trg. Jel je krčmariti, na debelo skupovati in prodajati vino, posojati ljudem na žito, ki bo šele zrastle, dajati po rejah vole in kupčevati kakor vsi bogatini po kmetih.

Preden je minilo leto, je bil ves drugi mož. Nihče ne bil v njem spoznal več nekdanjega črednika Kozma Butka. Ker mu ni bilo treba v potu služiti kruha na solncu in piti božje čiste vode, se je bil na širokost znamenito obredil. Kakor je bil poprej ponižen in pohleven, tako je bil zdaj prešeren in prevzeten. Zakaj

bi pa ne bil, saj je bil bogat! Kakor je bil poprej povsod zadnji, kakor se je najrajši ljudem skrival, tako je imel zdaj on povsod prvo besedo. Kjer je bila večja družba, tam je bil najrajši, zakaj bil je bogat. Poprej ni govoril nikoli sam o sebi, ni bil svojeglav in trmast, ampak je pritrdil in pritegnil vsakemu sosedu, kakor je govoril in ne kakor je vedel, da bo drugim povšeči. Ali zdaj je bil bogat; torej je najrajši govoril o svojem bogastvu, kaj je že kupil, kaj še namerava kupiti, koliko ima denarja na ljudeh in enake druge reči. Neznansko se mu je ustreglo, ako ga je kdo hvalil in blagroval; nič ga pa ni tolikanj ujezilo, kakor to, ako bi ga bil kdo spomnil, da je bil bore črednik, ki dostikrat ni imel veliko več gotovega v žepu, kakor za sol in za tobak.

Ravno tako se je izpremenila tudi njegova žena. Zakaj bi se pa tudi ne bila, saj ni bila več črednikova, ampak najbogatejša gospodinja daleč okoli. Lehko ji je bilo si kupovati raše, kakršnih si je le poželega.

Edina Mreta je ostala poprejšnja stara Mreta -- nora reva. Samo ona se ni prevzela, bila je prismojena kakor poprej. Nič ji ni bilo treba kakor vsakdanjega kruha, in tega je imela.

Vse je bilo Kozmu Butku po godu, samo eno ne. Ni znal namreč ne brati ne pisati,

kakor drugi kmetje ne. To ga je pa jezilo, da se ni mogel tudi v tej reči povzdigniti nad druge. Sosebno bi bil pa nekaj dal, ko bi bil razumel še gospodo, ki so vpričo njega pri vinu namesto poštenega domačega govorili tuj jezik, namreč nemški. Butek tudi ni vedel, da je tisti jezik najlepši in za nas najboljši, kakor smo ga govorili najprej, ko smo začeli govoriti, in da moramo svoj domači jezik ljubiti in imeti v čislih bolj ko vse druge.

Vendar v starosti se ni hotel učiti ne brati ne pisati in tudi tujega jezika ne, ki ga dostikrat govore gospoda v naših krajih, sramujoč se krotkega domačega. Hotel je pa, da bi se mu izučil sin Štefe in nosil nekdanj suknjo kakor gospodje uradniki iz kancelije. Zato napreže neki dan konja in pelje sina v Ljubljano v šolo. — Ali že znan pregovor je, da se učenec ne uči rad, ako mu gre vse po volji in po želji. Butkovemu Štefetu je bilo dobro. Oče mu je dajal denarja, kolikor je hotel, mati je ljubemu Štefku skrivaj tudi še precej dodajala, tako da ga ni bilo hujšega pijančka v beli Ljubljani od Štefeta Butka, ko je malo odrastel. Imel je lepo krdelce dobrih tovarišev, ki so mu iz srca radi pomagali zapravljati denar po krčmah in drugih luknjah. Zmerom več in več mu je bilo treba. Nevednega očeta Butka, starega Kozma, je znal prevarati in je izsesal iz njega

veliko denarja. Nazadnje pa še ni bilo zadosti, in je delal dolgove, ki jih je moral potlej povračati oče. To je bila čez dolgo let prva žerjavica za Butka. Tožili so mu ljudje sinka zmerom bolj in bolj, da je poreden. To ga je peklo neznansko; vsi tolarji, vse blagó mu ni moglo dati prave tolažbe.

Bil je Štefe njegov edini sin; on sam se je bil postaral. Vse bogastvo, ki ga je bil pridobil in pridobival dan na dan, je bilo namenjeno njemu.

Štefan Butek učenec pa se je bil neko noč napil in v pijanosti skoraj do smrti pobil nekega drugega mladeniča. Ni mu bilo torej več ostati v njegovi dosedanji tovarišiji, zakaj izpodili bi ga bili. Zato se zapiše sam v vojake. Katerih hudobij še dozdej ni znal, teh se je naučil med novimi tovariši. Oče ga je pustil pri vojakih eno leto, češ, naj bo, naj se izučí, da bo vedel, kaj je svet.

Ali ko bi ga bil kdo vprašal, je li srečen v svojem bogastvu, ne vemo, če bi bil pritrdil. Cele noči ni spal. Razposajeni sin mu je jemal spanec. Nanj je mislil in skrbelo ga je, kaj bo iz njega. „Ali bi bil moj sin tak, ko bi bil jaz ostal črednik?“ To vprašanje se mu je vrivalo vedno. „Gotovo bi ne bil.“ Stari mož si je pulil lase in prosil Boga. Kaj mu je bilo zdaj do premoženja! Sina je imel rad, bolj ko

vse, kakor vsak dobri oče. Sina mu mrtvi denar ni mogel nadomeščati, ne v kameniti jami ga ni mogel najti drugega dobrega, ne pri kupčiji ga ni mogel pribarantati. Molil je Butek, da bi se sin izpremenil.

Tudi v kupčiji mu že ni šlo vse po volji kakor poprej nekaj let. Ko se je peljal na Hrvaško skupovat vina in je imel veliko denarja pri sebi, mu prisede v nekem klancu na voz rokovnjač, ga prime pri prvi priliki za vrat, mu nastavi oster nož na prsi in hoče imeti denar. Kaj je hotel stari Kozma Butek drugega? Dal je potepinu mošnjo, in ta je šel ž njo po božjem svetu, nikdar je ni Butek več videl. To je bila velika rana v njegovo premoženje, ali še je bil premožen.

Ker sam ni znal brati, tudi pisem ni poznal. Izgubilo se mu je več dolžnih pisem, in ko je hotel dolžnike terjati za denar in jim ni imel pokazati kaj zapisanega in zagotovljenega dolga, so mu tajili, da mu niso dolžni ničesar; eni so celo po krivem prisekali, in Butek ni dobil nič. To ga je peklo bolj, nego prejšnje njegovo siromaštvo, ko je lepo žvižgal in pel sredi črede.

Drugih nesreč je bilo zmerom zadosti. Lep konj, ki je veljal grozno veliko denarja, si je zlomil nogo in Butek je bil obenj. Kupil je mnogo sto panjev čebel in mislil pri njih veliko

pridobiti, ali ravno tisto leto je bila suša, ajda slaba, in čebele so mu pomrle, njegov denar pa je šel v gnoj.

Pa vse to Butka še ni pobilo, saj se mu je obetal od druge strani nekaj drugega, česar je še najbolj želel. Sin Štefe mu je bil namreč pisal dolgo in lepo pisano ter zloženo pismo od vojakov. Obetal je notri vse gore in doline, poboljšanje, pošteno življenje, pokorščino in vse čednosti, nazadnje pa tožil kakor izgubljeni sin, kako se mu slabo godi pri vojaki in lepo, prosi svojega ljubega očeta, naj ga odkupi od vojaščine ter vzame na dom, zakaj ves drugačen človek bo.

Oče je rad verjel vse. Veselja se je skoraj jokal in Boga hvalil. Brž napreže in gre v mesto odkupit sina. Preden je bilo pet tednov, je bil Štefe že doma in je hodil tako, kakor bi bilo vse njegovo.

Minilo je pol leta. Štefe je bil spodobno največ doma, ni ne pijančeval, ne igral, ne iskal tovarišije. Oče se je neznansko veselil in mislil: lejte, saj je vendar ves drugačen, dober gospodar bo iz njega. Stari se je bil že naveličal ubijati; torej si vzame nekaj, kar je imel v denarjih, drugo pa prepusti sinu.

Sin se oženi in prevzame veliko gospodarstvo. Izprva je dobro kazalo. Štefe je bil povsod, kjer je treba gospodarja, prijel je tudi sam za

kako delo in vse preskrboval. Ali spriden dijak in doslužen vojak je malokdaj priden kmet, pravi pregovor. Pijanec se izpreobrne, ko se v jamo zvrne! Pokazalo se je vse to kmalu na Štefetu. Jel je popivati doma in po semnjih in kamor je prišel. Vozili so ga okoli od krčme do krčme, on pa je plačeval, kolikor je kdo mogel izpiti. Tisti zmerom žejni možje so ga kmalu izvohali in kakor muh jih je bilo polno okrog njega, da so mu pomagali piti, razsajati in zapravlјati.

Zastonj je jokala mlada žena Štefetova in ga prosila, naj bo zopet kakor poprej pameten in ne pijančuje. Včasih ji je obljubil, ali drugi dan se je izkazalo, da mu ni bilo resnica, kar je obetal z jezikom. Včasih pa je ravnal celo grdo in sirovo s svojo dobro ženico, ki ga je prav učila in opominjala.

Gospodarstvo je šlo naglo rakovo pot. Ne da bi bil imel on denar na dolgeh, hodili so še dolžniki njega terjat. Zmerom globočje se je zokopaval v dolgove. Kam se po takem gospodarstvu pride, to je vsakemu znano. Imelo bi biti prodano pohištvo in vse.

Zdaj mu je pomagal stari oče ter je založil zadnje, kar je imel, da bi rešil domačijo, ki jo je nekđaj kupil. Stari mož ni mogel videti, da bi bilo prišlo v tuje roke, kar je on toliko let obdeloval. To se ve, da so zdaj vzeli gospodarstvo

mlademu iz rok, ki je pil naprej na upanje, in ga dali v roko ženi. Ali ta je imela prerada moža, dasi je ni bil vreden; dala mu je, ali dala si je jemati zdaj toliko, zdaj toliko.

Kozma Butek je javkal in tarnal za lepim premoženjem, še bolj pa za sinom. „Kaj sem si na boljsem? Zdaj zopet nimam skoraj ničesar, razen razposajenega sinu, ki mi dela sramoto po svetu“ — tako je govoril stari.

Prišel je Štefe nekega večera pijan domov. Kadil je tabak. V hišo si ni upal, pozno je že bilo, žene ni mogel poslušati, ki bi ga oštevala. Torej gre v hlev, kjer je bila živina in leže v slamo z gorečo pipo ter zaspi kakor hlod. Zbudi ga ogenj, ki ga je pekel po vsem životu, in strahoma vidi, da je slama okoli njega vsa v ognju. Naglo plane iz hleva, vpije na pomaganje, ali nihče ga ni slišal; glas je bil slab in ohripel od pijančevanja. Hoče teči po dvorišču k veži, pa pijan, kakor je bil, telebne v lužo, kjer se je stekala gnojnica. Prečten se izvleče iz nje, je bila že vsa streha v ognju. Skedenj se je držal hleva, torej je bil v ognju, preden so pritekli ljudje. Ali kaj so opravile slabe človeške roke brez priprave!

Vnela se je hiša, pogorelo je vse.

Lepa nekdanja Butkova domačija je bila drugo jutro kup razkopanega, osmojenega podrtja.

Smilila se je ljudem mlada žena, nekaterim se je smilil tudi stari Kozma Butek, nikomur pa mladi.

Dolžniki pa so že odnekdaj neusmiljeni ljudje. Terjali so zdaj, ko so videli, da bi morda kaj izgubili, bolj nego poprej. Nihče ni hotel, ni mogel založiti. Stari Butek je bil dal že poprej do zadnjega, zdaj je bil revež sam gol. Domačijo so prodali. Kar je ostalo, nekaj malega, so dali zapisati malemu Štefanovemu sinu za kdanjo pičlo doto.

Kozma Butek tega ni mogel preživeti. Lehko se namreč pozabi revščina, bogatija se ne more pozabiti, ako človek obuboža. „O, Kozmek, Kozmek — tako je zdihoval Butek na smrtni postelji — ko bi ti nikdar ne bil našel denarja, ko bi ostal ti črednik, nekaterrega grenkega dne bi ne bil doživel, vesel bi bil umrl, tvoj sin bi bil pošten in vesel črednik, nikar izgubljena reva na svetu, kakor zdaj. Kje je denar! O, ni mi prinesel sreče; poprej sem bil srečen, ko sem bil mlad, ko sem bil z malim zadovoljen.“ Tako je govoril Butek in umrl. Kmalu za njim je šla tudi Štefetova žena.

Štefe Butek pa se klati še dandanašnji po svetu, raztrgan, bos, lačen in izhujšan kakor bognasvaruj, kakor berač, „povsod poznan, nikjer doma“. Če ga kdo vidi in se domisli njegovega nekdanjega bogatega očeta, mora reči: „Denar

ga je storil nesrečnega. Res bi bilo boljše, da bi bil ostal oče črednik.“

S prstom kažejo za njim, nihče mu neče nič dati, ker vedó, da si je nakopal uboštvo na glavo sam, da je nekdam svila visela od njega, kjer so razobešene zdaj stare cunje. On pa izkuša vtopiti vso to sramoto v žganju, kadar pride do njega.

VI.

Jesensko noč med slovenskimi polharji.

Črtice iz življenja našega naroda.

Précej zavijem tjakaj. Največ jih je bilo takih, ki so bili nekdanj moji vrstniki. „Dobro, da si prišel,“ mi reče eden, ki smo ga imenovali Pavleta; „mislil sem te iti iskat.“

„Kaj je takega?“

„Drevi gremo polhe lovit. Včasih si dejal, da greš z nami, kadar pojdemo; danes lahko greš, če hočeš, da boš videl, kako se ponoči lové.“

Že od nekdanj sem rad gledal v Valvasorju podobo, kako goni repat hudič z bičem v roki cele kupe polhov v divjem tiru po gozdu. Marsikje sem naletel na kaj pisanega o polhih.*)

Vsakemu piscu sta se zdela polh in polšja lov poetična, tako so dejali, da si ne more človek te divnosti prav misliti, ako je ni izkusil sam. Kranjski Slovenec sem, na dolnjem Kranjskem pod slamnato streho rojen — sem si mislil — pa tega še nisem videl in sam doživel. Sram naj bi me bilo!

Zato mi je bila prilika prav všečna in priležna, tembolj ker sem rad zahajal med starikave, koreníčaste in nepopačene Slovence, da bi se med njimi in iž njih navzel pravega narodnega jezika in značaja. Povedali so mi pa, da pojmeta stari Trpek in Luka. „Ta dva ti bosta vso noč kvasila in pripovedovala, ako

*) Glej Valvasorja „Die Ehre des Herzogtums Krain“, I. zvezek, 438. str.

ju boš le hotel poslušati," mi je rekel Pavle, ki je vedel, da jaz rad nadlegujem za pripovedke in povesti.

Ko se je storil mrak, se je sešla tudi majhna družba polharjev za vasjo. Jaz med njimj. Na čelu je bil mentor polharski, Trpek imenovan po očetu in očetovem očetu. Trpek je mož blizu šestdesetih let, pa trdnejši od marsikaterega mlajšega.

Že od mladih nog so mu polšja lov in samostreline veliko veselje. Sicer prestavlja mož nekaj počasi svoje dolge noge; malo besedi prihaja navadno iz njegovih ust, toda kadar sedi ponoči v gozdu pri ognju in ima naokoli razstavljene pasti, takrat je zgovoren in ne zmanjka mu tako naglo govora. Imel je na rami ozek iz vrbovih šibinic spleten koš, poln pasti. Ohlapne hlače so mu bile urezane po starem kmetiškem kroju. Še pipice ne smemo pozabiti, ki Trpku nikdar ni prišla iz ust.

Začuvši, da grem tudi jaz na polšjo lov, pokimlje z glavo, kakor ne bi mogel razumeti, kako more hoditi človek ponoči samo gledat, kako se lovi žival.

Že se je jela tema delati; netopirji so bili izlezli iz dupel in so nizko letaje iskali živeža. Trpek nas privede v globoko dolino, po eni strani zarastlo s tisoč let starimi hrasti in gabri, po drugi pa opustošeno do same praproti. Na

starem pogorišču se ustanovi družba. Trpek strese svoje samostreline iz koša na tla, razklene vsaki posebe železne klešče in jih namaže od znotraj z gnilimi hruškami, ki jih je bil nabral med potjo.

Tako so storili tudi drugi.

Trpek jih je učil: „Ti pojdi nastavit tja k razklanemu gabru, tam je gabrica polna, že oni teden sem jo ogledoval. Ti, Tone, pa nastavi na vrhu, kjer je želod poln. Zate, Pavle, in za polhe, ki bodo po tvoji golti polzeli, je obrodil žir v bukovju nad skalo. Ako Luka pride, naj nastavi v Drobničevem vrhu; jaz že ne hodim lahko daleč iz pasti pobirat, zato nastavim tod okoli.“ — Tako je dajal Trpek povelja, v svesti si svoje moči in oblasti, kakor vojvoda pred bojem. Vsi se razidejo. Trpek nagrabí naróčaj pasti in gre tudi nastavljat. Prvo postavi v rogovilo votlega gabra tik luknje, kamor je bila nanesla polšica velik kupček želoda, žira in gabrice. „Tukaj je gotovo eden moj,“ je rekel Trpek grede do drugega gabra. Drdraje so bežali polhi v dupla, kamor je obsevala Trpkova nažgana trska, ali kadar je trčil ob deblo, poizkušaje, če se bo kaj genilo.

Tako prideva zopet na mesto nazaj. Kmalu se zbere vsa družčina. Vsakateri prinese gredoč suhe brsti in jo vrže na ogenj, ki ga je bil tudi moj stari Trpek zanetil iz kresilne gobe.

Trpek vzdihne po šegi starih ljudi, sede na hlod, natlači pipico tobaka in pravi: „Ravno v tej dolini sva kurila z rajnim očetom,“ prime ogorek in si zažiga tobak, „ko se mi je bilo primerilo nekaj čudnega.“

„Kaj neki?“ pravim jaz, vedoč, da je to uvod manjšega ali večjega spomina, kakršne imajo naši slovenski očetje, stare grče, noter v sedmo koleno človeškega rodu in tako gosto nabrane, kakor „česen na rešti“, ako je dovoljeno govoriti po ribniškem primeru.

Trpek vrže v ogenj ogorek, ki ga je doslej vrtil in včasih malo podrezal v pipico, potegne dva pota posebno veliko dima v usta in pripoveduje: „Rajni oče moj, Bog jim daj dobro, so hodili tako radi nad polhe, kakor jaz zdaj, če ne še rajši. Jaz sem silil ž njimi, pa so mi zmerom odbijali in rekali: ‚Le doma bodi, fantè, le doma; nimaš ne obleke, ne obutala, zeblo bi te.‘ Naposled sem jih bil pa le preprosil in vprvo so me vzeli s seboj, ko sem bil kakih deset let star. Tukajle sva kurila, précej tule pa je stal votel gaber, — ne vem, kdo ga je posekal — kjer so imeli oče spravljene stare pasti in balto. Mrzla burja mi je brila okoli ušes, da nikdar tega in takega. Oče mi pravijo: ‚Fant, počeni tjale v žlambor, tam ni burje, pa se ugreješ; jaz grem in poberem polhe, potlej greva domov.‘ Obračam zdaj eno stran k ognju,

zdaj drugo, pa po eni mi je bilo vroče, po drugi sem zmrzoval; zato res zlezem v žlambor. Malho in nalovljene polhe pa pustim pri ognju. Burje nisem čutil v zavetju in ni bilo dolgo, da zadremujem. Zbudi me neko mikastenje in trganje. Pogledam iz dupla in hočem vprašati: „Oče, ali greva domov?“ Pa kako me je bilo strah, ko zagledam namesto očeta pri ognju volka, ki je pridno trgal in žrl, kar sva bila nalovila z očetom. Nihče ne ve, koliko strahu sem preстал tačas. Ako zavpijem, si pravim, pa še mene ugleda, in Bog me varuj! Da bi bil vrečo branil, in polhe, to mi še na misel ni prišlo. Kar ti prileti po sreči očetova balta iz gošče volku za uho, da je od strahu prekobalil ogenj, pobral pete, in že ga ni bilo.“

Trpek zopet debelo in nadolgo potegne tobakovega dima v usta, prime pipico za vrat, in gleda, kaj bo kdo rekel o tem njegovem spominu. Zasliši pa se ravno tedaj šum, kakor bi kdo mežgal po praproti v dolino.: „Če se o volku meniš, volk pride, pravijo,“ reče eden izmed polharjev; morda res gre.“ — „Kje ti bo dandanašnji volk,“ odgovori Trpek, „komaj na zimo pride včasih potipat kakega kozliča, ali pa po starega zaspanega psa v vas, pa je že vsa gospoda pokonci in vsak zna puško nositi. Njega dni je bilo to vse drugače. Moj rajni oče so nesli zjutraj zgodaj davek plačat, pa so jih

sedem izpodili iz prelaza. Pojdi jih iskat zdaj, pojdi!“ . . .

„Kaj se pripravate? V láse si skočite, če ste že toliko nalovili, da se ne morete pobogati, čigavo bo véliko!“ se oglasi vesel starček iz visoke stelje pristopivši z mlajšim tovarišem.

„Lej, Luka, hočejo, da si ti volk!“ pravi Trpek.

„Raca-buza-cena!“ zarohni starček Luka, „že dvajset manj ko sto let tlačim božjo travo v zemljo, pa mi ni še nihče povedal, da bi bil volk, še moja huda mlada ne; le brž semkaj ž njim, kdor je to zinil, kar spekli ga bomo.“

Prepustivši svojemu pajdašu, da nastavi polhom, sede Luka zraven ognja. Mož je, kakor je sam rekel, dvajset manj ko sto let star — kar grozno rad pove — drobnega obraza, jako nagubanega čela in svetlih živih oči, ki kažejo zmerom vesel obraz in naznanjajo šaljivega lokavega človeka v stari koži.

Ko zagleda mene, pravi: „Ko bi začel jaz pisati, pa bi verjel, da se svet izvežúje: študentje že polhe love. Anti že veš, kako je prav po novem.“

Dovolj časa sem imel tu opazovati ljudi. Sicer pa sem premišljal sebe in svojo okolico, si domislil marsikak prizor, ki sem ga bral tam ali tam; nazadnje se mi je tudi moj stan dozdeval romantičen. Vedno drdranje, mikastenje in

kleščenje po drevju me je domislilo na omenjeno podobo v Valvasorju, kako hudič polhe pase. Zdaj mi je lepa prilika, da zvem, kaj pravijo narodni možje o tem, sem si mislil in vprašal: „Kako je pa tisto, ali verjamete, da hudič polhe goni?“

„To je res, da jih!“ odgovori Trpek. „Lejte si no, pa povem eno, kako so moj ded pravili o tem. Doma so bili od Kolpe in so se bili priženili v to puščo; jaz sam ne vem, kaj jim je bilo, menda jih je že babnica, moja stara mati — Bog jim daj nebesa — preslepila, da so šli z vina na nič. Da moj rajni oče niso polhov lovili nikoli dalje kakor do sv. Simona in Juda in da tudi jaz po tem prazniku nobenega več ne maram ne v past, ne v skledo, ne živega, ne ubitega, to veste. Tega vam pa še nisem povedal, zakaj. Rajni moj oče in vsi nekdanji stari ljudje so tako velevali: Vsaka stvar ima kdaj mir in pokoj: pes pri jedi, ptič ponoči, vsi ljudje v grobu, polh pa po sv. Simonu in Judu. Tisti večer pred godom sv. Simona in Juda žene hudič polhe spat; malokateri ostane še kaj časa. Kdor se je hudiča bal in se ni hotel vtikati v njegove reči, tak je že od njega dni v tem času polhe pustil. To se ve, dandanes se ljudje že nobene stvari ne boje, pa še zlodeja ne. — Pri Kolpi si je bil postavil star možec pri stezi, koder so ljudje nosili v malin, kočo,

izdolbel čolnič in prepeljal ljudi od brega do brega čez Kolpo. Plačevali so mu kaj malega, da je živel, ali v blagu, ali v gotovem. Ponoči za dnevom sv. Simona in Juda je starec nekaj trdno spal v svoji koči. Prebudi ga rompljanje na okno. Gre na uro tipat, polnoči je šele bilo. ‚Kdo se bo zdaj vozil, ljudje spe; menda se mi je sanjalo‘, misli mož in leže na drugo uho ter zaspi. Kmalu ga zopet zbudi tisto bobnanje. Vstane, odpre lino in jezno vpraša: ‚Kdo pa je?‘ — ‚Pojdi vozit!‘ se oglasi nekdo, videl pa ni nikogar, zakaj tema je bila taka, da človek ni videl kam stopiti. ‚Kdo bo v takem vozil! Zdaj pošteni ljudje spe.‘ Rekši nejevoljen zaloputne okence. Menda pa je bil že skop in radospraven, zakaj premisli se, sname kučmo s klina, se zavije v plašč, vzame veslo, sloneče v kotu, in odrine pah pri durih. Zunaj je pihala burja, sneg je prašil, tema pa taka, da nikdar takega. Pritava do čolniča, odveže vrv pri kolu, čaka in gleda, odkod bo stopil kdo v čoln. ‚Na tej strani sem, lé-sem vozi!‘ se oglasi nekdo na oni strani. Brodnik se upre in odrine proti oni strani Kolpe. V sredi se domisli, da je trkalo poprej nekaj na okno, torej je bil gotovo kdo na tem bregu. Kako je torej, da ga kličejo na drugo stran? Strah ‚ga obide, pa vesla vendar proti drugi strani. Čoln trči na pesek. ‚Le noter, brž, kjer je kdo!‘ pravi čolnar. Tačas pa nekaj

zašumi, zaškrblja in zacvili in zdajci je bil čolniček poln skopicema — pa ne ljudi, ampak majhnega, črnega škrata, ki je brodniku noge zadelal do kolen, in vse ob njem je lazila žival. Na drugem koncu pa se je vstopilo nekaj takega, kakor bi se bil postavil kozel na zadnje noge; dobro se sicer ni razločilo, toliko pa je videl brodnik, da je nekaj še bolj črnega kakor noč. Čoln se odrine sam od kraja. ‚Veslaj!‘ je rekel kozel, in brodnik je moral tako storiti, ako ni hotel, da njega in čoln in naložnino odnese Kolpa s seboj. Groza ga je bilo pa tako, da mu je padla kučma v vodo in je še pogrešil ni; jel je moliti tako zvesto, kakor na Vernih duš dan. Samega hudirja voziti in še tisto sitno gomazečo stvar — kaj menite — to je žaltavo! Žival je lazila in šumela po čolnu, kakor raki po koprivah. ‚Kaj, ko bi bili to polhi?‘ si misli brodnik, ko se je bližal svoji koči, in mu je zmerom bolj upadal strah. ‚Halo, plačilo!‘ pravi stari brodnik, ko se je čolnič naslonil na breg. ‚Zastonj ne vozim nikogar o polnoči, v taki burji celo ne; kdor se rad zastonj vozi, naj pride opoldne!‘ — ‚Koliko bi rad?‘ vpraša tisti, ki je bil kozlu podoben. — ‚Kaj ne, saj so to polhi, ta stvar?‘ vpraša nato brodnik. — ‚Polhi!‘ odgovori oni. — ‚No, kar jih ubijem, ako udarim po tej živi kopici, ti mi bodo za plačo.‘ — ‚Le udri!‘ — Brodnik vzdigne veslo, zamahne in —

lop! trešči po golem plohu. Obleti ga strašen puh, da bi ga bilo vrglo skoraj vznak, polhov in hudiča pa že ni bilo nikjer, le ob Kolpi po skalovju se je slišalo dleskanje in pokanje, da je brodniku letelo skozi ušesa. — Pa reci človek potlej, da hudič res polhov ne preganja!“

2.

Wunder über Wunder ist dises, dass
Die Crainerische Bauern sogar den
Teuffel nicht fürchten.

Abraham a Santa Clara.

Izza visokih prestarih hrastov je bleščala mésečina skozi zeleno listje, sijala ob skorjavem, z gostim visečim lišajem prerastlem deblu, da so se mi zdela drevesa podobna sivobradim starcem, ki jim je stvarnik okitil čelo z zelenim vencem. Da bi izpregovorili vi, stari hrastje, ki stojite na slovenski zemlji že nekatero stoletje, ki ste torej pomlajeni videli nekatero pomlad, kako je ginil rod za rod, povedali bi mi nepoznana junaštva slovenskega rodu, toge in vere, ki so ga pestile; razmotali bi mi prikrito slovensko zgodovino:

Vsemu svetu nepoznano,
od nikogar spoštovano!

Ravno sta mi bila prišla na misel omenjena žalostna stiha iz Jenkove pesmi, ko me

prebudi, vrnivši se k ognju, stari veseli Luka, gotovo najčudnejši možiček, kar jih je kdaj po slovenskih gozdih lovilo ostrozobe polhe.

„Ne rešiš se me ne, šlevica!“ je govoril in se trudil, da bi pomogel polhu iz življenja. „Pasja dlaka, kadar pride bela žena, huda smrt, tačas se bom pa jaz zvijal, stopical in brcal, da bi se ji ubranil, pa ne verujem, da bi se dalo!“

„I, vi bi se pa ubranili smrti!“ reče nekdo, ko se je zbrala zopet vsa družčina.

„Fanté, modra glavica ti čepi vrhu pleč, kakor se mi vidi. Hudimer, če se ji je že kdo ubranil, potlej bi se še jaz. Zakaj razen nje mi je izpustil oče in gospod Bog že vsega v košek, vsako sodržico sem že prenašal po Kranjskem, Hrvaškem in Štajerskem; na Laškem sem celo kradel že kuretino, kakor bi bil lisjak. Pa sem vendar še tiček, dasi so izvalili vrabci tačas, kar sem se rodil, že osemdesetkrat mlade, tiček, da me marsikdo ne ustrahuje. Bog mi je zmerom pomagal, to mu rad pritegnem in ga hvalim; zdajle me je pa postavil malo na gnoj, kakor svoje dni svetega Joba, ker mi je naklonil tako hudo mládo (snaho).

„Zakaj se ne zjezite, da bi vi njo zares postavili na gnoj?“ vpraša Martinek z Viška, širokopleč polhar, ki je bil na glasu, da ima neko čudno svojstvo, ki se v pesti zbira in iz pesti izvira.

„Stare kosti, slabe pesti, ljubi moj! — Onidandle spómładi sem bil zboleł. Buzarona, sem mislil, zdaj gremo! Izpovedal ĩme je bil že naš kaplanček — Bog mu daj obilo bere, dober mož je — in mi je rekel še posebe: ‚Le molite kak očenaš, hodili ne boste več!‘ E, pravim jaz, Bog je pa tak mož, da še vse lahko predene in predruęaći. Le stojte, povem vam, kako sem bil ozdravel, in videli boste, da moja glava ni tak bêt, kakor se vidi. I, jaz sem imel svoje dni bućico, da je ne bo devetdeset let med vami otovre, ko mene ne bo, dobro me pomnite! O polnoći je bilo, kakor bo zdajle. Meni šembrano hudo! Zadelalo se mi je bilo nekaj v goltancu. Vse je spalo, in mislil sem: glej ti, France Lukatov, kaj si imel vćasih prijateljev, sosebno kadar je bilo kaj tistega, ki izpod palca uhaja, zdaj boš pa smrtno uro sam umiral. Młada in njena hći sta spali, nisem ju hotel klicati, dasi mi je bila duša že vsa za v večnost oprtana in opasana: mislil sem, le spite, bom že sam umrl, če lahko ne, pa težko. Sicer sem pa menil zatrono, da bom jutri že v nebesih kosil. Živel bi bil pa le še rad, vsaj tako dolgo, da bi olićkal še to turšćico, ki sem jo bil posadil. Zaćnem premišljevati, kako bi zapodil bridko smrt, kadar mi »na vrata potrklja«, kakor se poje v pesmi. V pravljici se pripoveduje, da jo je bil del neki kovać v vrećo; jaz pa, ko bi bil še laglje vstal,

kakor sem, nisem imel niti vreče ne. Zdaj mi pride na misel: Kaj, France, stara kost, ko bi ti ozdravel s soljo in preživel še kako zimo ter ujel še kako lisico. Pred dvajset manj ko sto leti si se rodil, nesli so te h krstu in tam so ti dali soli. Najprej si imel sol v ustih. Potlej ti je sol sladila in solila vsako jed, celo tačas, kadar ti je mošnjo pobila toča in trla ujma, za sol je moralo biti. Ko bi mi pa sol pomagala! Le poprimem palico in se mečem do solnice. Zaspem si je pest v usta in — hudir in vse čisto — drugo jutro, hvala Bogu, sem bil zdrav! Še sem tukaj in še ne bom umrl, če Bog da, tako precej. Pa veste, zakaž me ne marajo še v nebesa? Pri moji kuhavnici, zato ne, ker bi me moja mlada tako rada dala s sveta. Ona bi rajša videla, da bi mene ne bilo, ko da bi ji pomolil bogvedikaj na brezovi trski; vem, da moli vsak dan po tri očenaše in eno vero, da bi jaz umrl. Zato pa nalašč nečem. Pa kaj jaz vem, morda me ne marajo v nebesa tudi zato, kar malo kolnem — zlomek!“

„Ali niste rekli, da ste na Laškem —?“
sem ga hotel vprašati.

„Kuretino kradel? To se ve, da sem jo.“

„Kaj ste pa delali tam?“

„Tamkaj? Puško na rami, pa sabljo črez pas, kakor se poje v pesmi. — Le stojte, povem vam od kraja do konca. Dvajset let sem bil star, močne koščice sem imel, lep sem bil — to moram reči, lahko bi se bil ženil, pa se nisem imel na kaj, prepisan je bil brat. Saj veste, tačas so nas še lovili za na vojsko. Z nekim Andrejcem sva se skrivala górole v suhi hosti. Več let sva jo srečno utegovala, in že sem menil: priženim se kam, pa bo. Kar ti začno pritiskati Francozje, gospodi je bilo vojakov treba in n-novo so zabičevali županom, naj nabero dosti takega blaga. Ker jim je pa slabo hodilo, so bili jeli razpošiljati tačas tudi pisanje: ta in ta se mora zglasiti, če ne — pa bo kazen na denarjih! Tudi moj oče dobodo takovo zaplato in mi reko: ‚Alo, fant, le v grmovje, če nečeš zafrkavati privihanega vojaškega klobuka vrhu ušes.‘ Nabaševa torej s tistim Andrejcem v torbo brašna in hajdiva v hosto, obriši se gospoda pod nosom! Komaj sva tičala tam tri dni, zapade naju sneg. ‚Kaj bo to! Kakor se ganeva, puščava sled za seboj, za v usta pa malo pripravljenega.‘

Črez osem dni sva že morala razgaziti sneg, zakaj pošel je bil zadnji založaj.

Ko pridem blizu hiše, slišim krik in jok. Mati so stali na pragu in jokali. ‚No, kaj pa

je, mati,‘ jih vprašam, ‚ali so si izvinili oče členke, ali je crknila krava?‘ — ‚Še huje ko bi bila crknila krava; oče je moral plačati petdeset goldinarjev, ker hočejo tebe, zdaj pa je še vojak pripokal v hišo in razbija in razsaja, da je grdo. Pravijo, da nas bodo rubili še enkrat.‘ — ‚Ne bo sile, mati, ne!‘ pravim jaz. ‚Pes v gostje, pogledal bom, kakov je vojak v hiši.‘ — Najdem kosmatina, za mizo sedečega; tisto stopo za na glavo je imel narobe poveznjeno, tisto pralico, bajonet, je bil pa po klopi razložil. Prav pisano me pogleda. Jaz poprimem najprvo tisto pralico, jo zataknem za klop, in hrst! dva konca sta ležala pod klopjo! Precej me prime za prsi. Ne bo dal — sem rekel — in ga telebnem po dolgem ob klop, in po plotu bi mu bil razobesil cepeli in bedra, ko bi ne bili stopili na tisto oče v hišo in mi ga ubranili. Medtem, ko sem se jaz pričkal z očetom — Bog jim daj nebesa! — pobere vojak stopo in druga kopita in odide.

Še tisto popoldne sem bil pri gosposki, dasi so mi oče in mati grozno branili, ker nisem hotel domačih obubožati. Misлил sem, gospoda bo iz kože skočila, ko me ugleda, ker sem ji prizadel toliko opravka in še vojaka gostil. Pa nihče se ni zmenil o tem, ampak precej so me poslali v Ljubljano. Tam za Ljubljanico me je drezal črnikav feldvebelj, jeznorit ko rjava podla-

sica, s puškinim kopitom preko kolen, sicer sem pa rekel, zlasti dokler so pele očetov denar in materine petice: ljubi moji domači, dokler bo vaš sin soldat, ne dajajte zanj maše brat! Pa komaj sem si bil v glavo vtepel tisto besedo, ki pravi, da se po desnici obračaj, že sem moral na Laško; pojdi, boš Francoza drevil! Neki večer se ustavimo pod golim hribom. Onkraj je Francoz, jutri bo boj in joj! Nikoli nisem imel veselja naštevati tistih imen, zato še dandanes, na stare zobe, ne vem, kako so dejali tistemu kraju. To vem, da mi je bilo hudo, ker nisem imel kaj jesti, razen kruha, tiste suhote. Moji sosedje in tovariši, štirje Hrvatje, so si bili uzimali vrhu hriba vsak po eno kokoš in so se dobro gostili. ‚Kaj, France,‘ — pravim sam pri sebi — ‚ko bi še ti pogledal, morda je bilo kokoši petero, ena je potlej še ostala za tvoj želodec, napak bi ne bilo!‘ Tovariši Hrvatje mi povedo, kod naj iztičem, da pridem da kurje gredi. Stisnem pod pazduho tisto krepelce, puško, ter grem skrivaj hiše iskat. Kmalu sem bil našel v zatišju precej veliko poslopje. Vse odprto. Dolgo iščem, preden res izpodim kokodačko. Zdaj mečem in mečem polenje, preden jo zadennem. Veselo zagrabilim za bedro in hočem naglo zbežati, kar nekaj čudno mi je bilo pri srcu, menda zato, ker sem kradel. Kar zapomplja zadaj eden, spredaj eden in vse črno je bilo

Francoza okoli mene in moje kokoši. Kakor bi zinil, nisem imel ne kure, ne puške, pa imel sem zvezane roke.

Potaknejo me tisto noč v neki grad, menda se jim je mudilo drugam. Tam dobom tovarišije veliko. Vsi so čudno blebetavsali, samo eden je bil lep Štajerec, da se je človek še pomenil ž njim po božje. Lehko bi bili ušli, da smo imeli le kaj pri rokah, da bi bili potolkli tista dva vojaka, ki sta stražila. Jaz spim — tako je bilo po eni črez polnoč — ko me podreza Štajerec: ‚Prijatelj, vstani, pobegnemo!‘ — ‚To pa to, kadar hočeš!‘ rečem jaz, pogledam okoli sebe in vidim, da že pol ujetnikov ni več pričujočih. Odtrgali so bili tamkaj, kamor gospoda peš hojeva, dve deski in podrseli so bili eni précej navzdol, eni pa si niso upali, ker niso vedeli, ali se pride po tej poti do trdih tal, ali v kakovo gnojnico. ‚Le za menoj, brat Štajerec!‘ pravim in zdrsnem po žlebu navzdol — šentaj, take poti še nisem hodil, ne vozil se, ne drsel potlej nikdar več. Kmalu prideva do tal, mesečino sem videl skozi neko luknjo. Preden je bilo četrť ure, sva že tekla s Štajercem po temi naprej vse vprek. Včasih sva se morala ogniti kakemu krdelu, vendar drugo jutro sva razvidela z veseljem, da beživa proti domu. Kdo bo vojske iskal, zlasti v tuji deželi in pa na potu, po katerem se pride v ljubo doma. Podnevi

sva se ogibala ljudi, ponoči sva jo pa rezala naravnost po cesti.

Zvečer je bilo že temno, ko prideva do doma, do mojega. Ovbe, koliko veselja so imeli mati! Pajdaš moj, Štajerec, je šel drugo jutro na vse zgodaj svojo pot. Jaz pa sem prepovedal domačim okrog pripovedovati, da sem doma, zakaj moral bi se bil oglasiti pri gosposki, in ta bi me bila vteknila zopet v vojaško suknjo, česar pa nisem bil nič posebno željan. Pa je bil že šent, da mi je lezlo povsod narobe. Bil sem v hiši zaprt in sem zibal malo sestro, drugi domači so delali na polju. Okno je bilo odprto, in kaj vem, kaj je prineslo sosedovega pastirja. Pride mi kukat na okno in ko mene ugleda, mi jame kričati: ‚Oho, lej ga Franceta! Nihče ni vedel, da si doma.‘ Jaz se prestrašim. ‚Da bi te palica potipala, kaj moraš povsod nos vfikati?‘ — mu pravim jezno. — ‚To ti povem, pastirče, ako mi zineš z eno besedo komu v vasi, da sem jaz doma, potlej ti denem nogo za vrat, ti pretarem vse kosti, te pohodim kakor žabo!‘ Pastirja je bilo strah in groza potem ves teden; ni mogel ne jesti, ne piti, zmerom je mislil, kako ga bom jaz davil. Revše, preveč sem ga bil ostrašil; ko bi ga bil z lepo besedo poprosil, bi bil bolje storil zase. Jeli so namreč sosedovi dečka povpraševati: ‚Kaj pa ti je, Tone, da ne ješ? Ali si bolan?‘ Pastir nastavi rokav

na oči, milo zajoka in pravi: ‚Nisem ne bolan.‘ — ‚Kaj pa ti je?‘ — ‚Lukatov France je rekel, da mi bo del nogo za vrat.‘ Tako so izvlekli iž njega, da sem jaz doma. Kar pa eden ve, ve drugi; kar ve vsa vas, zve tudi gosposka. Kaj storim jaz? Le poslušajte. Moja glava ni tak bèt, kakor kdo misli. Mati so imeli še star raš iz tistih časov, ko so se možili in vzeli mojega očeta. — Bog jim še v večnosti povračaj, da so to storili! Tisto obleko jaz oblečem, se obrijem na gladko, prečešem lase v lepo prečo preko sredi glave, ogrnem vrhu rutico in, raca na vodi, pred hišo sem se v mlaki ogledal, tako deklè sem bil, da je samo za dlako manjkalo in sam vase bi se bil zagledal in zatelebal. In kaj bi bilo potlej? Ljudje bi o meni zložili pripoved kakor o Pavlihu, in še vse drugače. Pod pazduho sem stisnil s povoslom prevezano staro trlico in hajdimo na Štajersko lan tret. Doli ob plotu sem muzal mimo rajnega krstnega botra Prikrelca, ki je vole pasel. ‚Kam greš, deklica?‘ me vpraša boter; ni me poznal. ‚Tret!‘ odgovorim. ‚Saj ni lan še godan, ali je že?‘ pravi boter. ‚Že!‘ pravim jaz in grem dalje. Če me ta ni poznal, drugih me gotovo ne spozna nihče, sem rekel. Drugi dan je bila nedelja, in gredoč sem moral k maši. Kaj menite, kako mi je bilo čudno: na moško stran nisem smel, na žensko se mi je zdelo greh, torej stopim v sredo. Pre-

sneto sem zaslanjal nekaterim dekličem. Fantje pa so ugibali: ‚Čigava je neki ta?‘

Srečno sem prišel na Štajersko; samo ko sem se prepeljal čez Savo, je graničar, sitna žvirca, silil vame brez nehanja. Nekaj časa sem se smejal, ko mi je vse štramljarije pravil na uho, misleč, da sem deklič, naposled pa se mi je že tako priskutil, da bi ga bil prekucnil najrajši v Savo. Potlej sem trl — ali trla — pri nekem graščaku tri tedne. Vendar se naveličam ženskega dela in vržem vse vkup proč ter grem pošteno v hlačah drva sekati. Tri leta sem bil vuninvun v hosti, že lep denar sem imel zaslužen, domov si pa nisem upal. Kar nekoč zvem, da je brat doma umrl in da mene iščejo. Kakor strel vržem sekiro za grm in hajdimo domov, in preden je minul tisti predpust, sem bil že gospodar.

Vse mi je šlo po volji, pšenica mi je plenjala, da so sosedge rekli: ‚Luka je nesel k poroki menda seme v žepu.‘ Nekateri poliček sem ga usušil, nekaterega prijatelja napojil, nekaterega polha ujel — zdaj pa vendar nimam nič, vse sem dal iz rok in še celo takim, ki me zametajo. Pa sem vendar še tič in svoj čas bo vsega konec, samo mene ne, jaz grem v nebesa, ako ne gre nihče. Bog mi je vse zravnal, kakor mi je že svet krivil. Da bi bil le vesel, kadar umrjem, da se mu bom dobro odrezaval,

najbolje, da bi umrl pri poličku, ali pa pri polhih. Hudiča se ne bojim, v pekel tudi ne grem, rajši se ž njim skregam in stepem.“

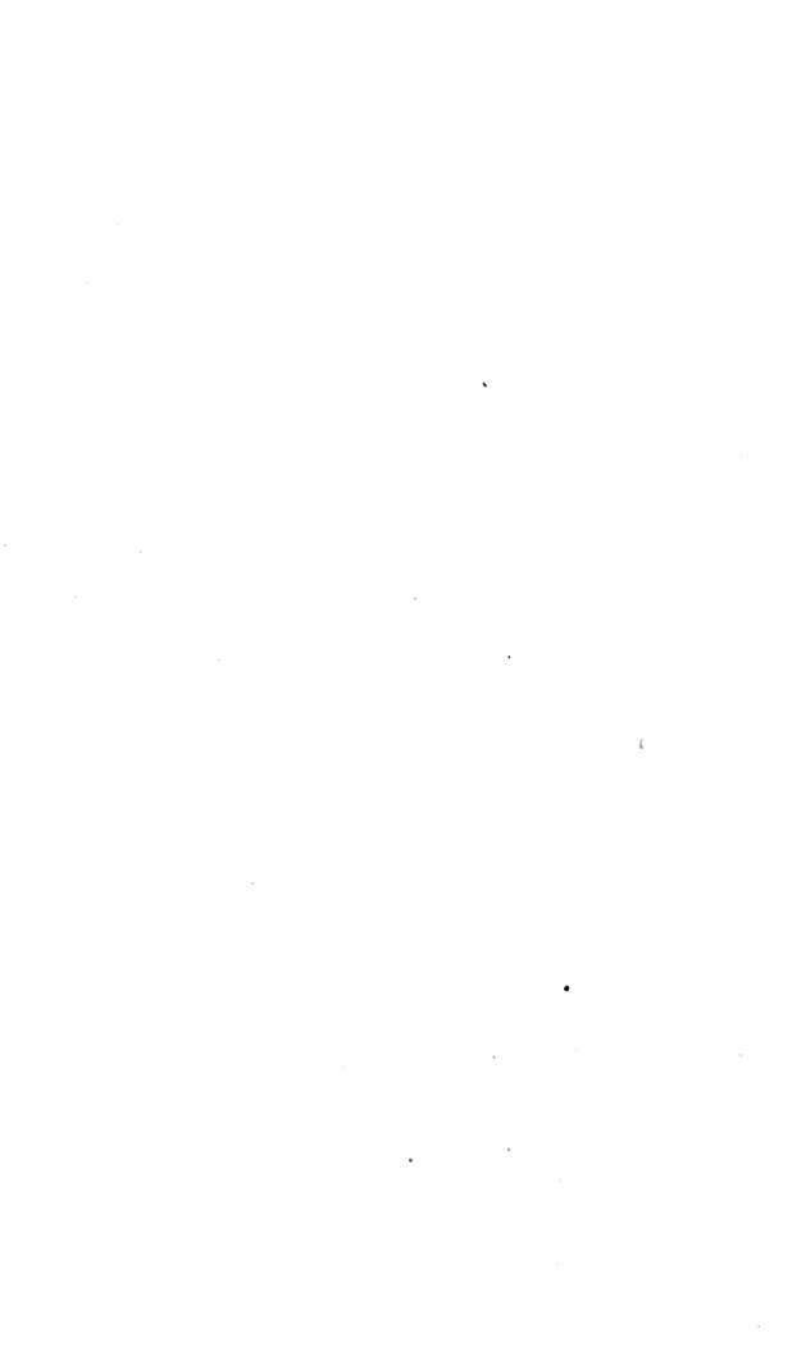
Tako je mož govoril nekaj iz vesele brezskrbnosti, še več pa iz srečne nevednosti. Jaz pa sem se, poslušaje starega polharja Luka, domislil besedi slavnega meniha Abrahama iz sedemnajstega stoletja, ki je dejal, da se kranjski kmet celo hudiča ne boji.

VII.

Juri Kózjak,
slovenski janičar.

Povest iz petnajstega stoletja
domače zgodovine.

Prvo poglavje.

Gorjé, kdor nima doma,
kdor ni nikjer sam svoj gospod.

S. Jenko.

Bili so pri nas na Slovenskem nekdam drugi in drugačni časi. Ko bi bilo mogoče, da pride kdo naših pradedov z onega sveta, težko bi spoznal izpremenjene vnuke in svojo domovino. Ne mislimo pa samo tiste premembe, ki jo pripovedujejo še dandanašnji stari očetje z zapečka in tožijo, da se je nas poprijel napuh, da se mi oblačimo v tanka, mehka oblačila, naši očetje pa in naše matere so nosili in nosili sirovo prtenino domače preje in domačega kroja: — temveč menimo le izpremembo splošnega življenja vsega ljudstva.

Gospoda po gradovih, zidanih visoko po gorah in gričih in postavljenih trdno na skalo, je imela največjo oblast. Kmet ji je bil bolj hlapec ko prost človek. Nevednost je bila doma pri gospodu in tlačanu, pri bogatinu in beraču. Kjer je pa nevednost, tam je mnogo neumnosti, prazne vere in vraž. Zato se bere v starih listinah, da so posadili v prejšnjih časih marsikatero grše babše, ker so menili, da je čarovnica, na gorečo grmado in jo živo sežgali.

In koliko so prebile zlasti naše slovenske dežele od Turkov! Skoro čuditi se moramo, da so ostale še take. Svoje pradede pa moramo spoštovati, da so nam ohranili deželo in rod.

In kje so današnji dan gradovi, nekdanj sovražnikom trepet in strah? Le razvaline še vidimo na gorah, le majhni ostanki nam pričajo, da so nekdanj bili, in živo pripovedujejo, da potuje človek malo malo časa tod; posamezni človek mine, rod ostane. Le še v pravljicah in pripovedkah žive med nami vitezi, ki so delali nekdanj za dom s krepko desnico.

Izmed mnogih razvalin po dolenjem Kranjskem je znamenit grad Kózjak, kolikor se ga že ni sesulo. V petnajstem stoletju je stal grad še trden, kakor bi bil zidan za večnost. Ponosno so moleli okrogli stolpi na hribu proti nebu, naznanjevaje od daleč vsakemu, da tu noter ne pride nihče, kogar noče gospodar sam rad sprejeti. Obzidje, zidano po umetni roki, je stalo nepredrtno kakor stara skala.

Kakor grad so bili tudi njegovi stanovavci silni, mogočni gospodje. Ohranili so bili svoje preprosto slovensko ime — Kózjak, ki je segalo v rodovini daleč nazaj v nepomljljive čase slovenske zgodovine tudi potem, ko so se morali večjidel umekniti vsi prosti domačini tujim plemenitašem iz Nemške in Laške. Kozjaki so bili torej plemenita rodovina slovenska, kakršnih je zdaj,

žalibog, čisto malo pri nas, ker so še tiste pomrle, kar smo jih imeli nekđaj, kakor postavimo ravno letá.

Na drugem hribu, ne daleč od Kozjaka, je stal drugi grad — Šumbreg. Neka pravljica pripoveduje, da sta bila zidarja, ki sta zidala ta dva gradova, brata, in da sta zidala obenem. Ker sta imela oba samo eno kladivo, je moral torej prvi kamenje vtikati, kadar ga je drugi tolkel.

Pred kakimi štiristo leti sta živela dva brata Kozjaka, Marko in Peter.

Marko, starejši brat, mož blizu štiridesetih let, je bil gospodar rodovinskega gradu in nekaj drugih posestev, ki so bila Kozjaškega imena in lasti. Bil je mož zastaven na telesu, krepke roke, pa tudi blagega srca, — dobra duša. Ubogim kmetom ni bil noben graščak boljši oče, ko Marko Kozjak. Ko je bil prerastel komaj otročja leta, ga je poslal oče na Nemško, da bi se izuril v tedanji vedi, edino imenitni in veljavni — v orožju. Mladenič se je bil večkrat izkazal hrabrega junaka; v marsikaterem boju na tujem se je razvila gibčnost njegovega duha in telesa. In ko mu doma oče nanagloma umrje in ga pokličejo na dom, da bi prevzel po očetu lastnijo, so ga odpustili s pohvalo iz cesarske vojske.

Doma so mladega viteza častili in ljubili vsi pošteni sosedje. Seznanil se je kmalu potem,

ko je bil prišel na dom, s sosedovo devico, hčerjo Šumbregovo, in jo je tudi v zakon vzel. Toda Bog mu ni dal dolge zakonske sreče: žena mu umrje že pri prvem porodu, zapustivši mu edinega sina — Jurja. Da bi se bil Marko Kozjak vdrugeč ženil, tega ni bilo misliti; ljubil je rajno svojo ženo preveč, morda toliko bolj, ker jo je imel le malo časa. Torej si nameni posvetiti vso skrb in ljubezen le temu, da bi svojega sinčka Jurja, ki ga je živo spominjal rajne žene, zredil za dobrega kristjana in dobrega državljana.

Za meč ni prijel drugokrat, samo kadar so Turki prestopili v razbojnih četah meje slovenske dežele, kar se je godilo tačas skoro leto za letom. Kadar pa je pritiskal Turek, takrat je Marko Kozjak radovoljno zbral in oborožil svoje hlapce in kmete in pomogel deželi, kar je bilo njemu moči. Ko so se pa Turki ali s pobitimi črepinjami ali pa siti ropanja, požiganja in krvi, spet vrnili na Turško, se je umeknil tudi on v svoje ozidje nazaj; ljudstvu pa je pomagal, da je zopet postavilo zapaljena in razdrta domovja, in na vse moči celil rane, ki so jih zadajali v neprestanem boju Turki Kranjcem.

Ves drugačen mož je bil njegov brat Peter Kozjak. — Ker je bil drugi sin, mlajši od Marka, ga je odmenil oče za duhovski stan. Bil je tudi

slabe postave, za orožje torej čisto nesposoben. Že v mladih letih je bil potuhnjen, zvit in poreden; in ko mu je še mati odmrla, starejši brat pa odšel na Nemško v vojno, se je izpridilo še tisto dobro na njem, kar ga je imel po naravi. Ker ga je oče odstavljal in se malo menil zanj, so ga odstavljali tudi drugi; celo posli so ga zamétali. Zato pa se mladi gospodič ni bližal nobenemu človeku; vsakega je sovražil, ker je menil — nekoliko res po pravici — da ga vse sovraži. Pečal se že otrok ni z ljudmi, le gosi je preganjal po očetovem dvoru in s palico pobijal živali. Tako se je navzelo mlado, zanemarjeno srce tudi neusmiljenosti. Kar pa se mlademu človeku vsadi, to pri starem obrodi.

Neglede na nagnenje in poklic, ne na svetost duhovskega stanu, pošlje oče Petra v klošter v bližnjo Zatičino, češ, da bo le preskrbljen za legak kruh, drugo se bo že samo naredilo, kar je treba menihu. Pa samo se le kaj slabega naredi. Mladenič je bil sicer dobre glave, bistrega razuma, pa je bil tudi v kloštru samsvoj in trmoglav; ni se hotel tega učiti, kar so mu velevali. Tudi molitev mu je bila malo povšeči, odtegoval se je menihom in vsakemu povelju. Précej so videli, da iž njega ne bo dobrega duhovnika. Pa opat je izprvega zavoljo očeta potrpeval ž njim, misleč, da se še popravi; ko

pa je ostal zmerom tisti potuhnjeni Peter, ga pošljejo iz kloštra očetu domov.

Kaj je hotel oče ž njim? Do meča ni kazal Peter nobenega veselja in tudi ni bil za to, ker mu je bil Bog že od mladih let noge izkrivil malo na vnanjo stran, veliko glavo pa postavil na kratek vrat in široka pleča z vzvišeno grbo. Meniška kuta bi bila morda pokrila te pohabe, tako je mislil Petrov oče, ali železni oklep bi se ga ne bil dobro oklenil in prijel. Odloči mu torej oče izbo v zadnjem kotu gradu, kjer so hranili stare pisane bukve. In ker Peter ni imel drugega dela, je jel premišljevati in brati stare bukve, delo, ki nekdam ni bilo tako lahko, kakor zdaj, ko imamo na papir tiskane knjige.

Kmalu potem umrje stari Kozjak. V poslednji oporoki zapiše večidel svojih lastnij starejšemu sinu Marku, ki je bil z doma, nekoliko pa mlademu sorodniku Ludoviku Kozjaku. Peter ni dobil nič drugega, kakor dober kot, to je stanovanje in vso oskrbo do smrti, pri bratu Marku.

Ko bi bil prepustil oče sinu Petru kako lastnijo, ne bi se bil letá veliko zmenil zanjo; prodal bi jo bil morda, kakor Ezav Jakobu prvenstvo, za torilo leče. Zdaj pa ga je to grizlo, ker je videl, da mora povsod zadnji biti in le še bolj mu je zatemnelo srce. V resnici mu ni bilo nobene sile. Skrbi ni imel nobene; varno,

po tujih rokah hranjeno stanovanje mu je dajal brat Marko, poklican z Nemškega. Ali gospod Peter si je bil v glavo vtisnil, da mora biti sam svoj gospod; in s svojo učenostjo je menil, da bere v razstavi in razvrstitvi nebeških zvezd, da kdaj še obogati in postane sam svoj.

Srca, ki ima na sebi že druge pregreške, se prime kaj rada lakomnost posvetnega blaga. Vse te misli in želje pa so se rodile v sredi Petrovega srca; nikomur jih ni povedal, le stenam svoje izbe. Bile bi zakopane in svet ne bi bil nikdar znal zanje, ko bi jih ne bil Peter pozneje očitno pokazal.

Drugo poglavje.

Ti štibalarski tatjé,
hujši so kakor volcjé.

Narodna pesem.

Kakih petdeset let poprej, preden se je pričela naša povest, so prišli cigani v naše kraje. Poprej niso bili znani tod po Evropi in še današnji dan ne vemo zagotovo, odkod so izprvega prišli. Zgodopisci tedanjih časov pripovedujejo, da je priromal tuj narod v Evropo — rjave kože, neznane noše in tujega jezika. Ti čudni ljudje so se izdajali za kristjane, rekši, da prihajajo iz Egipta. Imeli so morda izprva

tudi svoje kralje. Kmalu pa so se razšli v drhalih po vseh evropskih deželah, kjer so si skoro povsod razdražili prebivalce zavoljo svojega lenega pohajkovanja in pa še bolj zavoljo tega, ker so preradi tega ali onega osleparili in le slabo ločili, kaj je moje, kaj tvoje.

Bilo je poletnega večera. Solnce je bilo komaj še za dve pedi visoko. Pod gradom Kozjakom v grmičju si je bila postavila ciganska drhal šotore. Umazane rjuhe so bile pretegnjene po zakajenih slemenih, napravljenih iz palic. Pred šotorom so kurili ogenj. Velik kotel je visel nad plamenom in mlad, kuštrav cigan je mešal po njem z leseno kuhavnico. Na ražnju je obračala mala ciganka črnih, velikih oči napol osmojeno četrť ukradenega kozla. Večidel so bili šli cigani po brnjavi in goljufiji v bližnje vasi; le malo jih je bilo v šotoru. A zmerom bolj so se vračali z nabranim brešnom: s slanino, maslom in drugo ropotijo.

Glavar tega krdela, velik, suh cigan, s svetlimi očmi, se naposled dvigne, pokliče mladega, kuštravega fantina, ki je kuhal, in oba koračita mimo koščatih konj in oslov, ki so prenašali po navadi ciganom tovore iz kraja v kraj, od vasi do vasi.

„Slušaj, dečko!“ pravi cigan mlajšemu. „Doboš si danes lahko dobrega konja, tu gori v gradu. Uren bodi, jaz ti pomagam. Hlapce

bo premotila tvoja mati, ti odvežeš konja prvega pri vratih, vranje barve in ga odpelješ do velikih vrat, tam te počakam jaz, vse drugo storim potlej sam.“

„Bom, oče ! In konj bo moj, si rekel!“ odgovori mladi.

„Ti ga boš jezdil. Jutri gremo čez mejo, nihče ga ne bo videl v naših rokah. Kadar pridemo čez mejo, ga lahko prodamo.“

Na poslednjo misel je hotel mladi ciganič nekaj ugovarjati, vendar osorni pogled starejšega ga utiši na mah.

Oba gresta tiho navzgor po grajskem potu. Ko pa storita ovinek, da bi ju bil mogel videti grajski vratar s svojega stražišča, se ogneta v stran. Dospeta do ozidja. Dolgin, mlajšemu oče, se pripogne, sin mu skobaca na hrbet, odtod na rame. Potem se dolgin počasi spne s svojim živim tovorom pokonci ob zidu.

„Dosežeš?“ vpraša stari.

„Manjka za pol komolca,“ odgovori fante in spenja roke, da bi se poprijel vrhu zida in splezal gor. Ciganski oče se postavi še bolj tik zida, stopa na prste in daljša rame, kolikor more. Zmerom pa so bile sinu roke za pedanj prekratke. Stari cigan kolne med zobmi in strese nejevoljen sina raz sebe. Iz kamenov, ki so ležali odkrhnjeni od zida ali od strehe

okrog ozidja, si napravita podlogo. Oče stopi nanjo, in kmalu je klečal mladi cigan na zidu.

„Vidiš konjski hlev?“ vpraša oče odzdočaj.

„Vidim, in mater vidim na dvorišču,“ odgovori maček ciganski na zidu.

„Hoj! Glej, da mi tiho izvedeš konja iz hleva in ga priženeš ob zidu do vrat; ako ne, varuj se me! Jaz te počakam pri vratih.“

Tako je govoril šepetaje dolgin svojemu sinu na zid. Ta pa ni poslušal do kraja očetovih besed. Naglo ga je zmanjkalo z zida na dvorišče.

Medtem so se zbrali grajski hlapci koncem konjskega hleva okoli stare ciganke. Drug drugega so sklicali, in našlo se jih je veliko okrog babure, stare ciganke, ki je vedela mnogo povedati.

„Odkod ste pa, vi cigani?“ jo vpraša prvi hlapec.

„Daleč semkaj smo prišli iz egiptovske dežele,“ — govori ciganka, po strani se pa ozira skrivaj proti hlevu, — „iz egiptovske dežele; veste kje je to?“

„Nu, slišal sem o njej v pridigi,“ pravi stari vojni hlapec Ožbe. „Na Nemškem sem bil marsikje; tudi zdolaj na Hrvaško in na Češko smo šli z mečem — še z rajnim gospodom, v Egiptu pa še nisem bil.“

„To mora biti za devetim morjem,“ dostavi tretji hlapec.

„Res je,“ pravi zopet ciganka. „Sv. Jožef in Marija sta popótovala z otrokom Jezusom v Egipt. To ste slišali. Mi cigani, — ne mi — naši očetje niso hoteli sprejeti Jezusa in Marije, in zato moramo sedem let romati po svetu, vse križem, ljubi prijatelji, za kazen romati!“

„Sedem let, pravite?“ se oglasi hlapec. „Torej vas treba zapoditi s palico; zakaj pa že romate, odkar imam jaz zobe v čeljustih?“

Na to vstane grohot in smeh na dvorišču.

„Stoj, ljubi moj prijatelj! Meniš, da bi mi ne šli radi domov, ko bi mogli? Pa zavirajo nas mnogovrstni zadržki; kar ti pravim, prijatelj, ti bi me ne mogel razumeti.“

„Glej, glej!“ odgovori peti hlapec, „ali meniš, da bi znala ti tudi kaj, kar mi ne bi? Morda celo, kakor naš gospod Peter,“ — pri tej besedi se ozre, ali ga ni kdo čul, — „naš gospod Peter, ki zna brati in se ume na zvezde?“

„Daj mi dlan, prijatelj moj, in povem ti, kaj se ti je zgodilo in kaj se ti bo še!“

„Prijatelj nisem tvoj, starka! Nekaj bi ti pa dal, ko bi mi povedala, kaj bo z menoj. Kje pa poznaš, kje?“ Rekši ji pomoli dlan.

„Potrpi, potrpi! Ti si bil dvakrat v smrtni nevarnosti, še v tretje boš; to se pa ne bere, ali jo prebiješ. Pač, nemara da jo. Enkrat si se mislil ženiti, pa ti niso pripustili. Ženil se pa

boš čez leto in dan in vzel mlado vdovo," prerokuje ciganka.

„Ti hodiš gotovo po metli na Klek. Vse ti ugane, baba.“ Tako vzklikne hlapec in vsi hkrati hote zvedeti prihodnje svoje usode.

Ciganka si izmišlja, laže in jim prorokuje za vrstjo. Dobro pazi, da bi ne zinila nobene, ki bi ne bila vsakemu za silo prav obrnjena. Kozjaški hlapci so strmé menili, da imajo zlo-dejko s Kleka pri sebi, zakaj vsak je mislil in trdil, da mu je razodela skoraj vse po pravici in resnici.

Ko so se pogovarjali hlapci razmišljeni s ciganko, pride graščak gospod Marko Kozjak na drugi konec dvorišča. Videč, da so se zbrali hlapci v drhal, hoče zvedeti, kaj imajo. V ta hip pa mu priteče naproti sinček, šestletni Juri, in govori: „Oče, pojdite gledat, pojdite! Tuj hlapec je našega vranca odpel in ga žene vunkaj. Jaz sem mu rekel, naj ga pusti, pa me je hudo pogledal in me je hotel prijeti. Pojdite!“

Rekši vleče deček gospoda k vratom. Tu zagleda Marko ciganskega fantina, kako si prizadeva, da bi splezal na njegovega najlepšega konja.

Jeza zgrabi graščaka, ko vidi, da se mu človek predrzne ukrasti o belem dnevu njegovo najljubše blago iz zaprtega hleva. Na skok je bil pri tatovu.

„Kaj boš!“ zagrmi mlademu ciganu na uho, da mu pretrese strah vse ude od pete do glave in se ne gane z mesta. „Kaj imaš tu? Odkod si se pritepel?“ in gospod Marko ga mahne z vso močjo z debelo palico, da cigana zalije kri in da se zgrne na tla. Konj zdirja na dvor. Hlapci priteko na krik malega cigana; skozi velika vrata pa stopi dolgin, stari cigan. Grozovito pogleda vse pričujoče, pobere krvavega, omedlelega cigana in ga odnese. Na vratih se obrne in glasno izpregovori: „Le ogledi me, grad in ti, gospod njegov! Ako se mojemu sinu ne zaceli rana, ki si mu jo naredil, pomnil me boš!“ — Zatem naglo odide. Tudi ciganka je izginila. Hlapcev se ni nobeden upal geniti. To ni bil človek — so menili — ki je tako prišel, ko bi ga bil iz klobuka iztresel. To je moral biti tisti, ki delamo križe pred njim. Gospod pa se je hudoval na hlapce: „Zakaj puščate take ljudi v grad!“

Drugi dan že ni bilo več ciganskih šotorov pod Kozjakom. Grajski so bili pozabili nanje, nikomur ni bilo mar, zakaj v tedanjem času je bil svet vsega vaje; nič posebnega se jim ni zdelo, ako je prejel kak tepež tudi krvavo plačilo.

Tretje poglavje.

Mi čvrsti Slovenci smo, gremo na boj,
za pravdo, za dom, za cesarja:
zakonu domačemu viteški roj,
protivnemu — groza viharja.

Koseski.

Mladi Jurček Kózjak je stal z očetom pod košato lipo na malem vrtiču za gradom. Solnce je zahajalo. Otožno je gledal bogati gospodar tja v daljnje kraje, čez modre gorice in zelene ravnice, ki so mu ležale pred očmi. Morda je mislil na svoje mlade bojne tovariše, ki so padli v bridkem boju ali pa še prebivajo v daljnji deželi; morda mu je bila prišla na misel rajna žena, zakaj obračal se je k sosedu, gradu Šumbregu; ali pa premišljal, kaj bo v prihodnosti z deželo, ki ga je rodila in vzgojila.

Iz te zamišljenosti ga prebudi modrooki sinek vprašaje: „Oče, kdaj greva v Zatičino po očeta Bernarda, ki me bo učil brati, kakor ste rekli?“

„Jutri!“ odgovori oče.

„Kaj ne, jaz pojezdim z Vami?“

„Ako boš priden,“ odgovori oče.

Pride pa v tem hipu stara hišna naznanjat gospodarju, da je vratar odprl tujemu gospodu. Precej odide gospodar gosta sprejemati in po stari navadi gostiti. Stara služabnica pa séde h

gospodiču in jame z urnim ženskim jezikom razkladati stare pravljice in pripovedi mlademu dečku, ki ga je pestovala nekdanj in ljubila bolj, kakor da bi bil njen.

Medtem najde gospodar Marko v svojem gradu starega znanca iz mladih let, ko je bil še na vojni v nemških deželah. Nič navadnega ni bilo, da je prišel iz daljnjih krajev prijatelj prijatelja obiskat. Zato se je tudi Marko Kozjak začudil, videč viteza na svojem domu. Precej ko se pozdravita in k vinu usedeta, se vname med njima govorica.

„Nikdar ne bi bil pričakoval te sreče,“ izpregovori domačin tujemu vitezu, „nikdar ne bi bil mislil, da te bom gostil pod svojo streho s svojim vinom; kaj posebnega te je moralo pripeljati v našo deželo, da si obiskal starega prijatelja. Govori tedaj in ne boš zinil želje, da bi ti je jaz ne izpolnil, ako je v moji moči.“

„Prav sodiš, prijatelj Marko Kozjak! Nekaj posebnega me je pripeljalo v deželo. In ker sem tu, vem, da ne smem mimo prijatelja, kakor si ti, zlasti ker mi je potreba ravno tebi enakih. Toda motiš se, ako meniš, da iščem pomoči sebi; iščem pa krepkih rok cesarju,“ je rekel vitez.

„Cesarju? In kako da nabiraš ti? Sicer sam res težko grem v teh časih z doma; saj veš, Turki nas napadajo pogosto; imam mladega

sina in nobenega človeka, da bi mu ga izročil brez skrbi; ako pa je cesarju treba vojakov, pridenem rad nekoliko hlapcev, postavim krdelu načelnika svojega sorodnika Ludovika, ali izročim komu drugemu — „odgovori Marko.

„Stoj! Ako pa gre cesarju samemu za prostost, ako je cesar s svojo glavo v nevarnosti, menim, da mu ne odrečeš svojega meča in svoje desnice.“

„Kaj praviš, oseba cesarjeva? Govori, kaj se je zgodilo?“ vpraša Marko Kozjak resnobnega lica.

„Torej ne veš še ničesar? Vedel sem, da ne. Poslušaj me! Gotovo si slišal, da je storil grof celjski nesrečno smrt.“

„To sem bil zvedel.“

„Deželo Štajersko ima po njegovi smrti po vsej pravici dobiti naš cesar Friderik III., že zavoljo tega, ker je cesar, ko že ne bi imel druge pravice.

Želita pa jo dobiti tudi Janez Goriški in ogrski kralj Ladislav. Da bi te prehitel, je šel Friderik prenagel in prezaupljiv, naravnost v Celje, da bi se dal ondukaj štajerskim stanovom izvoliti in priznati. Dvesto konjenikov ga je spremljalo, med njimi sem bil tudi jaz. Samo Jana Vitovca, oskrbnika vdove rajnega grofa celjskega, se je bilo bati cesarju, in tudi jaz sem vedel, da je to zvit človek, ki mu ni veliko

mar za prav in neprav. Cesar ga torej pridobi zase, in zvita kača je obetal vse, dokler je stal pred svojim vladarjem in dokler mu je kazalo kaj dobička. Ko pa mu obljubi ogrski kralj Ladislav več in mu žuga, da izgubi svoja imetja na Ogrskem, ako njemu po volji ne dela: omahne Vitovec, popusti cesarja in sklene celo siloma se polastiti cesarjeve osebe. Jaz in drugi smo sicer svarili vladarja, naj ne zaupa Vitovcu, ali pomagalo ni nič, on je predober, imel je potuhneža za poštenega človeka. Naenkrat pa smo čuli, da vodi Vitovec oboroženo krđelo v mesto. V naglici smo rešili cesarja v grad, in zdaj ga oblega Vitovec. Mene pa je doletela nesreča, da sem prišel vas kranjskih vitezov klicat v orožje za brambo svojega vladarja. To je, prijatelj, nakratko vse, kar ti imam povedati, zakaj sem poiskal starega prijatelja v visokem njegovem gnezdu. Menim, da boš opasal ledja, ako bi bilo zadnjikrat v življenju.“

„Ako pa je tako, se ne bom branil,“ odgovori domačin.

„Povej, kdaj je čas. Kdo pa še pojde?“

„Šli so poslanci v vse avstrijske dežele iskat pomoči; s Kranjskega menda greste precej jutri. Ljubljansko mesto dá 40 vojniki, in mnogo vitezov je obljubilo izdatne pomoči. Kozjak, prvak svoje stare rodovine, menda ne bo zadnji med njimi?“

„Ali kako si ušel Vitovčevemu lisičjemu očesu iz Celja?“ vpraša gospodar.

„Le težko, noč mi je pomogla. In ko bi ne bilo šlo za cesarja, mojega gospoda, bogve, bi li bil jaz kdaj lazil skrivaj skozi vrata celjska. Le malo je manjkalo, in ujeli bi me bili čuvaji. Samo meč in noč sta me rešila in z menoj, kakor upam, tudi svetlega Friderika,“ pripoveduje vitez.

„No, mi že povemo Vitovcu, prevzetnemu hlapcu, kaj je dolžan svojemu cesarju,“ pravi Marko. „Kaj meniš, da se bo li ubranil cesar ta čas, da pridemo mi tja?“

„Gotovo, ako se ne mudite; ima dvesto mož in je za zdaj za zidom. A sestrada ga Vitovec lahko, ako mu kar najhitreje ne pomorete.“

„Domovine in svojega cesarja ni zapustil nikdar nobeden Kozjak ne v boju ne v drugačni nevarnosti; jaz ga tudi ne mislim, dasi se težko ločim od doma,“ je rekel naposled Marko.

Kmalu potem je odhajal tudi vitez na brzem konju po strmem klancu z grada v dol in izginil med drevjem, ko je ravno solnce zahajalo za goro. V gradu pa se je ko blisk raznesla novica med hlapci, da gredo na vojsko. Nekateri so se veselili, nekaterim pa je prišla nenadna novica prav nevšečno. Veliki hlapec dobi od gospoda povelje, da se pripelje nekoliko konj s pristave, da se ogledajo sedla in nabrusi

orožje in preskrbe druge vojne reči. Ves večer so letali po gradu semtertja, iskali zdaj te, zdaj one reči, vriskali in vpili in ugibali med seboj, koga odloči jutri gospod za na vojno, koga za doma. Eni so se veselili, kako pojdejo zopet daleč po božjem svetu, kjer se veliko napleni in kjer je že nekateri obogatel, drugim pa je poskakovalo srce, da bodo imeli zopet priliko, očitno pokazati svojo hrabrost; le malokateremu mlajšemu je srce potiralo to, da bo moral zapustiti staro mater, ki stanuje doli v dolini, in da bo morda umrl na tujem, na širokem polju, nepoznan in nepokopan. Toda zadnji niso pokazali te skrbi očitno, drug drugega se je sramoval.

Še največ pa je imel premišljevati graščak Marko sam. Časi so bili malo varni, imel ni nikogar, da bi mu bil dobro varoval domovje in otroka, edino njegovo veselja in upanje. Bil mu je brat Peter tu v gradu, najbližji v rodu, za na vojsko pa ne. Kdo bi bil boljši za sinovo varnost od strica? Ali kak je bil ta Peter Kozjak? Kakšen varuh bo ta, ki se ne zmeni za nobeno vnanjo reč; ki ves dan, vse leto tiči v gradu in misli svoje reči? Kako bo ta brat osebno varoval grad, ako međ tem časom prihrumi divji Turek? Imel je sicer Marko bratranca v soseski, graščaka Ludovika Kozjaka, moža sposobnega za vsako nevarnost in vsako delo,

ali ta plemenitnik je moral iti tudi cesarju na pomoč kakor on. Nazadnje pa mu vendar ni bilo storiti drugega, kakor izročiti bratu Petru sina in grad. „Brat je le brat,“ si je mislil, „predrugačil se bo, ko bo videl, da mu zaupam. Zapretim mu, da bo oprezen, z otrokom naj lepó ravna, in iz zatiškega samostana povabim še očeta Bernarda, da mi bo učil in vzrejal sina; nazadnje pa ostro zapovem še poslom in hlapcem, da bodo ravnali kakor dozday. In poslednjič — kaj bi se plašil! — saj pridem čez mesec dni ali dva že nazaj; nekateri boj sem preživel, Bog me je otel, gotovo me ne pahne v nesrečo zdaj, ko me je treba sinu.“

Tako je mislil tisti večer Marko Kózjak.

Četrto poglavje.

Glas gospodov hlapce kliče:
Zor je, hitro mi vstajajte,
brze konj'če napravljajte,
jih sedlajte, obrzdajte,
se na vojsko naravnajte!

Narodna pesem.

Markov brat Peter Kózjak je sedel v svoji izbici blizu starega stolpa, ki je bil sezidan še v starodavnih časih, ko so jeli Slovenci, posnemaje Avare in Franke, staviti na gričih trdna stanišča,

da bi branili tu svojo prostost. V tistih starih časih so bili sezidali tudi Kozjaki okrogle stolpe na holmu in ohranili sebe in svoje slovensko ime čez vse čase nevarnosti, celo tedaj, ko se je naselilo po slovenskih gorah mnogo nemške in laške gospode, ki je vzela zemljo zase v posest in potem kakor dobroto razdelila med kmete, prvotne posestnike, to se ve, za odmerjeno tlako in desetino. Peter sam še ni vedel novice, ki je napolnila ves grad, hleve in dvorišče, kuhinjo in orožnice, ki se je bila naglo raznesla celo v dolino med kmete.

Sedel je med zaprašeniimi starimi listinami, med knjigami in pergamentastimi starimi pismi, s črkami napolnjenimi v latinskem jeziku. Kopica takih knjig je ležala poravnana pred njim, toda noter ni gledal. Naslonjen na stol je gledal v kot, kjer je bil prepel pajek veliko mrežo od knjige do knjige. Pa ko bi kdo menil, da je opazoval živalco, bi se bil zmotil.

„Tema je že, kako da mi nihče ne prinese večerje!“ Tako je godrnjal predse, in obrvi so se mu zvlekle še grje na čelu.

„To je, ako človek živi od tuje milosti: kakor drugi hočejo, kadar drugi hočejo in ako drugi hočejo! Tega je moj oče kriv; lahko bi mi dal, da bi živel po svoji volji in želji, ali tega ni storil; ti — ti nisi bil moj oče!“ in oči se mu posvetijo, ko zagodrnja to. „Kaj je brat,

kaj sorodstvo? Kdor mora živeti pri svojih sorodnikih, je večji revež od onega, ki prosi vsak dan pri kmetu, zakaj ta lahko imenuje vsaj torbo, ki jo nosi okoli rame oprtano, svojo lastnino. Jaz pa moram prejemati vse od bratove milosti, vse, česar mi je treba. Kaj mi je brat? To, kar mi je bil oče — moj sovražnik. Pa, ako se ne motim, ako vsa učenost ni sleparstvo, imel bom in moram imeti tudi jaz svojo lastnino, moram imeti, kamor bom pogledal in lahko rekel: to je moje.“

Zdaj je začul Peter glasne stopinje po mostovžu. Menil je, da mu neso po navadi večerjo, zakaj ni hotel hoditi k bratovi mizi. Ker se je ogibal ljudi, ogibal se je tudi brata; ker je on ves svet sovražil, je menil, da svet tudi njega tako sovraži. Vrata se odpro, glava strežajeva — starega vojnega hlapca Ožbetai ki služi že tretjega gospodarja iz Kozjaške, rodovine — se pokaže in boječe pokuka v luknjo, obzidano s pisano skladalnico rekoč: „Gospod žele, da pridete nocoj dol k njim večerjat.“

Peter ne odgovori ničesar, pogleda ga pa tako temno izpod čela, da hlapec naglo izmakne glavo in zaloputne duri za seboj.

„To ti je čuden človek,“ godrnja Ožbe po poti, vrteč svetilnico v roki, „kako hudo me je pogledal, kakor sam Bog nas varuj in svet

Til! Poznal sem jih nekaj tega rodu, pa takega še ne, ko je ta gospodov brat, — jaz ne vem, ali je brat. Raca na vodi! Precej ko je odvrigel lupino, in ko je dete kobacalo še po štirih, sem vedel, da se izvrže po bogvekom.“ Tako bi bil Ožbe še dalje premišljeval Petra, ko ne bi bil prišel do velike gospodarjeve sobe.

Malo časa potem so sedeli pri mizi: Marko, njegov sinek Jurček in temnolični stric Peter. Oče je sedel resen za mizo; tudi navadno veselo brbljanje nedolžnega dečka je ponehalo; stric je bil pa že tako malo zgovoren, ali bolj prav, nikoli ni govoril, ako ga ni nihče vprašal.

„Morda nisi še slišal, brat Peter, da je naš vladar cesar Friderik v veliki nevarnosti, da ga drži Vitovec zajetega. Otódi je bil cesarski jezdec, stari moj prijatelj, pri meni, ki mi je to sporočil.“

Peter povzdigne oči in se naredi, kakor da bi hotel reči: „Kaj meni mar? Bodi cesar tu, ali tam, ali nikjer, jaz ga ne iščem.“ Vendar odgovori naposled, po dolgem molku: „Nisem še slišal. Kdo bo meni povedal?“ Zadnje besede zaničljivo zategne.

„Povem ti torej, da gredo kranjski vitezi Frideriku na pomoč in, to se ve, jaz moram iti ž njimi. Sramota bi bila zame, da ne bi šel.“

„Ti greš?“ vpraša Peter čudéc se.

„Za ta čas, da pridem zopet nazaj, te prosim, brat Peter, boš popustil svojo izbo in oskrboval grad, mojo, mojega sinú in svojo domačijo. Bodi kakor človek, pečaj se z ljudmi, zlasti pa ti naročam: pazi mi na dečka, da se mu kaj ne primeri. V zadnji reči ti pokličem pomagača, očeta Bernarda iz Zatičine, da mi bo učil in vzrejal sinú. Ako bi se mi primerilo na vojni kaj nepričakovanega, — saj me menda razumeš — pustim oporoko v zatiškem kloštru: oskrbuj ti mojemu sinu reči, dokler ne do-raste.“

Bodisi, da se je Petru res zbudila iskrica dobrega namena v srcu, bodisi da ga je genílo in presunilo, ko je videl, da ga vendar še nekaj čislajo, ali pa, da se je nalašč potuhnil: razvedrilo se mu je lice, kakor še nikdar poprej, segel je bratu v roko in obljubil, da mu bo zvesto skrbel za blago in sina.

„Prosim te torej, pusti svoje učenosti, skrbi za moje in svoje imetje; saj dokler bom jaz kaj imel, tudi ti ne boš trpel pomanjkanja. Zraven tega pa ti izročam najdražje, kar imam, svoje dete. Saj vidiš, ako mi vzame njega Bog, da tudi zame ni nobenega veselja več na tem svetu, in da ž njim umrje staro naše ime, slavno iz davnih časov. Komu ga morem laže izročiti ko tebi, svojemu bratu?“ Tako je govoril gospod Marko.

„Zakaj bi ga izročal drugim, jaz ti bom ohranil in ubranil po svoji moči vse,“ odgovori Peter.

Deček vsega pogovora ni poslušal. Sredi sobe je dražil malega psička, ne pazeč, kaj govori stric, ki ga je imel navado gledati le izpod obrvi.

„Juri!“ ga pokliče oče. In ko pride deček bliže, mu pravi: „Juri, tukaj strica moraš slušati, dokler ne pridem domov. Glej, da te bodo hvalili in radi imeli. Pa oče Bernard pride jutri. On te bo učil, tudi njemu bodi pokoren, in kar ti poreče, vse voljno stori! Tako mi boš delal veselje.“

„Kam pa vi greste, oče?“

„Jaz grem na vojno, ti pa ostaneš doma s stricem.“

„Ne, oče, jaz grem z vami, jaz ne ostanem pri stricu, stric so hudi,“ pravi deček in solze ga oblijo.

„Kdo ti je pravil, da je stric hud — se oglasi Peter, in na obraz se mu uleže megla, kakor poprej, toda premisli se in reče nekaj bolj tolažljivo; „Nič ne verjemi, deček, stric ni hud; saj ne grize.“

Oče je tolažil dečka, kakor je vedel in znal in mu obetal lepih reči iz vojne. Peter pa je nazadnje še enkrat obljubil, da se bo trudil

privaditi si sina in druge ljudi in da bo zvesto oskrboval vsa opravila.

Potem pa se je zaklenil v svojo stanico, in hlapec Ožbe, ki je imel to noč mnogo dela v hlevih in na dvoru, je pravil, da je videl tisto noč posebno dolgo luč v njegovih oknih. Kaj je Peter premišljeval tisto noč, ali se je namenil že tačas, kako bo ravnal pozneje, tega ne vemo ne iz pisem, ne iz drugih poročil.

Drugi dan popoldne je zasedlo krdelce hlapcev na dvoru grada Kózjaka iskre konjiče, krdelce mladih brdkih mladeničev iz doline. Stari Ožbe je držal osedlanega vranca za brzdo. Tam pod kamenitim podstreškom je stal Marko Kózjak v bleščeči vojni opravi, prepasan z velikim viteškim mečem. Zadnjikrat je še opomnil domačo družino, naj bodo pazljivi in pokorni kakor doslej, zadnjikrat je poljubil mladega sinú, se zavihtel na konja, in — jezdeci so zdirjali skozi grajska vrata.

Od vseh strani, iz gradov na holmih, so hiteli kranjski plemenitaši s svojimi hlapci in kmeti proti beli Ljubljani. Precěj velika vojska se je vzdignila od tu proti Celju, da bi odpodila Vitovčeve čete in otela cesarja.

Peto poglavje.

Jaz čem, da pasti mora,
če glavo mi velja.

U mek.

Preteklo je več tednov po Markovem odhodu. V gospodarstvu na Kozjaku ni bilo posebne premembe, le da je gospodoval namesto ljubeznivega, povsod spoštovanega prejšnjega gospodarja njegov grbavi brat Peter. Družina je hodila po starih kolovozinah. Hlapci so se ravnali po starem Ožbetu, ki se tudi ni veliko zmenil za novega, začasnega gospoda, ampak delal največ po svoji pameti.

Peter Kozjak sam pa se je bil nekako ves predruščil. Več se ni zapiral v samoto, jel se je bolje oblačiti, hodil je v soseščini okoli plemenitašev; tudi v Zatičini je dobil dobro ime, in sploh so jeli rekati ljudje: „Glejte, saj še ne bi bil prenapačen ta Peter Kozjak; vidi se, da je dober človek.“ Vsemu svetu se je jel dobrikati, samo očeta Bernarda, ki je bil precej po Markovem odhodu prišel v grad za učitelja, le tega in malega dečka Jurja ni mogel. Peter je namreč vedno mislil, kako bi nasitil svojo lakomnost, da bi si pridobil svoje premoženje ter prisvojil premoženje svojega brata Marka. Juri je bil edini sin. Po očetovi smrti bi nastopil po pravici

on gospodarstvo, in — potem bi moral Peter živeti celo mlademu bratovemu sinu po volji in milosti. Ta misel je Petra bodla tako, da mu je prešel zadnji ostanek dobre vesti in človeške pravice. Ko bi brat ne imel sina, bi prišlo premoženje mlajšemu Petru v last. Upal je sicer brezvestni stric, da bo mali deček umrl tako ali tako. Jurček pa je prihajal od dne do dne razumnejši, zdrav ko riba, vsakemu človeku v veselje, samemu stricu v srd in jezo. Petru ne bi bilo težko spraviti dečka s sveta; tudi greha se morda ne bi tako strašil, zakaj Boga in zapovedi njegove mu je bila že davno porinila zloba v najskrivnejši kotiček v srcu. Ali ni se upal tega storiti z avoljo sveta, dobro vedoč, da po takem dejanju bi se mu bilo bati brata in vse poštene soseščine, ki ne bi trpela morivca med seboj. Skrivaj bi ga tudi ne bi mogel, da bi živa duša ne bila ničesar zvedela, zakaj menih oče Bernard je bil skoro vuninvun pri dečku. Tudi družina in sosednji plemenitaši so ljubili malega Kózjaka, in pričakovati je bilo, da bi se vzdignili zoper tega, ki bi dediču Kózjaškemu le žugnil s hudim namenom.

Bilo je poletnega dneva. Peter Kozjak je odjezdil z dvema hlapcema v klošter. Solnce je že zahajalo in mesec je pokazoval sredi neba blede rožičke, kakor bi hotel nestrpljiv priganjati počasno solnce, naj se skrije, da bo on mogel

zopet svojo lepoto razkazovati širokemu svetu. Petra še ni bilo domov.

Kako uro daleč od grada Kozjaka, pri majhnem potoku, na zeleni trati, kjer sta dve stari vrbi žalostni pripogibali svoja ramena k tlom, je sedela družčina v lice zagorelih in zarastlih mož okrog ognja. Črni lasje, rjava koža in v raztrgano obleko zagaljena telesa, vse to nam kaže, da so cigani. Bilo jih je kakih enajst; vsi so imeli dolge nože za pasom. Ravno toliko konj, majhnih, grivastih mušic s privezanim sedlom in raztrganimi culami na hrbtu, se je paslo okrog. Žensk in otrok nimajo s seboj, in to je znamenje, da to ni navadna tolpa ciganov, kakor se vlečejo radi poleti in pozimi, temveč da nameravajo kaj posebnega.

Poveljnik tej družčini, grozni in strahoviti vsakemu posameznemu človeku, je bil velik, suh cigan svetlih oči, ki smo se že prej nekoliko seznanili ž njim, in ki so ga imenovali cigani Samola.

„Ali si pa prav videl,“ vpraša starikavi dolgi glavar, „ali dobro veš, da je šel gospodar Kozjak danes v kloster in da ga ni še nazaj? — Ne bo ti dobro, ako si me prekanil, to ti pravim; če zastonj prežimo tu nocej, te potipljem za tilnik. Saj veste, da nas začno iskati, ako oprezujemo tukaj kaj dalje, in kakor smo spletli mi konopno zavratnico za viteza Kozjaka, tako

utegnejo vitezi ene izmed nas za želod obesiti med hraste.“

„Ne,“ odgovori mlad, razmršen cigan poglavarju Samolu, „jaz sem dobro videl; nož sem skrnil v nedrije in prosil v kloštru daru. Pater, ki mi je dajal jedil — trap me je res imel za romarja z Laškega — mi je pravil, da je mnogo vitezov v kloštru, in dobro sem čul ime Kozjak. Ako bo hodil domov nocoj in ne pojde nikoder drugod, mora priti mimo.“

„Ne more drugod, to je edina pot.“

„Ako pa ne pride nocoj, Samol, jaz ti ne morem za to, konopna vrv počakaj do jutri. Rosa ji ne bo škodovala, trdno je spletena.“

Rekši odveže cigan vrvico od pasu ter jo v dve gubi zadrigne okrog vrbove veje, ki je molela ciganom ravno nad glavami. „Trdna je, dva viteza drži,“ reče naposled divjinec.

„Ako prideta dva Kozjaka, tod obesimo oba,“ pristavi dolgin Samol.

„Povej nam, Samol, kaj in zakaj čakamo tega človeka, ki si ga imenoval že večkrat?“ vpraša star, križegled mož izmed poštene družčine. „Šli smo s teboj iz daljine do lésem, utrudili in izbosili so se nam konji, ti pa nam še nisi povedal, čemu smo prijezdili v to deželo. Kaj ti je storil tisti, za katerega smo pridrgnili vrv, da mu sapo ustavimo in mu izvinemo kosti?“

„Veliko mi je storil, prijatelj!“ reče dolgin Samol nato, „veliko žalega mi je napravil. Povem vam, da veste, zakaj smo obrzdali konjem gobce in zakaj sedli nanje in iz daljnje Ogrske pridirjali v kranjsko deželo. Ni še od tačas mnogokrat skopnel sneg, kar sem bil zasadil jaz tukaj v tej dolini šotore. Izmed vas ni bilo tedaj še nobenega z menoj. Sina sem imel, krepkega mladeniča, močnega in pogumnega, kakor med krdelom nobenega ni bilo njegove starosti. On mi je bil vse, ž njim in zanj sem brundal po svetu. In kdo je bil, ki mi je zrušil mojo srečo? Tega človeka čakamo danes tukaj; ta je gospodar grada Kozjaka, leónega kupa, ki ga vidite v megli. Šel je moj Mekin tja po konja v hlev; zvit mladenič je bil. In pred mojimi očmi ga je pobil na tla. Na rami sem ga odnesel z grajskega dvora. Zastonj sem upal, da se mu noga zravna; vsa zdravila so bila zastonj, bolečine so se množile, kosti so mu šle iz udov, in umrl je. Zdaj veste, tovariši, koga čakamo, in da mu ni upati ničesar več pod solncem, kadar pride meni v pest.“

„Čuj,“ pravi zdaj mlajših eden, „to so konji!“ In res se je slišalo peketanje konjskih kopit iz večerne megle. Kakor bi mignil, polove cigani svoje konje in zdajci sede vsi v sedlu. Ostre nože v rokah držeč obstopijo, za grmovjem skriti, ozko pot.

Trije jezdeci pridirjajo po poti. Prvi je bil Peter Kozjak, za njim sta bila dva hlapca, ki sta ga spremljala bolj zavoljo navadne časti, nego zavoljo varstva. Kar jih obstopijo cigani na malih mušicah, visoko vihteči svetle nože, in preden se gospod in hlapca predramijo iz straha, so bili že vsi s konj in povezani. Zlasti se je bil gospod Peter prestrašil, da mu je iz konca zapiralo sapo.

„Kaj hočete? Pustite me, ljudje, prosim vas lepo, jaz sem Peter s Kozjaka, nikomur nič ne storim! Pustite me, jaz vam dam denarja, vse, vse vam dam, grad — samo mene pustite! — Hlapcev imam mnogo, hudo vas bodo kaznovali, ako se me dotaknete!“

Tako in enako je blodil v strahu in trepetu za svojo kožo Peter, ko mu je migala smrt pred očmi. Sam ni vedel, kaj govori. Cigani so se smejali in ga suvali brez usmiljenja.

„Slabo se izgovarjaš, boter!“ reče prvi.

„Pozdravi vse znance po peklu!“ pravi drugi.

„Ta bo neroden za obešanje; grča mu je zrastle na hrbtu!“ pristavi tretji.

„V klado ga denemo, da se mu zravn!“ doda četrti.

„Hlapce spustite, tistega pa peljite k ognju, naj me počaka tam, da se zopet spoznava, ako me je že pozabil in izgrešil. Tudi mu smete

povedati, kaj pomeni pridrgnjena vrv, da ne bo nanagloma stopil s sveta!“ je rekel dolgin Samol, in gospoda Petra odvedo k ognju in ga poredno dražijo z grčo na hrbtu, dasi mu je bilo gledati smrti v oči.

Že je Peter menil, da je večnosti na pragu, že se mu je vrtelo po glavi, ko je videl nad seboj vislice, že je mislil zopet enkrat na Boga, in glej, prosil je milosti pri Bogu, katerega ni imenoval, ne mislil nanj že od mladih kolen, od zdavnaj. In Bog mu je še prizanesel. Dolgin Samol pristopi, in ko vidi Petru pri ognju v obraz, se začudi ter pravi: „Kaj? To ni pravi človek! Tega ne iščem. Pustite ga!“ — Petru pa se je odvalil kamen od srca, in bil je precej tisti ko prej.

„Kdo si ti?“ ga vpraša cigan. „Zakaj si rekel, da si Kozjak, a jaz vem, da je Kozjak večji, bolj zastaven človek. Taka šleva ne bi bila pobila mojega sina na prvi mah na tla. Ha! Zakaj si rekel, da si Kozjak?“

„A, vi ste se zmotili, ljubi moj prijatelj, vi iščete mojega brata? Ta je na vojni, pred Celjem; jaz sem njegov brat, ni mi nič do mojega brata in njegovih reči; zato vas prosim, pustite mene in moje hlapce, jaz nimam z bratom nič,“ blebeče v naglici Peter.

To vse pa ni bilo ciganom nič kaj povšeči. Tako daljo so bili prišli nalašč sem in zdaj bi

bili morali brez uspeha nazaj — zastonj, brez končanega namena.

„Gospod se mora odkupiti, ako hoče, da ne bo visel,“ so menili nekateri cigani in drugi so to misel pritrdili. Petru se je bilo sicer zopet malo ogrelo okrog srca, ko so ga opominjali na vrbovo vejo in pridrgnjeno vrvico, pogodili so se pa naposled za sto zlatov odkupnine, ki jo je Peter obljubil dati ciganom zase in za hlapca. Dolgin poveljnik sam zasede konja in odjezdi s Petrom po denar. Hlapca pa sta morala ostati za poroka pri ognju. Toda zapovedal je bil Samol tovarišem, naj ne ravnajo grdo s hlapcema, le ako bi njega nazaj ne bilo. „Ako me jutri ne bo, ko zagledate prve solnčne žarke, vedite, da sem zaprt pri tem gospodu, česar se bo pa varoval, bi menil; — potem že veste, kaj!“ reče ciganom dolgin, odhajaje s Petrom proti gradu.

Večerna megla se je bila razlila po dolih. Mesec se je skril za oblake; bila je pusta noč, ko je jezdil Peter z dolgim ciganom skozi gozdíč proti gradu. Ko je jel cigan govoriti druge navadne reči kakor kak pošten človek in pamenten mož, se je otajalo Petru do dobrega vse, in prejšnja narava se mu je povrnila. Jame cigana izpeljavati, zakaj je sklenil smrt bratu Marku. Cigan mu vse pove in tudi namen, da ne bo miroval prej, dokler mu ne dopolni svoje

prisege in se krvavo ne maščuje nad namišljenim morivcem svojega sina.

Tu se Petru zbudi strašna misel, kakršne se ne zboji le najhudobnejše srce. „Kaj, ko bi mi letá cigan pripomogel, da mi pride v roke vse bratovo imetje in postanem sam svoj gospod? Nihče ne bo mogel misliti, ni mogoče, da bi prišlo komu v glavo, da sem jaz temu vzrok. Cigan pojde v tuje kraje, kdo ga bo kdaj videl več? Da me pa ne izda, to bom že skrbel.“ Tako je razbral v naglici ljubeznjivi striček.

„Počakaj, prijatelj! Meni smeš brez skrbi povedati vse, tudi jaz sovražim svojega brata,“ pravi Peter ciganu, „in kdor se maščuje nad njim, tudi meni stori povšeči.“

Zasmehljivo ga pogleda cigan. Pač je moral misliti: „To ti je brat! Ne bi bilo škoda zares, ko bi ga bil presunil moj nož, ali pa da bi mu vrv zadrnila debeli vrat in izpodmeknila zemljo pod nogami!“

„Jaz ti povem, kako se lahko maščuješ nad mojim bratom, ki ti je ubil sina,“ pravi Peter dalje, „kako ga še veliko bolj udariš, kakor bi mu zabodel nož v srce, ali kakor bi ga obesil za vrat. Samo prisezi mi, da nikdar ne izgovoriš mojega imena, da te ne bo potlej nikoli več v deželo in v te kraje. Pridenem pa še sto zlatov k onim sto za plačilo.“

„Kako ti naj prisežem?“ vpraša cigan, in človek bi zapazil, da mu ni mnogo do take ali take prisege.

Peter mu narekuje prisego in cigan govori za njim vse: naj se mu jezik odvali, ako ne bo molčal, naj se nož obrne njemu v prsi itd.

„Poslušaj!“ pravi Peter natihoma ciganu. „Moj brat Marko Kozjak, ki ti je do smrti pretepel sina, ima tudi sina, ki ga bolj ljubi, kakor si rad imel ti svojega.“

„Haha, in ti bi se ga rad znebil!“ se zagrohoče dolgin. „In babje srce imaš, ne upaš se ga spraviti. To ti storim, tembolj ako mi plačaš. Le pokaži mi, kje špi, in jutri se ti ne bo več zbudil.“

„Ne!“ šepeče Peter. „Tega nečem. Ti moraš delati tako, da se bo videlo, da sem jaz tebi nasproti in da nimam nič s teboj v tej reči.“

„Saj sem videl, da si zajčje nature!“ odgovori cigan. „Nase ne vzameš nič, na tuja ramena bi rad naložil breme. No, naj ti bo, jaz ga vzamem, dal boš več ko sto zlatov. Kaj pa vendar hočeš, kar naj storim z dečkom, tvojim trnom v peti?“

„Z menihom hodi sest proti večeru v vas pod lipo. Ako prideš s svojimi tovariši,“ groza malo prešine gospoda, ko se domisli na to tovarišijo, „lahko fanta pograbiš in odpelješ; ustavljal se ne bo nihče. Meniha mi pusti živega,

da bo pričal. Otroka mi odpravi, kamor hočeš, ne rečem, da ga umori, ali daleč mi ga odpravi, daleč, da ga ne bo nikdar več nazaj. Plačal ti bom dvesto zlatov in mojemu bratu, svojemu sovražniku, boš storil huje, kakor bi ga umoril; ogrenil mu boš vse življenje.“

Prijezdita do grada. Vrtar, ki je še svetil v svoji stražnici, pričakovaje gospoda, spusti naglo viseči mostič, in Peter gre s ciganom v dvor. Vse je spalo, le dva hlapca čuvaja sta zaspano hodila po ozidju in gledala v megleno dolino.

Peter stopi v svojo stanico, odšteje divjemu spremljevavcu odkupnino zase in za hlapca ter doda polovico krvavega plačila, polovico pa mu obljubi, kadar bo dovršeno delo.

Cigan odjezdi z grada. Vrtar ga je sicer gledal po strani, rad bi ga bil nekaj ne prav prijazno vprašal, toda prišel je bil z gospodom, in tako je bil jezik zavezan skrbnemu možu.

Kmalu potem dospeta hlapca, še vsa v strahu, predramita vse tovariše s svojimi grozovitimi pripovedmi, da so jih hoteli obesiti črni ljudje, ljudje še groznejši od Turkov; da jih je le Bog rešil, sami ne vedo, kako in kaj. Nihče bi jima ne bil veroval, ko bi ne bila mogla kazati, kako so se jima zajedle vrvi na roki do krvi v kožo.

Šesto poglavje.

Al prijezdi mož neznanski,
časa dečku ni bežati,
že ga ropar privezuje,
žene ga naprodaj v robstvo.

A. Umek.

Storjena je bila pregreha, črna kakor srce Petrovo. Prodal je bil iz lakomnosti sina svojega brata — nedolžnega dečka. Tiščalo je morda nečloveškega strica pri srcu in vest ga je morda pekla, kakor peče vsakega grešnika, ali kesal se ni! Dobiček mu pride na misel, hudir mu šepeče na uho, da mu pride v last vse, kar bi imel podedovati sinovec: in v veselju si mane Peter roke. Kalil mu je to veselje samo še strah, da ne bi cigan srečno odpeljal otroka in da bi ga utegnil izdati. Pa tudi za to si je vedel poiskati tolažbe.

Naglo se je bilo razširilo po okolici, da je hotelo krdelo ciganov obesiti gospoda Marka ter naletelo na Petra in hlapca, ki so se morali odkupiti. Ko pa ciganov potem ni bilo videti nikjer v okolici — zakaj pomeknili so se bili v gozd — so menili vsi, da so odjezdili.

Peter, na videz ves v skrbi za svojega stričnika, je bil prepovedal prve dni po svoji nevarnosti očetu Bernardu voditi dečka iz grada.

Malo dni pozneje pa je zopet dovolil, celo velel je, da sme iti v vas med kmetiške ljudi.

Tam je stala sredi vasi pod Kozjakom lepa košata hruška. Lesem je zahajal oče Bernard s svojim učencem, mladim Jurijem; zakaj dober gospod mora poznati svoje podložne in jih mora ljubiti, je rekel oče Bernard, in zato je hotel, da se tudi Juri že v mladih letih privadi svojim kmetom. Torej je minilo le malo dni, da ne bi bil ž njim na klopi pod vaško hruško. Ljudje so radi gledali mladega okretnega gospodiča in sivega prijaznega meniha v beli kloštrski halji. Oče Bernard je bil prišel odnekod iz tujega v zatiški samostan. Ko so ga ljudje spoznali vprvič, se niso še mogli pogovarjati ž njim, zakaj govoril je tuj jezik. Pozneje šele se je bil naučil po govorici slovenščine, kakor jo je govoril kloštru podložni narod. Potem je bil ljudem najljubši duhovnik izmed vseh menihov. Res se mu je znalo na jeziku, da je tujec, vendar ljudje so ga še rajši poslušali, ko je zavijal njihov govor drugače kakor domači.

Govorilo se je, da je bil ta gospod nekdam vojščak, da je pa storil obljubo in se pomenišil. Ljudem res ni šlo v glavo, kako bi bil mogel biti kdaj tako ponižen gospod oduren vojnika. Že marsikomu je bilo na jeziku, da bi ga bil povprašal sam, ali nihče se ni upal, vsakemu je ostalo vprašanje na jeziku. Oče Bernard

sam pa je rajši pravil o drugem in o drugih kakor o samem sebi.

Sedela sta tudi tisto popoldne duhovni učitelj in plemeniti njegov učenec pod hruško. Vaščani so hodili mimo. Vsak je že od daleč grede snemal pokrivalo z glave in spoštljivo ogovarjal očeta. Eni so hodili po opravkih dalje, eni pa so se ustavljali tam ter povpraševali in poslušali vljudnega starca, ki je mnogo vedel. Zbrala se je bila okrog njega precej velika družba starih ljudi, žensk in otrok. Pri takih prilikah je oče Bernard rad pravil razne zgodbe iz svetih bukev. Kakor še dandanes, so bili tudi nekdanj slovenski kmetje radovedni; nič ni bilo vaščanom bolj po godu ko to, da jim je oče Bernard kaj lepega povedal.

Kaj čuda, ako ga tačas tudi prosijo, naj pove dalje povest o močnemu Samsonu.

„Ali se vam zdi lepa?“ pravi starček.

„To se ve, da je! Včeraj ste povedali, kako so Filistejci rešili Samsonovo uganko in pridobili trideset sukenj v stavi,“ odgovori eden kmetov, naslonjen na motiko.

„Tačas,“ je pravil menih zvedavi družčini, „je bilo žito v klasju in že zrelo, le srpa in žanjice še ni bilo. Samson si izmisli, kako bi se maščeval nad Filistejci. Bilo je pa na Jutrovem veliko lisic in lisjakov. Samson jih nalovi tristo ter jih zveže po dve in dve za repe. Med repe

priveže goreče plamenice in tako izpusti lisice po polju Filistejcev, svojih sovražnikov. Ostrašene lisice teko vsevprek po žitu in požgo do bilke vso strnino. Filistejci niso imeli kaj jesti pozimi. — Potem gre Samson v neko jamo v okraju rodu Judovega. Filistejci zvedo, kam zahaja tisti, ki jim je povzročil toliko nesrečo. Vsa vojska se zbere in oblega Samsona v jami, celo 3000 mož iz rodu Judovega se jim pridruži. Letí pridejo k Samsonu in mu vele, naj se vda. On reče: „Ako prisežete, da me ne umorite, pa se vam vdam.“ Prisežejo in zvežejo Samsona ter ga odvedejo v tabor Filistejcem. Sovražniki ga hočejo brž prijeti. Zdajci pride čezenj Gospodova moč in naglo pretrga vrvi, kakor bi bilo končevje; zgrabi neko oslovsko čeljust, ki je ležala na tleh, plane na Filistejce in jih potolče blizu tri tisoč. Drugi pobegnejo.“

To mirno veselje pa jim je prestrigel deček, ki je zavpil: „Lejte, lejte, Turki!“

Res so dirjali čudni možje proti vasi. Napol oblečeni, umazani in rjavi, se sedeli na iskrih konjičih, ki so jih urno nosili kot lastavke po zraku. Strah je prevzel vso družbo, ko so začuli krik: „Turki!“

„To niso Turki, cigani so!“ pravi star mož, oprt na palico. „Ti nam ne store nič žalega na vasi, posamezne bi morda že prijeli.“

„Hudobni ljudje so to brez vere in Boga,“ reče kmet, ki je držal motiko —; sam Bog nas varuj in mati božja! Ko bi le kaj več mož bilo tukaj, vse je na polju!“

„Lesem jezdijo!“ reče neka ženska. „Bežimo v hiše!“

„Ne bojte se!“ pravi oče Bernard. „Če imajo tudi slabe namene, Bog varuje nedolžnega.“ Rekši pa se je starcu roka tresla; nevede prime dečka Jurija za roko s svojo blagoslovljeno desnico, ki bi ga bila morda branila pred tridesetimi leti, ali zdaj je delala križe, za bran je bila pretežka.

Cigani so bili že tukaj. Bilo jih je res strašno gledati, kako so malim konjem viseli naprej črez grivo ter jo drevili naravnost proti hruški. Zdajci se razbeže otroci in žene, le menih z grajskim dečkom in z nakaterimi možmi ostane na mestu.

„Vi imate tukaj lepega dečka,“ pravi dolgi cigan Samol ter stopi s konja, in ž njim tudi nekateri njegovih tovarišev. „Ali bi ga ne hoteli nam izročiti? Sicer mu dobro ravno ne bode pri nas, pa vendar radi bi ga, staremu očetu tukaj nima kaj pridovati.“ Rekši pristopi cigan zasmehljivo in zagradi malega dečka, ki se je jokaje zastonj izkušal skriti za očeta Bernarda.

„Kaj bi radi? Proč!“ reče menih Bernard in stopi brez strahu ciganu nasproti. „Poberite

se, kujoni, da vas božja roka ne zadene! Kaj hočete s tem dečkom? Nihče se ga ne bo dotaknil brez kazni; nedolžna kri vpije v nebo.“

„Ha, ha!“ se zasmije divjak. „Slabo ste naleteli na poslušavce, ako ste menih, kakor se mi vidi; nas se take pridige ne primejo.“ Drugi cigani, ki so sedeli še na konjih, so priganjali glavarja, naj naglo opravi; zato zgrabi stari hudodelnik slabega starca in ga odrine, da bi prijel dečka.

„Stoj, pritepuh, ne boš ga ne!“ pravi zdaj kmetiški mož, ki se je podpiral na motiko, vzdigne svoje orodje in gotovo bi bil razklal ciganu črepinjo, ko bi ne bil ta naglo kot maček odskočil. Starec, ki je slonel ob palici, je jel na pomaganje klicati. Toda cigani naglo poskačejo s konj, in oba kmeta sta ležala pri tej priči prebodena in krvava na tleh. Prikazal se je tampatam kakšen možiček izza ogla, toda videvši, da je sam, sovražnika pa mnogo — se je skrtil tudi on.

Samol zagrabi fantiča za roko in ga posadi na konja, sede zanj, in preden je človek vedel, so bili odjahali cigani, naglo kot strela. Oče Bernard omedli.

Vaščani so se zdaj šele zbirali: eni so pritekli s polja na silno kričanje in vpitje, eni iz hiš, eni so strmeli, eni molili, nobeden ni vedel, kam bi se dejal; in preden so se zmenili,

da bi bilo dobro naznaniti to grozovito novico v grad, so bili cigani lahko že za deveto dolino. Naposled vendar teko kaki trije na grad Kozjak in vpijejo, da so cigani dva kmeta ubili, očeta Bernarda na tla potepli in gospodiča Jurja na konja posadili in odpeljali.

Peter se je delal osuplega. Nič ni zapovedal, ne tako, ne tako. Hlapec Ožbe pa brž zdrami hlapce na konje, da bi jo udrli za cigani. Zdaj šele se Peter domisli, da pojde tudi on; zapove torej, naj še njega počakajo, da se opravi in opaše meč. Da se mu pri tem opravku ni nič kaj posebno mudilo, to si misli lahko vsak sam. Tudi stari hlapec Ožbe je ob tla bil s peto na dvoru in zadosti razločno godrnjal: „Ta pokveka ni za drugo, kakor za zamudo in nagajivost.“ Malo je manjkalo in bil bi nepokoren odjahal. Morda bi bilo bolje.

Solnce je že zahajalo, ko je z grada Kozjaka dirjalo krdelo hlapcev v svetlem orožju, na čelu grbavi in grčavi Peter, ciganom po sledu. Pa kmetje, ki so gledali za njimi, so videli precej, da so že pri gozdu zavili po nápačnem potu. „Na levo! Na levo!“ so kričali sicer, ali kdo bi jih bil slišal tako daleč!

Tema nastane. Kmetje se razidejo žalostno in zapro in zapahnejo tisto noč posebno trdno vežna vrata. Gori v gradu prečujejo vso noč in čakajo, kdaj se bodo vrnili hlapci in s seboj

pripeljali dragega dečka, ljubljenca vsakega posebej. Zlasti očeta Bernarda je bila vrgla skrb na posteljo, tembolj ker je menil, da je te nesreče — grozovite nesreče le on kriv.

Kmetje doli v vasi so dobro zaprti ugibali, kaj bodo cigani z mladim gospodičem. Eni so menili: „Kri mu bodo izpili, da bodo večno živeli.“ Eni so rekli: „Ne, ampak živemu bodo iztrgali gorko srce, da bodo ž njim uganjali čarodejstva, ciganke so vse čarovnice.“ Eni pa so si postavili v kot za vrata okovan kij, da bi se ciganom branili, ako pridejo še po njihove sinove.

Drugi dan je solnce vzhajalo lepo, rdeče, da nikdar tako, ali Petra in hlapcev le ni bilo z dečkom. Šele proti večeru pridejo — pa brez njega, ki so ga iskali. To se ve, da ga je Peter le navidez iskal, zapovedoval je nalašč jezdit po potih, ki so bili najbolj uhojeni, koder ne bi bil nihče sledil roparjev. Vendar se je delal grozno skrbnega, in ker ga ljudje niso poznali, so bili res tako neumni, da so ga imeli za neutolažljivega.

Po vsej okolici so milovali ubogega otroka in njegovega očeta vrlega Marka Kozjaka, ki pač ni zaslužil take hude nesreče.

Sedmo poglavje.

Potihnil ti vihar ni v prsih boja;
le hujši se je zbudil črv nekdanji,
ak prav uči me v revah skušnja moja,
bolj grize, bolj po novi krvi vpije.

Fr. Prešeren.

Preteče zopet mesec dni. Hrup zavoljo ciganskih roparjev potihne. Kmalu se je le še malokdo menil o tem, zakaj časi so bili hudi, nemirni, vsak dan so se godile čudne reči. Plemenitniki, mogočni gospodje so se bezali med seboj, drezali in tlačili so podložne kmete, najhuje pa so pritiskali Turki. Tako se je v splošnem vretju izgubil, rekel bi, posamezni človek.

Nekega dne se oglasi v gradu Kozjaku krošnjar, ki je vsakovrstno drobnino prodajal od grada do grada, od hiše do hiše, pri tem pa prenašal novice kakor vsi kramarji.

„No!“ je začel grajski hišni, stari Mari, in drugim ženskim služabnicam na Kozjaku: „Ali bomo kupčevali kaj, dekličiči? Jaz nosim v tovoru na hrbtu lepe nogavice, bele, pisane, na Laškem delane; imam lepe čepice, zavijače, s srebrnimi nitmi prevezane; gladke šivanke in ostre iglice; tenkó končevje, zdravila za trebuh, za rane; potlej nosim tudi igrače otrokom; hajdi, dekličiči

moji, barantajmo, vse dam napol zastonj, le polovico mi boste plačale.“

„Igrače in vse lepe stvari bi vam bili pri nas pokupili,“ odgovori stara hišna Mara, ko krošnjar razklada svoje lepe reči strmečim dekličem po mizi, „pa morali bi bili priti pred kakimi tedni, zdaj smo žalostni, ne moremo kupovati kratkočasnih reči,“ in starka si briše s predprtom solze iz oči. „Imeli smo gospodiča, lepega dečka, kakor angela iz nebes, pa cigani so ga vzeli in duhovnega očeta so pobili, da gotovo umro, preden gospod pridejo iz vojne.“

„Ako morate pa že žalostni biti,“ govori prodajavec gredóč, pa je pripovedoval kupčevkam: „Toliko velja to, toliko to; ali tudi v žalosti je treba veselja, zato barantajmo, kupčujmo! Kako, ali bova midva kaj poiskala, stari?“ vpraša starega Ožbeta, ki je z vratarjem in hlapci prišel zraven. „Jaz imam lepe nožiče, oglavnice za sokole —.“

„Kar je rajni stari gospod umrl, ne lovimo več ptičev; sokolov nimamo, čemu nam bodo oglavnice,“ odgovori Ožbe. „Kaj imate še?“

„Vse imam; kaj bi pa radi, stari moj?“ vpraša krošnjar.

„Ali imate tudi sedla?“ pravi Ožbe in namežikne hlapcu, ki je ogledoval drobninarsko blago.

„Ne, tega pa že nimam,“ odgovori prodajalec malo bolj tiho.

Družina izbira in izbira, kupuje in plačuje. Gredoč pa jim krošnjar razklada, kaj je tukaj in tukaj videl in slišal novega. Najznamenitejše, kar jim je povedal, je bilo pač to, da je vojska pred Celjem, v kateri je bil tudi grajski gospod Marko, pregnala sovražne čete Vitovčeve, in da se skoro povrne nazaj. Ta novica je zbudila veliko veselje med grajskimi; ko so se pa domislili, da najde gospod vse prazno in ljubljene-
nega sina ne bo, je utihnilo vse.

Krošnjar pobere svojo zbrav v visoki svoj tovornik, prime za gorjačo, opaljeno in z železom okovano, ter se poslovi. „Stojte, nekaj bi bil pozabil, le za las je manjkalo!“ s temi besedami se obrne krošnjar že na vratih. — „Kaj, ko bi poklical kdo vašega gospoda, naročeno mi je nekaj, da mu povem.“

„Gospod ne pridejo dol, morate k njim, ali pa povejte meni, da jim naznanim,“ odgovori Ožbe.

„I, no, povejte mu, ako hoče, naj pride; jaz sem se oprtal, krošnje ne odložim. Mož mi je pa velel, da moram besede povedati njemu samemu.“

Peter pride in škiljavo pogleda krošnjarja. Marsikoga je skrbelo, kaj neki pove tujec

gospodu na skrivaj, ali že na pogled Petrov se umaknejo vsi.

„Kaj hočete?“ vpraša Peter krošnjarja osorno.

„Dol v dolu v hosti sem srečal človeka, rjavega in hudogledega, da bi se ga bil kmalu ustrašil; gorjačo sem bil že stisnil. Ta mi je naročil, naj vam povem, da pridete drevi dol pod skalo — morate že vedeti, kje je — pa da prinesete s seboj tisto, kar ste mu potlej obljubili. Ko bi se ne domislili, je rekel, naj vam imenujem — jaz sem že pozabil koga.“

To je pretreslo in omeščalo Petra. Namesto prejšnje osornosti ga je bila sama vljudnost; zakaj posnel je iz prodajavčevega govora, da nihče drugi ni, ki ga kliče, kakor sam cigan Samol, ki mu je bil prodal bratovega sina. Naglo poseže v žep in stisne možu dva zlata v roko, roteč ga, naj ne izpregovori nikomur nič o tem.

„O Bog varuj!“ reče krošnjar, ko vidi rumenjake v roki. — „Jaz znam držati jezik za zobmi. Ne bojte se, gospod!“ Rekši vesel odide kupec.

Strahoma je Peter videl, da cigan prisege že ni držal popolnoma, da je že tretjemu človeku nekoliko izdal. Kaj ko bi se vse zvedelo? Ta misel mu ni dala miru. Koliko bi bil dal, ko bi hotel cigan umreti, da bi tako nihče ne vedel za njegovo hudobijo! Naposled sklene, da pojde ponoči na omenjeni kraj, zakaj bal se je, da bi

cigan sicer ne prišel sam v grad, kjer bi ga bili precej spoznali, ali pa, da ne bi celo kar razglasil tega hudodelstva.

Med Šumbregom in Kózjakom je kako uro dolga ravnina, gosto zarastla še dandanes. Tačas, ko se je godila naša povest, so stala ondukaj velika drevesa; zdaj pa je romalo že nekatero drevo iz te hoste v ogenj in iz ognja v zemljo, v kateri se je porodilo in zredilo; marsikatera deska iz te hoste gnije v zemlji ali se kadi pod visokim podstreškom v kmetiški hiši.

Bila je mrzla noč. Mesec je bil že blizu zahoda. Pod kosmato smreko čepi dolgin cigan Samol. Zebe ga, zakaj zobje mu drgečejo v ustih in roke pomalja v ogenjček, tolik, da bi ga bil lahko v prgišču odnesel. Ni se upal večjega zakuriti, bal se je, da bi ga kdo ne zapazil, ali da bi bil svit privabil kakega človeka. Zraven cigana pa je tičal oster nož, vedni spremljevalec in edini ciganov prijatelj. Okoli se je čul tuleči glas lačnega volka, poprej bolj domačega v naši domovini, plahi zajec se je upal izpod grma na pašo, sova je ukala vrhu duple. Kadar se je kaj zgenilo, vselej je cigan pogledal okrog sebe.

„Ne bo ga!“ godrnja sam s seboj ter si gladi razkuzmáni črni podbradek. „Gorje mu, ako mi ne pride! Jaz menim, da mu je kramarski pricvrknjenec naročil, menda mu je bil vendar na mislih moj nož, ki sem mu ga nastavljal na

goltanec. Maščeval sem te, moj sin! Celo plačilo sprejemem za to. Drugo muho sem ujel na limanice; tepec potlačeni, ki mi je izročil fanta, meni, da je pridobil graščino! Ha, meni si jo pridobil! Jaz bom videl, ali ne dobim denarja pri njem, kadar hočem, jaz, ki ga imam na vajetih.“ Tako in enako je govoril cigan sam s seboj in dokladal po malem suhega dračja na ogenj.

Zdajci se zasliši človeška stopinja po stezi, ki je držala mimo smreke. Samol potepta ogenj, izdere nož iz zemlje ter se vzpne ob smrekovem deblu.

Strahoma prileze druga postava po stezi, prvi neenaka, majhna, grčava — namreč Peter, gospod s Kózjaka.

„Le bliže, gospod strahopetec z grada!“ pravi cigan, čigar mačje oči so precej spoznale, kdo je.

Peter z mesom in telesom — se zgane, ker cigana ni videl izprva. Cigan upiše ogenj iz iskric, ki so bile še žive.

„Si li prinesel obljubljeni denar, skrček moj?“ vpraša cigan gospoda s Kózjaka.

„Priatelj moj z Jutrovega, ali se pa izkažeš, da si izpolnil pogodbo? Kam si dejal otroka? Ali je varno spravljen za vse življenje, za večno?“ vpraša Peter.

„Prodal sem ga na Turško, janičar (turški vojak) postane, in nikdar ga ne boš videl, razen če greš na vojsko zoper Turke; tedaj ti utegne nevedoč razbiti tvojo izveženo glavo, prijatelj moj z grada! S svojimi prijatelji sem se sprl, svojega konjiča sem razjezdil, da je legel tik ceste za vekomaj, in potlej še vprašuj, ali sem zaslužil. Dal mi boš torej toliko, kolikor si obljubil, in še toliko, kolikor je na tebi ali pri tebi, ljubi moj sosed!“

Peter mu dá denar, cigan ga spravi.

„Veseliti te mora, ti človeček plemenite krvi in grbave postave!“ pravi cigan, zasmehovaje gospoda Petra, „veseliti te mora, da boš imel tako daleč, notri na Turškem, ljudi, ki ti bodo v rodu, celo vojaki janičarji, vzrejeni in poučeni v veri Mohamedovi. Lehko se boš hvalil in bahal: tebi enakega ni v deželi.“

„Ne pozabi, grdin, kdo si ti in kdo sem jaz!“ pravi Peter ves nevoljen, da ga zasmehuje tak človek.

„Kdo si ti?“ se smeje Samol. „Čakaj, povem ti! Ti si peresce na veji: jaz pihnem, pa odletiš; jaz zinem eno, pa te ni drugje ko pod vislicami. Ali umeješ? Pozorel si, kakor jaz. Ali pa te jaz primem za vrat in ti obrnem oči, da ne boš vedel, ali so zadej ali spredaj; konec tega, daj mi vse, kar imaš tukaj, če rad ne, i, no — boš pa nerad. Drugo pot se utegnem

oglasiti sam v tvojem gradu, ko me bodo malo izgrešili ljudje.“

Zdaj je Peter popolnoma razvidel, kaj je storil. Hotel se je odtegniti gospodstvu svojega brata in bodoči oblasti njegovega sina, hotel je postati sam svoj gospod, prestrašil se ni nobene ovire, in glej — prišel je v še bolj poniževalno oblast — pod oblast sirovemu divjemu ciganu.

Prostosti je iskal, in zdaj ga imenuje izrodek, izvrženec hlapca. Zdaj je videl, da ga cigan lahko pestí po volji, in da ga res misli pestiti, on, ki sam vé njegovo skrivno hudobijo. Odstopiti Petru seveda ni bilo lahko, hudodelstvo je že vpilo v nebo: „Prodal si ne samo telo svojega sinovca, temveč tudi dušo njegovo, zakaj Turki mu bodo izruvali iz srca še vero.“ V poslednjih ciganovih besedah mu je zvonilo vse natanko.

Naprej je hotel torej Peter. Vse zapreke mora odstraniti, tudi cigana. Pa kako bi mu prišel do živega — dolginu, močnemu ko biku? Cigan bi bil pozobal devet takih, kakršen je bil Peter, suh ko goba in slaboten.

Vse se je vrtelo Petru v glavi. Upro se mu oči na ciganov nož, ki je tičal za stežaj od njega. Kakor bi trenil, ga Peter Kózjak izdere in sune cigana. Ali še z večjo urnostjo prime cigan Petra za roko ter ga podere vznak in mu izvijo nož. Zdajci je bil v rokah grozovitemu

človeku, življenje mu je viselo na lasu, nihče mu ne bi bil mogel pomagati, ko bi mu bil hotel sovražnik povračati,

„Kaj meniš, prismuknjenec, da cigan Samol brusi nož za svoje drobovje?“ pravi cigan, kakor da bi se ne bilo zgodilo nič posebnega. Peter jame prositi in se izgovarja, da je hotel cigana le ostrašiti in druge abotne reči.

„Za šalo si me hotel?“ govori zasmehljivo cigan, tiščeč gospoda za vrat. „Kaj ko bi ti jaz porinil nož le za šalo pod rebra? Morda bi bilo bolje zate, ki napadaš po mačje od strani.“

Smrt in božja kazen stopita hudobnežu pred oči, mrzel pot ga oblije; zdaj ledeno, zdaj vroče mu prihaja. Naposled odjenja ciganova pest, nož skrije za pas, in Peter je prost. Hotel jo je naglo pobrusiti, da se ne bi vrag njegov premislil. „Daj mi prej mošnjo,“ reče cigan, „drugo pot se vrnem in te pridem pogledat na grad, kako kaj gospodariš. Sporočim ti morda tudi, kako ti kaj živi bratov sin, ali se mu toži po tako dobrem stricu, ali kajli; zakaj zvedel bom vse. Kadar bo turški paša, ti utegne pripeljati četo Turkov pred grad, toda sive lase boš imel tačas in dobro si zagradi rove, zakaj vojak bo iž njega, da mu ne bo vsak janičar prilika. Le glej, da pridobiš mnogo denarja, pa odpodiš brata, kadar ti pride na dom.“

Rekši se grohoče cigan ter odide. Peter, največja reva v človeški koži, odide domov. Gotovo je bil obljubil sam sebi, da ne gre nikdar nikoli več ponoči nikogar čakati, ne prijatelja, ne sovražnika, ker je že dvakrat ponoči težko ušel smrtni nevarnosti. Na mestu pa je bilo zopet samošno. V vzhodu se je rdelo obnebje, in kmalu nastane lepa jutrnja zarja. Pač res, dan preganja hudodelce, noč jih prikriva!

Osmo poglavje.

V neverske roke padel mu mili je otrok,
med otcem in otrokom zija prepad globok!
Zdihuje sivi starec, zdihuje celo noč
in kliče vse svetnike in Boga na pomoč.

Fr. Cegnar.

Oče Bernard ni mogel preboleti nesreče, šel je bil tjakaj, kamor nam vsem kaže pot, od koder se ne vrne nihče več: truplo v krtovo deželo, duša v lepše življenje. Peter je gospodoval na Kozjaku, na videz srečen. Ali pa je mirovala vest, tista ptica, ki večno kljuje in vpije in obsoja? Ali je lahko legel in sladko brez skrbi spal? Menda ne.

Novice, ki so došle na Kozjak, so poročale, da pride Marko kmalu domov. Ubogi mož! Nič

še ni mislil, kaka izguba ga je zadela. Najmanj pa je slutil, da mu je napravil vse to rodni brat.

Vojska, ki je bila prišla s Kranjskega v Celje, da otme cesarja Friderika, kmalu prežene Vitovčeve čete. Osvobojeni cesar jo krene z vitezi in oboroženim slovenskim ljudstvom v Ljubljano. Ko bi bil tu vojsko razpustil, kakor so res nekateri hoteli, bi bil prišel Marko Kozjak o pravem času domov in morda bi se bila obrnila usoda vse drugače. Ali cesar je hotel zbrano vojsko porabiti, da bi svojega nasprotnika, celjskega Vitovca, popolnoma ukrotil. Zapove torej v Ljubljani, naj se vojska ne razide, in napravi velik razgled svoje armade. Grofje celjski so imeli mnogo lastnij po Kranjskem, katere je Vitovec, oskrbnik celjske vdove, branil z mečem v roki. Cesar je torej hotel nekatere teh lastnij pridobiti sebi, zato pošlje oddelek vojske na Gorenjsko proti Radovljici, kjer so gospodarili Vitovčevci, da bi jo spravil v svojo oblast. Tako je potekal čas, in preden je Marko Kozjak dobil privoljenje, da sme s svojimi hlapci zopet domov, se mu je predrugačilo doma marsikaj, kakor smo že videli.

Bilo je jesenskega večera, ko je jezdil po slabo nadelanem potu proti domu, za njim krdelce veselih hlapcev, izmed katerih je pogrešal dveh, ki sta ostala zakopana na tuji zemlji. Hlapci so se glasno pomenkovali in ogovarjali

mimo gredoče kmetiške ljudi; gospodu bi bil bral veselje na obrazu, ko je zagledal hribec, kjer mu je stalo domovje na skalo zidano, in kjer je menil objeti sina, ne vedoč, da je daleč — oh, daleč pri nevernih Turkih.

Veselo zatrobi vratar, star hišni služabnik, v rog, ko zagleda ljubega gospodarja pred gradom; viseče mostnice padejo čez visoke rove, in grad sprejme krdelce. Družina vre vkup, tudi Peter prišepa. „Aj, Bogu se usmili in mamki božji,“ javka stara Mara med prvimi, „da bi bili gospod vendar poprej prišli, preden so hudobni ljudje izpodmeknili tej hiši steber, preden so hudi cigani milega sinu odgnali daleč, da ga ne bo nikoli več videl pošten človek!“

Gotovo se je moralo Marku čudno zdeti, da ni videl sina precej med svojimi ljudmi. Ostrmeti pa je moral še bolj, ko je Peter kislo in žalostno pristopil rekši, naj gre ž njim in naj ne stoji med družinčeti, da mu ima kaj posebnega razodeti. Kakor blisk iz jasnega ga zadene žalostna novica; barve so ga izpreletale, molčal je; bolečine, ki jih je čutil, mu niso dale ni govoriti, ni očitno pokazati toge.

„In ni ga bilo človeka, ki bi mi bil rešil sina?“ reče po dolgem molku z žalostnim glasom. „Nobenega človeka nima Marko Kozjak, da bi bil šel za roparji? Nobenega človeka?“

„Krivo me sodiš, brat Marko!“ odgovori Peter. „Koliko sem si prizadel, koliko sem prehodil, da bi pregnal roparje, to ti pove vsak sosed, vsak hlapec. Jaz sem delal, kar je bilo v moji moči; ali deček je izginil, kakor bi ga požrla zemlja, in ravno zato imam jaz upanje, da — da še kdaj pride na dan. Utolaži se torej, brat Marko, saj vidiš, moralo je tako biti, Bog je menda hotel.“

Vendar vse te tolažbe so se Marka slabo prijele, morda tembolj, ker so izhajale iz hinavskega srca. Sam je bil na tem svetu, nobenega otroka ni imel več, in vse tolažbe mu ga niso mogle nadomestiti. Kdor bi bil videl tega moža, ki je srčno šel med gole meče in bodečim sulicam naproti, kateremu je solnce na bojišču zarjavelo lice, kateremu je sovražnik vsekalo nekatero rano; kdor bi ga bil videl, kako so mu debele solze tekle po gosti bradi na junaške prsi, ta bi se bil moral jokati ž njim. Pa je tudi vse drugo: vedeti, da je otrok umrl in v nebo nesel nedolžno dušico, ali pa, da so ga neverni in divji cigani odpeljali bogve kam in bogve čemu!

Kakor vsi ljudje tačas, tudi Marko ni bil popolnoma prost vraž in praznih ver, in letó mu je prizadelo še toliko več bolečin, ker si je slikal pred očmi vsakovrstne strašne reči, ki so vse bile v dotičju z njegovim sinom.

S hudobnim veseljem je gledal potuhnjeni Peter, kako postaja Marko od večera do jutra otožnejši.

Prvi namen, ki si ga je bil Marko postavil, je bil ta, da hoče sina iskati križem sveta, dokler ga ne najde. Ali znanci, zlasti zatiški menihi, ga pregovoré, da je vse iskanje zastonj, ker se ni dalo zvedeti ni pičice, proti kateremu kraju so krenili hudodelci z dečkom, ali so šli daleč, ali so ostali blizu. Uvidel je naposled, ko se je bil v svoji žalosti sam sebi nekoliko privadil, da bi bilo res vso brez uspeha, karkoli bi storil.

Marku ni bil svet več po godu. „Kaj mi pomaga ime, kaj bogastvo?“ je rekel sam pri sebi. „Sreča je šla po vodi, ne bom je imel več na tem svetu! Ženo mi je Bog vzel prezgodaj, ostalo mi je dete, in zdaj sem izgubil še to. Srečen na svetu ne morem biti več; le tamkaj ju upam še videti, torej moram skrbeti, da pridem tja.“

Stopi torej pred grbastega Petra in mu reče: „Ljubi moj brat! Umeknití se ti hočem; dam ti vse svoje imetje, obračaj ga, kakor te je volja. Oženi se, ako ti je povšeči, mlajši si od mene. Samo to si izgovorim, ko bi kdaj zasvetil srečni dan, da bi se zvedelo za mojega sina, naj ima on pravico nastopiti za teboj. Jaz pa grem v klošter v Zatičino; skrbeti hočem za svojo dušo; svet in svetno imetje prepuščam

tebi. V kloštru naj pokopljejo moje kosti! Bog ne daj, morda ene poslednjih naše stare rodovine.“

Kmalu potem se preseli Marko v klošter, obleče namesto svetle, jeklene vojne oprave belo obleko meniško iz sirovega sukna, in bil je eden najpobožnejših menihov v Zatičini.

Petru se je bilo torej izteklo vse po volji, kakor si je želel in pričakoval.

Deveto poglavje.

— — — — —
Odkrsti se in bo Turčin,
in ko doraste, da takrat
morit bo hodil si svojät.

Valjavec.

Vrnimo se zopet k mlademu Juriju Kózjaku, ki ga je bil odpeljal cigan. Sicer smo zašli v pripovedovanju že malo dalje, povzamemo torej nakratko tukaj reči, ki bi jih imeli razložiti že poprej.

Cigani so bili bliskoma oddirjali, ko so imeli dečka med seboj. Imeli so iskre, lahke konjiče, ki so, dasi manjši od bojnih grajskih konj kozjaških hlapcev, posezali vendar dokaj lažje, tako da so bili cigani kmalu svojim gonjačem iz moči in oči. Tudi noč jim je ustrezala.

Dasitudi so se nekoliko ogibali navadnih potov in hodili po stranskih stezah, so dospeli drugi dan na mejo in tu so bili toliko kakor brez skrbi. Tukaj se loči spoštovana družčina, ker so hoteli skoraj vsi Samolovi tovariši na Ogrsko, Samol pa na Turško.

Ni manjkalo mnogo, da ne bi bil moral razsojati nož. Le s tem so se pobogali, da jim je prepustil Samol večji del krvavega denarja za dečka. Dolgin se potem obrne proti Turčiji, zakaj hotel je menda izpolniti naloženo zlodejstvo do zadnjega, kakor je bil že ves v hudobiji, ali pa je upal izkupati še kakšen denar za lepega dečka. Fante je sicer od kraja vpil, jokal in prosil, toda cigan mu je vselej usta zatisnil in tako ne prav vljudno utišil pred seboj na sedlu sedečega ubogega otroka. Drhal razmršenih ciganovih bratov, ki jo je zalotil dolgin na poti, je bila strgala poslednjo dobro obleko dečku s telesa; ciganske matere so mu bile zavdale, da ni vpil in da je dobil bolj zagorelo in rjavkasto lice.

Na turški meji proda cigan dečka Turku, ki je nabiral krščanske otroke za janičarska vzrejališča.

Turki, izprva doma v Aziji, so bili premagani koncem 8. stoletja po Arabcih in so ravno po letih prejeli vero Mohamedovo. Kmalu pa so izvili Turki svojim zmagavcem nekoliko oblasti iz rok in si znali naposled osvojiti popolno prostost. Osman, prvak in praded

zdanjih sultanov turških, vzame krščanskemu cesarju v Carigradu nekaj maloazijskih zemljišč in postane samostojen vladar. Sin njegov, Orhan, pridobi z orožjem vso Malo Azijo in prvi ustanovi tisto turško vojsko, ki je najbolj pripomogla, da je dolgo časa turško ime razprostiralo strah in trepet po vsej Evropi, posebno pa še pri nas južnih Slovanih — namreč janičarje. Pod vladarjem Orhanom je namreč svetoval veliki vezir Alredin, naj se ujeti krščanski otroci vzrejajo in odgajajo za turške vojake, in take vojake so imenovali janičarje.

Izprva je bilo komaj tisoč janičarjev. Ali že za sultana Murada I. (leta 1360.), kateremu nekateri pripisujejo prvo ustanovljenje te nove vojske, se je pomnožilo število janičarjev na dvanajst tisoč. Ko so Turki čimdalje bolj utrjali svoje gospodarstvo po Evropi na jugu, osvojivši si Carigrad l. 1453.; ko so čimdalje bolj podjarmovali kristjane, so nalovili tudi vedno več krščanskih dečkov, in janičarska vojska je narastla do 40.000 mož tistih strahovitih vojščakov, ki so, sami iz krščanskih rodovin, nevede neusmiljeno divjali zoper svoje roditelje in brate in zoper svojo vero.

Med janičarje torej je prišel tudi mladi Juri Kozjak. Iz malega dečka zraste čez leta krepak mladenič, na telesu junak, kakor mu je bil v mladih letih oče v daljnji domovini. Ali kaka

izprememba! To ni bil več tisti otročje-pobožni Kozjakov sin, ampak poturčen sanjarski vojak.

Privadil se je bil novim tovarišem, novim navadam, novim podukom. Rahlo seme krščanske omikanosti, kolikor so ga bili dobri ljudje vcepili njegovemu srcu, so izrvali neverni Mohamedani, ko je komaj vsajalo korenine. Namesto vere, ki nas uči ljubiti bližnjega, se je naučil mohamedanstva, čigar uk je: sovraštvo in poboj kristjanu in njegovi veri. Bojni duh, ki je navdajal očeta, se ni zatajil tudi pri sinu. Ali krščanski oče se je bojeval le za pravico in brambo nezmožne nedolžnosti; poturčenemu, ubogemu sinu so bile vsajene brez reda želje po boju in krvi. Leteča leta izbrišejo mladeniču spomin na otročje čase. Divji mladi janičar se ni več spominjal, da je bil pri dobrih ljudeh, ki so ga ljubili in ljubiti učili. Popolnoma vendar ni bil pozabil očeta in lepega domačega gradu, svojega hudega štrica, in da so ga imeli ljudje nekdam radi; pa vse to mu je bilo le kakor lepe sanje, na katere se domišlja samo počasi in zdaj nekoliko, zdaj zopet nekoliko. Dobro ni vedel nobene reči. Tudi imena svojega očeta se ni več domišljal, niti kraja ne dežele. Med tujci se je bil navadil tujega jezika; svojega prvega, slovenskega, se ni spomnil več.

Ako pomislimo, da celo mi pozabimo let otročjih in zgodeb, ki smo jih v njih doživeli,

čeravno smo ter ostanemo v enih ter istih razmerah, ki nam oživljajo in ponavljajo spomin: verjamemo toliko laže, da je človek, ki je v prvi nežni mladosti prišel med tujce, pozabil na jezik in očeta.

Hrabri janičar, Marko Kozjakov sin, je postal v kratkem polkovnik v svoji orti (kakor se je imenovala večja ali manjša četa janičarska), in ni ga bilo mimo njega hrabrejšega in strašnejšega v boju. Ločil pa se je od svojih tovarišev, da ni hlepel po ropanju in moritvi slabih, neoboroženih ljudi; in tako je ostalo nekako neomadeževano njegovo pošteno srce tudi pod tujim odelom, v tuji, divji družini. Sicer ni vpraševal, zakaj se bojuje; šel je vsekam, kamor so ljuti Turki nesli zastave svojega preroka Mohameda, ali bojeval se je z vojaki, ne z otroki in ženami.

Grozovita telesna moč, ki jo je ta janičar razkazoval v boju, je storila, da so se celo Turki nekako bali zamišljenega svojega vojaka. Ker so vedeli, koliko jim v boju koristi takšen glavar, ki sam hraber ko lev, nareja svojim tovarišem pot skozi bojne vrste, zato je janičar Juri Kozjak — ki, seve, tega imena ni poznal — dosegel čast, da je vodil sam svoje precěj veliko krdelo, dasi to sicer ni bila navada pri tako mladih ljudeh.

Deseto poglavje.

Opat in menihi, modri možje,
nobeden srca ozdravit' ne ve.

Fr. Prešeren.

Bilo je leta 1475. Peter Kózjak se je bil že skoraj naveličal svoje samostojnosti, zakaj sreče ni imel. Hotel se je ženiti, ali izpodletelo mu je: nevesta, ki si jo je izbral, ga ni marala. Peter pa ni mogel poizkušati še v drugo, ostal je torej sam zase na gradu Kozjaku.

Zvesti stari služabniki so bili popustili grad, ko je nastopil gospodarstvo Peter. Stari Ožbe, ki je služil v gradu šestdeset let, je šel osebenkovat na stare dni, toda le za malo časa, zakaj kmalu se je preselil s tega sveta za Maro, staro hišno, ki je bila umrla precej za očetom Bernardom še v gradu.

Marku so bili tudi že osiveli lasje; postava, nekdam moška in močna, se je bila sključila in zgrbančila. Največ je pripomogla žalost in skrb za sina, da mu je starost prezgodaj jela lomiti kosti. Zastonj so upali in pravili menihi, da se mu rana zaceli, kadar nekoliko pozabi svoje izgube. Menih Marko je živel sam zase v svoji bolečini.

V prijaznem kotiču, v zatišju med dvema vrstama lepih gričev, je stal slavni kloster

zatiški. Že leta 1135. je kupil patriarh Peregrin iz Ogleja tukaj nekaj zemlje, postavil klošter in poklical iz Rima brate cistercijence. Ustanovitelj pa bratom ni preskrbel samo strehe in stanovanja, temveč jim je prikupil za živež tudi primerne lastnije v okolici. Précej od kraja so imeli menihi tri vasi podložne za raboto in desetino. Pomnožili so to prvo lastnijo sosednji in daljnji plemenitaši; med poslednjimi nahajamo v zapisnikih najvišje osebe vseh stanov: papeže, cesarje, kralje, vojvode, grofe in druge imenitnike imenujejo med darovavci. Tako je bil zatiški klošter v nekdanjih časih eden najbogatejših v slovenskih deželah.

Poslopje je bilo zavarovano z visokim obzidjem in štrlečimi stolpi, zakaj tačas je bilo varno le to, kar je bilo sovražnikovi roki nedosegljivo, kar je branil zid in ostri meč. Ne samo, da so bili Turki hudi sosedje, bilo je tudi v deželi mnogo nemirnežev. Gospodar je imel dolžnost, varovati svoje podložnike. Zato je moral imeti tudi klošter zmerom oboroženo krdelo hlapcev na nogah, ako se je hotel varovati domačih in vnanjih sovražnikov.

Bilo je nekega jutra. Opat Ulrik je sedel v svoji izbi in v roki je imel veliko odprto knjigo z zlatim zaklepom, v kateri je bral. Bil je opat že prileten; v okolici med ljudstvom in med gospodo je veljala njegova beseda mnogo.

Njemu nasproti pri durih je stal velik mož širokih pleč, na prvi pogled bi bil uganil, da je vojak.

„Kaj boš povedal, Til?“ izpregovori opat in zapre bukve. „Kako ste opravili? Ali si dobil one, ki so ubili pisarja?“

„Nismo jih dobili, častitljivi gospod opat!“ odgovori Til. „Zasačili smo jih bili nekoliko v razvalini in obstopili, ali imeli so okovane cepce, eni celo meče; ušli so nam, trije izmed naših so močno ranjeni.“

„Doklej bodo še nadlegovali ubogo ljudstvo sovražniki od zunaj, roparji med narodom! Zdaj bodo še predrznejši, naposled nam pridejo na dom, in človek si ne bo upal več izpod strehe. Ali si že slišal, da se nam je bati Turkov, preden mine poletje? Potem bomo imeli zopet nesrečo, da nam Bog pomagaj!“

Opat migne Tilu, naj odide. Til pa se je le počasi pomikal nazaj; videlo se je, da bi rad povedal še nekaj.

„Kaj bi še rad?“ ga vpraša naposled opat.

„Snoči smo dobili neznanega človeka,“ pripoveduje hlapec, „in ker se nas je ogibal, smo ga prijeli. Zdaj pa trdi hlapec Andrej, ki je bil prej v gradu na Kozjaku, da ga je videl že poprej in da je ravno tisti, kakor so dejali, da je bil odpeljal tistega dečka sina gospoda — —“

„Kózjaka!?“ pravi opat, čudeč se, vstane s stola in izprašuje hlapca zvesto in nadrobno, kako jim je cigan prišel v roke. „Kaj, ko bi se dalo kaj zvedeti o Kózjakovem sinu!“ je mislil opat Ulrik, in brž reče pripeljati cigana in sklicati priorja, očeta Martina in druge starejše menihe.

Kmalu se zbero očetje in začno izpraševati in izpeljevati cigana. Obetajo mu, da se mu bo prizaneslo mnogo, ako pove po pravici in se spokori; nasprotno mu žugajo, da ga dajo neutegoma obesiti, ako ne pove vsega po pravici. Cigan je pogledoval zaničljivo okrog sebe; vse se mu je zdelo za smeh, ne za smrt.

„Ali si ti tisti človek, ki je roparski odpeljal dečka, Kózjakovega sina?“ vpraša opat. — „Govori! Ljudje te poznajo, ne boš utajil, ne!“

„Prav dobro me poznate: jaz sem preskrbel dečku službo,“ reče cigan in gleda okrog po svojih sodnikih, menihih in hlapcih, ki so ga držali.

„Kje je menih Kózjak?“ vpraša dalje cigan. „Ako ga hočete poklicati, jaz bi mu nekaj povedal na uho, in on bo zame prosil, da me ne obesite; vam pa nič ne zaupam, gospodje v dolgih halah! Vi bi nemara radi, da bi jaz pod vislice stopil, ali pa, da bi se mi prelomil vrat. A Kózjak, ta je moj stari prijatelj, naj bo že tisti grbavi, ali njegov brat, ki je med vami menih.“

Marko Kozjak, že osivel, pride iz svoje izbice, ki je bila na zadnjem oglu proti severu, Ko zasliši, da je ravno tisti, ki mu je odpeljal sina, zapre to ubogemu starcu besedo, up navdihne očeta, upanje, da je še mogoče dobiti sina nazaj. „Povej mi, povej, da moj sin živi; izgovori, da mi ga pripelješ nazaj, in nič se ti ne bo zgodilo, jaz prevzamem tvojo kazen, jaz ti dam pol imetja, ves Kozjak, pa mi govori, kje je moj sin?“ Vse to je hotel stari Marko naenkrat zvedeti od cigana.

Ali temu se zasvetijo male sive oči in staro maščevanje se mu zbudi. Nekaj časa gleda osivelega, onemoglega očeta in pravi: „Ne poznaš me, Marko Kozjak? Jaz sem imel tudi nekdanj sina, mladega, lepo rastočega, ki sem ga ljubil. Ali ti si mi podrl moje veselje, ti si pobil mojega sina, da mi je umrl, in zato sem te kaznoval, kakor vidim dovolj. Toda ne sam jaz, tudi drugi človek je bil, ki me je nagnal do tega dela; ime tega človeka ti povem na uho, in ako ne boš prosil za moje življenje, tudi za njegovo ne boš; ako mene obesijo, tudi njemu ne prizaneso. Poslušaj!“ in cigan pristopi k staremu Marku ter mu pove na uho: „Tvoj brat Peter mi je sina prodal in izdal!“

Komaj je Marko čul te besede, ga prešine kakor blisk in zgrne se v omedlevico na tla.

Menihi so vsi obenem planili, da bi pomogli staremu možu.

„Kaj sem vam pravil, gospodje v belih halah, da ne bom obešen! Ko se Kozjak zave, bo prosil zame in za mojo staro kožo.“

„Pridemo ti že do zoba,“ pravi eden hlapcev.

„In ako bi imel samega peklenščka v malhi,“ pristavi drugi.

Hlapci so ugibali med seboj, da mora biti to več kakor pošten človek, in so menili, da je Marku začaral, ker je omedlel.

Opat prestrašen, veli naj cigana zvezanega odpeljejo in zapro. Tudi Marka odneso. Nič se ni zavedel. Skoraj vsi so menili, da ne preživi te omedlevice. Skrbi za izgubljenim sinom, žalost in bolečine so mu bile obelile glavo in ga pririnile do roba večnosti. Zdaj je našel pravi sled za sinom, ki ga je mislil mrtvega, in kako naj prenese tak oslabel človek toliko težo, ki teži dušo? Drugi pa so rekali med seboj: „To, kar je povedal cigan Kozjaku na tihem, je moralo biti strašno, grozovito; zakaj Kozjak, dasi je zdaj že res oslabel, je bil vendar le poprej vojak in ne bila bi ga vsaka stvar pretresla tako, da bi se bil kar brž zgrudil in precej nič zavedel.“

Marka Kozjaka spravijo v posteljo ter pokličejo očeta Benedikta, ki je bil na glasu, da umeje napravljati zdravila, obvezati in zaceliti

rano in kuhati rože, ki so dobre za bolno telo. Pater Benedikt tudi zneso svojo umetnost, da bi spravil bolnika k zavesti. Vse je bilo pokonci v kloštru.

Opat pošlje tudi posla v grad Kozjak gospodu Petru poročiti, naj nemudoma pride v klošter, ker mu je brat morda blizu smrti.

Peter se zavzame, ni še pričakoval bratove smrti. Pravzaprav, kakor se nam zdi, mu ni bilo mnogo do brata, ki ga ni ljubil; vendar spodobilo se je, da ga je šel pogledat še pred smrtjo, in zato je bil précej pripravljen. Veli torej osedlati svojega konja ter pogosti kloštrskega posla.

„Kaj pa se je zgodilo?“ vpraša Peter kloštrskega hlapca med potom. „Ali je moj brat nanagloma zbolel?“

„Povedali mi niso opat sami, odgovori hlapec, „toda slišal sem vendar tako drugod, da je neki cigan, ki smo ga predsnočnem ujeli, nekaj skrivaj povedal gospodu, in precej tačas jim je prihajalo slabo in se niso potem več zavedeli. Kaj je cigan povedal, tega ne vedo, najbrže kako čarovnijo, kakor jih imajo ti ljudje.“

Ko bi bil hlapec pazil na gospoda Petra Kozjaka, bi bil videl, kako je lice njegovo zdaj bledelo, zdaj zelenelo; noge so se mu oklenile konja in roke nevede izpustile konjsko brzdo. „Ko bi bil pa to tisti cigan? Ko bi bil bratu

povedal njegovo hudodelstvo?“ Ta misel je bledla in vrela plemenitašu po glavi.

„Kakšen je cigan?“ vpraša čez dolgo, ko se nekoliko vpokoji.

„Dolg, že precej star, močan pa ko vol; dva sta ga morala držati in še bi ju bil kmalu ustrahoval, dasi naš Til ni karsibodi —“ odgovori hlapec.

„On je!“ pravi Peter, in obide ga smrtni strah. Vest, že davno utišena in pomirjena, se zbudi nanovo.

Plaho je gledal kloštrski hlapec gospoda Kozjaka, ki je bil čuden, da še nikoli tako. „Kaj vam je, gospod?“ vpraša kake dvakrat, ko vidi Petra vsega prepadlega. Toda Peter ne izpregovori besedice do kloštrskih vrat. Sam ni vedel, kdaj je prišel do tja.

Opat mu pride na dvorišče naproti. Peter, ki je hotel vprašati, kako je bratu, vpraša, kako je ciganu. Opat je spoznal precej, da je grozno razmišljen; menil je pa, da ga je spravila nenadna nesreča tako z uma. Pelje ga torej k bratu. Ta je ležal še zmerom brez zavesti. Mešalo in bledlo se mu je v glavi. Govoril je nerazumljive besede.

Ko je Peter videl, da menihi še ne vedo njegove pregrehe, zakaj bili so vsi jako prijazni ž njim, in ko so vsi zmajevali, da bi Marko še kdaj vstal, se tudi njemu nekoliko umiri srce.

Prosi opata, naj ga pusti k ciganu, češ, da bo kaj bolj natanko zvedel o svojem stričniku, kje je in kako bi ga dobil nazaj. Rad mu dovoli opat ter mu celo ponudi, da mu hoče dati spremljevalca. Ali Peter si dá pokazati le ječo, potem pa izpusti hlapca, rekši, da se bo sam najbolje pogovoril s ciganom.

„Če te poprime,“ je mrmral hlapec odhajaje, „premanje ti krive kosti, da boš pomnil hoditi blizu pasjega hleva. Pa če te, naj te, ne manjka boljših ljudi.“

Peter stopi k ciganu v ječo.

„Aha, moj stari prijatelj me je prišel gledat,“ pravi cigan poredno, „no, prav delaš. Ali že veš, da naju oba obesijo — tebe in mene, spodobi se to po vsej pravici; zakaj skupaj orala, skupaj pojedala; oba skupaj vozila, oba skupaj zvrnila. Kaj ti praviš, grčavi moj prijatelj?“

Kako je moralo biti Petru, to si lahko misli vsak sam. Vendar sila je bila.

„Kako se predrzneš imenovati moje ime s svojim obenem?“ se grozi Peter.

„Molči, molči, mačka stara, polomljena! Saj vem, da nisi pozabil na tisti večer — pred kakimi dvanajstimi leti — in ko bi bil, bi te jaz kmalu opomnil nanj. Da pa sem imenoval tvoje ime bratu, staremu menihu, to mi je velevala pamet. Spoznal me je hlapec. ki je bil prej na tvoji krtini, in kateremu bi bil imel ti streti črepinjo —

pa bi vsega tega ne bilo — in kaj mi je ostalo drugega, da si rešim svojo staro polt, za katero mi je še zmerom več kakor za tvojo grčo, ki ti jo je Bog optal namesto tovara na ramo.“

Ko bi bil mogel Peter to hudobo s pogledom nabosti na steno, bi jo bil; ali za zdaj je moral molčati in cigana zlepa pridobiti zase.

„Komu si še bleknil o tej reči kakor mojemu bratu?“ vpraša Peter.

„Nikomur!“ odgovori cigan. „Menil sem, da ga bom s tem pridobil za svojo reč in za svojo glavo, da mu obljubim sina prignati nazaj. V tem trenutju pa sem se domislil tvoje lepote, in glej, stara šleva je bil toliko brezumen, da je omedlel.“

„Svétujem ti, da mojega imena ne imenuješ več; brat morda umre, in tako te bom jaz spravil iz ječe,“ pravi Peter.

„Kaj, ko bi jaz namerjal razodeti tvoj del pri tem dejanju?“

„Nihče ti ne bo verjel, človeče! In potem ne upaj nič, to bo tvoja smrt; jaz si hočem prizadeti, da ne boš živel dva dni potem, ako imenuješ mene očitno.“

„Kaj, ko bi jaz dokazal, kar bom govoril? Ko bi jaz pripravil tvojega bratovega sina zopet nazaj in dobil zoper tebe priče? Da jih dobom — ne skrbi tega! Tvoj stričnik pa je lep janičar; ni tega pet tednov, kar sem ga videl, morda

obišče tebe in svoj rojstveni kraj, seveda po janičarsko, zakaj ne pozna dežele, kjer ima tako ljubega strica, kakor si ti, ljubeznivi moj tovariš. Kaj bi ti rekel potlej?“ Rekši se zagrohoče cigan.

„Tega ne storiš,“ izpregovarja Peter, „bilo bi tebi škodljivo.“

„Kaj je m e n i škodljivo, sodim le jaz; tebi pa le nekaj pomaga iz klešč, in to je, da me spraviš iz te luknje na beli dan ali v črno noč. Ako me ti ne, se oprostim sam; potlej pa le glej, kod boš hodil in kam boš stopal. Vzemi nož in mi prereži vrvi na hrbtu, ki mi vežejo roke, pridem že sam pod solnce.“

Petra vendar ni bilo volja storiti tega. Izgovarjal se je, da ga osvobodi kako drugače, bolj skrivaj; to bi bilo preočito.

„Ako nisem v štiriindvajsetih urah prost s tvojo močjo, bom brez tvoje pozneje. Potlej pa razobesim tvoje možgane po plotu zatiškega vrta,“ je vpil srditi cigan za plemenitašem, da sta ga lahko slišala hlapca, ki sta stala pred durmi na straži.

Peter je ostal čez noč v kloštru. Mar mu je bilo za brata! V svoji črni duši bi bil mnogo rajši, da bi brat umrl in nesel skrivnost s seboj pod zemljo. A s ciganom? Pravzaprav mu tudi za tega ni bilo nič. Koliko bi bil dal, da bi se spravil s sveta? Belil si je glavo, kako bi mu pomagal iz ječe in tako sebi iz neznanske za-

drege. Vendar ni imel nobenega upanja; ni videl, da bi se dalo kaj storiti brez tuje pomoči. Tuje pomoči pa se je bal, zakaj že prva in edina, ki jo je rabil, namreč ciganska, mu je presedala ter mu napravljala grozno veliko bridkih dni.

Enajsto poglavje.

Gosta megla po polju leži —
no, kaj je tó? kakó je tó?
„Tam ni nobene megle znat',
le turški konji tak sopó.“

Narodna pesem.

Tako je bilo v kloštru v Zatičini, ko pride drugo poročilo v deželo, ki je storilo, da so vsi pozabili na Markovo bolezen in na cigana, zaprtega pod kloštrom. Slovenske dežele (Kranjsko, Štajersko in Koroško) si niso bile še dobro opomogle in se okrepile od strašnih sovražnih ran iz prejšnjih let, ko je Turek nanovo prihrumel v deželo, krvav bič v nečloveški roki nesoč, in se pripravljaj, da bi od kraja počenši zopet teptal slovensko strn in podiral selišča mirnemu narodu slovenskemu. Zdaj je bilo zopet treba bran postaviti žugajoči reki, dežela je klicala vsakega junaka na boj. Veljalo je tačas še bolj ko današnji dan: „Pomagaj si sam, in

pomore ti Bog;“ zakaj tedaj ni bilo redne vojske, ki bi se bila postavila vragu pred oči ter mu zasadila mejo, doklejš mu je stopiti. Gorele so grmade po gorah in naznanjale, da se bliža vrag. Zdaj so šele vreli vkup, vsa dežela je bila velik tabor. Dostikrat pa je hotela nesreča, da so se premalo združili posamezni brambovci, ali da se niso mogli ali utegnili zbrati, ker je bil Turek tu, kakor bi ga bila ponoči izpuhnila zemlja.

Leta 1475. udarijo v najlepšem poletju Turki na južne pokrajine štajerske. Vodil jih je Ahmed-paša. Vseh je bilo kakih 12.000 mož, največ konjikov, krdelo tudi janičarjev. Juri Šenk, glavar koroške dežele, zbere v naglici nekaj pripravljene vojske po vseh treh deželah, da bi toliko časa ustavljal sovražnika na južnem Štajerskem, dokler se ne snide velika vojska vseh dežel slovenskih, ki bi se mogla iz oči v oči postaviti nasproti veliki turški sili.

Peter Kózjak bi bil tudi moral iti Šenku pomagat s svojimi hlapci, ker je bil eden velikih plemenitašev, ki so imeli zmerom vojne hlapce na nogah in v orožju. Ali že misel na boj in mogočo smrt mu je bila neljuba; slave si ni upal pridobiti, domovine pa ne more tak človek tolikanj ljubiti, da bi opasal za njo meč, ki ne ljubi svojega bližnjega, ni tistega ne, ki je ž njim ene krvi.

Ludovik Kózjak, sorodnik Petrov, prevzame torej namesto njega povelje čez hlapce kozjaške in zatiške.

V kloštru so popravljali poškodovano ozidje, znašali živež s pristave in pripravljali, da bi se branili Turkom do zime, zakaj privreli so le kakor ploha in se umeknili nazaj, ko so naropali dovolj in se dosita nadivjali v krvi krščanski. V tem splošnem vretju ni nihče mislil na zaprtega cigana: hlapci, ki niso odšli z Ludovikom na Turka, so imeli drugega posla obilo, ne da bi bili varovali hudodelca. Nekega jutra torej ni bilo ptiča v gnezdu. Kako je ušel, tega ni vedel nihče.

Juri Šenk je bil s svojo malo vojsko — kakih 2000 mož je imel — zalotil sprednje krdelo turške vojske. Misleč, da je to vsa turška vojska, se vržejo Slovenci hrabro na Turka, in preden je tistega dne zašlo solnce za goro, je ležalo okoli dvesto nevernih sovražnikov pobitih na bojišču; drugi se umaknejo. Veliko je bilo veselje v Šenkovi mali vojski, zakaj menili so, da so tako z lehkim trudom zopet zazdaj odbili vruga in rešili deželo. Tisto noč še pošlje Šenk posla, da bi oznanil po deželi veselo poročilo. Drugi dan je hotel Šenk zagnati sovražnika čez mejo.

Veselo poročilo, da so Slovenci premagali Turka, pride tudi v zatiški kloster. Opat Ulrik

brž napove procesijo k cerkvi Matere božje na Muljavi, vasi, dobro uro oddaljeni od kloštra. Povabi vse ljudstvo in gospodo z gradov, da bi bili deležni pri tej procesiji in zahvalili Boga, ker je odvrnil od dežele veliko nesrečo in podelil zmago krščanskemu pravičnemu orožju.

Medtem, ko so se pripravljali za procesijo, se je zgodila slovenski vojski velika nesreča, Ahmed-paša, turški poveljnik, je komaj zvedel, da so kristjani razmetali njegovo prvo krdelo in večjidel pobili, ko razkačen zapove svoji petkrat večji vojski, da še tisto noč zajame krščanske junake. Ko napoči jutro, so videli Slovenci naenkrat, da jih je zajel desetkrat močnejši sovražnik — in nepripravljeni, prestrašeni so morali zopet zgrabiti za orožje in braniti sebe in deželo. Krvavo so se zdaj bíli, vsak je bil junak, noben ni dal zastonj svojega življenja; ali naposled vendarle obnemore mala, že prejšnji dan utrujena in oslABLJENA slovenska vojska. Koroški glavár Šenk, kranjski plemenitaš Ludovik Kózjak in mnogo drugih imenitnih vitezov je bilo ujetih, ker jih Turki niso hoteli umoriti, češ, da dobó mnogo odkupnine zanje. — Ostanki krščanske vojske se naglo umaknejo v gozde. Po deželi ni še nihče vedel o tem strašnem pobitju. Turki so vedeli, da jim ne more zdaj nikjer enaka vojska zapreti pota, zato so hrumeli v Kranjsko naprej proti sredi.

Veselo je vstajalo solnce in obsevalo polje in velike travnike zatiškega kloštra. Par za parom je šel v procesiji za svetim križem iz kloštra. Najprej menihi, za njimi plemeniti gospodje: Peter Kózjak s svojo grbasto postavo, Janez Mačerol z Mačerolca, vitez Ravbar s Krávjaka in mnogo drugih; za temi pa so stopali pobožni kmetiški ljudje, moški in ženske, brezkončno število. Počasi se je gibala pobožna množica dalje.

Pravljica pripoveduje, da so na „Velikem travniku“, koncem katerega stoji nekdanja podružnica zatiškega kloštra, cerkvice Matere božje — da so se sešli tu ljudje iz sedmih far s svojimi duhovniki in banderi ter plesali neki star naroden ples, ki je bil dovoljen po cerkvenih poglavarjih. Zdi se mi, da ga imenujejo stari očetje „ovrtenico“, in da se neki ostanek tega plesa nahaja še po slovenskih božjih potih.

Bilo je torej na travniku silno množje ljudstva. Vse je bilo brezskrbno veselo ali pa vtopljeno v pobožnosti.

Menihi in gospodja, med njimi Peter Kozjak, so bili že blizu cerkvice.

Kar se zasliši od vzhoda in severa znani grozoviti krik: „Alah, alah!“ in kot blisk se naglo začuje strašna beseda: „Turki!“ In od

vzhoda čez Bojanji vrh so dirjali turški konjiki naravnost po travniku proti množici; od severa, od kloštra, so pa vrele druge čete Turkov. Strah obide ubogo ljudstvo. Kakor plane jastreb iz viška med piščeta, da jih nekaj podavi, nekaj razkropi, tako so pridrli Turki nanje. Zdajci se dviga vpitje do neba; vse beži. Največ jih je pobegnilo v cerkev in na obzidano pokopališče, nekoliko v bližnjo hosto, nekoliko brez namena in brez glave tja, kamor jih je nesla noga. Mnogo pa so jih Turki posekali in pojezdili na travniku, tako, da pravijo stari ljudje, da je tekla tačas kri po trati kakor v žlebu potok, ter so jo turški konji gazili do členkov. Cerkev in pokopališče, s precej visokim zidom obdano, je bilo natlačeno beguncev, ki so iskali zavetja.

Menihi, ženske, otroci in starci so šli v cerkev, možje pa so se zbrali za zidom in sklenili braniti do zadnjega diha. Tu je pograbil vsak, kar mu je bilo pri rokah za orožje, bodisi da je iz železa ali iz lesa delano orodje ali sirovi kolec. Drugi so nabirali kupe kamenja, ga krušili od cerkvenega zidu in metali na sovražnika, ki se je približal in podil počasnejše begunce.

Med tistimi, ki so bežali rajši v hosto kakor za cerkveni zid pod varstvo božje, je bil tudi Peter. Kakor hudobni ljudje, ki nimajo dobre

vesti, je bil tudi Peter grozovito plašljive in boječe duše. Ko mu je udaril krik: „Turki so tu!“ na uho, popusti menihe in tovariše, se pomeša med ljudi, ki so bežali kar naprej, koder je bilo prazno, in dirja v hosto.

Molitve so donele iz cerkve, da bi Mati božja izprosila od Boga srečno brambo in rešitev pred strahovitim sovražnikom. Pred oltarjem so kleče molili menihi, sivolasi možje, glasno so jih spremljala grla vse verne množice v cerkvi.

Okoli in okoli po planjavi so dirjali divji Turki. Eni so vlačili zvezane ujetnike s seboj, eni so se zbirali v čete, da bi navalili na kristjane. Pač je moralo bridko zajedati ubogemu ljudstvu v srce, ko je videlo, kako so hiše in poslopja, v katerih so se rodili otroci, zdaj naglo zgorele, zažgane po vragovi roki. Pač je stisnila nekatera slovenska pest v pravični jezi tesneje svoje orožje, želeč, da bi se ji bilo moči maščevati nad vragom za toliko hudo!

V malih krdelih pritiskajo zdaj Turki na tabor. Ali kmetje niso branili le sebe in svoje domovine, branili so tudi svojo vero, svoje žene in otroke. Vedeli so, da jim ni pričakovati milosti, ampak da so sužnji, bržko se vdajo. Zato so se branili za slabim zidom in s slabim orožjem proti neštevilnemu, dobro oboroženemu sovražniku s tako hrabrostjo, kakršne bi morda

današnji dan zastonj iskal med nami, njihovimi vnuki.

Nekateri Turek se je zvrnil, ko ga je zadel trd, težak kamen, odkrhnjen od zida; ali tudi marsikateri Slovenec je padel, zadet od puščice s turškega loka. Zmerom bliže in bliže so se pomikali Turki; kamenje, ki se je usipalo nanje kakor toča, jih ni moglo zavreti.

In ko se je nagnilo solnce že blizu gor, so bili strahoviti sovragi pred zidom. Zmerom več in več jih je prihajalo. Že so najpogumnejši plezali po zidu in prislanjali bruna. Iz oči v oči, pest proti pesti se spopadejo. Zunaj so se bli-skale krive sablje, izza zida pa so prosti možaki vihteli različno orožje. Eni so merili Turkom črepinje z drogovi, eni so s cerkveno, za silo odtrgano desko suvali vruga raz zid; tam je zopet velik močan mladenič sukal težak, kovan svečnik z oltarja, da je nekaterega nevernika za vselej minulo poželjenje hodit v naše dežele, ropat. En sam mož je bil, ki je imel bojno orožje, ki je bil izurjen v boju. Bil je Janez z Mačerolca, edini plemenitaš, ki je ostal pri menihih in kmetih. Ta je učil, kaj in kako naj se bijejo, ter krepko pomagal okoli in okoli, kjer je bila največja sila. On je bil, ki je prigovarjal oslabelim, naj ne odnehajo. „Kmalu bo noč, potem se oddahnemo!“ tako jih je tolažil.

Na severni strani tik obzidja je stala lipa. Na deblu je visela že od nekdanj podoba Matere božje: zadaj za podobo so se pa bili v duplu zaredili sršeni. Predrznemu janičarju je prišlo na um, da bi se dalo storiti z drevesa mnogo škode stiskanim kristjanom. Spleza torej med veje, in res je njegova strela zadela nekaterega borivca za zidom. Janičarju je plezalo na pomoč še mnogo drugih tovarišev. Kmetje se jamejo razmikati, že so Turki viseli na zidu, že je še samo Janez Mačerol z malim krdelom neustrašljivih mož težko težko branil to stran — ko pošlje Bog za zdaj drugega — sicer majhnega, vendar hudega pomočnika. Turek je bil brcnil z drevesa podobo Matere božje in tako razdraži žival v drevesu. Naglo prihrume sršeni iz dupla, vse rumeno jih je bilo okrog, in jeli so pikati Turke pod drevesom. To videčim kmetom raste srce, in Turki, ki so se imeli braniti zoper razdražene sršene, so se morali umekniti in otepati zabuhle obraze pred sitno, jezno živaljo.

Solnce se zakrije. Mrak nastopi. Turki se utabore na griču pred cerkvijo; videlo se je, da ne mislijo pustiti ubogih ljudi. Ti pa so bili za zdaj oteti, ali imeli so živeža komaj za to noč, vode celo nič, zakaj največ jih je bil pripodil Turek s travnika, da niso mogli ničesar vzeti s seboj. Kaj bo jutri? Kaj to noč, ako Turki napadejo obzidje?

Črna noč se je raztegnila nad ubogo potrto kranjsko deželo. Ne ene zvezdice ni bilo na nebu, vse so se bile skrile za gostimi oblaki, kakor ne bi hotele gledati obupa in žalostnega stanja slovenskih prebivavcev.

Vendar noč ni bila temna. Turki so bili zažgali mnogo kresov. Okoli in okoli, kamor se je ozrl človek, ni videl drugega kakor ogenj, gost, svetel dim, ki se je počasno valil proti nebu. Tam so s plamenom gorele lesene, s slamo krite kmetiške koč; cele vasi v ognju, in nobene roke, ki bi bila gasila, zakaj pobegnili je vsak ali v gosto hosto, ali v kameniti gospodov grad, ali v cerkev, da bi otel svoje življenje.

Turki so bili razpeli po planicah svoje šotore, da bi o zori zopet ropali, klali in vezali ujetnike. Dvojno vpitje se je razlegalo po zemlji in donelo proti nebeškim oblakom. Prvi je bil divji krik ljutega Turka, ki je brisal svojo krivo sabljo od krščanske krvi in komaj čakal jutra, da bi jo prelival nanovo. Drugi krik je bila žalostna, mila molitev tlačeneg, zapuščenega Slovenca, ki morda ni tolikanj prosil Boga sam zase, kakor za svoje otroke, da bi jim Bog ohranil staro domovino, staro izveličavno vero.

Dvanajsto poglavje.

Tepejo ga nadloge:
glej, na lojtri je visel.
Narodna pesem.

Peter Kózjak je bil, kakor smo že omenili, pobegnil v hosto. Kmalu je bil čisto sam. Najrajši bi bil šel domov, na svoj trdni grad, kjer je imel visoko obzidje, iz rezanega kamena zidano, in stolpe, katerih ni bil dobil sovražnik še nikoli v pest, kar je pomnil človeški rod v gradu in okrog gradu. Ali slabo je poznal svojo deželo; pravega pota do svojega gradu ni vedel po gozdu, po planem pa ni bilo mogoče zavoljo Turkov. Mogoče je tudi, da od golega strahu ni vedel, kod hodi in kam gre; to je gotovo, da je bil Peter, ko se je zmračilo, spehan in shojen, ne daleč od tam, kjer je zavil proti svojemu domu.

V sredi [hoste, kake pol ure od poprej imenovanega gradu, kjer so se bojevali kmetje, je stalo staro selišče pri majhnem potoku. Bila je to lesena hiša in mlin, Mlinarja so imenovali, kako ga še dandanes imenujejo, Breznika, ker je stal njegov dom v sredi brezja, Hiša je bila zaprta, kolesa pri mlinu zavrta, vse je bilo zapuščeno, vse tiho, samo voda je vrela čez jez in šumela po ozki strugi dalje. Pod podstreškom je bil kup listja poleg neokretno iz-

tesanega voza, kakor ga je bil pustil lastnik Breznik, ko je zvrčal nastilo.

Semkaj pride Peter ves onemogel. Mrak se je delal, zato leže v listje pod podstreškom. Zares slabo prenočišče gospodu z grada, ali nevarnost in nesreča zavrata vsak razložek med kmetom in plemenitašem.

Komaj se zakoplje v svoje suho ležišče, ko se prikaže drugi mož iz gošče. Rokave je imel krvave in dolg nož je nosil v desnici. Pogleda skozi okence v hišo, ali ker je videl, da je vse pusto in samošno, zavije proti skednju. Peter spozna — cigana. Hotel je odkraja vstati s svoje postelje in se oglasiti staremu znancu; ali divji pogled izpod ciganovega čela ga ostraši. „Ko bi se maščeval nad menoj, da mu nisem v štiriin-pvajsetih urah pomagal iz kloštrske ječe?“ je mislil Peter. — „Bog vedi, ali je tekla kri, ki mu rdi orožje in roko, od srca turškega ali slovenskega?“ In Peter diha natihoma in se ne gane v listju. Cigan pa se malo ozira okrog, govori med zobe nekaj sam sebi, potem odrine vrata pri skednju in gre noter. Lestvica je bila prislonjena na oder, kjer je bilo shranjeno seno. Tam si pripravi med dišečimi suhimi cveticami ležišče, za cigana še predobro.

Zdajci prijezdi še kakih pet možakov po stezi proti samotni hiši od vasi sem. Kri je zastajala Petru, ko spozna, da so to Turki z glavó

in petó. Poskačejo s konj, jih privežejo k plotu in gredo proti skednju. Tudi velik kosorep pes je hodil ž njimi. Eden Turkov je stal tako blizu Petra, da bi ga bil ta lahko prijel za široke rdeče hlače. Sreča, da je pes iskal in vohal povsod okoli hiše, sicer bi bil njegov nos precej zasledil skritega Petra. „Oh, Bog, in kaj bo potlej!“ je dejal Peter in je jel — česar že dolgo, dolgo ni storil — moliti.

Turki so iskali suhega sena za svoje konje. Zato gredo takoj gledat na skedenj, in ko vidijo lestvico prislonjeno in mnogo mrve na odru, zlezeta precej dva gor po lestvi, da bi nametala sena za konje. Zbudi se cigan v mrvi in zagleda Turka na lestvi. Vendar ni ga pretresel strah, kakor skritega Petra odzdolaj, ampak vstane pokonci, in nagel ko strela odpahne prislonjeno lestvo, da loputne s treskom po lesenih, trdih tleh.

V tem trenutku priteče pes bliže, zavoha ubogega Petra v listju in začne neusmiljeno natepati in lajati ter se zaganjati v njegovo nogo. Petra je obvezela kurja polt in že ni vedel od strahu, ali še živi na tem svetu, ali ga je že konec. Turki na skednju, ko zaslišijo lajanje zunaj, popuste cigana na mrvi, mrvo in svoja dva ranjena tovariša, lažeča z razbito glavo pod dolgo, težko lestvo, misleč, da so jih zasačili deželani. Ko pa vidijo, da se pes zaganja le v

listje in da vleče človeško nogo izpod listja, potegnejo izpod kupa preplašenega moškega ježa. Prepustivši ga psu, ki je bil še predrznejši, ko je videl, da so gospodarji njegove volje, pomagajo Turki najprej svojima ranjenima tovarišema na skednju na noge. Ali cigan je trgal deske iz stene v svislih in jih metal nanje. Morali so torej pobegniti iz skednja brez mrve. Eden naloži napol živega Petra ter ga vleče h konjem, drugi pa zapalijo poslopje, da bi tako vničili svojega drugega sovražnika, cigana, ki jim je razbil glave, samemu pa niso mogli priti do kože. Toda preden je plamen švigal okrog strehe, je raztrgal cigan na drugem oglu steno, skočil na zemljo, in Turki ga zagledajo, ko se jim je od daleč iz mraka grohotal, žugaje s pestjo.

Žareče poslopje je čudovito obsevalo to družbo. Videli so tudi Turki, da se temni, bilo jim je torej iti v tabor, tembolj ker so se morali bati, da jih ne sreča kako krdelce beguncev domačinov. Dva sta bila, kakor smo povedali, zelo obtolčena, da sta se komaj držala na sedlu. Oni trije pa se posvetujejo, kaj bi storili s Petrom. Zdelo se je, da ga hoče eden privezati zadaj za konja in za ujetnika odpeljati v tabor; druga dva pa sta s smehom kazala na veliko grbo na Petrovih plečih, češ, kaj nam bo taka kamela, ni za nobeno delo; tega ne bo nihče kupil za sužnja, ni vreden, da bi ga gonili

na Turško s seboj, Pogovarjaje se nekaj časa, izpodneso naposled Petru noge, da trdo buti na zemljo ravno na zobe, ga zvežejo z jermenom za pete in kakor izurjeni rabeljni ga obesijo na prvo drevo, tako da je za pete privezan prosto viseč med travo in oblaki. Nič ni izdalo, da je ubogi plemeniti gospod kričal na vse grlo in prosil svojo trinoge, ki ga niso razumeli, samo zasmehovali so človeka, ki se tako grozno boji smrti.

Na brzih konjih odjašejo Turki naglo po stezi. Peter Kózjak je visel, kri mu je vrela v glavo, le še slabotno je ječal; čudno se je razlegal njegov glas v mraku. Za las je manjkalo, in njegova grešna, hudobije polna duša bi bila stopila na prag večnosti, na peklenski prag, brez pravega spokorjenja.

Ali za zdaj mu Bog še prizanese.

Cigan stopi iz gošče in na mah odreže z nožem jermen, ki je Petra pripenjal na brezovo vejo, in ga prestreže v roke. Kakor hlod pade Peter po tleh, ko ga cigan izpusti. Kri mu je bila preveč stopila v glavo.

„Sicer nisi vreden, da sem te odrezal z zasluženih vislic; tudi nisi zaslužil, da bi se mnogo pečal s teboj in zate, pa naj ti bo!“ godrnja cigan ter postavi Petra pokonci in ga prisloni na smreko. Kmalu se zave, tudi mu ni bilo storiti drugega, zakaj cigan ga je stresel ko snop.

„Halo, grbavi prijatelj! Pojdi, greva izpod tvojih vislic!“ je vpil cigan in peljal plemenitaša k potoku. Voda ga popolnoma okrepča.

„Kaj se klatiš tod?“ se šali po svoji navadi cigan. — „Zakaj nisi ostal ob cerkvi pri menihih; zakaj ne braniš svojih podložnikov, kakor bi jih moral? Kajne, še sebe nisi mogel, pa boš druge! Ali da se daš ti pripeti na brezo, to ni prav po viteški šegi; gotovo imaš ti prvi tako čast, kar je bilo mož tvojega imena, da so te tako visoko in na takšen, povsem nov način povzdignili s te uboge zemlje proti nebu. Pa to mi ni nič kaj povšeči, da se tako nerad ločiš od zelene trave, in z glavo naprej riješ in siliš proti tlom. Ha, ha, kaj ti je, grčavo hrbtišče moje!“

„Pelji me do mojega gradu,“ pravi Peter. „in dal ti bom, kolikor boš hotel.“

„Le tiho hodi, poznam te!“ odgovori cigan. — „Še veš, kaj si mi hotel dati za to, da sem ti prodal stričnika za janičarja. Res, zdaj se domišljam, videl sem ga, tvojega brata sinu; lep, močan janičar je, da ti ni enakega med vsemi Turki, kar jih je zdaj na Kranjskem.“

„Kaj praviš, je li res, da je mojega brata sin med Turki tu v deželi?“ vpraša strahoma Peter.

„Ravno tisti, ki si ga prodal; dobro ga poznam, videl sem ga v taboru. Kaj meniš, jaz sem danes storil že marsikaj. Ko bi bil mesec

na nebu, bi ti hotel pokazati svoj nož, krvav in skrhan. Ali praviš ti, da bi te peljal domov? No, prijatelj grbavi, tvoj dom je daleč, tebi pa tudi ne zaupam mnogo. Ti si me pustil v ječi, in ko bi se ne bil sam izkopal na beli dan, kdo ve, kje bi že bil zdaj. In ti, zvita buča, si štel: brat umre, cigana bodo poslali za njim in zame vse dobro! Kakor pa slišim, ti je brat okreval in cigan ti je ušel. Vendar to noč morava biti pod streho; zmenila se bova, kaj nama hodi v križ, potem ko Turki odidejo, ako te že prej ne obišče bratov sin. Ko bi vedel, da ima tako dobrega strica blizu, bi te prišel gotovo pozdravljat.“

Petru je bila zopet prišla dobra misel, da bi poravnal svojo krivico. Lehko bi bilo, da bi cigan zopet pripeljal na očetov dom poturčenega slovenskega mladeniča, ki se je bojeval zoper svojo domovino in rodovino, kakor je Peter ravno slišal, zakaj gotovo je moral imeti še kaj spominov na mlada leta, ki bi jih bil lahko oživel. „In kdo bi bil kdaj kaj vedel, da sem bil prste poteknil v to mešanico?“ je mislil Peter. „Cigan ne bo imel nobenega vzroka, da bi to razkladal. Ali kaj bi pa bilo, ko bi se vendar zvedelo vse? Kaka sramota bi mene zadela pri vseh ljudeh? Kam naj se skrijem potlej? Celo ko bi šel v klošter za bratom, bi me sovražilo vse še bolj ko zdaj! Ne, nikdar! Kar sem storil, je storjeno; kar sem začel, to

bom končal, le šleva se vrne napol pota. Vojna je po deželi, moj brat je v kloštru, klošter je zapuščen in Turki ga imajo zajetega; gotovo ga zažgo in brata se mi ne bo več bati.“ Pri tej misli se Petru živeje zasvetijo oči. „Menihe imajo Turki v pesteh, gotovo bodo uklonili sive glave pod turško sabljo; tudi teh se mi ne bo bati. In cigan, ki me najbolj nadleguje, ki je že predrzen ko solnčna muha, ki me še toliko ne časti kakor kakega svoje prilike in primere, ta bo menda konec našel v boju, če ni iz železa. Ako ni drugače, morda bi še jaz kaj pomagal. In potem — potem nihče na božjem svetu ne ve za to, da je moj stričnik janičar. Potem naj hodi ropat mojega brata sin, če hoče, po vsem svetu, jaz bom že zase skrbel, da mi ne pride do živega.“

Tako je premišljal in premislil Peter K ózjak, ko je stopal po stranski temotni stezi za ciganom dolginom.

„Kam pa me pelješ?“ vpraša dolgega tovariša. „Domov?“

„Kaj, ti mar nisem pravil, da ti je tvoj dom daleč? Dam ti na izbiranje: ali hočeš, da greva k menihom v cerkvico na Muljavo, ali hočeš, da greva v skalnato podzemeljsko jamo nad Krko?“ odgovori cigan.

„Pelji me v jamo nad Krko, ako so ljudje tam!“ pravi Peter.

„In zakaj ne greš v cerkev?“ ga vpraša dolgin. „Ti si res slab žlahtnik, pa še slabejši sorodnik, ker se bojiš, da se ne bi sešla z janičarjem, ki bi gotovo rad videl strica.“

„Le stoj!“ je mrmral Peter sam s seboj, „ne boš dolgo uganjal norčije, zlasti z menoj ne; jaz se te hočem znebiti, če tako ne, pa tako.“

Med takim pogovorom se izgubita letá dva človeka med drevjem, drugi malopridnejši od drugega, vsak po svoje. In zopet se ni slišalo drugega po brezju in smrečju, ko ljubo šepetanje tekočega potoka, v katerem je rinila kapljica kapljico pred seboj, kakor bi se jim mudilo daleč v neizmerno morje.

Trinajsto poglavje.

Zbrali so ljudje se kmečki
pod veliko skalo v les;
vsak v orožje ima cep
prot' sovražnikom.

Kraljedvorski rokopis.

Kako poldrugo uro od Zatičine izvira pod skalnatim hribom na dolenjem Kranjskem reka Krka. Prihaja na dan v dveh izvirkih, ki sta pa sila blizu drug drugega. Prvi rokav stopi na svetlo v kotu, prav pod gradom, ki ga je

bil razdejal ravno neka leta poprej Vitovec iz Celja; drugi rokav pa izvira bolj proti vzhodu. Oba vira sta komaj za kake streljaje na dvoje in se izlivata tudi ravno tako kmalu v eno in isto strugo.

V tem kraju se posebno zopet kaže značaj kraških tâl. Ves hrib je sestavljen iz kamena, in ves veliki hrib, ki se potlej razteza ob Krki in proti severu, je votel.

Ako se gre od vzhodnjega rokava kakih dvajset stopinj iz dola navzgor, se pride do velike viseče skale, ki ima majhno, komaj vatel široko in visoko žrelo, votel vhod v zemljo.

Človek, ki hodi v letó jamo, se mora ukloniti pri vhodu. Potem se gre nekaj časa, komaj sedem stopinj, navzdol v zemljo. Precej potlej pa se pride v veličastno poslopje, ki ga je zidala in skladala sama roka vsemogočnega stvarnika. Vse tukaj je zidano iz celega kamenja, visoko, široko, da ni prišel še do današnjega dne nihče do konca! Le tupatam leži v tej visoki prirodni dvorani kaka debela in podolgasta skala, ki se je utrgala od kamenitega stropa v kaki veliki prekuciji prirode, napr. pri kakem hudem potresu; take skale zapirajo daljnjo pot v strani. Naprej pa je v neizmerni temni dalji predrznežu pot odprta še daleč, tembolj, ako bi hotel hoditi po vodi dalje, po Krki, ki teče tu pod zemljo, Bog vedi, odkod!

Vendar mi ne bomo natanko popisovali jame, kakova je v dalji, ostanemo le pri kraju.

Bila je ta jama v nekdanjih časih okoli bivajočim stanovavcem pribežališče in zavetje pred Turki. Tako je bila privrela tudi leta 1475., ko se je godila naša povest, velika množica v jamo iskat zavetja. Pred jamo sta stala dva mlada kmeta, z orožjem v roki, eden zgoraj, drugi zdolaj na straži. V jami pa, v obokani sredini pod zemljo po raztreseni slami, je ležalo in sedelo za tri vasi ljudi. Mnogo ognjev je gorelo in obsevalo čudovito črno temo, ki se je razpenjala po široki duplini ter čarobno slikala kameniti strop, ki je grozeč visel ljudem nad glavami.

Med mnogimi ognji, pri katerih so kuhali ali se samo greli posamezni ljudje, je bil posebno velik ogenj najbližji pri vzhodnji luknji, koder se je valil vunkaj debel dim, in koder so vun in vun prihajali in odhajali, nosili drva ali hrano, ali hodili milo pogledovat svoje domačije, katerih poslednji ostanki so po dolu, zažgani po turški roki, žalostno tléč sijali po temi.

Okoli tega velikega ognja se je bilo zbralo možakov veliko krdelo razne starosti: ta mladenič, ta mož srednje starosti, ta starec kraj groba; imeli so skoraj vsi cepove, kovane z železom, ali pa dolge, butičaste, črno opaljene

grčavke, ali kakovo drugo stvar pri rokah. Med glasnim ravsom in govorjenjem, ki se je razlegalo po jami in katerega so čudno odbijale in oponašale kamenite stene nakopičenih skal, je je bilo še najbolj slišati, kar so ugibali ti možje, prostaki iz naroda.

„Kaj pravite, možje!“ pravi čokat mož, „ali bo še kdaj dobro na tej naši zemlji? Bog nas varuj! Že od nekdej, kar je menda naša narodovina na svetu, ni je bilo sreče še toliko časa, kar človek potrebuje, da zleze iz zibeli v grob, še toliko ni bilo veselega. Moj rajni oče so pravili, da tačas, ko so bili Turki vprvo prišli in ko smo bili ravno tule, da je bilo njega dni le še huje, ko so bili še tisti Pesoglavci. Za tistimi so bili pa gospoda prišli, ki tudi niso mnogo boljši; kar je, to je, samo da nas ne nabadajo na kolec kakor Turki, ki so zdaj v deželi, Bog jih pogubi!“

„Res je to!“ odgovori drugi zarastel, hud mož. „Trlep govori resnico. Gospoda se zdaj zapira v gradove, nas pa pušča, naj nam psi požirajo otroke, naj nam mlade ljudi odpeljavajo na Turško, da se Bog usmili; nam pa ne pomaga nihče; ako se vlačijo čreva za nami, se nihče ne zmeni za nas. Kadar je cesarju potreba vojakov za na Nemško, tačas ti brž priteko, in hajdi, moramo iti gor. A za sedem naglavnih grehov, ne pomaga ti živa duša,

kadar nas davi sam hudir s Turškega, ali pes vedi, odkod. Meni le to ne gre v glavo.“

„Potolaži se, prijatelj!“ nadaljuje drugi. „Jaz pa menim, pustimo na miru gospodo in cesarja, leoni imajo tudi že svoje križe; jaz pa pravim: pomajmo si sami, možje, sami si pomajmo.“

„Lehko ti je govoriti,“ mu seže prejšnji v besedo, „ti si sam pod solncem, očeta nimaš, ni matere ne; žene in otrok še poznal nisi; če ti gre za kaj, ti gre za svojo glavo. Kaj bi maral, ko bi bil sam na svetu! Ali ko bi ti bili Turki ubili sina, spravili ženo pod zemljo, hiše že ne štejem, les še raste, to že postavim!“

„Postaviš jo, da ti zopet pride Turek in jo zapali; ako boš ravno prezaspan, da se še sam spečeš v tem pepelnjaku,“ dostavi četrti.

„Vse je res, kar pravite, možje!“ reče šestdesetleten mož rdečih las, pa bom vendar jaz še eno rekel. Nič ne pomaga, če se hudujemo na gospodo in cesarja. Bog nam jih je dal, ne bilo bi prav, ko bi jih zametavali; bodo že sami za sebe odgovor dajali. Mi ne bomo sodili; saj vedite, da se lahko pripeti vsakemu izmed nas, da umre od davi do drevi, od nocoj do jutri zjutraj, zlasti ker se je smrt v naši deželi udomačila; Turki jo trosijo. Zato jaz pravim: ne dajmo se! Ne ležimo tukaj brez dela; četudi ne moremo odgnati Turka sami, nujmo, ogrenimo mu to, kar si bo pridobil. Jaz pravim, da naši

cepci še komu črepinjo razkoljejo, turške pa tudi niso trše od naših. Jaz sem že prileten, pa grem še zmerom z vami, in videli boste, da sem včasih še za kam potekniti.“

„Jaz tudi tako menim, pomagajmo si sami; jaz sem z vami.“

„To sem tudi jaz prej rekel!“ pravi tretji.

„Jaz tudi,“ se je slišalo od vseh strani, in zmerom večje je bilo krdelo pri velikem ognju.

„E kaj, mi vsi gremo,“ reko naposled eni; „kdor se ne upa, ni vreden, da je pri nas.“

„Prav tako, jutri na vse zgodaj se vzdignemo; nekaj bo, kar bo!“

„Pol nas bo pocepalo na polju in iztegnilo kópeti za vselej, pol jih bo prineslo razbite buče v to luknjo, to bo, da vam jaz povem,“ pravi tisti, ki se je poprej na gospodo hudoval.

„Glej ga no, odkdaj si neki vedež?“ ga vpraša mlad človek ter ga postrani zaničljivo pogleda.

„Še tega ne veš, da me je naučila tvoja stara babica, čarovnica, prerokovati?“ mu odgovori oni.

„O vem, da te je naučila strahopetnosti; srca nimaš za pol moža; to te uči vedeževati.“

„In ti, sraka, ti, ti mi strah očitaš? Stoj, pokažem ti, kdo je med nama strahopetec!“ Rekši dvigne svoj grčavi cepec na mladeniča, ki se mu je tudi postavil v bran.

„Čakajte!“ vele možje in odpahnejo vsakega na eno stran.

„Lejte, taki smo!“ reče star mož. „Kako si bomo pomagali proti drugim, ko se med seboj skavsamo za vsak nič. Jutri pokažita svojo srčnost, ne zdaj! Turki stoje v deželi, zdaj moramo med seboj potrpeti. Kako bomo kaj storili, če se med seboj ne pobogamo. Lejte, že tako smo preveč razkosani: eni so pobegnili v gozd, eni so bili tako brezpametni, da so se zaprli v cerkev na Muljavi, kjer jih bodo — Bog daj, da bi se to obrnilo drugače — Turki vendarle premagali, in usmili se jih potlej sam Bog, saj vemo, kaj jih čaka potem. Lejte, ko bi se bili zbrali vsi v eno, potlej bi se bilo dalo že kaj storiti proti Turku, ki se je zdaj že nekoliko razlil po deželi.“

Zdaj prideta v jamo Peter Kózjak in ž njim cigan. Sedeta k ognju na stran, kjer je bilo mnogo drugih ljudi. Nihče ju ni ničesar vprašal, zakaj marsikateri je bil med njimi, ki mu je bil ta in ta neznan; Petrova gosposka obleka je storila vendar, da so se jeli izpraševati, kdo je to, in se naposled zmenili, da je gospod s Kózjaka. „Kako pride ta sem?“ so dejali eni in ugibali tako in tako. „Kdo je pa oni, ki je prišel ž njim? Domačin ni; ta nima naše oprave, niti poštenega obraza.“ Tako so sodili od strani cigana. „To se lahko pozve, kdo je?“ reče eden;

„tu smo mi gospodarji, kaj ni res? Vsak, kdor pride, mora povedati: kdo si in kaj si?“

„Stoj, najprej pokličemo tisto švedro semkaj, ki pravite, da je gospod Kózzjak. Naj bo Kózzjak ali Kravjak, gospod ali kmet, tu smo vsi ene mere; govoriti mora, kdo je leoni rjavi dolgin, če ne — —“ rekši vzdigne govornik svojo palico.

In zbornica pošlje enega poslanca do gospoda Petra, naj se kar precej zglesi pri velikem ognju. Kmetje, moško naslonjeni na svoje cepove, batine in opaljene kolce in krepelce, vprašajo plemenitega gospoda, kdo je leoni človek, ki je prišel ž njim, „Gospod je lahko med nami,“ mu reko, „ako ga ne more varovati grad, ali pozvedeti moramo, kdo je med nami.“

In nesramni Peter, ki je precej izvohal priliko, da bi cigana lahko uničil, reče: „Jaz ga ne poznam, tega človeka, prišel je za menoj; videl sem ga malo poprej, preden so bili prišli Turki in zdaj ga vidim zopet, nemara da bi bil Turkom — tako — malo — znan.“

„Ogleduh je!“ reko brž eni, in ogenj je švigal vsakemu iz oči.

„Turški ogleduh med nami!“ so vpili vsi in dvignili batine.

„Na kol ga natakremo, kakor delajo Turki z našimi brati,“ vpije eden.

„Nos in ušesa mu porežemo!“ kriči drugi.

„Ne, možje, kdo ste?“ pravi stari mož, ki jih je bil že prej utolažil. — „Ali se boste vi ravnali po Turkih? Tega ne, mi smo kristjani, in kakor sem že rekel, smrt nas lahko zaleze ali zdaj ali pozneje; zato moramo mi tega človeka, ako je tudi turški ogleduh, kaznovati kakor pristoji možem, ne kakor nevernim psom. Torej jaz svetujem tole: Primimo moža in vrzimo ga v krnico v Krko zunaj pred jamo. Krka preteče dokaj dežele, naj si jo ogleda ta človek, in naj Turkom pove, da ima še kje kakov cepec, ki je trd dovolj, da razbije glavo, in ako je še tako koščena!“

„Res, v krnico ga vrzimo!“ pritegnejo drugi, „saj Turki ne pridejo do nas, zato je že skrbel Bog stvarnik in nam izvotlil brlog, do katerega tudi turški konji ne prisopejo, dasiravno so urni ko strela.“

Cigan je kmalu spoznal, kako je. Z obrazov je posnel, da se nanj zbira oblačica, videl tudi precej, da ga je Peter, kateremu je bil ravnokar dobro storil, ko mu je življenje otel — da ga je tisti Peter z lažjo izdal. Prvo, kar je zvit cigan poizkušal, je bilo, da se je hotel izmuzati; toda brž mu pot zapro ter ga obstopijo z vzdignjenimi cepci in drogmi.

Zdajci se spne cigan pokonci, v roki se mu zasveti nož in strašen glas zadoni po

podzemeljski jami: „Nihče naj se mi ne bliža; za tri je moj nož nabrušen. To pa ni res, kar vam je povedal tisti grbavi človek!“ — Naenkrat potihne ves hrup po jami, vse se ozre na cigana. Ali na mah padejo trije cepci in v tisti hip zazveni ciganov nož, njemu iz rok izbit, po temi na tla; mnogo krepkih rok se iztegne in podere silnega cigana na tla. Vendar vsi, kolikor jih je moglo okoli njega, so imeli dosti posla, da so ga iztirali skozi luknjo vun. Na jarku ga potem zavihte, in visoko je plusknila voda, ko je cigan cepnil v sredo krnice.

Grohotaje se pomaknejo kmetje v luknjo, potem ko je utihnilo zadnje čoplanje po vodi v črni temi. „Ako zna plavati, pride na suho,“ pravijo med seboj, „in sporoči Turkom, kaj je videl; naj le! Ako pa ne zna, naj utone, škode ne bode velike.“

Ko bi bil stopil kdo dol h Krki z jarka na travnik, bi bil videl, kako je dolgin izplaval na suho, otrešel in ovil svojo mokro obleko, se zleknil v svoji dolgosti pokonci ter proti jami obrnjen govoril sam s seboj: „Dobro vem, da sem to dobil po tvoji pripomoči, krivenčasti gospod Kózjak! Ti žaba, ki bi jo bil imel stlačiti že zdavnaj! Ali zdaj se ti bom zahvalil; vse drugod se boš lovil, kakor po vodi, in utonil boš v mlaki, ki si jo izkopal sam.“

Rekši se obrne preko travnika proti vzhodnoseverni strani, kjer je bil veliki turški tabor pred cerkvijo na Muljavi.

Štirinajsto poglavje.

Bilo klanje, bilo je mahanje,
žalovanje ino radovanje!
Krv valí se, ko deževnik bistri,
mrtvih leži kakor v lesu drevja.
Kraljedvorski rok opis.

Zarja jutrnja je jela rdeti in napovedovala solnce, da bi obsevalo žalostno deželo naših očetov.

V turškem taboru so pojemali ognji in zamiral je krik, ki je donel vso noč; zakaj proti koncu noči je zadremala marsikaka težka glava, dasi je bila v tuji deželi v sredi sovražnikov. Ali vedeli so, da so ti sovražniki le slabo oboroženi, preplašeni in razkropljeni na drobne kosce; lahko so se torej zaupali svojim čuvajem.

Drugače je bilo to nasproti v taboru, kjer so slovenski kmetje iskali zavetja okrog cerkvice. Vso noč ni nihče zatisnil očesa, vso noč so goreli ognji, brleli tožno, kakor gori tožno poslednja lučca pri umirajočem človeku.

Glasovi, ki so vso noč vpili v cerkvi in glasno molili, so bili že ohripeli; zamolklo ječanje je bila molitev.

„Dan napoči, sosed! Že se sveti za vrhom,“ govori mož na straži za zidom na pokopališču svojemu sosеду, zamišljeno sedečemu.

„Res,“ odgovori leta. „Priatelj, jaz pravim poslednji dan; zakaj drevi še vidiva že na onem svetu. Ta dan prinese smrt, Bog mi grehe odpusti! Smrt!“

„I, sosed, tako gotovo nikakor ni! Jaz pa zmerom upam, da jih bomo še ta dan odbili z božjo pomočjo; kloštrski hlapci, Mačerolovi hlapci, Ravbar, Krčani — — in morda še kdo, nam pridejo pomagat. Zato nikar ne obupujmo, sosed! Nikomur mi nimaš tako govoriti; do zadnjega se bijmo; dokler bom gibal z mezincem na levi roki, dotlej sem se namenjen braniti, umej me, sosed!“ pravi prvi.

„O, ne boj se! Jaz le s teboj govorim, tebi povem, kakor mislim. Jaz se tudi ne dam povezati; to ti pa povem, da večera ne ućakamo živi in zdravi, to mi govori tukajle notri, in videl boš, da se srećava drevi že drugje,“ odgovori tovariš.

„No, prijatelj!“ pravi oni, „saj smo pri cerkvi na pokopališču, ne bo nas treba nositi pokopavat, kar pademo, pa je. Toda zato se hoćemo še grdo pogledati, preden nas preselijo turški psi na oni svet. Popolnoma upanja ne popusti!“

„Upanja! — Ali nisi slišal: vso noč je vrelo gori na griču in po travniku. Kolikor je te pošasti v deželi, vse se je to noč zbralo okrog našega obzidja. Saj si videl, kako smo že včeraj stokali in komaj komaj smo ga odbili. Jutri bo rdečih ko listja in trave, mi smo spehani, naspal se ni nihče, zid je odkrhan, razkopan, v rokah nimamo skoraj ničesar. In pomoči? Kaj bi govoril? Koliko jih je teh, ki si jih imenoval? Kaj stori muha proti celemu panju čebel? Nič! Ali, kaj meniš, kloštrski hlapci še ne morejo iz kloštra, gotovo so Turki obstopili tudi kloster; in ko bi mogli, niso tako brezumni, da bi šli iz zatišja, ker dobro razvidijo, da jih čaka zunaj gotova smrt, in da nič ne opravijo. In potem, prijatelj, snoči je šel eden na grad Kozjak, na Mačerolec je šel sam gospod, v kloster so poslali enega hlapca, pa nikogar ni nazaj. Kaj meniš; nič drugega ni, kakor Turkom v roke so prišli vsi, in zdaj že gnijo pod nebom ali pa leže zvezani v šotorih. Nihče, sosed, nam ne more pomagati; in preden bo drevi, tudi naju ne bo.“

„Bog bo pomagal, ako je volja njegova,“ odgovori drugi, seže sosedu v roke ter odide med druga krdela, kjer so imeli enake pogovore.

„Kakor je že njegova volja; samo da nam bo milostljiv. Hudo je na svetu današnje dni; gori mora biti boljše. Kakor bo že Bog naredil.“

Rekši se zavije mož ter sede zopet zamišljen na tla k malemu ognju.

Že se je jelo svetiti v jutru. Noč je bežala vedno bolj. Vse se je gibalo po krščanskem taboru. Živeje še pa je bilo v šotorih turških, zakaj raztresene moči so se zbirale črez noč. Ker so menili, da ako dobodo menihe v pest, dobodo tudi dragocenosti in bogastvo zatiškega kloštra, so se hoteli po vsej sili polastiti tega kraja in njegovih brambovcev. Tudi morda niso hoteli iti dalje, da bi za seboj pustili zbrane trdne roke, ki bi jim utegnile zapreti pot nazaj; in ker so prišli zlasti zato v deželo ropat, da so nalovili mladih, trdnih ljudi, ki so jih prodajali potem na Turškem za sužnje, zato so upali, da dobe précej tu veliko množje obojega spola v svojo oblast, kar povsodi ni bilo lahko, ker so se bili ljudje, posvarjeni po strašnih poročevavcih: grmadah in gorečih požarih, drugod bolje zavarovali ali poskrili po gozdih.

Ko se je torej bližalo jutro, obsuje turška vojska nanovo cerkveni tabor. Posledne moči napenjajo kmetje, odbijajo Turke kakor ljudje, ki jih ne čaka drugega ko smrt, ki jim pa obup daje poslednjo čudovito moč, ki dela iz navadnega vojaka pogumnega junaka. Hrabri kmetje bi se bili morda še ubranili, da so imeli moža, ki bi bil znal pomagati, velevati in

zapovedati. A gospoda Mačerolca ni bilo, ponoči je bil prišel nevernikom v roke.

Turki so se bili ko divji. Ne samo lakomnost po blagu in želja, da bi si pridobili ujetnikov: tudi turška vera sama je priganjala Turka, da je divjal zoper kristjane, zakaj veroval je, da se mu je dolžnost bojevati z vsakim, ki ni Mohamedanec. Sicer je mislil, da sam svoje smrti pospešiti ne more, da le tačas pride, kadar mu jo pošlje Alah (Bog), in da bo imel veliko večje zasluge na drugem svetu, ako umrje v boju s sovražniki svoje vere.

Zlasti velik, mlad janičar je tolkel kakor groza. Kamor je on prišel s svojimi tovariši, so se razmeknile prestrašene goste vrste za zidom. Mnogi, ki so se mu postavili, so padli vznak, zaliti s krvjo, in nikdar več se niso pobrali. Bil je za glavo večji od svojih tovarišev, strašan, pa lepega obraza.

To je bil Juri Kózjak, Markov sin, slovenski janičar. Revež ni vedel, da divja zoper svojo domovino, zoper svoje brate. Kdo bi mu bil mogel to povedati? Kdo bi ga bil podučil, da je tod hojeval tisti, ki ga je prvi ljubil, da je zmota, ki se zanjo bojuje? Res, ko bi bil janičar vedel za to, ne bi se bil bojeval zoper svoje sorodnike, obrnil bi bil meč proti svojim krvo-
lokim tovarišem, saj srca je bil dobrega.

Ni švigal tisti ogenj iz njegovih oči, ki je značil njegove tovariše, niti ni hlepel po ropanju in ujetnikih, bojeval se je le čelo nasproti čelu; tu je bil strašan. To se ve, da se je bojeval za napačno stvar.

Ali je morda seme, ki so ga bili zasejali dobri ljudje v mladosti v njegovo srce, vendarle s poslednjo korenino še ostalo v njem? Ali mu niso mogli Turki popolnoma izruvat človeške čuti? Ali tudi ni pokrila pozabljenost vsega, kar si je bil nekdanj, zdavnaj pridobil? Bogvé!

Kmalu jamejo kmetje omagovati. Mnogo jih je bilo popadalo, nič več se niso dale zamašiti vrzeli.

Prvi, ki je preskočil zid, je bil velikanski janičar. Ko je bil enkrat ta na zidu in čez zid, je napravil s svojo težko roko pot tovarišem, in zdajci — se je grozovito razlegnil krik — Turki so bili v sredi med kristjani; nastane klanje in mahanje, da, skoraj bi rekel, da solnce ni videlo enakega.

Vsakateri je zdaj branil sebe in svoje življenje, zakaj človek rabi vse, tudi največje in najtežavnejše pripomočke, da bi si podaljšal življenje, če ne več, vsaj za kake trenutke. Vsak je napel poslednje žile, da bi odpodil vraga od sebe. Mož za možem je padal, ali smrtno ranjen, ali zvezan. Kakor volkovi davijo ovce v sredi črede, tako so klali, bodli, sekali Turki v cerkvi.

Kopice mrtvecev so ležale po tleh. Tu je moral gledati oče, kako so grozovito trpinčili sina; tam je zopet krepak mladenič videl očeta v strašnih bolečinah, vendar vezi na rokah in nogah — te mu niso dale, da bi se znesel, da bi se zmaščeval nad sovražnikom, neusmiljenim bolj od divje zveri. Kdo popiše grozo in trepet plahe matere, ki je, sama slabotna in brez moči, izkušala skriti in braniti svojega otroka, kako se je naposled bojevala celo z zobmi, preden so ji iztrgali dete iz rok!

Prepuščamo domišljiji častitih bravcev, da si naslikajo strahapolni obraz, dodamo le to, da Turki niso prizanašali nikomur. Kdor je bil slab, star, takega so nabodli brez milosti, ali kako drugače okrutno umorili. Tudi menihom je bila ta usoda. Mlajše so povezali, starejše pobili.

Velikanski janičar se je bil pomeknil nazaj, precej ko je minil boj z oboroženimi možmi. Bojevati se z neoboroženimi starci in ženami, to ni bilo po njegovem.

Dolgo je trpelo mesarjenje.

Počasi se je izpraznila cerkev nasičenih volkov. Naposled ostanejo še same kopice mrtvih v lužah krvi, ki se nabirala in cedila po cerkvi. Bili so žalostni dnevi za slovenske naše očake! Poslednji Turki, ki so zapustili oskrunjeno svetišče, so ga hoteli še zažgati. Zažigali so dolgo leseno lopo, predvežje hiše božje; vendar

ogenj se ni hotel prijeti.*) Turki so torej popustili ta kraj ter odšli za svojimi krdeli, ki so se obrnila proti kloštru, zakaj ako so hoteli s pridom pobrati vse, mimo zaprtega kloštra niso smeli dalje, zlasti ker je bilo povsod znano, da hrani velika bogastva.

Zvečer tistega dne je bila vas prazna. Prebivavcev ni bilo, bili so jih Turki ali pobili ali odpeljali, Turkov tudi ne, zakaj zapustili so bili mesto, kjer niso mogli več opravljati svojega krvavega rokodelstva. Tistega žalostnega večera torej, ko se je rumeno solnce zakrilo za hribe, je korakal naš stari znanec, cigan dolgin, skozi vas, edini človek, ki se ni zmenil niti za domačine, niti za Turke: s svojo zvijačo je prekanil vse. Krenil je naravnost proti cerkvi. Po pokopališču grede razgleduje vse mrtvece, kakor bi nekoga iskal med njimi; ali ne najde ga menda zunaj, zato gre v cerkev. Ne gleda, kam bi stopil, ali v mlako sesedene krvi, ali na človeka. Išče v svojo pot naprej. „Ni ga tukaj starega,“ pravi naposled in se napravlja vun. — „Torej ga ni bilo tu, zakaj takemu staremu in trhlemu možu ne dá Turek drugega kakor nož v prsi; vrvi ni vreden, ker je za sužnja kakor jaz za meniha. Torej je moral biti drugje, ostal je v kloštru in ti, Samol, boš imel dela.

*) Še dandanes kažejo v cerkvi na Muljavi za streho opaljena bruna, ki jih je zažigal Turek.

Dobro, dobro, da ga le tukaj ni med mrtveci, in da je janičar, njegov sin, še pred kloštrom, vse drugo izvršim že jaz.“ Tako med zobmi godrnjaje hoče cigan zopet zapustiti kraj, kjer je ravno prej smrt imela bogato košnjo. Zdajci se začuje izmed mrtvecev glas, kakor bi kdo zastokal. Cigan postoji. Šele ko se drugič začuje jek, pristopi bliže. „A, opat je tukaj!“ reče cigan, ko vidi meniha pod mrtvo kopico. „No, Turki niso imeli pameti, da so tega potolkli, dasi ga niso dodobra. Ta se bo zavedel.“ Rekši hoče oditi, pa si domisli: „Morda bi mi on povedal.“ Precej se pripogne, vzdigne opata, ga oprta čez ramo in odnese vun iz cerkve, s pokopališča na zeleni grič. „Še ranjen ni,“ mrmra cigan, ko ga otiplje in ogleda na vse strani. — „Samo preko glave je dobil eno, vse drugo je prišlo od strahu. Ha, ha! koliko je tega, da bi me ta gospod lahko obesil in bi me bil! Svet se preobrača!“

Čista večerna sapa kmalu predrami opata. Cigan mu od nekod prinese vode in jesti. Črna noč zopet nastopi. Opat prosi cigana, da bi ga peljal v kak zaveten grad v okolici. „Kam?“ vpraša cigan. „Na Mačerolcu sem bil, tam ni gospoda; kakor jih Turki stisnejo, tako jih ožmo; ako bi radi prišli še enkrat Turkom v roke, pojdite tjakaj ali pa na Krávjak.“

„Kaj pa na K ózjak?“ vpraša opat, spoznavši, da ga samo ta človek more oteti.

„Na Kózjak?“ pravi zategnjeno cigan, „tam sem se namenil postaviti novega gospodarja, ako pojde. Stari, tisti grbavi mi ni po volji; zvedel sem pa za novega, boljšega: in vi mi boste morali pomagati, da ga postavimo.“

Strme je opat gledal cigana; ni vedel, ali se mu meša, ali govori v pameti. Precej zapazi to osuplost dolgin.

„Taka je le. Našel se je Kózjakov sin, ali bolj prav, jaz bom povedal, kje je in kaj. Peter — letá grčavi, zdaj je v jami pri Krčanih — Peter ga je prodal meni, da sem ga odpeljal na Turško, in zdaj je janičar pred kloštrom.“

„Ali govoriš resnico, človek?“ vpraša osupel opat, pozabivši v tem hipu na svojo nevarnost in na vse nadloge, ki so ga bile zadele, in na svojo slaboto. „Peter bi bil to storil, in sin Kózjakov je janičar!“

„Resnico govorim,“ reče cigan ter pripoveduje nakratko reči, kakor jih mi že vemo. „Vem, da se bo janičar še domišljjal, ako ga opomnim na tačas; potreba pa je, da otmem starega Marka iz kloštra, kjer je, kakor menite, še zdaj.“

Opat je strme poslušal cigana. Za takega malopridneža Petra ni imel; ni vedel, ali bi verjel ali ne. Ko pa se je počasi domislil marsičesa, kar si popred ni mogel razjasniti, in kar mu je potrajalo to neznano hudodelstvo,

privoli ciganu, da mu hoče pomagati. Razloži mu torej, kod torej pride do Marka v kloster, da ga Turki ne opazijo, in da bi mu tam verjeli, mu izroči svoj prstan. To se ve, da mu je bilo hudo vrlemu možu, ko je videl, da hoče cigan vse to storiti ne iz spokornosti, ampak iz sovraštva in maščevanja, ker ga je Peter — izdal kmetom za turškega ogleduha, misleč, da se ga tako znebi.

Ko sta se cigan in opat dovolj razgovorila, ga pelje oni v skrivališče h Krčanom, ki so častitega duhovnega gospoda spoštljivo sprejeli. Cigan pa je bil premoder, da bi bil ostal tam, kjer so ga izpehali prejšnji večer tako menilo.

Petnajsto poglavje.

Tamkaj lomi on roke;
trepetaje k nebu glede,
žalost trga mu srce.

M. Vilhar.

Vsa turška sila, ki se še ni bila razlila naprej proti severu, je obstopila od vseh strani mogočno, trdno kloštrsko poslopje. Ne bi bilo težko braniti dobro sezidanega obzidja, ko bi bilo brambovcev. Toda le malo je bilo ljudi, ki so bili za zidom, zakaj precèj mnogo hlapcev so bili poslali Turku nasproti, ki so potem

konec storili na Štajerskem; velik oddelek se je bil pri procesiji razkropil in bodisi v turške roke prišel ali pa umrl pod turškimi sabljami; le malo jih je bilo v kloštru.

Izmed menihov ni bilo v kloštru nikogar, razen dveh sivostarih očetov in Marka Kózjaka, ki še ni bil popolnoma okreval od tedanje omedlevice, ko mu je cigan razodel usodo njegovega sinu. Svojega brata Petra od tistih dob še ni videl; vselej pa ga je pretreslo, kadar se je domislil, da bi utegnilo vendarle res biti, da mu je brat sina prodal. Da je bil cigan ušel iz zapora, to mu je podrlo poslednji up, da bi bilo mogoče še kdaj videti sina.

Zdanja nevarnost prisili starega Marka, da pozabi sam nase in na svoje bolečine; premaga stare bolne kosti in kakor nekdanji vojak zapoveduje in razstavlja male ostanke kloštrskih hlapcev. Dobro pa je razvidel, da to malo krdelce ne more braniti široko razprostranega obzidja proti taki množici Turkov. Milosti ni bilo pričakovati nobene, torej se je moralo storiti vse — poslednje, kar je človeku mogoče. Stari Marko je bil pripravljen na vse, najbolj pa na smrt. „Za eno sem te prosil, o Bog, da bi ga še enkrat videl na tem svetu!“ je molil Kózjak. „Tvoja volja je bila. Zdaj te pa prosim, ako je res, da si me tako kaznoval, da je moj sin med divjimi Turki, od svojega strica prodan, o groza!

daj, da zopet spozna vero in dom svojih očetov, potlej naj umrjem.“

Turki so se pripravljali, da bi še tisto noč navalili na kloster. Janičarji so bili razpeli v sredi vojske svoje šotore in si pripravljali večerjo. Velikanski glavar janičarske čete je zamišljen sedel sam v svojem nekoliko lepšem šotoru. Videl je danes, koliko krščanskih otrok so njegovi tovariši nalovili in naropali, in vsi ti so bili namenjeni, da postanejo janičarji, divji Turki: kakor je on sam in morda še hujši, kakor so njegovi tovariši. Marko je stal v kloštru na visokem obzidju in gledal dol na ravnino. Tema je razgrnila svoja krila po polju in po hribih. Ognji v turškem taboru so čudovito plameneli, oznanjevaje smrt vsakemu, ki jih je gledal z obzidja. Tuji so kričali po deželi, in, oh, nikogar ni bilo, da bi jih bil mogel odpoditi ali jim braniti dežele.

„Kako dolgo bi se jim mogli braniti?“ vpraša Marka star, vendar še trden menih, ki je stal tik nekdanjega vojaka.

„A, ne dolgo, ne dolgo,“ kima Kózjak. „Štej naše brambovce za zidom, potlej se mi ozri pod kloster in preglej šotore turške, in videl boš, da se nam bliža poslednja ura. Imamo pa še najhujšega sovražnika pred seboj, zakaj vsa vojska se je spustila dalje, tu so ostali janičarji, najbolj divji vojaki. Ko bi bil jaz v

svoji mladosti — potlej, brat, naj bi prišli“, in pri tej misli se starec oživi — „ko bi jaz imel tisto desnico in tiste hlapce ko pred tridesetimi leti — ali kaj hočem, starost se ne da stresti; tudi nimam ničesar pričakovati na svetu; kadar je Njegova volja, naj me le vzame. Tukaj me je hudo zadelo, oh, hudo, da nikdar nobenega očeta ne tako: moj sin, moj Juri, je med temi sovražniki, med nejeverci, morda sam sovražnik svojega doma!“

In pri teh mislih se omrači lice potrtemu žalostnemu očetu, zdanjemu zapovedovavcu v kloštru. Menih, ki ga je spremljal, izpregovori o drugih rečeh, da bi ga napeljal na druge, zanj manj žalostne misli.

„Kje so neki zdaj oče opat in drugi naši bratje!“

„Niso jim prizanesli,“ odgovori Kózzjak; „prebili so na tem svetu vse težave, ali pa jih čakajo še najhujše, če so ujetniki. Toda ubogo ljudstvo! O, konec ga mora biti, dežela se mora pogubiti z narodom vred! Pa ne, Bog bo skrbel zanjo, on ji bo zopet podal roko, da vstane in si oddahne.“

Ne daleč od mesta, kjer sta stala meniha, nastane zdaj velik hrup med hlapci stražniki. In ko Kózzjak pozve, kaj je, mu reko, da je tuj človek prišel v klošter — namreč tisti cigan, ki je bil pred nekaj časa zaprt. Nihče pa ni

vedel, kod je prišel. Hlapci so med seboj menili, da je ta čarovnik najbrže prilezel skozi luknjo na ključavnici vélikih vrat, kakor — Bog nas varuj — zlodej iz pekla.

Marko Kózjak se zgane, ko pripeljejo predenj tistega človeka, ki mu je pred nekaj časom povedal najgrozovitejšo novico, ki more očeta zadeti, da mu je namreč Peter, njegov brat, prodal sina med Turke.

„Kako si ti prišel med to obzidje, in kaj imaš tukaj opravka?“ vpraša cigana.

„I, jaz imam svojo pot,“ odgovori cigan. „Zato vam rečem: nikar me ne morite, ako imate take nakane, zakaj Turki vas podavijo potlej za vrstjo.“

Med hlapci se sliši jezno godrnjanje in nekateri bi bil rad vzdignil orožje in razčesnil ciganu črepinjo.

„Da pa ne mislite, da so me poslali semkaj Turki, náte, pogledjte prstan in povelje svojega opata, da smete in morate zapustiti klošter po tisti poti, koder sem prišel jaz. Ako pa hočete vtekniti glave pod turške sablje, meni malo do tega; le Marku Kózjaku bi še eno povedal na samem.“

To se ve, da ciganu ni nihče zaupal. „To je turška past,“ so menili hlapci, „hočejo nas izpeljati, da bi se zadržnili; ali takega razuma še nismo, da bi nas prekanil vsak pritepenec.“

Kózjak migne, naj se odmaknejo, zakaj precej je mislil, da bo ta človek kaj povedal na samem le o njegovem sinu.

„Vaš brat je brezumna zver,“ jame cigan. „Najprej mi proda vašega sina, da ga odpeljem na Turško, potlej me pa zato izda za turškega ogleduha, da me vržejo v vodo. Ali jaz nisem tako brezumen, da bi utonil. Zdaj vam moram povedati za vašega sina in menim, da vas ne bo volja utopiti me zato, ker sem mu preskrbel službo.“

Lehko si mislimo, kako je bilo Marku, ko je cigan tako govoril. „Govori, človek, jaz te bom obdaroval, vse ti hočem dati, ako mi poveš, da ga bom še videl!“

„Videli ga bodete gotovo, če poprej ne, tačas gotovo, ko bo stopil čez razvaline tega zidovja, zakaj vaš sin je poglavar janičarjem pred klošтром.“

Strme je zaslišal Kózjak nenadno veselo in vendar grozno novico.

„Ker mi je bil vaš brat toliko nehvaležen,“ pripoveduje cigan dalje, kakor bi bilo to kaj navadnega, „da me je dal vreči v vodo, zato ga bom tudi jaz vrgel v vodo ter vam pripravil sina nazaj.“

„Ako mi to storiš, človek božji!“ reče Marko, ki je komaj mogel govoriti, „potlej, potlej ti dam vse, kar hočeš, samo njega mi

pridobi, po katerem že vzdihujem toliko let! — Pa kaj, jaz sam grem tja v tabor turški; Bog je mojemu sinu ustvaril srce, gotovo mu čutila povedo in pokažejo očeta. Res, jaz grem tjakaj, in če si ti govoril resnico, najdem ga tam, in potlej naj umrjem.“

„To se zgodi precej, da vas umore ali uklenejo, morda še preden boste izbrali sina iz janičarjev. Toda jaz pravim, pojdite zdaj vun z menoj še to noč na Kózjak, kjer doboste morda že tudi krivega brata, in jaz vam pripeljem janičarja, krotkega ko jagnje. Sicer moram pozabiti, da ste mi sina pobili“ — pri tem spominu se ciganu čelo nabere v gube, da se Marko jame skoraj bati svojega novega tovariša — „ali maščeval sem se in vašega brata moram potlačiti.“

„Prijatelj,“ reče menih tožno, „nikdar ti nisem menil storiti kaj hudega; ako sem ti — pa ne po svoji volji, sem se zato pokoril in vrnil ti bom, kar se dá vrniti, a stori ti, kar obetaš!“

Razen vélikih vrat so držala v klošter tudi majhna podzemeljska iz velikega vrta pa v skriven kotič v kloštru. Toda nihče ni vedel za ta vhod kakor opat in nekateri menihi. Zdaj opata ni bilo, menihov največ tudi ne, zato je bila ta rešilna lina neznana vsemu kloštru. Ali cigan je bil zvedel od opata, kako se pride v

klošter po tem dolgem hodniku, zidanem globoko pod zemljo iz vrta. Ker je bilo opatu mnogo do tega, da se rešijo ljudje in kloštrsko bogastvo, zato je naročil po ciganu, naj se umaknejo vsi, ako ne bi bilo mogoče braniti zidov. Da pa je poročal ravno po takem človeku, je bilo vzrok, da bi se ne bil nihče drugi upal prevzeti posla, skozi sredo Turkov se ukrasti v klošter; samo zviti in neustrašljivi cigan je bil za to reč.

Za to pot iz zaprtije je torej zdaj povedal cigan Kózjaku in drugim kloštrskim bratom. Dvomiti niso mogli več, da jim misli dobro in tako, kakor jim govori, zakaj lahko bi bil po podzemeljski poti pripeljal celo krdelo Turkov v obzidje, ko bi bil namenjal izdati klošter sovražniku.

Kózjak, spoznavši, da se dolgo braniti ne more, sklene zapustiti še to noč zidovje, tembolj, ker se je bil mesec k sreči skril za goste oblake in ker se ni moglo vedeti, da bi bila še kdaj taka lepa prilika odnesti sebe in kloštrsko zlatnino, in pa ker je bilo pričakovati, da bodo Turki planili na obzidje, brž ko se pokaže mesec.

Preden je torej minilo pol ure, je bilo vse pokonci. Vsak posameznik je imel svojo butaro. Po vsem zapuščinem poslopju so bile razpostavljene luči, da bi prevarile sovražnika, kakor bi vse čulo in bedelo v kloštru.

Ravno so hoteli odpreti težka železna vratca, v kamenu nasajena in umetno zakrita, ko se pretrga oblak na nebu in luna posije jasno in svetlo. Žalostno so pogledali nekateri proti nebu blede luno, kakor bi ji hoteli očitati: „Glej, kako si na hudobiji, luna! Le še pol ure bi bila skrita in mi bi bili rešeni.“ Eni pa so godrnjali: „Bog hoče, da bomo pogubljeni, rešitve ni nobene.“

Zdajci se izkaže, da jih je prav luna rešila smrti.

Nekdo zagleda v tem hipu, da je veliko krdelo Turkov na vrtu. Bili so tako blizu, da bi jih bili dosegli lahko s puščicami. Ko bi ne bil vsak zase zamišljen, gotovo bi bili zdaj menili zatrdno, da jih je cigan hotel izdati, zakaj Turki so se plazili tik okoli luknje, po kateri je on prišel v kloster.

Cigan pa, vajen zvijače in naglosti v pre-mišljevanju in dejanju, hitro razume, kaj to pomenja. Gotovo ga je moral kdo izmed turških stražnikov zapaziti, ko je lezel skozi turški tabor in potem odprl skrita vratca pod zidom na vrtu. In zdaj menijo Turki priti ravno po tej poti na skrivnem v kloster. „Lisjak gre prvi v past,“ pravi cigan, „gotovo pojde glavar naprej, kaj ko bi — —“ in brž migne navzočim, naj se tiho razmaknejo in razstavijo po obzidju, zakaj vedel je, da, ako Turki prideje po jami, jih napadejo gotovo tudi od drugih strani. Drugokrat

ne bi bil nihče poslušal ciganovih povelj, ali zdaj se je že slišalo hrumenje od zunaj tudi od druge strani, in preplašen je vsak tekel na odmenjeno mesto. Večja četa je ostala na mestu s ciganom in Kózjakom. Kmalu odrinejo železna vratca in v kloštru stoji velikanski glavvar janičarski. Za njim so se tlačili njegovi vojaki, glava do glave nagnečena, po ozki, kameniti podzemeljski cevi s svetlimi plamenicami. Ali komaj je stal janičar velikan s tremi tovariši znotraj, ko cigan in nekateri hlapci, skriti v temi, s silo zaloputnejo železna vratca, da se dvema ravno v hodišču stoječima Turkoma razbijeta glavi. Vname se boj med hlapci in štirimi Turki, ujetimi na dvorišču. Dasi je bilo hlapcev mnogo, vendar niso mogli blizu strahovitemu janičarju, ki je bil toliko bolj divji, ko je videl, da je od svojcev odločen med sovražniki. Strašen krik se je razlegal po kloštru. Turki so razbijali vratca, ki so jih hlapci tiščali zaslonjena, glavvar pa je zopet vpil s svojimi tremi tovariši, da osrči vojake od zunaj, nanzanjaje jim, da je še živ. Cigan je šele končal boj od znotraj, priplazivši se od strani janičarju pod noge, da ga je izpodnesel. Veliko telo pade po tleh, in zdajci je bilo mnogo krepkih rok, ki mu niso dale vstati. Ne dolgo in tudi oni trije so ležali. Dasi je že stari cigan imel moči kakor medved, treba je bilo vendar mnogo

truda, preden so uklenili silovitega janičarja, ki je bil, kakor je cigan vedel — Juri Kózjak.

Ni bilo težko braniti Turkom vhoda pri podzemeljskem žlebu. Tukaj bi bili mogli le na skrivnem priti noter; težko pa se je bilo braniti Turkom drugod z zida. Ko so namreč Turki zaslišali, da jim je siloviti glavar v sovražnikovih rokah, so se zaletavali še z večjim uporom proti trdnjavi. Vendar hlapci, dasi jih je bilo malo, so se branili to noč hrabro, in ko se je žarila danica v jutru, so bili Turki za to noč srečno odbiti. Potok, ki teče pod kloštrom proti jugu, je bil ta dan ves rdeče pobarvan s turško krvjo.

Šestnajsto poglavje.

Oh, postojte, govorite:

„Al' še živ je ljubi oče?“

J. Bilc.

Pot, po kateri so se upali zajetniki v kloštru z obzidja rešiti pred silo, so zasuli zdaj sami, ker je bila sovražniku znana, torej njim brez prida, lahko celo v škodo. S tem je bilo podrtó skoraj vsako upanje, da bi mogli kdaj na skrivnem zapustiti svoj zapor. Da pa se ne bodo mogli braniti dolgo, so spoznali do dobrega to noč, zakaj ubranili so se bili že zdaj le z največjo silo. Imeli so pa ujetega glavarja

turškega, to je bilo tudi nekaj, kar je cigan, najboljši izmed vseh brambovcev, tudi brž porabil. Poslal je namreč enega ujetih Turkov v tabor nazaj, veleč mu, naj naznani Turkom: kadar se prvi Turek predrzne sovražno bližati obzidju, da se tačas natakne glava glavarjeva nad kloštrskimi vrati na drog. To strašilo je storilo, da so Turki mirno čakali nekaj dni, kaj bo zapovedal veliki poveljnik turški, ki je bil z vojsko blizu Ljubljane.

Gori v najvišji sobi v kloštru je hodil z zvezanimi rokami janičar Juri Kózjak gorindol. Oče njegov, stari Marko, je moral pač s težkim srcem privoliti in videti, kako so mu podložniki zvezali sina (zakaj cigan mu je razodel, da je leta njegov edinorojenec); kako so njegovega ljubega otroka, po katerem je zdihoval in jokal leto za letom, uklepali zdaj v železne spone! Ali spoznal je, da ni drugače. Debele solze so padale starcu na lice, ko je videl dolgo zaželenega pred seboj, ravno takega, kakor je bil on sam v mladosti, videl ga pred seboj, pa ga ni mogel objeti, ni mu mogel razodeti očetovskih čutil! In vendar je bil ta njegov sin, sin njegove rajne žene! Kako bi mu povedal, da je on oče njegov? Mu bo li verjel? Ga bo li razumel?

Cigan mu je obetal, da on dožene to reč; tudi je bilo samo njemu mogoče, zakaj ni bilo

človeka med obzidjem, ki bi se bil mogel sporazumeti z janičarjem razen cigana. Bilo je nekaj dni, kar je bil zaprt janičar v klostru. Zamišljen koraka z zvezanimi rokami po sobi. Misli in misli in se domisli tudi svojega doma. „Kje je pač moj dom?“ misli sam pri sebi, in domišljjal se je zmerom bolj in bolj na mlada leta otročja. Kakor sanje mu je vršelo pred očmi; ljubi mož, ki ga je zibal kot nežnega dečka na kolenih, hudi stric, potem zli mož, ki ga je posadil na konja itd. Vselej, kadar se je domislil nazaj, mu je prišel stari, prijazni menih pred oči, ki je skrbno stregel vsaki želji njegovi, ki je vselej točil solze, kadar ga je videl. Nehote je janičar spoštoval starega moža, smilil se mu je in vendar ni vedel, kaj je, in da je on vzrok tej starčevi žalosti in skrbi.

Počasi, vsak dan nekoliko, mu je pravil cigan njegovo zgodbo; kako je imel bogat oče sinka, kako je odšel na vojsko, kako ga je potem stric možu prodal, in ta ga je odpeljal na Turško in prodal za janičarja. Cigan se ni motil.

Janičarju je ta povest vzbudila silno pre-mišljanje, in naposled, ko se je posameznih reči spominjal zmerom bolj in ko so se popolnoma strinjale s pripovedjo ciganovo, mu je prišla misel, da je morda on tisti sin. „Kje je pač moj oče?“ je mislil. „Morda je star in vzdihuje po meni! In jaz? Jaz služim tujcem! Za vero Mo-

hamedovo? — Ali nisem nekdam veroval nekaj drugega, lepšega, kar so me učili dobri ljudje — oh, tisti je moral biti moj oče, ki me je učil. Nekdam sem bil kristjan, posilili so me v to vero in v janičarja, to je gotovo, to sem videl vsak dan na drugih vzgledih. Zapustiti hočem to družbo, poiskati očeta, da, jaz moram vendarle tudi imeti človeka, ki me je ljubil.“ In janičar pokrije obraz in séde zamišljen.

Ko pogleda zopet kvišku, vidi pred seboj cigana in poveljnika kloštrskega, starega Marka, svojega nepoznanega očeta. V pogledu, kako je janičar pogledal starčka, je bilo nekaj tako milega, da je Marka čudno genilo in privabilo globok vzdihljaj iz njegovih prsi.

Prvo, kar je janičar vprašal cigana (zakaj z menihom ni mogel govoriti, ker deželnega jezika ni razumel), je bilo to: ali ve za tistega očeta, o katerem mu je že večkrat pravil.

„To se ve da, poznam ga, ni daleč od tukaj,“ mu odgovori cigan, proti Marku pa reče: „Prijemlje se, prijemlje.“

„In kako si ti vse to zvedel?“ vpraša janičar.

„Prijatelj, jaz sem bil zraven, jaz sem vzel dečka na konja in sem ga spremil noter na Turško; pozneje sem ga večkrat videl, poznam ga tudi še dandanes prav dobro.“

„Ti ga poznaš!“ reče janičar, vstane pa sede zopet kakor človek, ki se je zmotil sam s seboj.

„Poznam ga,“ odgovori cigan mirno, kakor bi izrekel kaj vsakdanjega, „dobro vem, da si ti tisti, ki sem ga jaz odpeljal na Turško.“

Janičar — strahovit v boju — vstane, na licu se mu je bralo, kako mu vre po glavi. „Govori, človek, ako pripoveduješ resnico, kje je moj oče?“

Smejé zavije cigan na čuden način usta, seže po svoj nož, prereže janičarju vezi na rokah in kažoč na starega Marka, govori: „Tu stoji, v lice mu poglej, in videl bodeš očeta svojega lice.“ In obrne se k očetu rekoč: „Gotovo je tukaj Juri Kózjak, še lepši od tedanjega, ki je jezdil z menoj na Turško.“

„Moj sin!“ je zavpil stari Kózjak, in v tem trenutju je padla stena med dvema srcama, oče in sin sta si ležala na prsih, Beseda sin srcu in ušesu nekđaj ni bila neznana, vendar že dolgo je ni čulo uho pod turbanom turškim.

Pač marsikaj bi bil rad povprašal starec novodobljenega sina, ali zazdaj je moral biti zadovoljen, da je mogel govoriti s srcem tistega, ki ga je toliko časa pričakoval zastonj. Sicer pa je cigan tolmačil med njima, kar je bilo potreba.

Ni bilo težko priti zdaj iz kloštra. Juri Kózjak — prejšnji janičarski glavar — ta je lahko prevaril svoje dozdanje tovariše, rekši, da so se mu vsi v kloštru vdali s to pogodbo, da osvobodijo njega in tri ujete tovariše, ako se jim dovoli prostim oditi, pa da Turkom prepuste kloštrsko poslopje. Janičarjem je bilo vse povšeči, da bi bili le nazaj dobili svojega hrabrega poveljnika. Sicer so menili, da kristjanom ni treba biti mož beseda, ali ko so videli, da je njihovega glavarja v resnici volja pripeljati sovražnike, ki so se mu vdali, v varstvo, si niso upali ničesar storiti malemu krdelu, ki je jezdilo skozi sredo turškega tabora z vsemi znamenitejšimi dragocenostimi in bogatijami kloštrskimi. Celó ko se je glavar namenil, da hoče kristjane spremiti do grada, da bi tako do zadnjega izpolnil besedo, se mu ni upal upirati nihče, dasiravno se je zdelo to vsem več ko čudno. Veliko krdelo je hotelo iti ž njim, da ne bi kristjani vkljub ugovoru zopet zaprli poveljnika. To se ve, da se je ta ustavljal temu, rekši, da ni potreba, in naposled vzel le čisto majhno število s seboj.

Vendar kmalu pride to krdelce v turški tabor nazaj in naznani preplašenim janičarjem, da jih je glavar popustil in šel s kristjani v grad Kózjak. Jeza se je zavoljo tega vnela med Turki; izkazala se je v tem, da so brž zapalili

velikansko kloštrsko poslopje in ga razvalili s cerkvijo vred. Kaj radi bi se bili maščevali nad izdajavcem samim, kakor so ga imenovali; vendar vedeli so, kako nevaren bi jim bil njih prejšnji glavar, ako se združi z domačini proti njim; zato se podvizajo, da gredo za veliko vojsko.

Že med potom so bili poslali cigana z dvema hlapcema naprej v grad Kózjak, naj bi tam oznanili veselo novico, da pride pravi mladi gospodar Juri. Še posebej je rekel Marko sporočiti bratu Petru, ako je že v gradu, da se mu ni bati ničesar: vse je pozabljeno, kar mu je prizadel hudega.

V gradu ni bilo ne konca ne kraja veselja, ko se je razširila ta novica, zlasti med starejšimi hlapci.

Ko bi bil udaril Bog s svojo mogočno strelo Petra z vedrega neba, ne bi se bil bolj prestrašil, kakor ga je prestrašilo naznanilo, da se vračata njegov — po njem na Turško prodani stričnik in brat Marko na grad, da je vsa njegova hudobija prišla na dan, da mu ni več živeti med ljudmi. Kar sta hlapca sporočila, kako je nekaj veleval stari gospod Marko, da je pozabljeno, tega Peter že ni slišal, kakor hlapca nista vedela, kaj govorita.

„Vse izgubljeno, vse!“ je vpil Peter z glasom, ki je prestrašil vse, ki so ga čuli.

„Pogubljen sem na večno!“ Rekši je bežal vun, in nihče ni šel gledat za njim.

Ko se je vse veselilo in kričalo v gradu, videč novega gospoda v turški obleki, so pogrešali Petra. Zastonj je popraševal po njem stari Marko, ves solzan od samega veselja, zastonj so družina ves grad pretekli. Petra ni bilo. Tudi cigana ni bilo videti.

Šele drugo jutro na vse zgodaj je prišel mlad hlapec strahóma povedat, da gospod Peter doli pod gradom v gozdu — na veji visi mrtev. Da je bilo to naznanilo grenka grenka kapljica v pijači novega veselja, to si lahko mislimo. Opat Ulrik, ki je bil prišel že poprej s Petrom v grad, je rekel z žalostnim glasom: „Kakršno življenje, taka smrt.“

Ljudje, katerim je bilo ukazano, da so na tihem sneli Petrovo truplo z drevesa in ga pokopali, so pravili pozneje, da je cigan iz gošče pristopil in smeje se mrtvecu rekel: „Zakaj si me dal v vodo vreči, tepec! Ne bi se ti bilo treba sicer obešati.“ To so bile poslednje besede, ki jih je kdo čul iz ciganovih ust, zakaj od tistega dne ga ni nihče več videl v slovenskih krajih. Ne dolgo potem je bila dežela rešena nemilega gosta: Turki, siti prelite krvi in morije, so se pomeknili zopet nazaj.

Zopet se prikažejo slovenski kmetje, ki niso bili padli v boju z ljutim vragom pod krivo sabljo, ali ki niso morali v sužnost med nečloveške Turke. Pela je sekira v starem hrastovem gozdu: razkopavali so upepeljene kupe, ostanke svojih prejšnjih stanovanj in k Bogu vzdihovaje so si stavili nova pohišva.

Opat Ulrik je dal sezidati s pomočjo okoli stanujočih plemenitašev, sosebno mladega Kózjaka, nov klošter v Zatičini. Sploh pa so si prizadevali po vsej deželi, da bi zacelili rane, ki so jih vsekali Turki.

Marko Kózjak vendar ni dolgo užival veselja: živeti pri svojem sinu, ki je bil vsem sosedom čudež, najboljši mož med kranjskimi plemenitaši. Ime janičar mu je sicer ostalo, vendar nobena tistih grozovitih lastnosti, ki so se vezale navadno s tem imenom. Kmalu je Juri pokopal svojega očeta, ki je umrl rad in vdan v previdnost božjo, katera mu je bila tolikanj oslajšala poslednje hipe življenja. Tudi opat Ulrik je šel kmalu za njim počivat v Bogu, ki vse dobro plačuje, vse hudo kaznuje. Bodi torej češčen in hvaljen!

VIII.

Domen.

Domača povest iz prejšnjega veka.

Hlapec in gospodar.

Ako si vprašal starega Oralka: „Kdaj so bili Turki poslednjič v deželi,“ ti je odgovoril: „Tačas, ko jih je bil pripeljal tisti Domen — Bog mu grehe odpusti!“ In če si mu bil siten in si povpraševal dalje: „Vi, oče Oralkov, kdaj pa je bilo to,“ je odgovoril stari zgubani in sključeni možiček vselej: „I, kaj meniš, to je že davno. Ko sem jaz pastirčeval in še bos hodil — tega je že obilo dve manj ko sedemdeset — tačas se je bil rajni Habjan, starega oče, drugič oženil. Domen pa je bil prignal Turke, ko je Habjan ravno v zibeli ležal; le seštej, koliko let je že tega.“ Pri taki priliki je imel Oralek navado pipico sneti iz ust, jo iztrkati ob nohet pri palcu, jo stisniti med kolena in počasi ter nadolgo praviti o Domnu — ali, kakor se bere to ime v litanijah o „Damjanu“. Ko bi imel tako pamet, da bi si bil mogel Oralkovo povest zapomniti do besede, bi jo bil rad povedal častitim bravcem po starčevem jeziku; a ker sem si jo ohranil v spominu le po vsebini, jo hočem priobčiti s svojo besedo.

Neka deklica v vasi * (ime nič ne de) je bila tako srečna, da je zaslula v deveto vas zavoljo svoje brdkosti. Ali ni je sreče brez nesreče, tako je tudi ona imela svoje križe in težave: manjkalo ji je posvetnega premoženja. Ta napaka je edino kazila, da je niso šteli za najlepšo in da se snubač le ni hotel in ni hotel prikazati. Kjer pa je že ena nesreča, se vgnezdi le prerada še druga, včasih sedemkrat hujša od prve. Tako se je primerilo tudi naši ubogi deklici, da ji je že, ko je mladostna lepota jemala slovo, splavala deviška nedolžnost po vodi in je prišel na svet majhen posiljenček, ki so ga krstili za Domna, ker je ravno na sv. Kozma in Damjana dan zagledal beli svet. Mlada mati, preganjana in psovana, ni vedela kam z drobnim črvičkom, ki se ni bil drugega zadolžil, kakor da se je predrznil poroditi in ki ga vendar nihče ni hotel pod streho.

V tej revii se je usmilil Jurec, nič napačen mož, in vzame dete za rejenca. Imel je potem dečka skoraj kakor svojega. Ko je dorastel, mu je bil hlapec in napol gospodar. Tudi materi njegovi je dal kočo na koncu vasi, ko se je postarala, da ji ni bilo več delati kakor dekli.

Domen je bil čvrst mladenič, za moč vsakemu v okolici kos. Imel je baje posebno lepe črne oči, sicer pa ničesar drugega, kar iščejo ljudje, zlasti dekličii na človeku, da rekajo

potem: lep je. Vendar svet je poreden, odkar je Adam odkrnil jabolko. Tako so tudi nekateri govorili, da ni nihče tako svetlega pogleda kakor Domen, ako ga kdo ujezi. Tega pa ni vsakdo trdil, ker ga ni bilo lahko videti v jezi. Bil je tiha, dobra duša, malo besedi je šlo njemu čez zobe, nikoli nobena nepotrebna. Eni — sosebnost stari ljudje — so ga hvalili, da je moder, eni pa so odkimovali, rekši: „Jaz ne zaupam veliko temu človeku; tiha voda podira jezove, pravi star pregovor.“ Zopet drugi so dejali: „Taki ljudje so najboljši, ako se obrnejo k dobremu; največji hudodelci pa, ako se nagnó hudobi.“

Jurec je imel tudi osemnajst let staro hčer Anko. Oralek je trdil, da ni bilo otovre dekleta v fari, ni ne poprej, ni ga ne bo pozneje, kakor je bila Jurčeva Anka. Jurcu se je v srce dobro zdelo, da bo lahko dobil zeta, kakršnega nihče v vasi. „Čedna deklica,“ je mislil včasih na samem, „in pa če še ni čisto gola in brez petic, tako se že izlepa odpravi od hiše, alj pa kaj čednega dobi k hiši.“ Pretekli predpust je že menil, da dobó zeta, zakaj povprašal je bil za deklico mladenič, bogat in malo in dosti ne grd. Gospodar bi se ga ne bil branil, a hči je imela nekove muhe; precej pri prvi besedi si je odpodila snubca, rekši: ne morem. Jurcu to ni bilo pogodi, tem manj, ker mu ni vedela

povedati vzroka. „Zakaj ga nečeš,“ je godrnjal „bogat je, lep je, premlad ni ne on ne ti; jaz torej ne vem in ne vidim, zakaj bi se odganjal takšen ženin. Pa delaj, kakor hočeš; to ti povem, če boš imela trmo, boš dobila trmo v zakon.“ Zatem se je Jurec jezno držal nekatere dni. Znotraj pa ga je grizlo: „Kaj, ko bi si ji kaj mlelo v glavici, kar ne gre v mojo vrečo!“

Ljudje so si šepetali skrivaj vzrok, zakaj Anka ni marala ženina. Vsi so bili skoraj enih misli, da ravna nespametno; gotovega pa ni nihče nič vedel, zakaj ako so tovarišice Anko samo povpraševale: je li res ali ne, kar se govori, je bila vselej huda in je odgovorila: „Jaz ne vem, kaj sem komu storila, da ravno mene ne puste jeziki pri miru.“

Zunaj je ležala tema vrhu gostega snega. Mraz je bilo, da se je vse umikalo v gorke izbe. Živega človeka ni bilo na vasi; le tupatam je rojil in lajal kakšen pes z ogla na ogel, zvest varih gospodarjevega domovja in svoje lastne pasje lope za hlevom. Tuintam so bile že sedle ženske za brenčeči kolovrat, stare matere za peč. Na koncu vasi v Jurčevi hiši so tudi sedeli vsa družina, od gospodarja do pastirja, okrog velikega omizja pri kmetiški večerji. Gospodar je bil danes slabe volje. Z jezo je rezal kruh, nikogar nič vprašal, nič odgovarjal; čelo pa se mu je vedno grbančilo

in obrvi so mu lezle vkup. Ko so hlapci in dekla videli, da mu nekaj ni povšeči, so molčali vsi, celo hči ni zinila besede. „Kaj mu je neki?“ sta ugibala hlapca, „v koprivah se menda ni opeknel, saj je sneg.“

Po večerji pa reče Jurec družini: „Nocoj ne boste predle, ve dekcle, in ne bomo vkup molili, le pojdite spat; ti pa Domen, ostani malo tukaj, da ti nekaj povem.“

Vsi se izmuzajo vun, toda neradi, ker je vsakega mikalo, kako bo gospodar govoril Domnu. Kaj mu bo povedal, to se jim je dozdevalo. „A kdo mu je iztegnil jezik,“ so govorile dekcle med seboj, „res nekateri ljudje morajo klepetati! Meni se Anka smili.“ Hlapci pa so se pomuzovali Domnu, kakor bi mu hoteli reči: „Šent, za božji svet ne bi bil zdajle rad v tvoji koži!“

Zdajci je sedel Domen sam Jurcu nasproti za hrastovo mizo. Anka, ki ji je bil oče tudi namignil, naj počaka, je bila sedla v bolj temen kraj za vrata in plaho gledala očeta. Očetov obraz in morda lastna vest ji nista pre-rokovala nič dobrega. Nekoliko časa molče sloni stari Jurec na oglu in gleda po mizi. Naposled jame z ostro besedo:

„Domen! Tvojo mater je vse preganjalo, nihče je ni maral. Morala bi te bila poroditi v resi, kakor divja neumna žival, in vihar bi ti

bil boter in sova bi ti pela pesem v zibeli na dežju! A jaz sem bil tisti, ki se je usmilil, da je tebe in njo sprejel pod streho.“

„Že dostikrat ste mi pravili o tem vi in mati moja,“ odgovori hlapec.

„Res sem ti jaz nekaterkrat pravil, pa vendar si nisi vtisnil v glavo. Zakaj sicer ne bi se bilo dogodilo to, kar slišim, da se je, ko ne bi bil pozabil, da si prišel brez očeta in brez pomoči v mojo hišo. Jaz sem ti iz usmiljenja dajal streho, ko si se še hoditi učil; pri moji skledi si zajemal pozneje, od mojega hleba si rezal, ničesar nisem zapiral pred teboj.“

„To vem! Zakaj mi pa pravite to?“ odgovori hlapec Domen nejevoljen.

„Ako si kdaj šel z mojega doma, si vedel, da te čaka gotova večerja. Ako si česa potreboval, vse sem ti kupil, kakor svojemu sinu, ki mi ga je Bog vzel, — da bi ga ne bil! In ko mati tvoja ni mogla več služiti, sem ji dal svojo kočo, da osebenkuje v nji. In od tebe nisem upal drugega, samo da mi boš hvaležen.“

„Kdo pa se je predrznil reči, da nisem hvaležen?“

„Sedem cerkva govori o tvoji nehvaležnosti — in ti se me upaš vprašati, kdo je rekel! Zares motil si me, a ne boš me dlje, vse vezi med nama so pretrgane; poišči si drugega, da te bo tako imel in da mu boš tako povračal.“

Čudno je bilo, kako je hlapec Domen sedel s prekrižanima komolcema na mizo uprt in srepo gledal starega gospodarja, ki mu je jeza rdila upadlo lice.

„Katera je tista moja nehvaležnost, ki sedem cerkva govori o nji? Jaz ne vem nobene,“ reče hlapec.

„To je res! Tebi se ne zdi to nič, ako se hoče zapeljati hči tistega moža, ki ti je nadomeščal očeta, ki naj bi ga bil blisk zadel, zakaj hudoben človek je moral biti, da se ni izdal in da se ga še tvoja mati ni upala imenovati, reva! — Zakaj se jokaš, deklina?“ se obrne oče k hčeri. — „Zdaj šele vem in razumevam, zakaj ti ni bilo na volji možiti se po mojem izbiranju. Hčerka bi rada izbirala po svojem, rada precej prvega moža, bodi tak ali tak, pošten ali berač; to se ve, stari naj godrnja in govori, kar hoče, misli in meri, kakor že bodi! Ali ne bo veljala tako, kakor se bo zgodilo v tvoji glavi, ne, dokler bo mazinec gibal na moji roki, le dobro me poslušaj!“

„Jaz nisem nikdar zinil nespodobne besede vaši hčeri,“ reče hlapec Domen. „Da sem jo pa rajši videl od vsakega človeka na tem svetu, to je bilo zato, ker sem menil, da ni tako nemogoče, česar jaz želim in — če se ne motim — tudi ona. Jaz sem vam delal pridno, kakor bi bili moj oče, celo še bolj. Ne vem, kakov

sin bi se bil bolj trudil množiti vaše bogastvo ko jaz. Poznate me dobro; je li potem tako nemogoče, da dovolite, in jaz in Anka bova srečna.“

„Kaj ti ne trešči v glavo, hlapčè!“ zagrmi stari. „Kaj še; jaz bi ti dajal hčer! Že res, ako psu ponudiš grizo kruha, te šavsne za roko. Kam zaide človek!“ Rekši vstane stari mož izza mize in čude se in godrnjaje gre dva pota od mize do vrat.

„Domen, da ti naravnost povem, imel sem te rad, rajši kakor vsakega hlapca, dokler si bil pameten, do nocojšnjega večera, ko mi je gospod Sova povedal, kako ljudje govore o moji hiši. Imel sem zmerom namen, da ti dam v last kolibo, kjer tvoja mati osebenkuje, da bi imel na stare dni kam zahajati. Da bi te pa vzel za zeta, tega nisem nikdar mislil in nisem mogel misliti, da bi se v tebi kaj tako abotnega ugrelo. Kako bi se čul oklic z lece, ko bi oznanjevali: Domen, nezakonski sin očeta Neve mokaterega, jemlje poštenega moža pošteno hčer. — Ne, kratkonimalo ne; to je neumno!“

„Torej jaz nisem pošten, kakor vi in vaša hči?“ vpraša hlapec tako, da je Jurec jel govoriti za dve stopjni prijazneje.

„Tega nisem rekel, Domen! A tvoj oče ni bil pošten, to sem že rekel. Ko bi imel poštenega, svetu znanega očeta, ne bi rekel; zdaj

pa ne vem, kdo si, dasi vem, kakov si. Žal mi je, pa to naj ti ne pride nikdar več v misel, da bi vzel mojo Anko.“

Deklica, ki je dosle tiho jokala v kotu, jame naglas ihteti.

„Zato boš pa pobral svoje reči,“ govori dalje gospodar, „in pojdeš, kamor te sreča žene, poišči si drugega gospodarja. To lahko uvidiš, da v moji hiši ne moreš živeti dlje zavoljo Anke ne, če že zavoljo jezikov.“

„Grem še nocoj!“ odgovori hlapec. „Bog me varuj, da bi vam bil za nadlego, rajši nečem živeti pri ljudeh, kakor posili; in verjemite mi, za zdajle bi bili vi meni večjo dobroto storili, ko bi me bili pustili, da bi se bil porodil v resi sredi gozda in tam umrl.“

Jurcu, ki pravzaprav ni bil napačen mož, so segle te besede v srce. „No, Domen,“ je rekel, „sreče je veliko po širokem svetu, jaz ti nisem nevoščljiv, bogve da ne, dam ti že nekaj, da boš živel, in delo boš imel še kdaj pri moji hiši; tega pa ne morem dovoliti, vse drugo —“

„Ne maram — Bog vam povrni, kar ste mi dali, dalje nečem delati dolga. — Gospod Sova mi je torej naklonil tudi to srečo, da me izganjate na zimo in na mraz iz hiše, ponoči, ko še psu ljudje pod klopjo privoščijo gorko mestece! Gospod Sova me ni mogel videti pri

vas, že kar sem zrastel iz otročjih hlač, tega sem se sam prepričal. Dobro vem, kako je pazil name, ko sem bil še pastir; tudi znam, da je lansko leto pregovarjal župana, naj mene ulovi in dá gosposki za vojaka. In zdaj je menil, da me mora vam zopet on prvi tožiti! Zakaj? Vrag vedi, jaz sem ga pustil pri miru. Kaj mi mar? A gleda naj, kod bom zdaj hodil, ker ne pozna me še, zadnjo mi je naredil. On naj odgovarja, kjer hoče, ako bom napravil eno, ki si je ni v svesti.“

„Saj mi ni Sova povedal, ali sem imenoval njega?“ reče stari gospodar, ki mu je prišlo zdaj na misel, kako nespameten je bil, da je povedal tožnika.

„Imenovali ste ga, morda se vam je zareklo; toda tudi, ko bi ga ne bili povedali, jaz bi ga bil ugenil, kdo me je tožil. Le pustite, se že midva pomeniva pri priliki!“

Domen pobere po teh besedah svojo kučmo iz zamizja in vstane. Deklico prime za roko in ji reče: „Nič ne jokaj, Anka! Tvoj oče so me sicer imenovali nehvaležnega, pa videli bodo, da nisem tak, kakor jim je govoril Sova in kakor govore ljudje. Prosto ti je od mene, omoži se in srečna bodi; jaz ne bom vprašal več po tebi, pa tudi po kaki drugi ne, zakaj ko bi bil kdaj ljubil katero, bi bil samo tebe. Slišala si, da so me oče spodili izgrda.“

Stisne ji roko in odide. Anka pa, ki ni mogla izpregovoriti besedice, si pokrije z obema rokama obraz in joka, da se je jela smiliti očetu.

„Jaz res ne vem, kako moreš biti tako nespametna! Le ne misli, da je sam ta na svetu. Ne manjka se jih, ki bodo boljši zate in za svet,“ je rekel oče hčeri.

„Saj ni storil ničesar, in spodili ste ga izgrda! Oh, zame ne dobite nobenega in ko bi ga tudi, jaz ga ne maram. Oče, to je preveč!“

„Jaz bi ti povedal, kako se govori z menoj — pa bodi za drugo pot. Idi zdaj spat! Naj se ti ne sanja o njem, moraš ga iznemar pustiti. Če ti je še kaj nezblojenega razuma v glavi, moraš uvideti, da ne sme dlje spati pod mojo streho, saj si ga še dozdej v oči bodla in on tebe.“

Gospodar sname kožuh s peči, ga ogrne in še enkrat opominjaje hčer, naj se odpravi spat, odide za hlapcem. Nekaj je moža priganjalo, da bi pogledal, kam je šel hlapec. Zakaj? sam ni vedel. Zadnje besede Domnove, ko je rekel: „se že pomeniva s Sovom,“ mu niso dale miru. Moral si je pritrditi, da se je zdel tudi njemu že od nekdanj hlapec Domen grozno čuden človek; ni ga mogel popolnoma spoznati in razumeti. Zavoljo te prikritosti ravno ga ni mogel nikdar prav ljubiti, kakor bi ga bil sicer ljubil, in iz istega razloga ga je prijela neje-

volja in ga je prešinil nekak strah, ko je slišal, da Domen rad vidi njegovo hčer. Zaletelo se je bilo možu, ko mu je povedal, kdo mu je prvi pravil to reč, in videl je, da je bih hlapec besedo pobral tako naglo, kakor jo je on brez premiselka izustil. „Ko bi se hotel maščevati nad njim?“ je mislil stari gospodar, in pot ga oblije po čelu.

Najprej stopi v konjski hlev, kjer so spali hlapci. Drugi so še svetili, Domna pa ni bilo med njimi. Reko gospodarju, da ga niso videli, kar so odšli iz hiše. Opominjaje hlapce, naj varujejo ognja zatrositi v slamo, zapusti mož hlev, korači čez dvorišče in po gazi proti takomenovanemu gradu, kjer je bil gospod Sova. Gre doč se domisli, da bi bil lahko šel hlapec k sosеду. Zavije torej po strani: zmrzli skorjasti sneg mu je olajšal pot naravnost z gazi. Kmalu pride pod sosedovo okno. Prešteje vse ljudi, sosede, ki so veseli sedeli okoli peči in okoli mize in si pravili izmišljene pripovedke in dogodbe iz svojega življenja; vendar med njimi Domna ni bilo.

Zdaj jo vreže črez travnik vsevprek proti gradu. Ko bi bil kdo videl, kako urno je starček prestopal v temni noči napol s snegom zasute razore in kotanje po njivah, bi menil, da ta človek nikdar ni še blizu sedemdesetih let. Zdajci pa se ustavi. Na travniku je videl

človeka stati primiru, kakor bi bil iz lesa. Ko se približa, spozna Domna. Držal je v roki kol, čelo naslanjal nanj in jokal naglas. Gospodarja je bilo skoraj strah. Tega človeka še ni videl jokati, kar je odrastel otročjim letom; čuden in tožen glas na samini in v mrazu, v takem času, vse to mu je čudno delo. Že bi bil rajši šel svojo pot mimo hlapca, ko tega predrami škripajoči sneg, da naglo vzdigne glavo. Hlapčeva roka stisne kolec; a spoznavši gospodarja, ga povesi. Nobenemu drugemu, ki bi ga bil zalotil tako, morda ne bi bil prizanesel.

„Kaj pa delaš tukaj, Domen?“ ga vpraša stari z mnogo prijaznejšim glasom, kakor je poprej govoril ž njim.

„Kaj me zalezavate?“ reče hlapec z zamolklim glasom. „Kaj vam mar jaz in moja pota? Če ste me redili, zato sem vam delal ko črna živina; zdaj ste me izgnali kakor psa! Povem vam, ako boste gledali za menoj, pozabim, kdo ste mi bili. Mačka sme gledati vaši hčeri v očesce, jaz ne smem.“

„Domen, imej pamet, jaz te ne zalezavam,“ odgovarja stari.

„Ne? Čemu ste prišli semkaj!“ Dasi je bilo tema, je videl Jurec, kako se svetijo Domnu oči, in rad bi bil doma ali v gradu in ne na samem s tem človekom.

„Jaz sem hotel k gospodu Sovu, pa sem tebe naletel tukaj. Prosim te, pojdi spat, prehladiš se, ves razgaljen si. Saj te nisem gonil še nocoj iz hiše; tudi sem ti rekel, da ti že dam toliko, da boš živel brez skrbi. Pojdi nazaj v konjski hlev, pa lezi!“

„Torej k Sovu greste?“ reče hlapec, „To se ve, povedat, da ste me spodili, kakor je on svetoval. Le pojdite le, pa mu povedite, da sem bil jaz ravno na poti k njemu, da se mu zahvalim. Zdaj pa ne grem z vami, pridem drugo pot. — Kola ne potrebujem torej!“ Rekši vrže drog po snegu in odide.

Gospodar gleda za njim. Ko vidi, da se je obrnil proti hosti, kjer je v samotni koči stanovala njegova stara mati, ne pa proti njegovi domačiji, gre tudi on svojo pot. Kmalu je mogel razločiti temno poslopje „grajsko“ in odsev luči, ki je brlela v gospodovi izbi.

2.

Gospod Sova.

Samotno je stalo pri cesti staro zidano poslopje, katero je vendar, dasiravno ne gradu podobno, nosilo ono ime.

Gospod Sova je sedel v gradu v svoji izbi v prvem nadstropju, Bil je mož dolg, močne

postave. Trhlo lice in upale drobne oči so kazale, da so ga razjedale v prejšnjih letih strasti. Vsa okolica je vedela, da gospod Sova rad spravlja, nerad pa daje iz rok. Že to svojstvo bi utegnilo zbuditi komu misel, da je bil gospod bogat, ko bi tudi ne bil vedel, da je poddedoval že po očetu mnogo novcev. Celó v burni mladosti, ko mu je kipela kri in ni krotil strasti, umpak jim ugajal — celo tačas ga je vodila neka prirojena varčljivost, da ni raztroševal imetja. Eni so celo trdili, da sta vselej premagali lakomnost in skopost, kadar so se razbrzdane strasti v njem spopadle iz oči v oči. Sicer so sodili kmetje, tlačani njegovi, da gospod Sova še ne bi bil prenapačen mož, ko ne bi bil tako neznanó skop in tako malo z ljudmi. Pečal se namreč ni z nikomer, razen s sosedom Jurcem. Ta mu je bil skoraj edini izmed kmetov (gospode itak ni bilo blizu), da se je poménkoval ž njim še o kaki drugi reči, ki ni bila ravno potrebna. Celó z ženo svojo in s sinom je govoril malo; le posamezne besede, kakor posili izgolčene, je izrekel semtertja, velevaje ali prepovedovaje. Tolikanj čudneje je bilo videti, da je Jurec toliko veljal pri tem možu, da je sedel skoraj vsak večer poleti in pozimi v njegovi izbi, pogovarjaje se ž njim.

Predniki gospoda Sova, ki — čeprav plemenitaš — ni bogvedí za koliko stopenj pre-

sezal svojih tlačanov z razumom in izobraženjem, so bili, kakor je pravila govornica med ljudstvom, iz navadne domače krvi, kakršna teče po žilah kateregasibodi kramarčka, dasi ravno bi se bil vsak mož silno zameril gospodu Sovu, ko bi bil káko táko pravljico ponovil vpričo njega. Nosil je namreč še stari prapraded našega plemenitega gospoda preprosto krošnjo na svojem hrbtišču od hiše do hiše, ponujal in prodajal šivanke, igle, nožiče in drugo takšno drobnjavo. Ker je tudi on bil tistega svojstva, ki smo ga hvalili že na vnuku, svojem gospodu, si je bil pridobil počasi imetje, ki je še mnogo bolj naraslo, ko se je njegov sin preselil na tuje in tam kupčeval zmerom z večjo srečo. Na starost si je kupil zopet v prejšnji kranjski domovini omenjeno graščino in pridevek plemenitega imena. Ker pa kmetje v okolici niso mogli izgovarjati dolgega nemškega imena s svojimi mehkejšimi slovanskimi jeziki, so prekrstili novega gospodarja po svoje in ga med seboj jeli imenovati Sova, baje zato, ker je imel navado za vsako tretjo besedo klicati: „uj!, uj!“ kakor znana ponočna ptica. To ime, kratko in lahko izgovorljivo, se je prijelo rodovine, in kmetje nazadnje niso vedeli, ali ima še kakóvo ime. Naposled so bili grajski tako bogati, da so se bali tatov in so v gnoj pred svinjskim hlevom zakopavali denar v mehovih. Toda le slabo

so s tem skrili svoje bogastvo, zakaj prasice so kmalu izrile težak meh novcev na dan; ljudje so leteli vkup in razgnali še veliko večji hrup o grozovitem bogastvu gospodovem. Tako se je razvedelo, da je gospod Sova silno denaren.

Sedel je torej Sova pri luči v gorki izbi svoji in zroč brezmiselno predse vlekel in počasi kadil iz velike pipe tobak.

Zdajci zasliši, da nekdo trka na velika vrata. Hlapci in dekle v prostorni hištrni (družinski izbi) so uganjali burke, glasen krik in smeh se je razlegal od tamkaj. Niso mogli torej tako lahko slišati družina, da bi se nekdo rad oglasil v grad. Zato prime sam gospodar svečo in gre gledat. Navada ni bila, da bi bil kdo tako pozno zahajal v grad; Jurec je že enkrat bil nocoj pri njem, torej gospodar ni hotel kar odpreti, ampak je vprašal ne z najprijaznejšim glasom: „Kdo je?“

„Jaz sem, gospod, jaz,“ se oglasi Jurec od zunaj. „Odprite mi za nekoliko časa, nekaj bi Vam rad povedal, preden grem spat.“

Sova odrine temu znanemu glasu težki zapah z vrat.

Jurec stopi v vežo in gospod zapahne vrata.*

„Pojdi gor z menoj,“ reče graščak.

„Ves trd sem od zime; tukaj je tudi malo mrzlo, le pojdiva,“ pravi stari mož.

Prišedši v zgoreno gospodovo izbo sede Jurec, kakor domač, blizu peči, sname pipico in napravi tobaka, ki se je bil tačas že obilo raztrosil med kmete.

„Mrzlo je, da bi zlezel človek skoraj najrajši sam vase,“ izpregovori Jurec, ko je po dolgem predevanju in presedanju pri peči izbral dobro mesto. „Ptiči bodo padali z drevja, ako tri noči tako drži; gori sem šel po travniku in ivje se dela po vrbovju, kakor bi bil posul sneženo sipo. Huda zima, dobra letina.“

„Čez travnik si šel? Zakaj ne po gazi naravnost?“

„Res, to sem vam ravno hotel povedati. — Precej, ko sem prišel, sem odpravil fanta od hiše, kakor ste mi svétovali.“

„Vendar že; to si prav storil! Poprej bi ga bil že moral.“

„Ne vem,“ odmaje Jurec, „žal bi mi kmalu bilo za njim; otovre delavnega človeka ne bom dobil za plužne. — Pa še nekaj nerodnega sem naredil, ko sem mu ukazal, naj popusti mojo hišo — nekaj napačnega, česar ne bi smel storiti.“

„Kaj si storil? Če si ga izpehal, kaj za to!“

„Ne, suval ga nisem; tudi se ne bi dal, zakaj ne doboste ga človeka v našem kraju, da bi se upal Domnu za vrat. Pa vas sem imenoval — ne vem, kako sem se zagovoril —

povedal sem mu, da sem pri vas zvedel, da gleda po moji hčeri. To ga je pa tako raztogotilo, da se bojim, da se bojim, da ne bi nameraval kaj hudega.“

„Meni?“ povzame naglo Sova in vstane s stola. Lice se mu čudno spači. „On bi meni kaj prizadel?“

„No, jaz menim, da sile ravno ne bo; Domnu se jezica kmalu poleže, jutri pozabi, kar je danes govoril. Vendar nocoj se je tako čudno grozil, da me je izpreletel mraz in kar mogel si nisem drugega, anti naravnost semkaj sem moral iti. Bogvaruj, da bi se prestrašili, samo ogibajte se ga malo. Tudi si je v glavo vtepel, da ga vi sovražite in mu povsod stave stavite. To se ve, da sem mu jaz izbijal te misli iz glave, pa on je trmast in svojeglav, ne da si dopovedati.“

„Torej pravi, da sem mu jaz za nagajivost in me hoče odpraviti? Hù, hù! Ko bi ga pa jaz prehitel. Župan je ravno dobil ukaz, naj dá vaša soseska dva vojaka. Zdaj bo lovil in lovil, da ujame ptiča, ki ga jaz zaznamenujem. Noben pa ni goden bolj, kakor tvoj dozdanji hlapec.“

„Ne, tega mu pa ne privoščim, da bi moral v vojaščino,“ pravi Jurec, „nazaj ga ne bo več, ako gre na vojsko.“

„Ni ga treba,“ odgovori Sova.

„Jaz ga pogovorim, porednega srca ni! Rajši že lovite pretepače in druge takšne ne-

godéte, kakršnih se nam ne manjka v vasi. V vojsko pa Domna ne — Domna! Če sem ga ravno iz hiše izpodil, lovit ga ne grem nikoli, rajši mu povem, naj se skriva.“

„Jaz pa hočem ravno tega z glave; le pojdi mimo župana na vas in mu reci, naj še nocoj pride k meni ali pa jutri zgodaj in potlej se bova že zmenila. Ti pa ne zini besede ni o tem, da zdaj koga lovite, in tudi ne, da imamo ravno tega človeka na mislih. Če eno besedo komu poveš, kar si zdajle slišal iz mojih ust, potem je konec najinemu prijateljstvu. Županu reci samo, naj pride k meni.“

Jurec je kmalu potem počasno korakal od grada po razgaženem mrzlem snegu in kimajoč z glavo rekel sam pri sebi: „Lej ga šenta, res ga sovraži Sova že od svojih dni, kar se je izlegel in zgodil. Nekaj mu je fant že naredil, da še sam ne ve kaj. Čudno je to, čudno!“ Rekši stisne stari mož roke v kožuhova žepa ter jame nagleje in gosteje stopati proti vasi.

Gospoda Sova pa so še dolgo čutili tisto noč, kako je trdo stopaje hodil po svoji sobi gorindol. Stara hišna se ni mogla načuditi, da so čemerikavi gospod tako izpočiti ter se jim ljubi še čez polnoč hoditi brez dela in potrebe od stene do stene. Ko bi bil pa kdo šel na mačje mesto, na hlevno streho, ki je bila gospodovemu oknu nasproti, bi bil videl, kako je Sova

s strašno zmršenim obrazom sam sebi govoreč tekal semtertja po izbi, zakaj ni šel spat, kakor vsi drugi ljudje, njegovi tlačani v vasi, njegova družina, njegova sinova in žena? Ali mu mar vest ni dala zlekniti se po mehkih blazinah? Ali kaj bi bil storil, saj se že dvajset let ni pečal z ljudmi in tudi v mlajših letih le pomalem!

3.

Stara Meta.

Na hribcu četrť ure od vasi je stala lesena kočā. Okrog nje je bil nasajen vrtič; a sicer ni bilo nobenega poslopja, ni kozelca ni hleva pri kolibi. Kak dober streljaj daleč proti severu pa se se je začela gošča, vaška hosta.

Prebivala je v tej koči stara žena, osebenica Meta, mati Domnova. Sedeč na starem, polomljenem stolu je imela pred seboj okajen kolovrat in počasno goneč brenčeče vreteno je vlekla predivo s kodelje. Razen stare predice ni bilo ničesar znamenitega v mali koči. Nad črvivo mizico je višela brleča leščerba, ki pa je bila brljavi predici čisto brez potrebe. Vendar se ji ni nitka ni enkrat utrgala, dasiravno so ji služili prsti zase in namesto oči. Ob steni je stala slaba postelja in pred njo velika skrinja iz hrastovega lesa. Sicer je bilo vse prazno.

Dasi je stanovala starka vedno sama, v vas pa ni več mogla ali hotela, je imela vendarle žensko slabost, da je rada govorila, in tudi na samem ni mogla molčati. Zato je med svojim delom vuninvun godrnjala v predivo. Največ reči človek ne bi bil mogel razumeti, zakaj starka je včasih le mrmrala, včasih samo mi-magala s suho brado. Le kadar je prišlo kaj posebno važnega iz spominov njene stare glave, kaj takega, kar ji je ravznelo materino srce, tačas je jel tudi jeziček živeje opletati in mleti po brezzobih čeljustih, tačas je nabrana roka hitreje pulila laneno predivo s kodelje, in tudi kolesce je oživeło v svojem enomernem teku.

„Bo! bo!“ — tako se je jezila starka — „zadosti! Imel bo zadosti; več ko gospodar bo imel! — Kadar bom jaz iztegnila pete, Bog mi odpusti grehe in kri Kriščeva me omij, potlej naj bo dobil pismo in naj mu bo plačal nanje oče, kar je obljubil meni. In ti, Meta, dela si ga v skrinjo in šele po smrti ga smeš pokazati — uj, šele po smrti, ko že ne boš videla, kako ga uživa tvoj sin.“

Zdajci šepeta starka zopet nekaj časa nerazložno v kolovrat. Videti je bilo, kakor bi molila ali Boga prosila odpuščanja grehov, ker je obračala oči na steno, kjer je visel sv. križ.

„Ljubiti bi ga imel in ne pozna ga!“ je govorila dalje, „svet ga ne ve, celo v krstnih

bukvah ga ni, le v moji glavi je; odkar je šel še Plevnik pod zemljo, ki mi je prebral pismo, odtlej je le v moji glavi.“

„Kaj je le v vaši glavi?“ jo vpraša sin Domen, ki je stopivši v hišo čul zadnje besede.

Mati se zgame. Ni bila navada, da bi hodil sin k nji, najmanj pa še tako pozno ponoči. Tudi ga ni videla, kdaj je prišel v hišo; skrbelo jo je, ni li slišal česa, kar je govorila sama sebi.

„Kaj je vam v glavi?“ reče sin vdručič. „Morda so se vam vneli stari možgani?“

„Kaj si prišel?“ vpraša nasproti starka sina.

„Proč!“ odgovori sin ter sede za črvivo mizico na klop in postavi veliko culo predse. Ko bi starka ne bila brljava od dela, skrbi in trpljenja prejšnjih let, bi bila videla, kako je zatemnelo sinu lice, kako se mu je brala nejevolja, nesreča in srd z očesa.

„Za božji čas! Vendar se nisi sprl z Jurcem, da bi bil pustil službo pri njem? Ne, tega nisi storil, tega! On je bil mož; ko bi njega ne bilo, morda bi ne bilo zdaj tebe, ker bi bil umrl in bogve, kaj bi bilo z materjo tvojo.“

„Za plot bi me bili vrgli precej po porodu, bolj bi bilo,“ odgovori sin z nekakim čudnim glasom ter zakrije obraz v prgišče.

„Za božji čas! Kaj ti je? Ne govori tako, to je greh pred Bogom!“ je svarila stara žena sina svojega in počasi izvlekla povpraševaje iz

njega, kaj in kako je, ōa ga je Jurec izpodil iz hiše zavoljo hčere, mlade Anke. Ko je slišala, da gospodar zlasti zato neče in ne bi hotel dati hčere svoje njenemu sinu, ker je nezakonski in oče njegov svetu neznan, je globoko vzdihnila, rekla pa ni ničesar.

Vedela je vendar, koliko je sinu težko pri srcu, kako ga mora to peči, in v srce se ji je smilil.

„Nič ne maraj, ljubi moj Domen!“ tako ga je začela milo tolažiti, nič ne maraj, jutri ko se vzdigne solnce, vzamem jaz palico in pojdem dol v dolino k Jurcu, in vse bom poravnala ž njim in pogovorila ga, da te zopet vzame. Zastran Anke ti pa skrivaj povem toliko, da jo boš lahko dobil po moji smrti; dote boš že imel toliko, kolikor vsak ženin v naši fari, če ne več, pa tiho bodi in sam vedi! Jaz bom prosila Boga in Mater božjo in svetega Damjana, patrona tvojega, da bi mene kmalu vzel, zavoljo tebe in tvoje sreče; zakaj veliko veliko slabega sem jaz preživela in prebila na svetu, Domen!“ Rekši se ji udero debele solze po velem, nagrbančenem licu.

Sin je tiho strmel predse. „Nič ne bo, mati, nič,“ reče potem, „nazaj na grem. Jaz si ne bom prosil, nihče ne bo zame prosil, tudi vi ne. Ne vzame me, niti ne grem!“

„Ako te jaz prosim, pojdi, menda mi boš vendar storil to, saj dolgo me ne boš imel; ne bom več dolgo drugemu svetu za nadloge in v izpotiko. Nikoli te niso ljudje tožili — —“

„Zmerom me je tožil eden,“ ji seže Domen v besedo „in taisti me je tožil tudi nocoj, in morda še kaj misli storiti z menoj; posili hoče, da bi me obesili; pa pri živi moji duši,“ udari strahovito ob mizo, „jaz mu jo naložim, da mu ne bo treba oskrbovati nobenega posla več, ni tožiti ni opravlјati. Sova me je zatožil, sovraži me, pa ne vem, kaj ga bôdem, dozday mu nisem storil ničesar, hočem pa razmeriti vse, kadar se snideva!“

Ko je stara mati slišala ime Sova, se je prestrašila. Precej jame sinu izpodbijati to misel. „Kako ti pride na misel, Domen, da bi se graščak Sova pečal zate? Če te je zatožil, kaj mu hočeš, Bog te obvaruj hudega, greha ne delaj, Bog ga bo že sam kaznil.“

„Mati, vi ne veste nič!“ odgovori sin kratko in zamolklo. Vse poizkušnje stare žene, utolažiti njegovo vrelo kri, so bile zastonj, on je ni poslušal; le semtertja se je odrezaval: „To jaz sam vem, jaz bom sodil!“

Žena odstavi kolovrat, jame prositi in tarnati, ker je vedela, če ta pripomoček ne pride do živca, potem je vse brez uspeha. „Pod zemljo me boš spravil s svojo trmo in svoje-

glavnostjo. Le zakaj si ne bi dal dopovedati in zakaj bi ne poslušal modrejših ljudi? Pomisli, kaj bo potlej, potlej, če narediš kaj nespametnega.“ Tako in drugače mu je izkušala priti do srca, a srce je bilo v skorjasti lupini, tudi take in enake strele se ga niso prijele.

„Mati, kdo je bil moj oče?“ vpraša mater po dolgem molku.

„Zakaj to izprašuješ? Tega ti zdaj še ne povem, ne morem, niti ne smem,“ odgovori stara mati in solze se ji ustavijo, kakor bi trenil. Vprašanje ji je bilo zastavljeno nenadoma.

„In zakaj mi ne morete? Ali nisem zadosti star? Ali me imate mar še vedno za otroka?“

„Ne, nimam te za otroka, a nikar tega ne vprašuj svoje matere, njen jezik bo poprej otrpnil, kakor ti povedal očetovo ime; zvedel ga boš pa.“

„Morate mi ga povedati, ali pa bo videl svet, da tudi sin brez očeta še kaj stori, kar se ne zgodi vsak petek. Nocoj so mi očitali, da nimam znanega očeta. Povedite, kdo je moj oče? Vprašam vas poslednjič, če ne poveste, se boste kesali.“

Starka ni mogla odgovoriti, le odmajala je z glavo.

Domen pokrije kučmo, stori dve dolgi stopinji po mali koči, pritisne leseno kljuko na durih, in že ga ni bilo.

„Domen! Domen!“ kliče stara žena sina nazaj, pa zastonj; Domen se je že izgubil v temni noči, kam? ni mogla starka vedeti, ni misliti. Prezebujoč na vežnem pragu je točila solze, ki so ji zmrzovale na trhlenm licu, klicala zastonj v temo in sneg ime edinega svojega sina, obetajoč, da mu hoče povedati vse.

Burovž na zvezdnatem nebu je kazal že blizu jutra, ko je starka vzdihovaje: „Oh, jaz revica, revica na svetu. Bog, ti mene potolaži za pet ran krvavih!“ zapehnila vrata in se odpravila v kočo v posteljo. Prav do jutra so rožljale roženkrančeve jagode skoz njene prste. Molila je za sina, za upornega in nepokornega sina. Vso noč niso mirovale ustnice.

Ko zjutraj prisije onemoglo pozimsko solnce, leze starka s svojega samošnega selišča v vas k Jurcu. Stari gospodar je bil sicer čez noč omehčan, tolažil je ženo, zagotavljal ji, da hoče nji in sinu pomagati, a ni ga bilo preprositi, da bi vzel Domna nazaj.

Ko je starka povpraševala, ali so ga kaj videli kje od snoči, ji ni vedel nihče povedati ničesar o njem.

Ko je šla mati žalostna zopet proti domu, je videla oddaleč gospoda Sova, kako se je izprehajal po cesti ob vrbovju. Postala je na gazi, se obrnila proti onemu kraju, zapretila s palico in rekla: „Ti krokar, ti živina živinska!“

Vendar se je hitro pomislila, se ozrla plaho okoli, ako jo je kdo videl, in prepričana, da je sama daleč okrog, je šepala ob palici dalje domov.

4.

Berač Urh s Kostela.

Minilo je teden dni. Domna ni bilo nič videti. Eni so govorili, da se je kje obesil, ker mu Jurec ni hotel dati Anke; drugi pa so zopet trdili, da je skočil najbrž v vodo in v jezi utonil. „Zakaj,“ tako so dokazovali, „ko bi si bil takšen močan kerenjak vrat zadrgnil in dal svojo dušo potemtakem hudiču naravnost v pest, gotovo bi bila taka sapa vstala, da bi se devetdeset let stare bukve prekopicemale: saj je bila še ono leto, ko je skrila rajna Njivčeva Jerca otroka v pepel in se potlej sama obesila na hišno kljuko, taka grozovita burja, da bi bilo poštenega človeka kmalu strah. Če pa hudimer napravi že za tako poredno babišče toliko hrupa in hruma, kaj bi šele v resnici počel, ko bi dobil v pekel takega mladega, dozdej zmerom pridnega človeka. Hm, to ni kar tako, ne, obesil se že ni!“

Vendar le stari, modri so znali tako logiko. Znano je pa, da ženske — zlasti starikave — niso zmerom modre. Tudi zdaj niso bile, ampak

pobrale so vse novice za dognane in gotove in jih nosile stari materi revici na uho, ki ni vedela ali živi ali ne. Dasi ni verjela, kar so ji pravile vse mačice iz vasi, vendar ji je, bilo neznano hudo pri srcu.

Neka tetka je celo razpovedala od veže do veže, da je na svoje oči videla starega graščaka gospoda Sova, kako je prišel iz kočice na hribcu, kamor je bil šel starko, ubogo mater tolažit. Tudi je pravila, da je pritaval precej za gospodom iz kočice v okolici dobro znani berač Urh s Kostela; da je potlej ona omenjenemu beraču nalašč in še zraven daru dala dober kos klobase mastnice (a bogvedi da ne iz radovednosti); da ji je Urh sicer povedal, kje je bil skrit in kako je poslušal, ko je govoril gospod Sova stari osebenici, da ji pa nikakor ni hotel povedati, kako je govoril graščak in kaj. Ta novica bi bila gotovo storila pomenka za dva zimska večera dovolj, ko ne bi bila omenjena tetka na glasu, da rada nareja iz muhe konja. Tako pa ji torej največ vaščanov ni hotelo verjeti. „Še z možmi ne govori, pa pojde kilave babe gledat! Da bi ji kaj dal in pomagal, za to je preškop in pretrd. To ni nič!“ Tako so ugenili kmetje.

Ko so pa eni vprašali špehomalha Urha s Kostela samega, ni hotel ta reči ni bev ni mev, samo namežikal je in pritrkaval ob dlan in

kazal dve redi belih zob iz gosto obrastlih ust. Zavoljo tega so eni menili, da je morda vendarle nekaj resnice v oni pravljici.

Bilo je lepega pozimskega dne. Solnce, dasi kesno in onemoglo, je bilo vendar krasno in jasno izšlo izza jutrovega nebeškega obzorja ter je stalo v vsej svoji lepoti ravno sredi svoje poti. Po kosmatih smrekah, skrivenčanih bukvah in starikavih javorjih, ki so rastle bolj velikemu grmičju kakor gostemu gozdu podobni po strmi rebri pol ure od vasi, je šumelo ivje, ki se je tajalo od vejic do vejic in padalo na tla. Tu in tam se je oprostila kaka potlačena brinjeva veja svojega sitnega jarma, ledene skorje, in pogledala iz snega.

Za vse to se pa nista zmenila dva človeka, ki sta šla po strmi rebri po gazi navzdol.

Prvi, kmetski hlapče, kakih osemnajst let star, ki je nesel optiv težko vrečo na hrbtu, ne posebno zanimiv za nas, ker nam naša pripoved tudi ne pove ničesar več o njem, samo da je hodil z drugim nam važnejšim človekom: Urhom s Kostela.

Urh s Kostela, po svojem značaju, roko-delstvu in obrti pošten berač, bi bil težko pridobil s svojo zunanjo obliko koga mojih častitih bravcev za svojo osebo in malho. Zakaj ne samo, da je nosil grdo zmršeno brado, ki je tičala v nji tupatam kaka vdeta pleva ali

osina, ki je pričala, da je prespal Urh poslednjo noč v svislih v slamo zarit, bila mu je tudi obleka raztrgana, da je zaplata krila zaplato. Mnogo zakrpani in zvlečeni črevlji so bili zvezani z bekovo trto, kar pa ni moglo braniti silnemu, plošnjatemu palcu na Urhovi levi nogi, da ne bi bil priril iz svojega skrivališča na božji zrak, na beli dan. Tudi drugod se je videlo, da Urh skrbi za dobro ventilacijo. Tako je tudi klobukovo oglavje imelo precejšnjo luknjo, iz katere je gledalo nekoliko dolgih črnih las. — Pa vendar se je prikupil vsem ljudem, namreč po goslih ali citrah na dve struni, ki so sedaj visele beraču čez pleča, in pa po veselih pesmih, ki jih je znal peti in povsod rad pel.

„Zakaj imaš pa prazno malho, Urh?“ vpraša mladi človek tovariša berača. „Zakaj pa žita ne pobiraš vanjo, saj bi ga lahko prodal, ako ga nečeš hraniti!“

„Kdo bo to okopaval!“ odgovori berač. „Ali ne živim po božji volji in besedi? Kaj ne veš, da je pisano: Ne glejte, ni ne skrbite za to, kaj boste jedli in pili in kako se boste oblačili, zakaj vse to vam bo privrženo. No, in jaz tudi ne skrbim za jutri, da mi Bog da le za sproti.“

„Kaj bo pa, kadar umreš?“

„Bav! Tega pa ne vem!“

„Kaj pa, kadar ne boš mogel več hoditi od veže do veže, s čim se boš živil?“

„Hi! hi! Za plot ležem v koprive, hobat in smeti ter počasi umrem.“

„Kje se ustaviš drevi?“ vpraša mladič Urha.

„K Jurcu pojdem, tjakaj pridi, ako boš dal za kaj mokrega, ker žejen sem že ves božji dan in kakove dobre kapljice tako potreben, kakor suha kepa na njivi med mašami dežja.“

„Če boš citral in pel, ti že dam za žganje drevi!“

„Pel in pravil pripovedi in plesal in vse!“

„Zapoj no kakovo, tukajle na počivalniku se jaz oddahnem.“

Rekši nasloni svojo vrečo na štrcelj, ki je mohl na stezo. „Katero?“ vpraša berač Urh. „Tisto, ki pravi:

„Oj mati, stara mati vi,
kdo neki v hlevu gor' leži?
Počez leži, grdo smrči,
cepeli doli vam moli?“

„No, zakaj ne izpoješ do kraja? Ta je lepa, zapoj!“ reče fante, ko je berač zdajci umolknil in gledal proti gostemu grmu, ki je rastel deset stopinj od steze. — „Kaj si videl, zajca?“

Videl sem ga in volja me je počakati tule, da pride zopet nazaj v grm. Le pojdi ti svojo

pot, malinski materi naroči, naj mi kaj prihranijo v skledi. Drevi pridi k Jurcu, pa ne pozabi vzeti mošnjička s seboj, če je tudi suhoten,“ govori berač.

„Kaj boš delal tukaj? Pojdi z menoj do malina in zapoj mi tisto pesem.“

„Zdaj ne! Pojdi svojo pot! Ali si gluhi ali ne slišiš? Ako me pograbi jeza, stolčem ti gosli na čeljustih in vržem tebe in tvojo vrečo v dolino.“

Na to fantin naglo oprta svojo krošnjo in odide po gazi navzdol, ker se je bal jeziti Urha, o katerem je vedel, da mu ni vsakdo kos v rokah.

Ko berač Urh s Kostela vidi, da je tovariš njegov odšel in se skril v ovinku, zakliče: „Le semkaj pojdi, Domen! Kaj se boš skrival, videl sem te, videl. Urh s Kostela ti bo tako povedal, da ti je vsa vas ne ve otovre, čeravno ima raztrgano malho čez ramo obešeno in nič v nji.“

Zdajci stopi iz grmovja res nihče drugi, kakor Domen.

„Le sem!“ govori dalje berač. „Reci mi kdo, da nimam dobrih oči. Pol glave sem videl in precej sem vedel, da si ti. Že tri dni te iščem in hodim povsod, koder te ni; naposled te pa tukaj vrag drži, kjer bi te nihče ne čakal.“

„Kaj mi boš povedal?“ vpraša Domen osorno.

„Veš kaj, le nekoliko lepše me gledaj, da me ne ujeziš in potlej bi bil trd in svojeglav in ni te toliko, da bi iz mene spravil, kar vem. Da pa nekaj vem, povem ti kar najprej, kaj tukaj delaš. Sova je zlezla iz svojega žlambora in je šla svojega svaka Čuka obiskat čez to gorico. Kragulj je pa zadišal, da ni stare sovražnice botre Sove doma in je je šel čakati, in tukajle na mestu je čaka. Hi, hi! Kaj ni res tako?“

„Kdo ti je povedal, da čakam graščaka?“

„Vse pride v modro glavo, Domen, vse! In še kaj drugega zve, kdor ima dvoje ušes, kakor Urh s Kostela, če sta ravno le beračevi. Pa kako je to, da te ni nikjer najti? Govore, da si se obesil, utonil in vsega spaka, ker se ljudem ne pokažeš. Lej kleka! Ko bi bil jaz s svojo malho dalje brnjal po vaseh, bi bil gotovo že kakóvo klobaso pogoltnil ta predpust in kakšen polovičar za žgano vince bi mi bil pal med prste, tako sem moral pa za teboj nositi te besede.“

„Katere besede?“

„Le potrpi! — Tam na Štajerskem sem bil do onega tedna. Dejal sem pa: Šent, Urh! Že od novine nisi pobiral po Kranjskem, kjer imajo še vendar tebe in tvoje gosli najrajši. In tako sem jo ustrigel čez gore in vode; dasiravno je tale moj palec na nogi, ki iz črevlja

gleda, časih skomljal in tožil, da sem mu hišo slabo pokrila za zimo, vendar sem, tri dni in tri noči je tega, srečno prišel v vaš kraj. Ravno sem šel gori mimo koč, kjer živi tvoja stara in spi — mislil sem iti dol v vas do Jurca ali župana, da bi bil čez noč — kar vidim, da menca proti hišici — kaj misliš kdo?“

„Kdo? Povedi!“

„Sova!“

„Sova je šel k moji materi?“

„Le stoj, nisva še pri koncu. — Jaz pravim: ne, tebe pa nočem srečati, volk kosmatin, morda bi se zmotil in bi te zakadil v sneg in ne smel bi potlej devet let več leskaj. Zakaj midva s Sovom si nisva nič kaj prijatelja že iz starih časov ne. To je pa tako prišlo. Nekoč — —“

„Drugopot boš pravil, zdaj povedi, ali je šel k moji materi in če veš, kaj ji je rekel!“ seže Domen beraču v besedo.

„To je res, da vem, kaj ji je pravil. A Domen ljubi moj, Zaletel-pečpodrl, jaz sem takšen mož, kar hodim po svetu: vse ali pa nič! Vse ali pa nič! Nepotrpežljivost nikjer ni prida. — Nekoč so tukaj v gradu mlatili oves — predlansko leto je bilo nemara — ko jaz pridem pred pod. Huj! Precej me mlatiči našeno, da sem jim zagodel in zapel tisto svojo, saj veš, ki pravi:

„Če sem raztrgan, kaj zato?
Ob letu imel bom vse novo.“

„Lepo te prosim, govori mi zdaj, drugo-krat boš pel!“

„Nepotrpežljivost nikjer ni prida!“ je trdil berač Urh. „Dobro se mi je godilo pri fantičih mlatičih; kar ti pride stara suha preklja Sova na skedenj in se zadere name tako grdo, da me še zdaj zebe po hrbtu. Precej, precej sem jo moral pobrati in od tedaj si nisva nič kaj v rodu. Kaj meniš ti, da bi te bil jaz iskal že tri dni po sedmih vaseh in po vseh dolinah, ko bi jaz Sova ne imel rad? — Počenem torej v lopo, pasja obist ga tedaj prinese do veže in meni nič tebi nič gre noter. Kaj ima? Le zlezem v vežo, skrijem se med loparje za vrata in poslušam. Kaj sem slišal? Tvoja stara se je hudovala in jokala na postelji, on pa je renčal ko pes, kadar mu pokažeš rogovilico. Izprva nisem mogel ničesar razločiti. Nastavljal sem ušesa ter nastavljal. Kmalu se mi je zdelo, da se menita o tebi. Tvoja stara ga je zmerjala, gospoda, da je bilo grdo. Kako je to, si pravim.“

„Daj mi pismo vun‘ — sem slišal reči Sova tvoji materi — ,daj mi pisanje nazaj, jaz ti dam petsto kron zanje, dote bo za tvojega sina dovolj. Moje ime pa nesi v grob s seboj, tvoj sin bo živel brez očeta tudi odslej.“

„Nič, ti živinče brez srca!“ — je govorila tvoja mati hripavo — „ti zver nečloveška, zakaj nisi šel mimo mene, zakaj si me zakopal v to revščino. Kaj je bilo meni treba izgubiti pošteno ime! Ti si mi ga požrl. Ti si kriv, da je moj sin nesrečen, da je brez imena in poštenja, da ga pode iz hiše, ker ne pozna svojega nečloveškega očeta, da je morda storil nesrečno smrt, zakaj kar vsi ljudje verjemo, morala bom verjeti tudi jaz, revica na svetu!“ — in ti ne veš, kako ti je jokala tvoja stara.

„Ni se obesil ne!“ — ji odgovori oni gosposki pes — „jaz sem zvedel!“ — potlej pa zopet ne vem, kaj je dejal, ni mi prišlo do ušes.

„Ti si me prisilil, da te ne bom imenovala pred smrtjo, prisegla sem ti in držala črno prisego!“ — reče mati tvoja — „dasi mi je težko stalo. In zdaj bi rad še poslednje? Ne boš ga imel ne, nikdar ti ne bo drug dal pisanja v roke, kakor on, ki te ga je sram. Vsaj po moji smrti naj bo vedel, kakovega očeta ima. Le daj ga v vojake, krokar! Potlej prelomim prisego in razkažem pismo; najprej pa tvoji ženi.“

„Potlej greš v pekel!“ — je dejal Sova.

„Kdo gre bolj na dno kakor ti!“ — tako je že vsa hripava kričala tvoja mati.

„Mene popade strah, skočim iz veže in se potem skrijem v lopo. Kmalu zatem je priklet iz hiše Sova, bled ko smrt. Ko bi bilo temneje,

poizkusil bi ga bil posaditi v sneg; pa sem zopet rekel: najbolje je, da človek v ljudski ogenj ne vtiče rok; ni se mu bati, da bi se opekel. Vendar z Domnom sva se imela prav po pravici kakor dva prijatelja; povedati mu moram te čenče; tako sem si mislil. Zdaj pa sam premisli; povedal sem ti besede, kakršne so bile. Sodi ti, kakor hočeš, jaz sodim tako in rečem kar naravnost, očeta imaš, toda prekanjeno hudičevega očeta. Ne bi bil naglavnih grehov ni prvi, ni sedmi, ako mu jih našteješ, da te bo poznal. Zdaj pa zdrav, morda se še kaj vidiva, ali pa ne, bogve, kdaj ležem za plot. Ene dni se bom pa še tod klatil, da bom videl, kakóv mož si kaj. Ho! ho! Saj veš, kaj mislim!“

Rekši se zasuče na svoji zakrpani široki peti in stori tri stopinje, potem se pa zopet obrne: „Slišiš, Domen, nič ne skrbi. Urh s Kostela nima babjega jezika. Jaz ne bom nikdar nič pravil. Ti pa delaj, kakor hočeš.“

Po teh besedah se zopet obrne po strmi stezi in pevaje neko staro pesem, se skrije v ovinku. Vendar se oddaleč zopet prikaže in vpije nepremično stoječemu Domnu: „Hoj! Slišiš, Domen! Ne stoj ondukaj! Že prej sem ti hotel povedati, ako čakaš Sova, ne boš ga pričakal, že pred poldnem je bil doma, po drugi poti je šel, ne čez goro!“ Potem se je zopet glasna pesem razlegala po gori.

Lehko si je misliti, kako je bilo Domnu. Uprt na svojo debelo gorjačo je srepro gledal v tla. Med vso pripovedjo beračevu ni zinil ni besede. Pretresnilo ga je, kar mu je sporočil Urh. Človek, ki ga je preganjal, ki ga je on sovražil bolj kakor vse druge ljudi, tisti bi bil v resnici njegov oče? To ni mogoče! Vendar celo krdelo spominov se mu pripodi v glavo. Zdaj se mu je razjasnila marsikaka beseda materina, ki je poprej ni razumel; spomnil se je, da je govorila o očetu, ki ni samo takšen, kakor drugi ljudje ampak še kaj drugega, da mu je obetala dote dovolj in vendar sama ni imela ničesar, samo kar je z roko pripravila itd. Vsé to je potrjevalo beračevu pripoved. In vendar ne! Kako bo tisti njegov oče, ki ga je edini grdo pogledaval, ki ga ni mogel videti, da ne bi zvrlel obrvi in zgrbančil čela.

Enake misli so blodile ubogemu Domnu po možganih. Misel je podila misel. Skoraj vrtelo se mu je v glavi. Z obema rokama je tiščal svoj kij, kakor bi hotel prste vtisniti v les. „Očeta nimam!“ reče nazadnje, kakor bi bil z uma, ko se je beračeva pesem že slabo slišala iz doline. „Očeta nimam — on mi ni oče — jaz ga ne maram; — jaz ga — —“ poslednjih besedi ni mogel izgovoriti, kri mu je šinila v glavo, oči so bile izbuhle in usta belopena.

Sede v sneg in nasloni glavo v dlani in na kolena.

Mladič, ki je šel iz malina po tej stezi nazaj, je videl korenjaškega Domna, sedečega tik gazi, kako so mu debele solze tekle izpod prstov. Ko je šel tiho mimo, se Domen ni genil z mesta, niti ga ni čul. Rad bi ga bil ogovoril in tolažil, ker sta bila poprej prijatelja, a ni se upal. Nekoliko časa ga je gledal oddaleč, potem pa ga je pustil sedeti v snegu.

5.

Pismo.

Cerkveni orglar in učitelj, gospod Krševan, je imel ravno važen opravke doma v svoji hiši. Sedel je namreč na trinogem stolu za mizo, pred njim je stala grozovito velika skleda in v roki je držal leseno žlico, ki je vuninvun imela svojo pot od sklede do ust. Njemu nasproti je sedela njegova žena, ž njim poročena, slepa na eno oko, na drugo pa škiljasta. S posebnim veseljem je gledala, kako pridno mož zauživa, kar mu je pripravila njena gospodinjska skrb.

Bil se je namreč gospod Krševan ravno vrnil iz stranske hribske vasi, kamor je bil šel

ogledat nekega mrliča. Ker zdravnika daleč v okolici ni bilo, je imel on ta opravek; vendar zavoljo njega in vednosti njegove bi bili lahko vsakega človeka spečega pokopali. Zakaj, dasi je bil za gospodom duhovnikom, ki je bil že star kakor zemlja, najučenejši mož v okrožju, vendar ni znal drugega nego brati in pisati, in za veliko silo je tudi stolkel kako nemško. Pa čemu bi mu tudi bilo znanje, ko bi ga ravno imel? Učence, ki jih je učil brati na molitevske bukvice, te je vsako zimo lahko seštel na prste, poleti pa so mu izleteti še ti, kadar je trava pognala in je bilo treba pastirjev. Vino piti je znal brez črk in knjig, da so mu kmetje le dajali biro, kar je je imel izgovorjene po stari farmanski postavi in pravici. In česa bi si bil Krševan še želel, da je bil le pri vinu?

„Nemara pa, da si mi zopet petico zapil že po poti,“ jame tožiti enooka ženica. „Gledaš že, kakor miš iz moke, nos imaš rdeč! Jaz ne vem, kaj boš imel na starost. Le glej, milo boš iskal, kje bi ti kdo pomolil ovsa, grdavš lakotna! Misli, da bi se ne prebilo brez njega v krčmi, in ne more mimo, da ga le kaj okroglega tišči.“

„Klepeči mi, klepeči!“ se zadere mož in postrani pogledavši milo svojo ženico preneha nekoliko časa posezati v skledo. „Drugega te ni kakor gobec!“

„Tako je, tako, vse sem jaz. Ti pa poženeš vse po grlu; da bi kako reč prihranil, tega ti še mar ni.“

„Komu bom hranil, imaš li otroke?“

Pri tem očitanju vzdihne stara ženska, spomnivši se, da ji je Bog vzel edinega sina, ki ga je imela.

„Jaz bom že živel do smrti in ti tudi. Zaslužil sem petico sam, kaj hočeš potlej. Pusti me in sitnosti ne prodajaj.“

„Saj vem, da tvoja mora biti zadnja,“ toži žena.

„Tiho mi že bodi, da ti ne zalučim črepinj v bučo!“ zagrmi ljubeznivi mož in pogleda svetlo in hudo izpod čela. Obenem porine po mizi ostanke svojega kosila.

„Izza vrta sem nekdo gre!“ reče čez nekoliko časa gospodinja.

„K nam?“ jo vpraša mož, zdajci ves potolažen.

„Bokal vina ima pod pazduho in nemara, da je tisti Domen, ki je bil pri Jurcu. Lej, sem gre!“

„Le brž mi spravi z mize črepinje, pobriši in se izkidaj vunkaj,“ priganja gospod Krševan polovico srečnega svojega zakona. „Da le vina nese, to je dobro ubral, ravno suho mi je po grlu, prileže se, da nikoli tega.“

„Požeruh!“ je godrnjala žena in naglo popravila. „Da veš, nimaš mi kratkonimalo ne izpiti vsega vina. Polovico ga deni na omaro.“ Rekši se umakne matica v stransko stanico, ki je bila tudi šola, kadar je imel gospod Krševan koga učiti.

„No, saj sem vedel, kam pes tace moli,“ je mrmral učenik, „sama bi rada pila kokoš, zato brani petelinu h koritu.“

Zdaj se odpro vrata, in Domen stopi v hišo.

„Dober dan, gospod!“

„Bog daj dober dan tebi in roki tvoji, ki prinaša nekaj rdečega. Le na mizo postavi!“

Domen stori tako in sam sede tiho na rob klopi pri mizi.

„Saj vem, da je letó za primako, za drugo menda ne nosiš tega blaga po svetu,“ je rekel Krševan, obenem pa zgrabil bokal vina z obema rokama.

„Le pijte, zato sem ga vam prinesel,“ odgovori Domen, „potem se o nečem pomeniva.“

„To pa še zmerom.“ Rekši potegne Krševan na dva duška iz steklenice toliko, da je izginila tretjina vina. „Dobra kapljica!“ reče obrisavši si usta. „Kako pa kaj tebi?“

„Nápak!“ odgovori Domen in izvleče šop starih povezanih in zamazanih papirjev. „Tukaj mi boste prebrali in povedali, katero pismo je tisto, ki ga jaz iščem.“

„Kakóvega pa iščeš?“

„Obljubite mi poprej po moško, da ne poveste za zdaj nikjer in nikomur. Nobeni živi duši!“

„No, lej ga, kaj se meniš! Saj nisem baba! Kakor hočeš; če ti ni ljubo, jaz ti ne bom zinil nikdar besede. Porečem, da te še pri meni ni bilo.“

„Poiščite mi pismo, kjer sta zapisana oče moj in dota moja.“

„Zdajci jame gospod Krševan pregledovati stare listine. Ker sam ni bil branju vajen, ker ni razumel dobro tujega jezika, je premišljal vsak list pol ure, preden je vedel, da ta ni tisti, čeravno dostikrat ni mogel povedati, kaj je. Vendar se je držal veličastno in učeno na polomljenem svojem stolu, preobračal pisma zdaj pokonci, zdaj počez, zdaj bral odzдолaj, zdaj odzgoraj, zdaj se je zopet hudoval na pisarja, ki je morda že davno ležal v črni zemlji, da je pisal grozovito grdo in nerazločno Domen, ki mu je sedel molče nasproti in križem roke držeč čakal, katero bo pravo, je imel gospoda Krševana za modrega in učenega moža.

„Tukajle je eno, ki je graščak podpisan na njem,“ reče Krševan čez dolgo, ko je preklel vse pisarje, ki si niso znali urezati peresa, da bi bilo pisalo spodobno.

„Tisto je, tisto!“ Rekši skoči Domen kvišku, oči se mu zasvetijo in nehote se iztegne po

mizi, da bi sam videl na papir, ne pomislivši, da je zanj vseeno, ako je list prazen ali pa kdove s čim počrkan. „Kako se bere?“

„Le potrpi, prijatelj, potrpi! Meniš li, da se vsaka reč tako bere, kakor bi orehe tolkel in trl?“

„In zopet je gledal učenik debelo četrť ure na list.

„Hudič je to pisal, hudič bo to bral!“ zarenci naposled. „Vrag ti vedi, kaj je? Tukaj zgoraj se bere tako, da, ako nekdo ne bo vzel deklice Mete Koščice, da ji pa zagotovo obeta tritisoč tolarjev za doto njenemu otroku. Vendar dalje pravi, da to pisanje velja samo po njeni smrti; ako poprej pride med svet, ne velja nič, nikoli. Tole me pa moti: zapisan in podpisan je zadaj Plevnik, menda tisti, ki smo ga predlansko zimo pokopali, in naš gospod graščak. Ne vem, kateri je priča in kateri podpisovavec.“

„To že jaz vem, dajte sem!“ reče Domen in mu vzame list iz rok.

„Menda vendar nisi ti tisti! Pač, kako se pišeš? — Za Koščico! — to je že res. Bog me varuj, ti boš imel tritisoč tolarjev, za strah božji! Stoj, še nekaj se mi klati po glavi, kaj, ko bi bil graščak tvoj oče; in nemara, to je njegovo pismo.“ Tako je dejal učenik in gledal debelo.

„Le tiho bodite, svetujem vam, gospod! Kadar bodo govorili vsi ljudje, govorite še vi, ko mene že ne bo tukaj, poprej pa ne.“

„Torej Sova je tvoj oče; — hm, kdo bi bil to mislil!“

„Jaz nimam očeta!“ je dejal Domen. „Tudi ga ne maram takega, kakor je graščak Sova, če mi Bog ni dal boljšega.“ Pri teh besedah se mu zopet zatemni čelo.

„Tudi denarjev ne boš maral?“ vpraša Krševan.

„Pismo moram dobiti — imela bova pomenek dolg, dolg! Pa saj veste, kaj sem rekel, molčite za zdaj ko riba, ako ne, potlej vas ne poznam in nič dobrega za vas!“

Odide. Krševan pa je gledal skozi okno in videl, da Domen ne gre po poti, ampak čez vrt vsevprek.

„Čudno pismo je to,“ je godrnjal gospod učitelj. „Kar sem še na svetu, nisem imel takega v rokah. Pa zlodej me vzemi, če sem enakega človeka videl in slišal, kakor je to budalo, da se brani takega očeta in da ne mara denarjev, če sem ga prav razumel; res, zlodej me vzemi! I, ko bi ga dali tebi, ljubi moj France Krševan, kaj ne, ti bi svetu pokazal, kako zna pameten človek obračati denar, da mu zaleže dosti in pa nič!“

Motila ga je v tem govoru žena, ki je prišla iz stranske izbe, précej ko je čutila, da je mož sam. Jela je izpraševati, kaj je hotel Domen. Gospod Krševan pa je bil toliko možki, da ji je zaprva odvrnil: „Kaj ti tega mar?“ Vendar motil se je, če je menil, da bo s tem mir besedi. Ženska zvedavost je tolikanjbolj pritiskala, kolikorbolj se je sušilo vino v bokalu. Kakor vselej je zmagala tudi topot in kmalu je babišče vedelo, kaj in kako. Česar ji ni mogel razkriti mož, to si je v svoji domišljiji dodala in dostavila sama.

„Ne, jaz pa nečem in ne trpim, da bi ti taka pisma nosili brat, ki se boš ž njimi zameril drugim poštenim ljudem. Jaz že naredim!“ Tako se je jezila slepotna ženica.

Ko je šel pred mrakom istega dne grajski kravji pastir, stari Peter, majhna sesušena podoba, mimo učiteljevega doma, ga pokliče škiljava žena pred vežni prag in mu skrivnostno govori takole: „Veš, ti Peter, jaz ne morem slišati, če kdo obira in opravlja ljudi.“

Zgubani Peter je naredil kisko lice po tem uvodu.

„Prejle pa je bil prišel tisti Domen k našemu ter mu je prinesel nekóvo pismo brat, kdo je oče njegov in kakóvo doto bo imel in drugo; pa vašemu gospodu se je grozil tako, da me je bilo strah. Jaz ne maram, da bi se

midva z mojim komu zamerila, najmanj pa vašemu gospodu, zato mu le povej to. Veš, drugemu ni treba nikomur, samo gospodu: o pismu, kar sem ti rekla.“

Peter prikima.

„Dobro zapomni, o pismu sem ti naročila. Gospod bodo že vedeli, kakovo in katero. Pa tega tudi nikar ne pozabi povedati, da sem ti jaz naročila in razkrila, ker se ne maram zameriti.“

Peter se namuzne, pomakne slamnik čez oči in gre svojo pot, godrnjaje nekaj „o babjih poštah.“

Od farne vasi, kjer je stanoval učitelj Krševan, pa do Sovovega gradu je bilo debelo uro hoda. Ko je torej stari Peter priklopal in pritolkel domov, se je storila že trda noč. Med potjo je bil že skoraj popolnoma pozabil naročila. Sreča mu, da je stal Sova, roke v žepu, pred gradom in gledal v nebo; pa ne da bi bil molil, ampak gledal je, bo li drugi dan jasno ali bo sneg. Ker ga je torej pastir Peter videl pred seboj, se je domislil, kako mu je baba zabičevala. Sname torej klobuk z glave ter pristopi k njemu pripovedujoč, kaj je govorila brljava učiteljeva žena. Odkraja se je videlo, da ga Sova še ne posluša; ali ko Peter nekaj čveka o pismu, doti in očetu Domnovem, se zgane dolgi gospod od vrha do tal, obrne naglo

6. Materina pripoved.

k pastirju, in še enkrat mu je moral povedati vse.

„Ne pravi nikomur!“ reče Sova. „Nikomur, pravim!“

„Ne bom!“ odgovori pastir in hoče iti.

„Stoj! ná (stisne mu petico v roko); stopi k županu, pa mu natihem povej, naj pride še nocoj k meni.“

Obrnivši petico v roki, ni imel stari Peter več tako trde stopinje kakor prej, ampak hitro je mencal po gazi proti vasi. Ne dolgo potem pride ž njim oče župan, ki se mu je poznalo na obrazu, kako ga veseli, da so ga gospod graščak nanovo poklicali, in pa da je neznano radoveden, kaj mu bodo povedali novega.

6.

Materina pripoved.

Poglejmo opet gor v koč, kjer je bila stara Domno mati. Ona in sin sta v živem razgovoru. Na solznem obrazu starkinem se pozna, da ni n ni delal posebnega veselja.

„To ni tako lepo,“ je govorila stara mati, „ni ne prava da me okradeš, da mi vzameš posili, če bi jaz ne smela dati. Oh, kaj bom reči, Bog mi grehe odpusti! Molči,

ne boš dolgo živel in ne bo se ti dobro godilo na zemlji, kar se obeta pridnim ljudem v četrti božji zapovedi, zakaj ti me ne spoštuješ, ne delaš, kakor ti velim in želim jaz, ampak se ravnaš po svoji glavi in trmi. Zakaj si mi vzel pisanje iz skrinje in si ga nesel po svetu — Bog ti meni pomagaj — in jaz sem prisegla, da ga ne bo nihče pred mojo smrtjo dobil v roke in da — o Bog in sveti Damjan, patron tvoj! — sam ti si kriv, da imam jaz greh; ti me pahneš v pogubljenje! Molči, Domen, ne bo se ti dobro godilo in dolgo ne boš živel, ker me tako spoštuješ!“ Tako je govorila starka in točila solze.

„Saj ne maram dolgo živeti; nimam česa delati!“ odgovori sin.

„Kaj?“ je vprašala starka, „ne maraš? To je zato, ker si se zdaj nekaj dni ves izpremenil, nečeš moliti. O Bog mi pomagaj, kaj bo s teboj? Prej sem te bila vesela, zdaj pa mi koplješ grob.“

Molčita oba; mati joče, sin pa zre predse, kakor bi bil lesen.

„Mati, zakaj mi niste dali boljšega očeta?“ izpregovori naposled. „Ali je res Sova moj oče, kakor se bere in kakor sem slišal?“

„Res!“ odgovori starka in vzdihne.

„Zakaj mi niste hoteli povedati poprej?“

Starka vdrugič vzdihne, potem pa jame pripovedovati:

„Stoj, hočem ti vse razložiti, Bog mi bo odpustil greh; zdaj ko nekoliko veš, je bolje, da ti povem vse. Imela bi se jaz možiti s Tihovim Matijem — zdaj je že umrl, ti ga nisi poznal — o da bi se bila, nekaterih solz ne bi bila pretočila, nekaterih noči ne prečula. Pa kaj, Bog me je hotel udariti, morda zavoljo tega, ker nisem bila pohlevna in ponižna. Tačas je bil ta Sova mlad, komaj dorastel. Vprvo me je ogovoril, ko sem prala; bil je dobrih besedi in jaz sem mu verjela. Skrivaj je hodil za menoj, jaz sem se veselila, da me res vzame, kadar umre njegov oče, zato sem popustila Tihovega Matija. Sova me je pa že precej izza prvega menil voditi za nos. O, da bi bila jaz vedela! Ko sem mu naznanila, da ti prideš na svet, tačas mi je šele povedal, da me res ne more vzeti. Nič ni pomagalo, da sem jokala noč in dan, da sem mu očitala, kaj mi je obetal poprej. Naposled ga še celo blizu ni bilo. O kaj sem jaz trpela! Ljudje so si šepetali na uho, kazali za menoj, koder sem hodila. To mi je bilo za umreti. Nihče pa ni vedel, da bo otrok Sovov, jaz tudi nisem hotela povedati.

Služila sem tačas za deklo. Bilo je menda v nedeljo popoldne. Pasla sem sama voli v senožeti. Sedela sem na kamenu in jokala. Premišljala sem, kaj bo z menoj. Za otroka, to je zate, nisem bila v skrbi, rekla sem: „Kar njemu

ga ponesem, on je oče njegov, bo že skrbel zanj, če jaz ne bom mogla.“ Hudo mi je pa bilo, grozovito hudo, zavoljo ljudi. Kaj porekó mati, kadar zvedo? Kako bodo govorili ljudje? Komaj sem bila grešila, kazen je bila že v meni, v srcu mojem. Najhuje mi je delo pa to, da me je mladi gospod tako prekanil in potem pustil. Ko so mi tako solze letele z lica med prsti v krilo, me je prijel nekdo za ramo: Sova je bil.

Kaj meniš, tačas je bil drugačen, kakor zdaj, in tudi jaz sem bila mlada, in nekateri so mi rekli, da nisem grda.

Ko sem ga zagledala pred seboj, sem se začela bolj naglas jokati in mu očitati, da je on tega kriv. Smilila bi se bila vsakemu človeku, njemu se pa menda nisem. Sede poleg mene in mi govori takole:

„Ljuba moja! Vzeti te ne morem. Oče mi je izbral bogato ženo; ako vzamem tebe, izgubim poštenje in vse. Pa tudi tega ne sme vedeti oče, da imam jaz otroka s teboj.“

To bo pa vedel, sama mu ga prinesem — sem mu rekla jaz.

„Bomo videli. Jaz bom skrbel, da ne bo tako. Le poslušaj me. Mahneletov Martinek (to je bil grd človek, zdaj je že umrl) — saj ga poznaš — in pa še dva druga ž njim bodo prisegli, da otrok ni moj ampak Martinkov, in jaz bom tudi tajil, kdo bo verjel tebi?“

Meni je bilo čudno po glavi, togotno sem ga zmerjala in psovala.

„Počakaj,“ je rekel on, „ako pa molčiš in mene ne imenuješ, bom dal otroku tvojemu zapisati lepo doto. Kadar doraste, jo izplačam, samo molči. Dam ti zagotovilo.“

Le premisli si, ali hočeš otroka navezati in po svetu iti kruha prosit — in tako se ti bo tudi zgodilo, ako si upaš reči, da je otrok moj — ali pa hočeš, da bo imel otrok nekdej imetje in da bo tudi tebi potlej dobro. Izberi, katero hočeš, to ti pa povem, da bo gotovo zate najslabše, če ne storiš tako, kakor ti velim. Vse bo verjelo, da je Martinek — saj poznaš smolarja — tvojemu otroku oče, zanj in za priče me ne skrbi.“

Ves teden sem potlej mislila, kaj mi je storiti. Razvidela sem, da ne opravi mnogo proti graščakovemu sinu. In mislila sem si tudi, če ga ravno tožim, vzela me ne bode, po postavi bi dobila komaj toliko, da bi se sama preživela, otrok bi ne imel skoraj ničesar. Mene tako ne bodo ljudje nikamor več marali, torej moram skrbeti, da se bo otroku godilo bolje, kakor se je meni, kadar doraste. Lej, Domen! Tako sem te ljubila, preden si zagledal beli dan! Torej sem sklenila, da bom privolila na to, da ne imenujem človeka, ki mi je nakopal toliko nesrečo na glavo.

Pri prvi priliki sem mu povedala. Ni mi hotel poprej pisati pisma, dokler mu nisem prisegla, da ne povem zanje nikomur pred smrtjo. Šele po moji smrti naj bi ga imel dobiti otrok v roke. Potlej šele je pustil, da je rajni Plevnik prišel za pričo, on je gledal, da je pisanje dobro. Ta mož je bil edini, ki je vedel, kdo je kriv moje revščine, on mi je tudi marsikaj preložil, Bog mu daj nebesa, on mi je dostikrat pomagal, ko ni nihče vedel zame. On bi bil tudi spravil pismo, ko bi se bilo pripetilo, da bi bila jaz poprej umrla, preden je bil Sova gospodar.“

„Ali vam ni on nikoli ničesar dal?“ vpraša Domen, ki ves čas ni pogledal materi v obraz, ampak nepremično sedel na svojem mestu pri miznem oglu.

„Kdo? Sova?“ povzame stara. „Ne rečem nič, a ne dosti več. Tačas, ko je bilo meni najhujše, ko si ti prišel na svet, ko nisem imela kam stopiti čez prag, ko me nihče ni hotel pod streho, k rajni materi, ki sami niso ničesar imeli pa se nisem upala, tačas ga ni bilo. Šel je nekam iz dežele. Dostikrat sem menila preločiti prisego, ki sem jo storila, in stopiti s teboj v naročju pred umrlega starega gospoda, očeta letega Sova, in mu povedati kako in kaj. Pismo imaš v roki, mi je nekaj reklo, dokažeš lahko. Pa vselej me je varoval angel varih; pomislila

sem, da boš ti imel nekdam dovolj, da je greh prelomiti prisego, čeravno je bila bolj posili storjena, da sem imela svojega zapeljivca vendar nekdam rada in da ga ne smem osramotiti pred svetom, in trpela sem. — Pozneje mi je dal včasih skrivaj kak denar, vendar nikoli veliko, skop je že odnekdam, že tačas je bil. Tudi menim, da je zaprvega on rekel Jurcu, da je tebe vzel in mene semkaj vteknil na stare dni; vendar Jurec ne ve ničesar. Da bi mu bil pa kaj dal za to, tega ne vem. To znam, da je želel že nekaterokrat, da bi jaz umrla in da bi se pisanje izgubilo, sosebno, ker se boji svoje zdanje žene, katera prihaja, kakor veš, le poleti dol, pozimi pa je neki v mestu. Rad bi videl, da bi tudi tebe ne bilo, pa to nič ne de, ti ga moraš spoštovati, moliti zanj, tvoj oče je. Še bolj potreba ti je pa molčati in se ga ogibati.“

„Nikoli ne pojde v nebesa, ako bo čakal na mojo — sinovo molitev, peklenščak mu bodi boter!“ zarenči sin zamolklo.

„Ne kolni! To je zoper božje in cerkvene postave, grozovit greh!“ svari mati.

„Pravite, spoštuj!“ je godrnjal dalje Domen, „menda zato, ker me ga je bilo sram, preden sem se še porodil, ali zato, ker je vam tako prijazno postregel, ali morda zato, ker bi me bil že zamlada najrajši utopil v žlici vode;

morda naj ga mar spoštujem, ker je prepovedal Jurcu, da bi mi dal Anko, (uverjen sem, da je tako), da mu je svetoval izpoditi me iz hiše, da me misli dati v vojake — —“

„Kdo ti je to povedal?“ mu seže mati v besedo.

„Jaz vem; — kdo mi je povedal, naj grem v vašo skrinjo iskat pisma, ki ste zanje vedeli sami? Kdo mi je imenoval očeta, malopridnega človeka, ki mu bom stolkel črepinjo? Jaz vem, da je pismo od vas kupoval in da vam je žugal dati mene v vojaščino, če mu ga ne izročite. Pa Domen, vaš sin, ne bo nosil puške, ne bojte se. Poprej ne bo Sova več tlačil trave, kakor jaz hodil po straži. — Tako je, mati, vse to vem in še katero.“

„Za strah božji!“ je rekla starka, ki je strahoma mislila, da je morda njen Domen zapisan hudobnemu duhu, zakaj nemogoče se ji je zdelo, kako bi bil te in take reči zvedel po drugi poti. Vendar kmalu jo popuste te misli in jela je zopet tožiti in tarnati nad sinom, naj ima pamet, naj se ogiblje ljudi, zlasti očeta, graščaka Sova, dokler se mu je bati vojaščine, sicer pa naj ničesar ne počenja, kar mu je na jeziku. Še posebe ga je prosila, naj bi ji dal pismo nazaj, da se ne izgubi, a Domen je odgovarjal: „Meni ga je treba!“ in vse prošnje materine so bile bob v steno.

„Kod se pa pride v to luknjo, jaz nisem jazbec!“ je renčal nekdo zunaj kočice na okno. Domen je precej spoznal glas in utišil staro mater, ki, gluha, kakor je bila, ni slišala nikogar pred durmi in je tožila in prosila vsvojo mer.

„Odpri, Domen!“ je kričal Urh s Kostela, zakaj on je bil in nihče drugi.

Domen gre vun, odpre škripava vrata, in berač Urh stopi v hišico.

„Dober večer vam Bog daj, mati, in dobro večerjo!“ reče berač, vstopivši se naširoko sredi hiše in sloneč ob palici.

„Kdo pa je, Domen?“ vpraša starka sina.

„Le odprite oči, mati, pa pogledjte Zaplatka Urha s Kostela,“ odgovori berač glasno.

„I, le pojdi dol v vas,“ reče nato stara mati, „mi te ne moremo imeti, saj vidiš, da nimaš kje ležati pri nas. Zakaj ne greš v vas dol k Jurčevim ali k županovim?“

„Čakajte, mati, ne odrekajte mi strehe; saj vas nisem prosil. Bog me varuj, da bi nadložnim ljudem še jaz delal nadlego. Saj vem, kje je Jurčeva listnica. Tam v lopo zlezem rajši, kjer imava s Sultanom vsak svoj kot v listju. S psi sem znan, z ljudmi prijatelj, mraz se me že ne prime — potlej me ne skrbi dobiti prenočišča, tudi ko bi mi Jurčeva ne bila napravila postelje za nočjo v gorki hiši za vratmi, kakor jo je.

Vidite mati, tako je, jaz vas ne prosim ničesar. A Domnu bom rekel eno.“

Rekši se obrne od starice proti Domnu in mu zašepeče: „Anka ti daje pošto, da pridi precej dol, nekaj bi ti povedala grozovito silnega. Pojdi, greva!“

„Kam greš, Domen?“ vpraša mati skrbljivo. „Bodi doma, ponoči ni dobro hoditi okrog, saj veš, česa se ti je bati.“

„Jaz se nimam bati ničesar in se ne bojim nikogar. Vojak ne bom, mati, to sem vam povedal, tudi ne, ko bi bil oče moj devetkrat graščak in bi se napenjal podnevi in ponoči.“

„Da bi te končaj! To je beseda, Domen, to!“ reče berač. „Le utolažite se, mati stara, pojdite spat: spanec bolji ko žganec, mati.“ Izgovorivši zadnje besede je že zapiral berač vrata za seboj in za Domnom.

Gosto so zunaj bleščale zvezde na nebu. V vasi doli v dolinici je bilo vse tiho. Le daleč tam se je slišalo lajanje, ki mu je tudi v vasi kak pes začasno odgovarjal. A mraz, ki je bil tem hujši, kolikor jasnejše je bilo nebo, je primoral tudi žival, pomikati se v zakotja. Luči so še svetile tuintam iz oken, ako niso bila prikrita očem s sadnim drevjem, ter naznanjale, da vaščanje še niso pospali, ampak se zbrali okrog dobro založenih peči k veselim pozimskim opravilom.

„Kaj je rekla Anka?“ vpraša Domen berača, ko sta stopala po gazi od kočee navzdol.

„Kaj ti bo rekla!“ odgovori berač. „Rada te ima; tega pa špehomalhu Urhu s Kostela ne bo povedala, ne bo! Ali nekaj drugega je bilo. Jaz sem bil zamraka prišel tjakaj — drugam ne zahajam rad. Mislil sem kakóvo napletati na struno, da bi bile dekličii lažje vrtele kolovrate. Pa mi že pride ponoči župan in pošepeta nekaj Jurcu gospodarju na tihem zunaj v veži. Precej po tistem je prišla Ančka blede v hišo po trske, kajli vraga, in ko je šla vunkaj iz hiše, se mi je zdelo, da mi je pomuznila: „bali vun, Urh, bali.“ Le pograbiim malho na ramo, batino v roke, rečem dekličem predicam, ki sem jim ravno pravil tisto pripoved, kako je bila obvisela grofica na šteklju, da me je jelo nekaj notri po životu gristi, in hajdmo, skočim v vežo. Na pragu je stala Ančka — buzarona, bistra deklica! — in je rekla: „Pojdi Urh, pojdi,“ pravi, „pojdi gor na Hribec in povej Domnu, naj pride precej, nocoj še, jaz mu imam nekaj povedati.“ To pa to, pravim jaz, tebi pa grem na Klek, kjer stanuje hudir in pleše čarovnica na metli, in če ti rečeš, sem še nocoj gori. Tako sem ji rekel. — Pa vrag te polomi, Domen, počasi mi hodi, kdo te bo dohajal.“

Tako je brbljal berač vse v enem dušku. Kolena so se mu šibila in zvonila od

mraza, ko je napol tekel za hitro stopajočim Domnom.

„Umna deklica!“ je klatil dalje berač. „Ako ti Bog sreče dá, pa jo boš dobil. Ko sem šel mimo kozelca, sem videl nekove cunje razobešene po prekljah, in precej sem se domislil, aha, to je Ankina prevara, ako jo kdo zunaj dobó s teboj govorečo, bo rekla, da je šla le oprane obleke iskat, ki jih je pozabila. Pa le pomenita se pošteno, jaz grem v hišo in bom take česnjaj in pravil, da živa duša ne bo vedela, kdaj pojde Anka iz hiše, vse bo mene poslušalo.“

„Kaj mi bo neki povedala?“ reče Domen.

„Kaj? Jaz bi ti ugenil in ne rekel dva pota; župan ni zastonj prišel od gospoda Sova in se oglasil Jurcu. Saj veš, kaj ima župan opravka in Jurec, ... med možmi lovci. Tvoj oče bi rad videl, da bi ti oblekel vojaško suknjo in kaj skoraj poginil na tujem. Pa velja, da ti to pove.“

Prideta do vasi. Veselo vretje in vpitje je bilo slišati iz Jurčeve hiše. Domen stopi v senco pri kozelcu ob skládalnici naloženih drv ter čaka. Berač potrka na duri, pride mu nekdo odpirat, in kmalu potem so se slišale iz hiše sem njegove brenčeče strune in napol hripav glas, ki je vmes drobil neko pesem.

Kmalu se zopet natihem odpro vrata, plaha deklica pride vunkaj, stopi tiho na tnaló, posluša ni li nikjer nikogar, in nalahko zakašlja. Ravnotisti glas ji odgovori od drv sem. Stopi tja dol:

„Oh, Domen!“ reče, ko zagleda mladeniča, „varuj se in skrivaj, lovili te bodo, župan je pravil danes mojemu očetu. Naš oče niso privolili, a graščak tako hoče in pravi, da te morajo imeti.“

„Nič se ne boj!“ ji reče Domen ter jo hoče prijeti za roko. Ali v ta hip se je slišalo mnogo stopinj gori ob oglu. Na prvi šum plane dekle v vežo, in Domen je premišljal sam, sklonen ob skladalnici in naslonjen na polena. Ko so se stopinje približale, je spoznal Domen, da so možje lovci. „Tebe gredo iskat!“ si je dejal in nehote stisnil bukovo poleno v pest.

7.

Možje lovci.

Znano je, da pred šestdesetimi in več leti ni bilo tistega reda v soseskah, kakor dandanašnji. Ako je bilo vladi treba vojakov, je zapovedala po okrajnih gosposkah županom, naj dado tolikointoliko mladih mož v vojake. Župan pa je imel v svoji soseski zopet svoje podložnike, pokorne može, ki jih je spravil na

noge, kadar je hotel, ponoči ali podnevi, da so šli loviti tega ali onega mladega fanta, ki so ga mislili potlej izročiti gosposki. Kdor je prišel v leta, je moral tudi gledati, kako se bo umikal županovim rokam. Da so se mladeniči vojske tačas bali še bolj, kakor dandanes, to je bilo naravno; zakaj ako so dobili koga, je moral služiti cesarja, dokler je mogel, ali dokler ni storil smrti. Malokateri je prišel v domovino nazaj. Zato so se pa skrivali mladeniči po deset in več let, in stari možje med našim narodom še dandanes vedo veliko povedati, kako se je ta in ta umikal, kako je lovce prekanil itd.

Da županov posel in njegovih tovarišev lovcev tudi ni bil lehak, to se ve; zakaj v svesti si je moral biti, da mu bo kaka roka, z obupom braneča svojo prostost, ubila čelo, porinila nož v rebra, ali pa se bo maščeval ujetnik, prišedši nazaj od vojakov.

Župan je bil zbral tudi nocoj vse može iz vasi, ki so imeli dolžnost, hoditi ž njim na človečji lov. Vsi so se bili sešli v njegovi hiši, zaviti v kožuhe in debele palice za brambo in orožje v roki, samo Jurca ni bilo. On ni mogel preganjati svojega prejšnjega hlapca, in ko bi se bil imel zameriti gospodu v gradu in vsej gosposki. Ko so bili vsi zbrani, jim razloži župan, kam in koga gredo iskat, vzame velik nož, vrvice in okove, in tiho gredo možje proti

koči na Hribec. Malo je manjkalo, da niso srečali Domna z beračem, zakaj kmalu, ko je odšel Domen iz hišice, so trkali lovci na mala vrata in okna.

„Kdo je?“ je vprašala stara Meta, ko je čez dolgo vendarle zaslišala, da bije nekdo zunaj na vrata in vpije.

„Odpri, stara prepelica moja, če ne — poderemo in razkrijemo ti streho in ti odzgoraj pademo v luknjo,“ vpije oče župan na okencu. Tudi ko bi starka ne bila slišala besedi, je morala vedeti, kaj in kdo je, zakaj tisti hip se je zaletel nekdo v vrata, da se je pretresla vsa koča. Odrine torej pah z vrat, in nekoliko lovcev stopi s prižgano lučjo in pripravljenimi palicami v hišico, drugi so pa obstopili malo poslopje, da bi jim ptiček ne ušel. A precej so uvideli, da ga ni v gnezdu; vrhutega jih je stara mati še dobro ozmerjala in oštela, da hočejo ravno njej vzeti na stare dni edinega sina. Oče župan je klel, da mu je Domen ušel za nocoj, in se ni veliko zmenil za to, kaj klopoče ženica.

„V vasi ga najdemo,“ reče eden, „pojdimo tjadol.“

Lovci se udero proti vasi. Stara mati pa jame zopet prebirati in preštovati jagode na molku, proseč Boga, da bi rešil sina iz vsakršne nevarnosti.

Tako jih je videl Domen, ko so prišli mimo njega. Vse krdelo se ustavi slabega pol streljaja od njega, in bili bi ga lahko zapazili, ko ne bi bil sklonen v zasenčju in ob drvih. Vse je lahko razložil, kaj so govorili.

„Pojdi ti, Blaže, pogledi, če je pri Jurcu; pazi, da te kdo ne zagleda! Ako ga tukaj ne drži hudir, ne bomo ga imeli nocojšnjo noč, in Sova bo hudo ukal name, zakaj nekaj mu preseda,“ je rekel župan.

Eden odide k oknu.

„Jaz pravim, da tega moramo,“ reče Tenkor, dolg mož, „vendar je takega osebenjaka manj škoda, kakor kakovega fanta iz kmetiške hiše.“

„Tako ti povem, France,“ odgovori župan, „ko bi nam ušel, nikdar se ne pobogamo z grajskim gospodom, in saj veš, kako je, če bolj ugajaš zlodeju in če si boljši ž njim, tem boljši je on s teboj.“

„Mene vprašajte!“ dostavi širokopleč sosed, mali Škenè, „jaz vem, jaz, kakov je Sova. Ves pasji je in brez duše. Rajni oče moj so znali to povedati — Bog jim daj mir in pokoj v grobu; saj ta hudoba Sova jim ga ni dal, samo zato, ker so mu svojčas ugovarjali nekaj besedi pri tlaki. Kaj meniš, da jim je pozabil kdaj? Nikdar ne, ampak desetino za neko preteto telce so mu morali dvakrat plačati, dvakrat, zakaj en-

krat ga je utajil, dasi so mu poštena dva križavca vrgli na mizo.“

„Kaj nam hoče, ako ga ne dobomo!“ reče drugi. „Glave si ne bom lučal po kamenju za njim, naj mi zapoveduje Peter ali Pavel.“

„Ti lahko govoriš,“ reče župan, „a krop bo najbolj poparil mene. Ti bi ga bil videl nocoj, kakov je bil, ko mi je naročal, in pa že ondan, ko je govoril o tem.“

„Glejte kleka, kaj bi se menil!“ beseduje dolgi mož Tenkor. „Koga moramo oddati, naj gospod priporoča in kaže tega ali tega. Jaz pa pravim, še zmerom je najbolje, ako primemo tega, kakor kakega domačinskega sina. Kaj je pa? Jurec ga je izpodil, sam nima nič, mati drugo nič. S čim se bo živil? Kral bo, kral, le zapomnite me, možje lovci. Nikoli nič prida človeka, kdor pozna ljudi — — jé! —“ Govornik se zgrudi na tla, kri ga oblije. Besedo mu je zaprlo težko poleno, ki je priletelo od skladalnice s tnala semkaj in zadelo Tenkorja na sence.

Domen je namreč tiho tam slonel, še dihati se ni upal. Slišal je ves razgovor. Ko so kmetje tako ostro in neusmiljeno sodili njega in njegovo prihodnjost, ko je čul, da se mu podtika celo tatinstvo, tedaj mu je zavrela kri po vseh žilah, roka se je vzdignila, in debelo poleno je zažvižgalo po zraku. Domen je meril dobro.

Preden so možje vedeli kaj in odkod, je priletelo drugo, tretje poleno mednje, skoraj nobeno zastonj. Od drv sem pa se je slišala strašna kletev, en sam človek je slonel na skladalnici, pobiral polena in metal.

„Lovite, držite, vežite, hudiči!“ je kričal Domen.

Kakor ovce se naglo razkropi krdelo lovcev po vrtu, za hišo in povsod. Nobeden ni hotel ni svoje glave nastavljati polenju, ni graščaku Sovi povšeči se podvizati, da bi ga prijeli. Marsikateri je bil ranjen bolj ali manj. Tenkor je celo ležal v snegu in kri mu je lila.

Nihče se ni mogel bližati Domnu, dokler je stal pri drvih. Da pa ima ravno roko in da zadene tudi daleč, to je župan videl ravnokar in ž njim vsa drhal lovskih mož, ki se niso upali na samega mladeniča.

„Čakajmo,“ šepeče župan, „zmerom ne bode pri drvarnici; kadar se pa odmakne, potlej, možje!“

Mesec je zahajal. Domen je čakal, da bi se storila tema, potem bi šele zapustil svojo trdnjavo; zakaj uiti ni bilo lahko. Proti severu je bil visok plot; preden bi bil prelezal čezenj, bi bili lahko skočili lovci iz kakega kota nanj; proti južni strani pa je stala hiša, nasproti kozelc, in nihče ni mogel povedati, da ga ne čakajo

tam; za hrbtom pa so mu bila vložena drva visoko čez glavo.

Skrije se mesec za goro. Sicer ni bilo tako svetlo, kakor poprej, vendar tudi ne taka tema, da se ne bi razložil človek.

Zmerom Domen ni mogel čakati in stati v mrazu. Tenkor je vzdihoval in vstajal iz snega; nihče mu ni prišel pomagat. Stopi torej Domen sam k njemu in ga postavi pokonci. A mož tudi hoditi ni mogel, bil je kakor človek, kate-rega je vino čisto zmoglo in potrlo. „Ali boš drugo pot lepše govoril o ljudeh, ki ti niso nič mar,“ je godrnjal mladenič ter ga vedel do ogla Jurčeve hiše.

„Hoj! Tu je razbita glava, pojdite ponjo!“ zavpije skozi okno v hišo. Jurčevi niso bili še ničesar slišali, kar se je godilo okrog hiše. Zdaj je vrelo vse vun gledat, kdo je in kaj.

Domen stisne v roko neko krepelce, ki je ležalo pod oknom, pusti krvavega svojega tovariša ter jo zavije za oglom. Ni hotel čakati, da bi ga bil njegov poprejšnji gospodar dobil blizu svoje hiše in celo ob tej uri, čeravno bi bil rad še enkrat videl drago Ankino obličje in se ji vsaj zahvalil za skrbni opomin.

A komaj je zavil za ogel, mu pade trda palica preko glave, zvrtil se mu, noge se pošibe in zvrne se na tla, tiho, kakor bi bil hlod padel s tnala.

„Hej, sosedje!“ je kričal župan, zakaj on je bil junak, ki je za oglom potolkel mladeniča, „imamo ga, naš je!“

Zdaj se prikaže nekaj lovcev izza vseh oglov.

„Preveč si lopnil, Tone!“ reče star mož, „kaj bo, če si ga ubil.“

„Naj ga; meni je zdrobil ves komolec, kaj bo pa to?“ odgovori župan.

„To je hudičev sin,“ je menil drugi sosed, „dvanajst nas je in vse nas je razpodil.“

„Zakaj ste bežali, pogledite, Tenkor bo morda umrl!“

„I, Tone, ti si jo bil tudi potegnil, tačas kakor mi,“ dostavi tretji.

Kakor v sanjah se je zdelo Domnu, da hrumi in šumi veliko ljudi okoli njega, kakor čebele pred rojem. Zdelo se mu je, da je slišal Urhov glas, kako je grohotaje pikal lovce, da so pogumni možje, in kako je njemu vodo plal na čelo; da je čul še drugi glasek milo se zajokati; potem pa se mu je zdelo, da ga nekam neso. A popolnoma se ni zavedel nobene reči.

8.

Materina smrt.

Domnova mati, stara Meta je čepela na vežnem pragu in se grela na solncu, kolikor se je mogoče greti stari ženski pri popoldanskem zimskem solncu.

Po poti pride zdaj druga stara ženica, Meti podobna kakor groš grošu, samo malo daljša.

„Bog ti daj tolažbo in dobro popoldne, Meta,“ jame prišedša baba.

„Kaj ti si prišla, Urša?“ vpraša brljava starka. „Kaj hodiš? Ali si kaj videla mojega Domna?“

„Križ božji! Kaj ne veš, kje je?“

„Ne vem ne. Snoči je bil prišel berač Urh ponj in šla sta nekam, bogvedi kam, in še zdaj ga ni domov. Pa so bili lovci pridrli snoči, in za križe in težave me skrbi, kaj je, da ga ni domov. Negodè! Nakopal si bo še kaj na glavo!“

„Tako še ne veš, da so ga ujeli, da ga imajo pri županovih?“

„Kaj so ga?“ povzame preplašena starka.

„Ujeli!“ odgovori Urša, „glavo ima počeno, pa bo moral menda vendar v vojake.“

„Oh, jej! — glavo počeno!“ je tožila mati. „Ne pojde ne, ne pojde!“

„Pa kaj je še storil! Tenkorju je glavo ubil, županu komolec zdrobil, Klemenu v rebra zagnal poleno, in ne vem, kaj še.“

„O, jej, o Ježeš!“ je tožila in molila mati.

Precej je lezla v hišo po palico in potem je švedrala naglo, kolikor ji je bilo moči, v vas in naravnost k županu. Domna je našla v stranski izbici pri županovih nasamem sedečega, tiho kakor bi čakal koga. Roke je imel uklenene z vrstico, glavo obvezano z ruto. Ko je zagledal staro mater, je vstal, oči so se mu zasvetile, vez na roki se je nategnila; a precej sede in povesi glavo.

„Kaj ste prišli, mati?“ nagovori starico.

„Če ste prišli jokati, nikar ne jokajte zavoljo mojega očeta, zakaj zadosti bo star, kadar bom jaz stal na lastnih petah.“

Mati ga otiplje, je li hudo ranjen. On pa se otrese tega znamenja skrbne ljubezni in reče: „Nič ni!“

„Jaz grem k njemu, on ti mora pomagati. Ne boš vojak, njegov sin si, jaz grem k njemu, Domen!“ govori mati.

„Ne hodite! Pojdite domov, jaz tudi pridem kmalu, zakaj vaš sin ne bo vojak, ko bi imel predreti devet zidov, mati.“

„Beži, Domen, beži! Daj mi rajši pismo, ki si mi ga vzel; jaz grem v grad in pomagal ti bo, moral ti bo, daj mi pismo!“

Mladenič se domisli zdaj, da je imel res pisanje pri sebi. Zvezane roke so mu branile poseči v žep. Mignil je materi in ji velel pogledati. A pisma ni bilo nikakršnega, ni znotraj ni zunaj žepa. „On mi ga je vzел!“ reče Domen in grozno zakolne. Stara mati, ki se je dozdej še nekoliko premagovala, morda zato, ker je upala še kaj izprositi, je bila kakor z uma, ko je videla, da je edina njena priča izgubljena, priča, ki jo je hranila toliko let. Župan, prišedši blizu, je povedal, da je hotel gospod Sova imeti nekovo pisanje, ki so ga našli pri Domnu in da ga je vzел še ponoči, ko se Domen ni zavedal.

„Jaz grem k njemu!“ je rekla starka in štrencala po treh proti gradu, tipaje s palico pot pred seboj.

Solnce je bilo že nizko, ko je prispela v grad.

„Gledi, Tomaž!“ reče eden grajskih hlapcev, „stara Meta je prišla gor, česa bi letá rada?“

„Vrag vedi!“ odgovori drugi, „desetine nima plačati, tlačanka tudi ni.“

„Ni mlade se ne upajo hoditi gor, nikar pa že stare pokveke. Ako jo dobi stari, vun jo izpeha ko primojduha! Glej ga, ravno tamle gre, drži se kakor klešče, zopet ni davi stopil s pravo nogo čez prag.“

Gospod Sova je res prišel s svojim ostrim obrazom in osornim pogledom po dvoru. Pred vratni se snideta s staro ženo Meto.

„Česa bi rada tukaj?“ napade starko graščak.

Zdajci se obrne ženica proti njemu, zakaj poprej ga ni bila zagledala.

„Sina mi dajte nazaj, zdaj imate pismo, doto ste mu vzeli, lastnemu otroku, ne jemljite mu še življenja, tega vas prosim na kolenih za pet krvavih ran božjih!“ je govorila stara ženica in povzdignila svoje suhe koščene roke, kakor bi molila Boga.

„Kaj to meni mar, jaz ga nimam v žepu tvojega sina, pojdi drugam!“ reče Sova ter stopi stopinjo na kamenito stopnico, ki je držala do praga.

„Bog ga bo terjal od tebe!“ vpije razkačena žena, „ako ga daš sam ubiti in zaklati na tuji zemlji.“

„Poberi se mi, baba, kaj hočeš!“ zagrmí gospod Sova in strašno pogleda starko.

Prikaže se na to vpitje tuintam izza ogla kaka radovedna glava gledat, na koga se gospod jezi in togoti.

Poznala je stara žena pred seboj stoječega moža; razvidela je tudi, da je zastonj dlje prositi. Strašno jo popade srd, zasvetijo se ji napol brljave oči, trhlo lice zardi, vzdigne palico in s hripavim glasom žuga: „Pred božjim stolom se boš odgovarjal, živinče! V peklú boš gorel

zavoljo svojega sina in zavoljo sebe. Proklet je oče, tebi podoben!“

Njen glas je odmeval po prostranih dvoriščih.

„Nori!“ je vpil Sova hlapcem. „Izpehajte jo vun!“

Vsak se je bal prvi dotekniti uboge starke; menili so, da je res blazna. Gospod pa se jezno obrne k dvema in pravi: „Tomaž! Blaž! Kaj sem rekel? Vun! Vun!“ Rada ali nerada sta morala hlapca ženo prijeti in jo vesti z dvora vun na sneg.

Nasamem je jela starka jokati in jokati. Že tako je videla le napol in samo podnevi, solze so ji zdaj vzele še tisti vid, kolikor ga ji je bila pustila природа. Bila je sama na polju, vsako četrto ure je stopila pet stopinj, obstala in plakala zopet četrto ure. Solnce je bilo zašlo, pomračilo se je, mraz je toliko bolj zopet pritisnil, kolikor je bil podnevi odjenjal.

Nič več ni mogla storiti ni koraka dalje. Tudi stati ni mogla. Kamen, s suhim mahom porastel, je molel tik gazi iz snega, nanj hoče starka sestiti, dotipavši ga s palico, ali stare kosti se ji nočejo udati in pade v sneg. Vstati ne more, sama je na polju, nikogar ni, da bi ji pomagal na noge, glasu nima, da bi koga priklicala na pomaganje.

Nebo se pooblači, nastane tema. Ostra burja pripiše in zvižga po polju in travniku. Semintja pade tudi kako zrno snega, zmerom bolj in bolj pogosto, naposled v debelih kosmih, ter pobeli drevje in vse, kar je bilo golega od poprejšnjega snega.

Gospodar Jurec je bil doma odvečerjal in odmolil, odkazal svojim podložnikom, kaj imajo storiti še pred spancem, potem pa, videč, da je zunaj grozna tema, prižgal veliko plamenico iz mlade brezice, z betom in sekiro narejeno in v dimu posušeno in se napravil na pot v grad k staremu prijatelju, gospodu Sovu, malo povasovat za povečerek.

Tako vidimo sivolasega moža, kako zamišljen korači po stezi ob ravni stezi ob ravnem travniku, zdajpazdaj utrne plamenico z golo, žuljasto roko, ne meneč se ni za stare vrbe in rakite rastoče ob potočiču, ki je tekel pod ledeno skorjo v svoji stružici, ni za čarobni odsev svoje luči iz grmičja.

Kar zagleda pred seboj, da leži nekaj črnega tik gazi. Sneg je bil reč že malo pobelil, vendar je videl, da je to človek in sicer ženskega spola.

Mislil je, da je morda zaspala kaka beračica. Torej jo brcne z nogo in zavpije: „Hoj, stara, tukaj je mrzla postelja, vstani! Kaj ležiš na zobeh? Dejal bom, da si delala sneg in točo

v oblakih kot čarovnica in padla dol, če ne vstaneš!“

Ali baba se ne gane, suvaj jo Jurec ali ne suvaj. „Kaj, ko bi bila mrtva?“ je dejal mož in jo preobrnil. Genila se ni, lice je bilo blede, usta in oči odprte in — o! — to je bila stara njegova osebenica Meta, Domnova mati. Nemudno se vrne mož domov. Še tisto noč se je razvedelo po vasi, da so prinesli staro Meto k Jurcu — mrtvo.

Domna so bili še tistega dne proti mraku odpeljali in oddali biričem, da bi bil iz njega vojak. Brez upora, tiho se je dal odpeljati. Pa kako bi se bil upiral, povezali so ga bili kakor bika.

„Glejte no!“ so rekale stare ženice. „Meta je šla odgovor dajat, njen sin Domen pa v vojake, oba tisti dan; vendar je to hudo za fanta, še matere ne bo videl na mrtvaškem odru. To je hudo to! Gospôdi ni nikoli hudo, zato pa nima srca in dá pobirati vojake in ubogih ljudi sinove preganjati po svetu.“

Ker je bila Metina kočna na samotni in ker ima slovensko ljudstvo že odnekdaj vero, da mrlič ne sme sam in nasamem ležati na mrtvaškem odru, ampak da morajo sosede in sosedje vašovati pri njem zlasti ponoči, zato Jurec ni pustil, da bi bili dejali staro Meto v koči na

skolke, ampak je rekel, naj se v vasi, v njegovi hiši napravi poslednja čast umrli ženi.

Mrliški oglednik, gospod Krševan, pride drugo jutro pogledat mrliča in pravi: „Žena je umrla nekoliko od slabosti, nekoliko pa je zmrznila v mrazu. Najbrž ji je prišlo slabo, sedla je in zadremala za vselej.“

9.

Pri mrliču.

Skoraj po vsem Slovenskem je med prostim narodom navada, da delajo sosedje in sosede mrtvecu kratek čas. Celo ako pribrnja tuj berač v vas in umrje v kaki hiši, si imajo vaščanje za dolžnost, da mu naredo toliko časti in povasujejo pri njegovem truplu. Razume se že samo ob sebi, da se meni in skrbi pobožni slovenski kmet najprej za mrličevo dušo in da šele potem, ko je najstarejši vaški očanec počasno odmolil rožni venec in litanije, pri čemer vsa vas odgovarja „zanj Boga prosi“ — da šele potem nastopijo druge navade, izmed katerih na prvi pogled niso vse primerne žalostni priliki. Dostikrat se pozabi, da je v tisti izbi mrlič. Pogovor se plete na vse kite; kar kdo ve, izvleče in pove. Vendar gledajo deklice, ki se zbero v

zadnjem kotu za vratmi ali pri velikanski peči, da pojo le žalostne pesmi; stari oče pa, ki imajo radi na gorkem kraju svoj sedež, pripovedujejo najrajši žalostne spomine iz dolgega svojega življenja.

Tudi pri Jurcu se je bila sešla vaška mladina in starina. Možje so sedeli okoli mize, na kateri je stalo leseno razpelo božje in voščena blagoslovljena sveča; žene so imele na drugem koncu svoje važne pomenke ter so zdajpazdaj pogledovale, kako se vedejo hčere, neveste za bodoči predpust; mladeniči, že od svojih dni poredni in nepoboljšljivi, so nasmehavali in pomežikavali dekličem in so imeli in obračali oči povsod, samo tja ne, kamor bi bilo prav. Imeli so poslednji pri sebi tudi znanega berača Urha, ki je brez nehanja kazal zobe iz porastle brade in ubral včasih v dve žimnati struni svojih citer. V zadnjem, temnem kotu pa je ležala stara Domnova mati Meta na visokem mrtvaškem odru, suhe, koščene, z molkom opletene roke na prsih, ustnice sklenjene, trhlo lice blede, telo brez duše.

Molitve so bile že minile.

„Veste kaj, stričev!“ reče sosed Globek Jurcu, nažigaje trščico, da bi zapalil tobak, „recite vi podolgem ali počez, jaz pravim tako in trdim — sem že tako pameten: ta naš go-

spod Sova je malo vreden. Če ni res, naj bi me zlomek vzal jutri zjutraj.“

„Ej, tiho bi bil, tiho, šleva! Kaj pa ti veš!“ odgovori gospodar Jurec in prisede na ogel k sosedom.

„Jaz? Jaz pa še zmerom nekaj vem, jaz,“ pravi Globek malo hud, „le dobro me pomnite, stričev, če ravno me imate za neumnega, pa sem jaz vendar te dni tako izmislil in izvil to reč o Domnu in tej-le Meti — Bog ji daj nebeško solnce, — da več vem, kakor vi vsi.“

Po teh besedah, ki jih je govoril počasno in glasno ter jim primerno pritrkaval z glavo in pipo, je gledal moško po družini. Vsi so bili radovedni.

„Kako in kaj se je ukresalo v tvoji glavi?“ mu reče Jurec, nasmehujoč se.

„I, kaj? Sami bi jo bili pogodili, saj pravite — —“

„Da bi te vrag, jezik, če misliš povedi, ali pa nič!“ zavpije dolg, nestrpljiv mož, eden mlajših izmed vaščanov.

„Jaz pravim tako,“ je govoril Golobek ne prenaglo, „ako hočete, mi verjemite, če ne, smo pa tudi prijatelji — kaj ni res takó, stričev?“

„Res! Ali kaj praviš, to môra vedi.“

„Pravim, in grajski hlapec, ki je včeraj videl staro Meto — Bog ji svojih vrat ne zapiraj

— ta mi je tudi potrdil, da sta se Meta osebenica in pa Sova dobro poznala.“

„Ni hudič, da bi se ne bila poznala,“ reče prej omenjeni mladi sosed, in vse se smeje.

„Ne, plentaj vas!“ govori Golobek, „jaz pravim, da sta se tako poznala, kakor jaz in moja starka; Bog ji odpusti grehe, zdaj je že odgovor dala, nič hudega ji ne rečem.“

„Ta je bosa,“ reče drugi. „Potlej bi bil dal Sova loviti lastnega sina v vojake. Kdo pomni kaj takega!“

Dolgo so se pričkali: eni trdili, da to ni mogoče, eni so se pa poganjali, zlasti grajski hlapec, ki je Meto večer poprej videl v gradu in slišal govoriti, da je morda le res. Beseda da besedo. Nabralo se je nazadnje precej dokazov, tako, da so jeli tudi največji neradoverniki omahovati in verjeti, da je Domen graščakov nezakonski sin.

Berač Urh s Kostela, sicer zmerom jako beseden, ni govoril pri tem posvetovanju nič. Samo enkrat, ko je Jurec dejal: „Tega ne verjamem“, se je zasmel glasno, skoraj odurno. Precej potem je vstal, šel k dekličem, ki so imele Ančko v sredi, in ji pošepetal na uho: „Anka, ali verjameš? Le verjemi le, res je, jaz vem. Sova mu je oče, a domov ga ne bo več reveža.“ Potlej se je zopet vrnil v svoj kot k

malhi in citram. Anka pa se izmuzne iz hiše. Kam? Ali jokati? Se ne ve.

Bilo je že pozno v noč. Možje so bili že odskočili od prvega pogovora, dasi je bil važen; matere so bile že marsikaj povedale s prekrižanimi rokami pod pazduho; dekleta že veliko našepetale in izpele nekaj lepih desmic. Marsikdo, ki je imel drugi dan zgodaj vstati, se je jel meniti, da bi bilo dobro pogledati domov.

Odpro se vrata in v hišo stopi Špilkin Jožek, dolg, suhoten mož. Na rami nosi navezано culo, nataknjeno na vatel; iz cule so gledale tri pedi dolge škarje, železni krojaški likalnik in pol hleba zmesnega kruha, ki ga je bil ravno dobil za urezanico od dela. Vse to je že pričalo, katerega rokodelstva je Jožek; samo raztrgane hlače dopetače in luknjasta kamižola, da ne štejemo brezpodplatih čevljev, bi bile morda neznanca motile, da bi ga bil prištel rajši nekovim drugim, vedno potujočim ljudem, kakor pa krojačem. To pa je bilo samo zato tako, ker Špilkin Jožek ni mogel videti žganja.

„Dober večer vam Bog daj!“ reče prišlec.

„Odkod pa ti prihajaš, Jožek?“ ga vpraša eden kmetov.

„Gor-le v Grivec sem bil šel urezat in steknit troje hlače; nocoj sem došil in ker sem

slišal, da imate nekaj mrtvega, sem stopil k vam noter.“ Rekši vzame oljčno vejico, pokropi z blagoslovljeno vodo mrliča, naredi strašno velik križ in zopet natakne na glavo sneden in stlačen slamniki.

„Hoj! Kaj si tudi ti tukaj, Urh? Dolgo te ni bilo videti,“ ogovori najprej Urha.

„Tudi. Jaz sem povsod, kakor blato na cesti,“ reče berač.

„Ej, midva sva ptiča,“ govori Jožek, „kakor dva stara lonca, oba počena; nobeden ne drži ni zelja, ni kisle repe; za drugega nisva, kakor da bi zvezal in zbil oba in naju vrgel čez plot. — Pa kaj sem hotel že povedati? Veste kaj novega, možje?“

„Kaj?“ vprašajo nekateri.

„Domen je ušel biričem.“

Te besedice so napravile veliko hruma po izbi. Vsi so se zavzeli, vendar niso vseh izprehajale enake misli. Tisti, ki so verjeli, da bi bil morda res Sovov sin, in da ga je lastni oče spravljal v vojake, so mu iz srca privoščili, da je ušel. Oni pa, ki so bili sami med lovci, so se malo bali, da ne bi zdaj Domen vsakemu posebe povrnil hudo s hudim. Na poseben način je praznoval berač Urh to veselo novico. Slišavši Joškovo poročilo, je skočil pokonci, pogra-

bil citre in jel nemiljeno napletati in peti nekonič ali bogvekaj izražajočo pesem:

„Hejo-hoj! hoj!
Volk ima loj!
Zvita lisica
ima maščico!“

Kaj je hotel povedati s tem, tega ni umel nihče. Ko se je beračevo veselje nekoliko poleglo, jamejo povpraševati krojača, kako je to bilo.

„Jaz sam ne vem, ne gre mi v betico, kako jim jo je popihal,“ je pripovedoval Špilkin Jožek.

„Tako-le proti mraku je bilo, ravno šivanko sem vdeval, ko mi je Boltè, tisti cunjar, prišel naravnost od tam. Ta je videl vse. Imeli so ga gnati v Ljubljano štirje dobro uklenjenega, na hrbtu za palca zvezanega. Gori pri Tonetn so pa pred vratmi pili, osličji, a Domna imeli pred seboj. Slonela je ravno nabrušena slamorezna kosa na zidu. Domen, fant od samega vruga — kaj jaz vem, kako je delal — je prišel do kose in resk! si odreže palec.“

„Je že res, ker je bil za palca zvezan“, razlaga eden.

„Kaj je bilo potlej?“ vpraša drugi in se primakne bliže.

„Kaj?“ povzame krojač. „Le poslušajte me! Še s krvavo pestjo potolče prvega biriča, dobi

neko krepel v roke in drevi vse tri po travniku, kakor pse v sušcu mesecu. Cunjar Boltè je dejal: „Primojduha, da še nisem videl takega človeka, in slišal ne o tem, dasi sem že dolgo na svetu. Kaj menite, to ni kaj takega, kar vsaka baba pove, če si človek odreže palec s svoje roke meni nič tebi nič, kot bi gor pogledal, in potlej še enega biriča pobije na tla, tri pa podi, kakor hudič coprnice s Kleka.“

„To ti je sam zlomek,“ odkima eden.

„Jaz sem vedel, da mu ga ni para za moč in zvijačo,“ reče Jurec.

„Kje je neki zdaj-le?“ izpregovori ženica izza peči.

„Gotovo še ne ve, da mu je umrla mati, da zdaj sosedje vasujemo pri mrtvi,“ dostavi druga mati.

„Ubožec, meni se smili. Kako mu bo hudo!“ reče tretja z obrazom in glasom na jok.

Vse te izreke milovanja ali začudenja je prestrigel klic mladega dečka, ki je kažoč na okno, potegnil svojega očeta za rokav in dejal: „Lejte, oče, nekdo gleda skozi okno v hišo.“ Vsi se obrnejo tjakaj. Res je nekdo slonel na oknu in se trudil razgledati družbo v izbi. Kdo je, to se ni dalo v temi razločiti, zaslanjal pa je mesečino tako, da ga je lahko vsak zagledal.

„Noter pridi kropit, ako si pošten, kaj bi zijal v ljudskà usta od strani!“ reče gospodar

Jurec glasno, in štirje mladeniči skočijo vun pogledat, kdo je človek, ki se ne upa ali neče naravnost v hišo. V hipu pa pridejo nazaj in ž njimi še nekdo.

„Domen!“ zavpijejo vsi, eni veseli, eni ostrmeli.

„Ne zamerite, Jurčev oče,“ reče prišlec, „klicali ste me sami v hišo. Pa povedite mi, ali ni mater mojih pri vas, gori na Hribcu sem jih iskal, pa jih ni.“

„O za Boga in sveto pomagavko, Devico božjo!“ vzdihne stara ženska, „lejte-si, nič še ne ve.“

„Tukaj je mati, tukaj!“ pravi Jurec resnobno prikimajoč.

V tem hipu pa je bil Domen zapazil mrtvaški oder in — o groza in strah! — svojo staro, malospoštovano in vendar goreče ljubljeno mater na njem z bledim, mrtvim licem. Toda ni se zgrnil na tla, tudi vpiti in tožiti ni začel; srepo, nepremaknjeno je gledal truplo nekaj časa, potem pa vrgel kolec, ki se je nanj opiral, po hiši, stopil k odru, poljubil mater v veliko lice in se zjokal, da so ž njim jokale vse matere v hiši. V svoji bolečini ni čutil, da si je odtrgal obvezo na roki in da mu je kri tekla iz rane, kjer je imel odrezan palec, in se cedila po materinem licu in po mrtvaških prtihi.

Jamejo ga tolažiti. Jurec mu pripoveduje, kako je našel staro ženo na potu do grada mrtvo.

„Torej tudi to je on storil!“ zakriči Domen zdajci, rdečica ga oblije, solze se mu ustavijo; popade kolec s tal in vihra iz hiše vun na plano, na prosto. Morda je hotel iskati v mrzli zimski noči hladila svojemu ognju, ki je žarel v njem in ga hotel razgnati?

„To je čuden človek, ta Domen,“ reče star mož.

„Res je! Mater ima mrtvo, pa pobegne iz hiše; še znorel bo revež, znorel, čakali bomo še to,“ dostavi drugi.

„Boste videli, kaj še napravi,“ je rekel berač Urh s Kostela in se zarežal, obesil malho čez pleča, in zastonj se oziraje po domači hčerki Anki, odšel v listje spat.

Stari možje so poznali na zvezdah, da bo že kmalu dan, ko se je razšla družba. Vse sosede pa je Jurec, preden so šli domov, povabil, naj bi šli jutri zjutraj stari Meti za pogrebom, in naj bi hoteli hodit v njegovo hišo ves teden molit sedmino za njeno dušo.

10.

Poizkušeno maščevanje.

Staro ženo so bili pokopali. Pogrebci so se ravno razhajali. Bilo jih je veliko, staro in mlado iz vasi; samo Domna ni videl nihče na pokopališču. Staricam to ni bilo po volji. Dejale so: „Lejte-si no, vendar nobene solzice ni poteklo za rajnico; ovbe, Bog jo reši iz vic!“

Dan je bil lep. Gospod Sova se je šetal počasi ob vrbah in rakitah pri potoku. Zamišljeno je gledal pod noge, v roki pa vrtel črno, ugla-jeno palico z belim betičkom. Kaj je premišljal in brbral v brado, to ni znano še do današnjega dne.

Pride do srede prostornega travnika. Zdajci se mu je zdelo, da ga nekdo sreča, slišal je, da se sneg tare pred njim, povzdigne glavo in pogleda. Kaj je pač videl bogati gospod Sova pred seboj, ker se je tako prestrašil, da so se mu kolena pošibila in zobje zašklepetali? Strahovi ne hodijo po dnevi, hudir se prikazuje baje ponoči. Kdo je bil? Sina svojega, hlapca Domna, je imel pred seboj.

Dobro nam je znano, da je imel častitega gospoda za kaj obhajati strah, ko se je sešel s sinom, katerega je sovražil, zametal, uničeval.

Ko bi on sam tudi ne bil še tega vedel, mu je oznanjeval vse to strahoviti pogled Domnovega očesa, svetel kakor ogel v žerjavici.

„Stoj, da se pomeniva midva!“ reče Domen, stopivši neprirodnemu očetu na pot. Videti je bilo, da govori premišljeno in polagoma, a tresoči glas je pričal dokaj, kako mu vre kri in kako sta mu um in pamet že skoraj prekipela.

„Kaj hočeš? Pusti me in pojdi svojo pot,“ reče graščak ter stahóma pogleda po travniku, je li kje kdo na potu proti njemu. Nikjer ni bilo nikogar videti. Sova je potil mrzel pot po čelu in hrbtu.

„Poznaš me, menim?“ vpraša dalje mladi človek, in žile na obrazu mu še huje nabreknejo. „Ni hudič, da bi me bil pozabil, saj si bil pred nekaj večeri pri meni, v mojih žepih si imel nekaj spravljenega, ne?“

„Prosim te, ljubi moj, pridi drugopot k meni, zdaj ne utegnem,“ pravi Sova ter se hoče izlepa izmuzati sitnemu sinu.

„Veš koga so danes pokopali?“ vpraša Domen.

„Pri Bogu je milost, v glavi se mu blede, sam Bog me varuj,“ je moral gospod misliti sam pri sebi. „Vem,“ je rekel naglas, „tvojo mater so nesli, revica je umrla. Žal mi je res, da si jo izgubil, jaz ti že kaj preskrbim, le oglasi se mi kaj.“

„Aha,“ se zagrohoče Domen osorno, da je bilo Sova nanovo bolj groza, „preskrbi mi moj oče, da me potaknejo v vojake in potolčejo bogvekje, kakor kozla v mesnici. Zares dober oče si mi.“

Zopet je bil Sova pogledal po gazi ob potoku. In glej, videl je, da nekdo prihaja, bil je že blizu zadaj za ovinkom. To je bil vzrok, da je graščak naglo izpremenil govor in glas. Stisne in potrese drobno paličico, jezno pogleda Domna od pete do glave ter se zadere: „Pogledi, pogledi smrkavca kilavega, ki se predrzne ustavljati mene na poti in mi še nekaj čenča in čveka, kakor bi bil moj sin. Poberi se mi!“

Učinek teh besedi je bil, da ga je razkačeni mladenič, naglo ko bi blisnilo, zgrabil za vrat. Omenili smo menda že, da je bil Sova, dasi že prileten, vendar trdne postave. Zaupal je tudi morda nekoliko na svojo moč in se ohrabil, videč še drugega človeka blizu. Ali ubraniti se ni mogel, ležal je kakor bi mignil v snegu podolgem, na prsih mu je tiščalo težko, železno koleno rebra v tla in krepka pest mu je zadržovala goltanec, da je ječal le s slabim in ohripelim glasom: „Pomagaj!“

„Tvoja ura se je iztekla, nihče je ne bo navijal, nihče ti ne bo pomagal. Izprašaj si vest; morda se rešiš hudiča in pekla, živel ne boš več!“ je dejal Domen. Bil je menda čisto z uma.

Z zadnjo močjo obupnega človeka se je izvijal Sova besnemu mladeniču. Medtem pride po gazi bliže človek, ki ga je videl graščak in na čigar pomoč se je zanašal. Bil je berač Urh s Kostela. V svoje navadne cunje zaviti, malho in citre čez pleča obešene, je mencial prav počasi. Celo ko je videl, da se dva bojujeta, nikakor ni pospešil korakov več kakor toliko, da je videl, „kdo se valja“. Videvši pa, da Sova vpije pod Domnom in kliče na pomaganje, se nasloni berač na palico, pokaže poznano vrsto belih zob izza razmršene brade in se glasno zasmije.

„Le dobro ga zaznamenuj, Domen! Jaz te ne vidim, Domen, jaz te ne vidim!“ je kričal Urh, se zasukal na zakrpani peti in šel mimo pevaje že omenjene vrste bogvekaj pomenjajoče pesmi:

„Hoja hoj-hoj!	Sova pa, Sova
Volk ima loj.	odzad je sirova,
Sraka je spaka,	kuhal jo bom, bom!“
žolna lih taka,	

„Slišiš, Domen!“ je kričal že oddaleč berač, ko je odpel, „le hitro jenjaj kresati očetova ušesa, gotovo so že omehčana; vstani in ulekni jo čez vodo, zakaj zlodej po meni in po tebi, če ne tečeta dva tam gori lesem. Žuri se, žuri, mene pa ne imenuj, da sem te videl, primoj-duha, jaz ne hodim rad okrog biričev.“

Rekši pocinca berač z malho bolj na ramo in miga naglo naprej godrnjaje sam pred seboj: „Ta se bo danes na mater spomnil, ta Sova. Nič napak, ako mu Domen stopi na brado in čeljusti in razčrhne usta in razpotegne, kakor Samson tistemu levu ali — kdo vraga.“

Medtem je Sova težko stokal pod sinom. Zadnja ura mu je bila pred očmi z vso strahovitostjo, ki jo mora občutiti človek njegovemu enakega življenja. Domen je klečal tiho na njem, držal ga je kakor v kleščah. Na roki, kjer mu je bil odrezan palec, se je bila odprla rana, in kri je tekla po telesu očetovem, kakor večer prej po materinem.

Ni videl nič, ni slišal nič, niti prošenj nečloveškega očeta, niti beračevega opomina. Čas je bil potekel, zgodilo se je bilo dejanje, grozovito in nezaslišano. Že je bila Domnova roka tesneje zadržnila gospodov vrat, grgraje se je le-ta zvijal in strašno odpiral usta, da bi dobil sape: ko pritečeta od berača naznanjena človeka, grajski stari pastir Peter in močan mož iz vasi blizu. Domen ju ni bil zapazil, dokler ga nista zagrabila za rame in potegnili vznak. Tudi oba bi ga pač ne bila udržala, da ga ni suhi Peter s palico mahnil po rokah tako, da sta mu omahnili. Sešlo se jih je še več.

Povežejo Domna. Sova odneso domov.

Dva dni pozneje so si pravili, da Domna ni več v deželi, da so ga dali v vojake za vselej.

Sova pa je potem živel še bolj sam zase. Le malokdaj ga je kdo videl o kakem poletenskem večeru šetati se ob vodi, s potuhnjeno glavo, razoranim, temnim čelom in z boječim hudim pogledom, ki je podil od sebe vsakega drugega človeka. Celo gospodar Jurec ni več tako pogosto zahajal v grad vasovat, bodisi da ni bil nič kaj iz srca prijatelj človeku, ki dá lastnega sina, četudi nezakonskega (zakaj razznalo se je bilo vse še poveličano med ljudi) v vojake, ali pa, ker mu je mrzelo gospodovo nemirno in temno oko.

11.

Tuji razbojniki.

Pet let je bilo preteklo.

Marsikaj se je bilo predrugačilo tačas. V vsej vasi so bili že skoraj pozabili Domna, ali vsaj menili se niso več o njem, ker jim je bil izpred oči. Če se je pa pri kakem besedovanju pod hruško ravno kdo zmenil o njem, so se zedinili vsi v tem, da ga pač ne bo nikdar nihče več videl. „Gospoda bo že skrbela, da konec vzame takoalitako, če ga že ni,“ je dejal kak moder mož.

Jurčeva Anka ni imela tako romantične ljubezni, da bi bila mogla iz srca peti staro našo narodno, ki pravi: „Čakala sem ga sedem let — sedem let ga pa še bom“; ampak pozabila ga je tudi ona in po očetovi želji vzela bogatega mladeniča, ki se ji je ponujal že prej, ki ga je bila pa odgnala. Morda ji Domnov značaj, ki ga je v zadnjih dneh šele bolj spoznala, ni bil nič kaj povšeči, morda ga je tolikanj lažje pozabila, ker je slišala med ljudmi, da je sin onega odurnega in priskutnega človeka, ki so mu rekali Sova: toliko je gotovo, da je bila srečna v novem zakonu. Stari oče Jurec je učakal na sive lase veselja, da je videl vnuka na svojem naročju in zeta dobrega gospodarja, kar mu je jako olajšalo bolezen, ki jo čuti vsak slovenski oče, ako mora vzeti zeta in prepustiti svojo lastnino takorekoč napol tujemu gospodarju, a ne svojemu sinu. Sicer pa se je bil Jurec v teh petih letih močno postaral, las je imel čimdalje več belih na glavi.

Sova je ostal tisti kakor prej. Nekateri so trdili, da se je obraz v teh letih še bolj sfrknil in sesušil in da se je zatilnik jel od starosti kriviti, vendar to se ni veliko poznalo. Ne moremo pa čisto nič povedati, če je bil tudi on naravnost pozabil Domna.

Bilo je jeseni. Na grajskem travniku je stala pokošena otava v kopicah; kosci so se bili

pa že davno razšli, zakaj že je stala zvezda večernica visoko na nebu. Počasi je potihnil hrum po vaseh okroginokrog, le še tampatam sta pela kaka dva ponočna sleparja okroglo pesemco, toda zaspana sta se izgubila tudi onadva vsak za drugim oglom.

Samo v gradu sta še čula dva človeka. Luč je svetila iz graščakovega okna.

V isti sobi, kakor že nekdam prej, nahajamo tudi nocoj stara svoja znanca Sova in Jurca. Že dolgo ni vasoval stari gospodar v gradu. Nocoj pa je bil Sova nenevadno dobre volje in besede, menda ga je bila razvedrila obila košnja.

„Poklaje boste pa velike imeli letos, poklaje,“ govori Jurec graščaku. „Po travniku sem hodil in videl, da so vam dosti nakosili in natepli.“

Sova je nekaj zarenčal in primuzal.

„Samo čisto vam niso pokosili,“ nadaljuje Jurec. „Nekatere redi leže še vse kosmate. Pozna se, da so nekateri le tako potepli, da so kose vrgli iz rok. Hencajte, veselje bi imel človek takemu pritisniti brco, naj bi se učil kositi, Malo manj kakor pol voziča bi je bilo lahko več mrvice.“

„Tlačanov je nekaj delalo,“ izpregovori Sova in puha dalje tobak.

„Tlačani so tlačani. Domač posel je še zme-rom najboljši, če je priden. Dober hlapec je

boljši od zlate vage. To sem jaz izkusil, kaj menite, dela sem imel dosti, otrok pa malo, samo Anko. Zato sem moral imeti hlapce. Ali to moram reči, za delo ga nisem imel doslej, kakor je bil tisti Domen,“ je govoril mož počasi, kakor so mu misli tekle iz stare glave.

„Hm!“ zarenči Sova pri tem imenu.

„Ni li nič slišati o njem? Kje je neki? Če je res pobegnil od vojske, doli na turški meji, kaj-li? Ljudje so govorili, da je prišlo tako pisanje.“

„Ne vem,“ pravi Sova in se obrne v temno stran; ni mu bila ljuba ta reč. Toda Jurec ni opazil tega.

„Kaj pravite, kaj je? Čaki no! Eno reč sem imel že dostikrat na jeziku, da bi vas bil rad vprašal; a nekaj se nisem domislil, nekaj sem bil toliko štramast, da se nisem upal vprašati. Kaj je res, kar ljudje klepečejo in stara babiščeta trobuzljajo, da je bil Domen vam v rodu?“ Zadnje vprašanje je govoril bolj tiho, skrivnostno.

„Kaj klepečejo?“ povzame naglo Sova.

„I, nu, razumete me, jaz sem še zmerom dejal, da ne bo nič resnice, rekel sem, težko če bo kaj. Pa ljudje hočejo vedno več vedeti. Tisti berač Urh, ki na citre brenka — zdaj ga že dolgo ni več v te kraje — je bil raznesel, da je bil Domen vaš — vaš sin.“

V tem hipu se zasliši z dvora sem lajanje velikega priklenjenega psa. Grozovito je razgrajal in se zaletaval, kakor Sova še nikdar ni slišal.

„Kaj je neki?“ je dejal graščak, vstal s stola, snel staro puško s klina na steni in šel k oknu. A zunaj se je bilo pooblačilo, videlo se ni za pet pedi. Bogastvo in denar je bilo storilo skopega gospoda neznanu boječega za njega imetje.

„Družina pa že vsa spi. Kaj ti bo to!“ renči Sova, napne petelina pri puški in se odmakne od odprtega okna. Zdajci slišita oba, kako pes zacvili in lajanje pojenja. „Kaj je to?“ reče Sova in obledi kakor zid. Postavi se zopet na okno in zagrmi z debelim svojim glasom „kdo je?“ ter nameri puško naravnost v temo proti dvorišču. Namesto odgovora prižvižga krogla iz teme in leti ravno mimo njegovega ušesa v izbo.

„Za božjo voljo!“ vzdihne Jurec v strahu.

Sova se ogne od okna, kjer ga je delal odsev luči, v debelem železnem svečniku stoječe na mizi, vidljivega nevidnim sovražnikom.

„Počakaj, jaz skličem hlapce,“ pravi Sova in hoče iti vun. A ropot zunaj mu naznanja, da so velika vrata vržena iz zapahov. Strašen krik se je čul v tem trenutju; plamenice so se jele svetiti po vsem gradu. Po stopnicah hrumi več korakov. Sova zaklene duri odznotraj, sam

pa sede nekako mirno in pogumno za mizo, postavi železni svečnik na ogel predse, puško pa položi napeto po mizi, namerjeno proti vratom. Tako je pričakoval, sicer upaden in bled, vendar neustrašen, kaj bo.

Jurec je stal bliže peči, sivi lasje so mu stali pokonci, bil je veliko bolj v strahu ko Sova. Ni mogel razumeti, kaj vse to pomenja.

Vendar oba nista utegnila premišljati. Skozi luknjico pri vratih se prikaže svit plamenice odzunaj, sliši se ravs nekaterih ljudi, bunkanje na vrata, zaletovanje. Ključalnica ni držala dolgo. Vrata se odpahnejo.

Jurec je bil napol za vratmi in ni zagledal precej, kaj je; kar pa je Sova videl, bi ga bilo lahko zapeljalo na napačno misel, da vse to ni resnica, ampak da se mu le sanja.

Kakih šest mož, čudovito napravljenih in oboroženih, se je rinilo skozi duri v stanico. Vsi so bili obrastli po obrazih, nosili so dolge puške in samokrese za širokim rdečim pasom in dolge nože. Prvi, visok, zastaven mož s svetlimi očmi in z dolgo brado, je nosil veliko leseno plamenico. Njegova roka je bila brez palca.

„To so Turki,“ je rekel Jurec s strahom sam pri sebi, spomnivši se, kako so stari očetje popisovali podobe teh sovražnikov stare naše dežele.

„Ha!“ je kričal grozoviti vodnik divje tolpe, ki je nosil plamenico, „ha, zdaj te imam!“ in z vzdignenim nožem je hotel planiti nanj, v tem hipu počí puška, krogla mu predere prsi. Ko bi trenil, popade Sova še težki železni svečnik s svečo vred in ga z vso močjo trešči razbojniku v čelo. Plamenica mu pade na tla. Zvrne se sam vrhu nje. Za hip nastane tema in krik po izbi. Pa precej pridero še drugi in prineso svečavo.

A Sova je bil porabil temo. Skočil je bil skozi odprto okno na dvor in pustil Jurca samega. Videvši svojega vodnika v krvi, potolčejo razbojniki starega moža namah in brez usmiljenja.

Vse obširno poslopje — takoimenovani grad — je bilo razsvetljeno. Čudovito je odsevalo v črno noč daleč okrog. Po polju pa med gradom in vasjo je z velikimi koraki tekkel spehan mož, graščak Sova, proti vasi. Vaščanje so bili že vsi na nogah. Luči in vpitje jih je bilo zdramilo pokonci, vendar so strahoma gledali le oddaleč in ugibali, kaj to pomeni. Neki dedec je celo začel praviti staro pravljico, da so nekdanji gospodarji imeli grajske ponočne svatovščine, na katerih so znali s peklenskim ognjem tako razsvetliti grad, da je stal svit za devet žrdi visoko kakor od solnea. „Ta gospod je tako ves onegav, ta stenica; Bog in sveta

Pomagalka nas varujta, ne dejal bi dva pota, da se peča s pošastjo hudičevo in morda tudi svatuje nocoj,“ sklene dedec pripoved in marsikdo se je našel, ki mu je verjel.

Šele ko pride mednje Sova spehan in ustrašen ter pripoveduje, da so razbojniki, ter zapoveduje, naj bi šli pomagat, se jamejo vaščanje gibati, kričati. Razlete se na vse plati in se shajajo zopet vsak s kakim orožjem, lesenim ali železnim. Da bi svojo vojsko storili tem strašnejšo in laže odpodili vrage, nataknejo slamnate otepe in škopnike na droge ter jih zažgo. Tako se počasno pomikajo proti gradu, ki je bil že na več mestih v plamenu.

Bilo je v vsem nekaj grozovitega. Kmetje so imeli poguma, da še sami niso vedeli, odkod so si ga vzeli. Žene in otroci pa so vpili pred vežami in stali in zijali.

„Za pet ran Kriščevih, botra, kaj pa je?“ je vprašala mlada ženska z otrokom na rokah staro sosedo.

„I, lej je, lej! Kaj ne veš, turški razbojniki so, vse po gradu so že poklali, Bog se jih usmili in mamka božja.“

„Ježeš, kaj bo, če pridejo dol!“

„Črni so kakor ogel in pulijo cele jablane s korenino,“ reče tretja baba. „Naš Tonek je tudi slišal gospoda, ko je pravil. Sam Bog daj, da bi se naši še kdaj vrnili.“

„Jejmena!“ javka mlada mati, „kako sem jaz svojemu branila zdajle z doma hoditi. A menite, da kaj mara? Nič, nič ne.“ In solze se udero mladi ženi.

Ko pride Sova s krdelom svojih za boj pripravljenih kmetov blizu grada, vidi, da že nikogar ni, le tuintam se je s strani pritepel kakšen hlapec iz svojega skrivališča.

Ravno so stali možje in se posvetovali, ali bi gasili, ali se vrnili v vas, ali šli za razbojniki, ko glasno zadoni iz teme pok mnogih pušk in krogle padajo nizko, visoko in na vse strani. Vendar zadeti so bili samo trije možje, drugi so jo pocedili, pozabivši hrabrega poprejšnjega duha, naravnost domov, zakaj ni jih bilo volja bojevati se s takimi vragi, ki jih še videti ni bilo.

Kmalu je potihnilo vse okrog, le ogenj je pokal, požiraje tramove in strehe in nakopičeno bogastvo Sovovo.

Težko je bilo pripraviti kmete v drugič, da so šli iznašat iz grada, kar se je dalo še oteti. Jurca so našli napol živega.

Ko so drugi gasili in nosili, je sedel Sova na majhni vreči, na ostanku svojega bogastva, glavo podpiral v dlan in komolca tiščal v kolena. Vsa druga njegova družina je bila malokdaj pri njem, tudi nocoj ni bilo ni žene ni otrok. Nanje Sova tudi ni mislil. A denar, denar, ki si ga

je tako skrbno spravljal vkup, skoparil, še sam sebi ne privoščil — največ tega denarja so mu bili vzeli tuji, divji, bogve kakovi ljudje. Ne, nikakor, niso mu ga vzeli tuji ljudje, on sam si ga je bil, skoraj bi rekel; zakaj, dobro je vedel, kdo je bil vodnik razbojniški, oni človek s plamenico in črno brado in svetlim očesom, oni, ki ga je on ustrelil in ubil s svečnikom, oni je bil Domen, njegov sin, njegova kri. Sedaj ga je bilo konec tega sitnega sina. Sova se bo oddehnil. O ne, Bog je vest ustvaril vsem ljudem, tudi on ni bil brez nje.

Sova je vedel, da ga je ubil do smrti, vendar trupla v gradu ni bilo nobenega razen Jurčevega, dveh hlapcev in pa starega pastirja, čigar zvestoba mu je bila vzrok smrti.

12.

Česa je nazadnje učakal
Špilkin Jožek,

Krojač Špilkin Jožek je bil ravno omenjene noči dodelal nekaj hlač in nesel spraviti plačilo za to svoje šivanje nekemu krčmarju tik ceste; ta pa mu je za odškodnino polnil precej dolgo časa steklenico z rdečim vinom, katero je dobivalo pot po strmem Joškovem goltancu.

Bravec mi bo rad verjel, da je potem dolgonogi moj krojač švedral precej vsekrižem, ko je popustil krćmo in se napotil proti domu. Vendar Špilkin Jožek ni bil nikdar tako pijan (da povemo naravnost po domaće), da bi se bil ustrašil pota in teme, ampak je hodil še rajši ponoći, kakor podnevi.

Tako najdemo sredi noći svojega umetnika s šivanko samega na potu. Dolgoćasil se Jožek ni nikoli, če je bil prav sam, to seve, le tedaj, ako je bil vinski, ali kakor je sam dejal ‚dobre volje‘. Delal si je namreć družćino sam, izpraševal se in si odgovarjal. In kadar mu je domišljija ćisto pošla, je jel hrešćati in peti z grdim hripavim glasom, da so se mu vse ponoćne ptice oglašale v okolici. Tudi zdaj je pel staro krojaško pesem :

„Po ćesti krćvsu stari mož,
oprtiv nese plćten koš.

Ga srećal je en žnćdar mlad,
prec' nekaj vprašal bi ga rad.

„Al v košu nesete iglć?
Al dali meni bi enć?“

„Da bi ti stolkel vrag glavó!
Ne viž, da tvojo imam ženó?“

Morda je znal krožiti pesem še naprej, a zašel je bil med petjem s steze in kakor bi mignil, se je izpodteknil ob kopico otave na

travniku in zvrnil bi se bil, da se ni obstregel ob svoj vatel. „Ne vem, če sem res pijan, ali kaj mi je? Kod šavram, ti pajek na vodi!“ je govoril Špilkin Jožek ter tipal in šlatal, kod bi prišel zopet na stezo. Pa kolikor bolj je iskal pravega pota, toliko dalje je zahajal od njega in se zaletaval s kopice v kopico, tako, da naposled že skoraj ni vedel, kje je.

Sredi grajskega travnika je stala debela trnjeva lesnika. Posadili so jo bili še v starodavnem veku dedje s hvalnim namenom, da bi se vnuki seno mešaje in sušé ob vročih poletnih dnevih hladili pod njo. In res je pričala poležana in pohojena trava, da je dedje niso posadili zastonj.

Šele ko Špilkin Jožek dotiplje lesniko pred svojim nosom, si razbere v razmišljeni svoji pameti, da štramá in hodi po Sovovem travniku.

„Čakaj, vrag vražji,“ govori nejevoljen sam s seboj, „pa tudi ne grem domov, primojduha, da ne grem, tukajle pod lesniko bom spal.“ Za zglavje si prinese precej veliko pest mrve in se razpoloži podolgem, komolca dene pod glavo in že se mu je jelo dremati, ko se domisli, da za ta dan še ni odmolil pokore od lanske izpovedi. Komaj pa odmoli drugo češčenomarijo po očenašu, ko zagleda, da od grada stoji svit in da se vali dim proti nebu. „Sova je ogenj zatrosil,“ reče in premišlja, ali bi šel pomagat

gasit, ali bi pomagal oddaleč. Pijanost ga je bila že precej minila, ker takšen človek, ki je zmerom v vinu, kakor žaba v luži, se strezuje vselej kmalu. „Najprej moram vedeti, kaj je, potlej šele pojdem,“ pravi Jožek, se vzdigne popolnoma in začne plezati po lesniki gor, zakaj grad je bil skrit za drevjem, dobro se od tal ni dalo videti.

Sicer ga je trnje opraskalo na več krajih, vendar Jožek je bil take nature, da ni miroval poprej, preden ni posadil svojih suhih kosti na najvišji rogovili vejate lesnike. Komaj pa je dobro sedel in jel razgledavati pogor, ko zasliši pompljanje, kakor bi teklo več ljudi po travniku. Zdi se mu, da vidi nedaleč stati cel trop ljudi; tiho so pa bili vsi kakor tatje. Pridejo bliže, ukrešejo ogenj in — o jej! — takih ljudi ni videl Špilkin Jožek še nikdar in nikoli, takih kosmatinov s čudovito opravo in strašnimi puškami. Bilo jih je kakih dvajset, enega pa so nosili, bil je krvav po obrazu in se ni zavedel. Videl je krojač, da ga devajo na ravno tisto ležišče, ki ga je bil on postlal zase. Govorili so neznan jezik, in ker so imeli svečavo, ki jih je obsevala le napol, so se zdeli morda Jošku tembolj neznanski in strahoviti. Čepel je v svoji rogovili tiho, še dihati se ni upal, „zakaj ustrelite me ti pesoglavci kakor srako z vej, ako me satan izvoha,“ je dejal.

Rešen je bil svojega strahu, ko so se razbojniki zedinili in pogovorili, v kateri kraj morajo bežati, in ko so jo res naglo pobrali proti južni strani.

Ogenj se je bil medtem v gradu popolnoma razgorel. Visoko je švigal plamen, čarobno in grozno seval v temno noč. Špilkin Jožek je kobacal od veje do veje dol z lesnike. Večkrat pa je postal in poslušal, ali so res odšli oni ljudje, ali oni hudiči, ali kar so bili; to je le ugenil, da so morali oni zažgati grad. Že je bil na zadnji veji, ko zasliši tiho ječanje od zdolaj gor. Ni vedel, odkod je prišlo, in v prvem strahu se pomakne kakor veverica na skok za dva suha štrclja više ob deblu. Potem zopet dolgo vleče na ušesa, a slišal se je le ravs od grada in iz vasi, vse drugo je bilo tiho. Že je jel misliti, da se je motil, ko vdругič nekdo globoko zastoka. Zdaj je Jožek dobro slišal, da je nekdo pod njim, pod lesniko.

„O Jezus pomagaj!“ je ječal zopet nekdo.

„Aha, ta ima Boga na zobeh, iz naše rodovine je, le dol stopi, Jožek,“ govori krojač in kmalu so molele njegove dolge suhe noge izmed vej ob deblu dol. Zdolaj je ležal človek. Pustili so ga bili razbojniki. Moral je biti hudo ranjen, Špilkinemu Jošku ni odgovarjal, kakor ga je tudi klical in vpraševal; kar genil se ni.

„Kaj, ko bi ukresal ogenj,“ pravi krojač in prične delo. Po dolgem trudu je gorela suha brst, ki jo je nalomil ob lesniki, in je obsevala tujega moža.

Ležal je vznak, na eni strani mu je ležala puška, tolika kakor on, na drugi je stala steklenica, kakor se je Jožek pozneje udal, napolnjena z žganjem. Po licu je bil krvav, na bradi se je tudi držala kri, že sesedena, tako, da so se bile brke čisto vse sprijele. „Nekdo ga je mahnil preko čela,“ je dejal Jožek. Na prsih je morala biti druga rana, zakaj obleka je bila zelo okrvavljena. Ranjenec je menda hotel braniti krvi iztok, zakaj z roko je tiščal na mestu, kjer je bilo središče krvavega madeža. Zdaj šele Špilkin Jožek zagleda, da na tej roki nima palca.

„To je Jurčev Domen!“ vzklikne zdajci in poklekne. „Hejo! Domen, kaj ne slišiš, hi! — Letá ne bo več zdrav. He, Domen, pogledi me no, v obraz me pogledi! Kaj ne poznaš več starega prijatelja, he, buzarona!“

Vendar drugega odgovora krojač ne dobi, kakor da Domen težko zasope. Gotovo ga ni niti poznal, niti videl.

„Zdaj se mi šele odpirajo oči,“ začne Jožek zopet svoj samogovor. „Torej je bilo vendarle res, kar so pravili — letoindan je že tega — da je bil pobegnil od vojakov neki na turški meji in

da ga ni. Šment! Pa je tovariše privedel nocoj to noč, da bi obiskali očeta; aha, zato so imeli oni tolike malhe. Sova je imel denar. Kaj bi dejal? — to je pa napak zate, ti revež ti, da si hudo sam pobral, dobro si pa pustil tovarišem.“

Po tej elegiji ga jame zopet klicati, tresti, popravljati mu zglavje in brisati krvavi obraz. Ranjenec je jel govoriti, toda vse je bilo zmedeno in raztrgano. Zdaj je preklinjal in se grozil, imenoval očeta svojega, zdaj zopet molil in prosil Boga usmiljenja.

„Ne kolni mi, ne,“ je vpil krojač, „drugače mi uideš gorak iz rok v pekel, česar te Bog varuj.“

Prišel je trenotek, da se je Domnu nekaj razjasnilo, smrt mu je morala biti blizu.

„Kje sem?“ vpraša s težavo krojača.

„V domačih krajih si, Domen, na grajskem travniku pod lesniko.“

Oba molčita. Čepe gleda Jožek nekaj časa v obledelo lice. Potiplje roko. Mrzla je bila.

„Slišiš, Domen!“ kriči zopet krojač, „nič-nemara, da boš umrl. Kaj, ko bi molil — molil, pravim!“

Domen je jel res gibati z ustnicami in — umirati.

Ko se je v jutru danilo, je razpovedal Špilkin Jožek po vasi, da je Domen umrl v

njegovih rokah, na očetovi zemlji. Da ga je ubil oče, to je vedel samo gospod Sova.

A tudi Sova ni dolgo nosil te skrivnosti po svetu. Po Jurčevi smrti, ki one noči ni prebolel, je ostal brez prijatelja. Vest ga je grizla in zgrizla, zakaj nekega jutra so ga našli mrtvega. Strašen še v smrti, je držal, ko so ga dobili v postelji, glavo na tleh, noge pa je imel zavite in zapletene v rjuhe in odeje. Dejali so, da ga je udarilo božje.

„Kaj menite, da so bili res Turki tisti razbojniki?“ vprašam jaz starega Oralka, ko je končal pripoved.

„Kajpada so bili! Če ne verjameš, pa pojdi gor v grad. Tam še zdaj hranijo tisto puško, ki jo je bil prinesel Domen, in videl boš, da je turška. In v Vedlačevem hlevu je še zdaj deska, iz gradu prinesena, v kateri od tačas tiči turška krogla.“

Urednikove opombe.

Značaj izdaje. — Pričujoča izdaja Jurčičevih zbranih spisov je namenjena ljudstvu in razumništvu. Isti namen je imela tudi dosedanja Levčeva izdaja. In vendar ni kazalo več prosto ponatiskovati te prve izdaje. Ponatisek Levčeve redakcije, katero je v osemdesetih in devetdesetih letih s pridom čital tudi takratni naš razumnik, bi mogel danes služiti kvečjemu širokim ljudskim krogom, ne imajočim nikakršnih literarnih zanimanj. Celó Levec je bil zasnoval popolnejšo izdajo Jurčiča, nego jo je mogel v takratnih okoliščinah končno izdati v „Narodni tiskarni“. Kakor vemo iz njegovega pisma Janku Kersniku z dne 14. V. 1882, je bil načrt njegove izdaje naslednji: „Prvih šest zvezkov Jurčičevih spisov bo obsegalo njegove romane, novele in povesti, sedmi zvezek dramatične spise in balade, osmi zvezek študije, kritike in nekatere politične spise, deveti zvezek ostalino in deseti zvezek življenjepis z mnogimi pismi njegovimi.“ Po tem svojem načrtu je torej hotel že Levec podati Jurčiča več, svoje literarno delo ob njem pa je hotel združiti v pridejani biografiji; na literarni „tolmač“, ki ga je uvedel pozneje pri Levstiku, očitvidno pri Jurčiču še ni mislil. Da Levec takrat, ko je prvič izdajal Jurčiča, ni polagal znatne važnosti na književno plat, pride odtod, ker takrat še nismo imeli dokaj čitateljstva, zanimajočega se za literarna vprašanja. V tistih časih si je ljudstvo in razumništvo želelo leposlovja, vse drugo jima je bilo v knjigi učenjaška specialnost ter več ali manj navlaka. Danes pa smo že tako napredovali, da vsaj

inteligenca hoče ne samo poznati to, kar so pisali naši najboljši možje na različnih, nji dostopnih poljih, ampak zvedeti tudi kaj o tem, kako so pisali, iskali, se trudili ob oblikovanju sebe in narodne duševne kulture. Z eno besedo: zanima jo seveda še vedno najbolj končno leposlovno delo, zraven pa tudi publicistično in vrhutega še vpogled v literarno delavnico naših klasikov. Interes za literarna vprašanja med našim razumništvom raste. Od tod izvira potreba take izdaje, kakršna želi biti ta, ki hoče podati občinstvu vse Jurčičeve leposlovne izvirne in preložene, dovršene in nedovršene spise, njegove kritične in biografske eseje, publicistične podlistke, najvažnejše politične članke, pisateljev življenjepis in njegovo korespondenco. V urednikovih uvodih se naj označuje delo, obseženo v dotičnem zvezku, v zaključnih urednikovih opombah pa naj se pridružuje stvarni tolmač, opremljen s splošno zanimivimi literarnimi beležkami in dopolnjujočimi podatki iz ostaline. To bi bila druga stopnja Jurčičeve objave. Tretja bo kritična izdaja, ki se pridržuje našim potomcem.

Iz opisanega značaja izdaje izhaja, da je bilo potrebno, da izide tudi ta izdaja — podobno kakor je izšla Levčeva — v kolikor mogoče enotnem modernem pravopisu in jeziku. Pri določitvi teksta se je naslanjal urednik v prvi vrsti na pisateljeve ohranjene rokopise. A njih število je skrajno pičlo. Zato so se morali pri večini spisov vzeti za podlago Jurčičevi prvotiski. Upoštevala pa se je tudi Levčeva redakcija, a njegove preinačbe so se pridržale samo takrat, kadar so odgovarjale načelom modernizacije sedanjega urednika. Pogosto se je vračal urednik k prvotni Jurčičevi dikciji. To se je zgodilo zlasti tam, kjer je urednik mislil, da mora vzeti v zaščito Jurčičev dolenjski značaj pred primesmi Levca-Gorenjca.

Pesmi. — Junakov grob. Slov. glasnik 1. VII. 1864 štev. 7. Praznik posvečuj. Slov. glasnik 1. I. 1865

šte. 1. Vilino maščevanje. Slov. glasnik 1. III. 1865, šte. 3. Slovenski junak iz turškega boja. Slov. vila 1865, str. 3. Pesem je ohranjena tudi v rokopisu v prvem pisateljevem notesu iz l. 1864-65. v konceptu in z mnogimi popravami. Pri besedi „vrétil“ v 4. kitici stoji pod črto Jurčičeva opazka: „vrétim se, (subst.) vretje sich drängen, Gedränge. Na Dolenjskem.“ Slovenski kres. Slov. vila 1865 str. 42. Rakita. Slov. vila 1865 str. 44. Tudi ta pesem je ohranjena v prvotnem rokopisnem zapisu v isti beležnici. Predica. Slov. vila 1865 str. 91. Rokopis se nahaja z neznatnimi popravki v istem notesu. Sinčkovovo vprašanje. Slov. vila 1865 str. 92. Za to pesem si je zabeležil sedmošolec Jurčič na drugo stran svojega notesa iz l. 1864-5. naslednjo „Misel za romanco. V zelenem vrtiču tik šumečega, bistrega potoka sedeva mlada, krasna mati. Pred njo igra nedolžne igrače vesel deček. „Ali je to tisti potoček, mamica moja, ki je mene vam prinesel?“ vpraša deček. Mamici pa se solza zasveti v očesu. „Kaj jokaš, ti mamica moja? Kaj sem ti storil? Ako me nimaš rada, reci, in potok me bo nesel dalje; pa ne, mamica, ti me imaš rada jeli...“ Šestnajst lističev dalje je Jurčič to romanco vpisal v notes v končni metrični obliki. Stari stolp. Slov. glasnik 15. III. 1867 str. 6. To pesem je sprejel Levce v zbrane spise z naslednjo opazko: „Ta pesen je sicer tiskana v „Glasniku“ brez Jurčičevega podpisa, vendar sodim po nje vsebini, kakor po nje posebno srečni obliki, da je Jurčičeva.“ V „Glasniku“ je signirana pesem s šifro „—r—“, s katero se je podpisoval v „Slov. vili“ Fr. Marn, Jurčič je podpisoval pesmi ali s polnim imenom ali z „J. J.“ A vsebina in oblika kažeta tako določno na Jurčiča in sodba sodobnika Levca je tako tehtna, da tudi jaz uvrščam pesem kot Jurčičevo lastnino med njegove zbrane spise. Kamen na grob. Slov. glasnik 1. III. 1868 šte. 3. To svojo razmeroma pozno, edino

lirično (od dosedaj priobčenih) in skoro osebno pesem je poslal Jurčič Janežiču na njegov naslednji apel: „Če imate kaj gotovih pesmi, prosim zanje; grozna suhota je na tem polju.“ (Janežič Jurčiču 26. XII. 1867.)

— Poleg teh v tisku izišlih pesmi pa ima Jurčič v svojih beležnicah iz dijaških let še nekaj stihotvorov, deloma izvernih deloma prevedenih, povečini neizvršenih. Največ takih zapiskov vsebuje prvi notes, ki ga je rabil pisatelj v letih 1864-5. kot sedmo- in osmošolec. Večina teh verzov, ki nam jih je ostalo od Jurčiča, izvira torej iz prve, začetniške dobe. To je bil tudi vzrok, da sem jih postavil v tej izdaji, držeči se kolikor mogoče kronologije, na prvo mesto, odstopajoč s tem od Levčeve redakcije, ki jih je priklopljala iz prozodičnih ozirov k dramatičnim spisom, nastalim v poznejši dobi. Že takoj na prvi strani omenjene Jurčičeve beležnice stoji s svinčnikom napisana naslednja „Misel za pesem“ (v oklepaju je zraven stalo najbrž „iz nemškega“, kar pa je pesnik pozneje krepko prečrtal):

Umrlemu očetu.

Le počivaj, le počivaj,
mene pa pozabi,
ki skrbi ti nakopaval,
delal tebi neveselje.

Le počivaj, le počivaj,
pa prej meni še odpusti,
sicer bol, grenkoba v sreč
mi življenje bo grenila.

Le počivaj, le počivaj,
ko bi mogel ti poplačat':
tako milo, tako ljubo
pač srce ni več nobeno.

Tudi ta okoliščina, da je Jurčičev oče preživel svojega sina, govori za to, da je ta pesemski osnutek preveden, ne pa izviren. — Na tretji strani imenovanega notesa ima Jurčič še eno „Misel za pesem“ („po nenatisnjeni nemški“):

Milo cveteva rožica dišeča
sredi zelene dobrave;
vidi na nji se mogočnega roka
v vrtiču krasnem na roži.

Lepša ko rožica dišeča
sredi zelene dobrave
cveteva in zori in klije devica,
ki skakljaje po dobravi pohaja.

Krasna ko Jovova žena zaročena
ima laske rumene, očesce črno;
primerjam jo Ateni boginji,
dosega Venero celó.

Cvetoča v mladostni rdečici
teka urno po zeleni dobravi
in tamkaj pred rožico se ustavi,
sklone k nji beli zatilnik in pravi:

Zakaj, o mlada, krasna rožica,
pobešaš žalostno lepo glavičko,
zakaj se treseš, gledaš na tla,
mar ustnice rdeče bi mi poljubila?

Al meniš, da moja bela rožica
prec te bode rožo utrgala,
utrgala in neusmiljeno življenje vzela,
s teboj nedrije si kinčila?

Urednikove opombe.

Ah res, ti žaluješ, treseš se, bojiš,
ker meniš, da utrgana boš venela,
izgubila svojo mladostno rdečico,
zvenela na nedrije vržena proč.

In tebi, o deva, kaj se lice kaleva,
kam rdečica ti uhaja ustnic,
kaj ti srce trepeče nemirno,
solza ti solzo z očesca pobija?

Ah ti žaluješ, spremetajo te barve,
ker rana se ni zacelila,
ki ti je ranila ljubega smrt,
vzela mladostno

Dalje sledi v beležnici epska pesem „Dragi in brat“. S to „povestjo“ se je mladi pisatelj očitno resneje bavil, ker jo je, zapisano s svinčnikom, pozneje mnogo popravljal z istim pisalom in tudi s peresom.

Dragi in brat.

Povest.

I.

Tam gorica skalovita
gleda strmo po dobravi;
vrhu gore gradič beli
zidan je iz trde skale
in postavljen v trdo skalo.

Krije grad iz trde skale
mladi, svetli zvezdi,
mlada dva človeka.
Mladič krasen prva zvezda,
druga sestra mu cvetoča.

Spela noč je temna krila,
luna plava v solnčnem tiru,
vtihnilo je vse življenje,
mir, počitek razgrnila
sta po svetu svoja krila.

Anka le, prekrasno dekle,
ni zleknila udov belih
po blazini v gradu varnem,
ni odela vitkega telesa,
a je odpirála težka vrata,
grajska vrata zapehana.

V plan stopila z grada doli,
tekala je po cvetoči loki,
v goro klicala zeleno
ter imenovala Vilo,
svojih dedov pomočnico.

„Slišiš, Vila bela z gore,
slišiš Vila sestra moja!
Jaz nocoj sem sama svoja,
ni nocoj pri meni var'ha.
Brat čez pas opasal sabljo
ostro, po očetu poded'vano,
po očetu slavnem je junáku,
osedlal vojnega si konja
in vraga šel iskat na polje.
Mamka stara v grobu gnije,
v grobu gnije ž njo moj oče.
Staro dekle, moja hišna,
sitno dekle je zaspalo.
Jaz nocoj sem sama svoja,
ni nocoj pri meni var'ha.
Torej z gore tebe kličem,

Vila bela, moja sestra,
nekaj tiho te poprašam,
skrivno moje ti razkrijem.“

Čula klic devičin blede luna,
čula ga dobrava je zelena,
ni ga čula pa z gorice Vila.
Sèm po loki prisopiha žena,
modra žena vedežvavka.
Lice ji nabrano, las je skuštran.

„Nič ne straši se me, ljuba
béla deva z grada doli.
Zdaj ne sliši te z gorice Vila.
Kar bi rada, lepa deva,
meni starici povedi,
jaz ti dam gotove svete.
Al bi rada zvedela za brata,
kod zdaj hodi, kaj zdaj dela;
al bi rada čula si usodo,
kdo bo ženin, kdaj poroka.
Če za brata češ vprašati:
brat podil po polju vraga,
meč prebol mu skozi prsi,
zdaj poklada v grob ga hladni.
Če za ženina me vprašaš,
hočem ga imenovati.“

„Čuješ, stara, modra žena,
jaz ne vprašam te za brata,
bratec ima lastna pota,
vidim ga za dueva zopet;
jaz ne vprašam za usodo,
al te vprašam modro starko,
kje mladenič se izgubil,

mladič krasni z licem belim
in bradico rjavo malo,
z bistrim, vélikim očescem,
kam mladenič se izgubil?
En večer je bil pri bratu,
kam je izginil drugo jutro.“

„Kaj me vprašaš, dekle moje,
bela deva z grada doli?
Mladič krasni z licem belim,
z bistrim, vélikim očescem
ta je Turek drugoverec,
prišel je na vranem konju,
prišel v grad na trdo skalo,
prišel k bratcu je na gostje,
jest pogačo belo, pit rdeče vince,
tebe gledat krasno dekle,
tebe snubit slavno dekle.“

„To ni res, o modra starka,
moja starka, umna žena;
on je jel pogačo, pil je vino,
mene gledal ubogo dekle,
pa ni snubil mene reve.“

„Kaj ti pravim, deva z grada,
on ni snubil tebe reve,
ker mu brat tvoj ni dovolil,
ker ga brat zaprl je v ječo,
v zidano, omreženo stanico.
Gori v gradu zdaj vzdihuje
po devici krasni Ani,
po deželi turški daljnji,
spi s teboj pod isto streho.“

Ko to starka izgovorila,
skrije lice bleda luna,
umakne se v oblak deževni,
izgine modra vedež'vavka.

II.

Noč se jela je poslavljat',
v jutro sveti se danica,
mrzla rosa polje krije,
žuga slana osmoditi cvetje,
žuga, da bo ovenelo, zarjavelo.

Kaj pa hodi tam devica,
hodi v gradu po hodnikih?
Kaj si išče v mrzlem jutru,
al se ne boji mi mrzle slane,
da ji ne bi osmodila duše,
dušice brezskrbno bele?
Al ne ve še Anica nedolžna,
da je slana pomladanska huda?

Glej, zavita v tenko haljo
plaho deva tam korači
in pohaja po vsem gradu,
v temnih kotih in hodnikih,
zdaj postaja in posluša,
vsako okence naznano gleda.
Glej, ko pride do kotiča
v zadnjem, skrivnejšem ovinku,
tam se zgane, tam se sklone,
vsa preplaši se, prestraši.
Glas se mehke sliši iz line,
svetlo iž nje oko posije,
ž nje zasveti blede lice.

„Stoj, o stoj, devica krasna,
lepša še od rože vrtenice,
lepša še od jutrnje danice
in od lune polne v zvezdah,
kaj te prosim, deva mila.
Jaz sem veren tvoj služabnik
daleč daleč hodil po-te,
tebe gledat, tebe snubit,
ako bi me htela, da te ljubim,
če bi me ne htela, da umrjem.
Pa tvoj brat me je zaprl u ječo
tukaj v sobo zagrajeno,
ker sem druge vere, vere turške.

Usmili mene se, devica,
(jaz bom ljubil te zato na večno!)
Daj oprosti me iz ječe,
daj pomagaj mi do vranca,
da odjašem iz dežele
v domovino, kjer je dobro,
pa z menoj še ti zajašeš,
tam bo tudi tebi dobro;
jaz te bodem ljubil zvesto,
negoval, v naročju nosil.“

Čula deklica je plaha
sladke te besede z ust medenih,
se zavzela in strmela,
odpirala krasna svoja usta,
vzdigovala je jeziček,
poskušala govoriti,
a imela ni besede ene,
jezik ni se ji zavrtel,
pobešala krasno je očesce,

zardela v lepo lice,
kajti bil je mladič isti
z bistrim, velikim očescem.

Čuj, zdaj podkev zaklopoče,
zažvenkeče v nožnji sablja,
spehan v dvor prijezdi bratec,
s konja skače, hlapce kliče,
po stopnicah gori teče,
sestro svojo kliče krasno,
sestro kliče na stopnice :

„Kaj po mostovžih tod hodiš,
kaj ne spavaš v svoji izbi,
v izbi beli onkraj grada.“

„Bratec moj, kaj to me vprašaš,
al ne smem sprehajati se v gradu,
v gradu mojega očeta,
koder se sprehajala je mati,
koder brat moj gospoduješ?“

„Tod se ne sprehajaj, moja sestra,
strah tod straši mojih dedov:
tod ne hodi, draga moja,
brat tvoj tod te ne bo pustil,
brat tvoj, gospodar na gradu.
Le sprehajaj se po vrtu našem,
ali pa po belem dvoru,
po stezicah tud' peščenih,
ali po hodnikih onkraj grada.
Pa sprehodiš se podnevi,
kadar sije solnce svetlo,
a na zgodnje jutro nespodobno
je, nevarno mladi devi.
Brat tvoj tega ne bo pustil.

III.

Zopet vidim polno luno
plavati po sinjem nebu,
zopet vidim blede devo
tekati v zeleno loko.
Vse zaspalo je v naravi,
muren poljski le stričeva,
slišim glas njegov iz trave,
slišim klic device krasne,
kako v goro je klicala,
kako Vilo je prosila,
belo Vilo iz gorice.
Ne prikliče bele Vile,
pa prikliče staro ženo,
modro ženo vedež'vavko.

„Kaj bi rada, deva mlada?
Al ti nisem razložila,
kje boš našla milega mladen'ča?
Al ti nisem govorila,
kaj da hodi po deželi,
kaj prišel je, on nevernik,
kaj zapustil domovino?
Al me hočeš vprašati za bratca,
ki zdaj spava v svojem gradu?“

„To povedala si, modra žena,
tega reva te ne vprašam.
Vem, kje njega je iskati,
vem, zakaj je tu v deželi,
kajti videla sem njemu v lice,
slišala njegovo sem besedo.
A za brata vprašati te nočem,
kajti rajši imam zdaj mladen'ča

ko rojenega si brata.
Ti mi povedi, modra žena,
kako njega čem rešiti,
pripomoči mu iz ječe,
kak razvežem mu železje,
v katero brat ga je uklenil,
brat moj hudi, trdosrčni.
Glej, zagrabil je pol gradu,
razpostavil straže vojne,
branil meni je hoditi
po hodnikih v belem gradu,
da bi blizu jaz ne prišla,
da bi jaz ne gledala mladen'ča
skozi lino omreženo,
zagrajeno, v temno ječo,
res, to storil je moj bratec.“

Zasmejala se je starka,
grda žena nagubana,
zasmejala grohotaje,
govorila je vprašaje:
„Oj povedi, dekle mlado,
kako rada imaš mladen'ča,
kaj bi dala ti za njega,
kaj bi dala za svobodo
svojega mladen'ča?“

Povzdignila je devica
svoje lice, gladko, belo,
zasvetilo se očesce
v solzi zlati proti nebu:
„Jaz pa rada imam njega
kakor srce svoje vroče,
kakor krvco svojo vrelo,
jaz pa dala bi za njega

srce svoje iz prsi svojih,
za svobodo bi njegovo
kri prelila iz srca vrelo.“

Zasmejala se je starka,
grda žena nagubana,
se smejala, grohotala,
mladi devi govorila:
„Le prisezi, deva lepa,
le prisezi mi pri luni
starodavni na nebesih,
da ti rada imaš njega
kakor srce ljubo v prsih,
kakor krvco svojo vrelo,
krvco otcev plemenitih,
da ga toljkanj imaš rada,
da bi krvco zanj prelila.“

Kri zavrela je po žilah
mladi devi Ani z grada,
kri razgrela ji glavico,
um in pamet ji zblodila,
da storila je obljubo,
da prisegla je na luno
starodavno na nebesih.

Zasmejala se je žena,
zelišče molela devi,
zelje suho in smrdeče,
govorila, tak jo je učila:
„Vzemi zelje to sušeno,
skrij ga v nedrije pokrito,
nesi v grad ga bratov gori,
deni v lonček ga železni,
pa mi k ognju ga pristavi,

ure tri potem ga kuhaj,
da zavrelo bode v loncu,
le zavrelo, ne skipelo.
Vodico potem ocedi
v skledo, srebrno skodelo.
Če izprazni brat skodelo,
če izpije brat zdravilo,
več ne bode ti na poti,
pustil bode te hoditi
po hodnikih v gradu belem,
več ne bode branil njega
gledati črez lino tebi,
mladega človeka v ječi,
čigar srce tvoje srce.“

Pa vesela dekle vzela
čudno zelje v roke bele,
poteknila v nedrije ga,
kjer je srčece ji bilo,
tolklo burno ino vroče.

„Modra žena vedež'vavka,
poslušala tvoj sem jezik,
razumela sem besedo,
hočem delati po svētu.
Reci, stariča prijazna,
kako rešim njega iz ječe,
kak dobodem ključe v roko,
da odprem železua vrata,
trojna vrata ječe temne,
kjer sedeva mi mladenič,
ljubljen bolj ko rojen bratec?“

„Kadar bratcu se bo glava
v težkem spancu nagibala,
v posteljco ga spremi belo,

vleže naj se, da bo ležal,
dolgo ležal, trdo spaval.
Ti na lahko vzameš ključce,
stražo lahko s poti spraviš,
da odpreš železna vrata,
trojna vrata ječe temne.“

Tako rekla žena stara
ter po loki v mrzli noči
je s korakom hitrim begla,
se smejala, grohotala,
vmes pa čudno blebetala:
da devica šla je v stave,
da izgubljeni so nauki
stare mame, vrle žene.

IV.

Solnce kaže se v izhodu,
loka sveti se bleščeče,
roža vsaka roso pije,
z roso pije moč zdravilno.

Pesem poje na višini
mali deček pri živini,
poje v prosu tam plevica,
pesem striže striček muren,
plaho gleda izza praga
svoje hiše v črni zemlji.

Pa prijezdi z grada doli
deva lepa, mlada Ana
na konjiču lepo sivem,
pa prijezdi ž njo mladenič,
ki po turško sabljo nosi,
ki po turško je oblečen.

Solnce samo nasmejalo
se lepoti tega para,
ni razsodbe mi storiti
znalo, kateri je nju lepši:
ali deklica je lepša,
deklica slovenske majke,
al mladenič je krasnejši,
ki po rodu bil je vragov.

Anici teko solzice,
kapajo ji v nedrije prebelo,
ki navidez je nedolžno,
al odznotraj stan hudobe,
hudodejstva, bratomorstva.

„Kam, o kam, o moj predragi
divjaš v tiru čez moj dol?
Stoj, o stoj, da še ogledam,
kje moj bratec smrtno spava.“

„Le gledaj, deva, gledaj,
al mudi se meni dalje;
daleč moja domovina,
daleč mati je skrbljiva.“

„Ah, ti ljubi moj mladenič,
če sem zate dala brata,
last edino starega kolena,
če nevedna jaz, nesrečna
sem zavdala brata sestra,
to storila sem 'z ljubezni . . .“

Za izpiski iz raznih slovenskih pesnikov (Vilharja, Jeriše itd.) sledi potem v isti beležnici precej popravljan Jurčičev koncept „Oreh. Kranjska pravljica.“ (Pod tem naslovom je stala v oklepaju še opazka, ki jo je pisec

kreepko prečrtal; glasila se je najbrž: „poleg nemškega Seidla.“) Osnutek tega stihotvornega prevoda (po vsej priliki samo začetek) se glasi:

„Kaj gledaš, hčerka, tak plaho vun,
tam zunaj je belo vse,
je oreh gol, pot sneg pokrila,
led krije gore in vodé.“

„Čeprav led krije gore in vode,
čeprav gol oreh stoji,
spomladi drugače bo spet,
ko solnce zažari.“

Le dajte, oče, da led se stopi
tačas tud' od vaš'ga srca,
cvetela potem bo hčerka vam
v ljubezni radostna.“

Pogleda otec s temnim' očmi
v blede obličje hčer:
„Vse mi na svoje obračala boš,
ne bodi neumna zmer.“

Za tem prevodnim načrtom je vpisal Jurčič v notes naslednjo pesmico, ki bi utegnila biti njegova:

Ljubljankam.

Od nekdanj ve, Ljubljanke bele,
za lepe v svetu ste slovele,
in kamor v Ljubljani obračam oko,
nasproti posije mi lice lepó.

Le nekaj ni mi povšeči,
vidim na licu vam madež bodeči;
letá pa krasoto mi vašo kazi:
po tuje ker čujem, da vse govori.

Pozablja prerada ljubljanska devica
da zvesta bi morala biti Kranjica,
pozablja, da teče od srčka slovenska ji kri,
domačih že skoraj jo je sram besedi.

O počitnicah leta 1864. si je zapisal v beležnico nasledajo lirično pesem, polno popravkov in še nedokončano:

Dvom.

Če jo ljubim ali je ne ljubim,
vprašal sam sem sebe večkrat že,
pa določno si odgovoriti
čudnež ne bi znal do tega dne.

Veseli srce se mi in smeje —
sam ne vem, zakaj in ne kako —
kadar govoriti in hvaliti
v družbi hrumni jo začno.

In če v hladu tihega večera
pazim na bučel medenih šum:
kar je ona lepega kdaj govorila,
nehote prihaja mi na um.

Mala cvetka, ki mi jo je dala,
bogve kaj gotovo vredna ni,
vendar vele še zavreč' ne morem,
v knjigi moji dolgo že leži.

Kadar sem jo še iskal na domu,
malomarno kljuko sem prijel;
in vendar ko se od tamkaj vračam,
vselej žalosten sem in vesel.

Al jo ljubim ali je ne ljubim,
odgovarjalo rado bi srce,
ali pamet, suha pamet pravi:
jaz zanjo nisem, ona ni zamé.

V beležnici, ki jo je rabil Jurčič v prvem dunajskem letu 1865-6. se nahaja med raznimi zapiski samo še tupatam kak verz. S študijem klasične filologije v zvezi je najbrž naslednji prevodni poizkus:

Katul V.

Živiva, moja Lezbija, ter se ljubiva,
godrnjanje čmerikavih stark,
vse vkup ne ceniva enega božjaka;
solnce lahko zahaja in zopet vstaja,
ali ko nama . . . lučica zajde,
eno večno noč brez nehanja spiva.
Tisočkrat me poljubi, potem pa stokrat,
pa zopet tisočkrat, potem pa stokrat,
pa še tisočkrat in zopet stokrat;
in kadar dosti tisoč napraviva jih,
zmešajva število.

V jeseni 1866 poizkuša v istem notesu prelagati Ossiana:

Nemila je starost in mrkla,
enaka brlečemu svitu je lune,
kadar sije skoz oblake pretrgane,
kadar megla črez holme stoji
in sever diha po poljani,
potnik zmrzuje na polupota.

Pomlad se vrnila z deževjem,
pa meni ni se obudilo življenje!
Device so nemo videle me v poslopju
in ubirale strune veselja,
pa solze visele
na Malvininém licu.

Urednikove opombe.

Na eni in drugi strani iste zapisne knjižice se vidijo še sledovi kakšnih izvirnih liričnih poizkusov. Naprimer :

Srce je v meni tako govorilo,
da ti le bi praznoto napolnila,
in le po tebi se mi je tožilo,
kjer družil sem se med ljudi.

In kakor godba prevesela
in medene se mi besede zde,
če čujem, da dekle in žena vela
o tvoji dobroti govore.

Za naravo ozelenelo — so slepe mi oči — če tebi
nasproti sedim . . . Ali kako radosten bi bil — ker pamet
mi pravi in stari ljudje — da ti moja biti ne moreš —
in jaz ne! tvoj.

Jurčičev notes iz leta 1868. ima v verzih samo
naslednji poizkus iz Shakespearja :

Z očmi, deklica, te zares ne ljubim,
ker gledajo napák na tebi tisoč;
pa ljubi srce, kar oči nehté ljubiti,
očem nakljubu skor bi oblaznelo.
Uho se glasa tvojega ne veseleva,
s slastjo roka moja se te ne dotika,
in vendar mojih zdravih čutov pet
srca neumnega ne ukroti.

Povsem osamljeni stoje v beležnici iz leta 1869-72.
sledеči stih:

V globini cele duše moje
samo tebe, draga, imam v čislih,
koder hodim, tebi pesmi poje
duša moja v srcu ino v mislih.

V poznejših, zrelih letih je zapisal Jurčič samo še v kakšen album kak verz. Dva taka rimana zapisa sta se nam ohranila. Enega, iz Vrazovega albuma, je objavil Vatroslav Holz v „Slov. narodu“ 1879, števil. 294:

Hrvatom je mnogo koristil,
Slovincem pot do juga je čistil,
Hrvat in Slovenec se veseli
njegovih poezij. —
Ali meni vendar se zdi,
da ni treba živega dokaza,
da, ko bi vsi posnemali Vraza,
pustivši ožjo slovensko domovino,
bi Nemeč, stari vrag naš — glej zgodovino! —
še lažje roval in z večjim pomenom
pogubo tukajšnjim Slovenom.

Drugi, objavljeni od Josipa Cimpermana v „Ljub. zvonu“ 1882, str. 703, slove:

Viktorju Eržénu.
(V album.)

Naši možje, velikí in malí,
vidim, da bodo napisali
stare in mlade modrosti obilo,
dobrih svétov, naukov lepo število
v te zbrane bele liste.
Glej, prijatelj, da izpolniš vsaj tiste,
za katere so ti izgleda dajali.

V Ljubljani, 24. julija 1879.

Narodne pravljice in pripovedke. — Nekaj kosov tega narodnega blaga je Jurčič natisnil in sicer „Pripovedko o beli kači“ v „Glasniku“ 1861, str. 142 (po došednji vednosti prvi Jurčičev natisnjeni sestavek), „Kako

so trije bratje hudiču služili“ ter „Kaj ni nikoli bilo in nikoli ne bo“ v „Glasniku“ 1864, str. 314 in 316, „Deklica in Pesoglavci“ v „Glasniku“ 1865, str. 239, „Brat in ljubi“ v „Zvonu“ 1870, str. 235. Dočim pripominja pri večini natisnjenih pravljic samo splošno, da jih je „zapisal na Dolenjskem“, ima pri zadnji pripis, da jo je zapisal „v višenjskih hribih leta 1862“. Ostale tu priobčene pravljice so se našle v pisateljevi zapuščini in izhajajo v tisku tukaj prvič. Nekateri zapisi so datirani z leti 1861. in 1862. Pripovedki „O beli kači“ in „Brat in ljubi“ (Nehvaležna sestra“) se nahajata tudi v rokopisni ostalini v malo drugačni obliki. Razen tu priobčenih vsebuje zapuščina še nekaj malega nedokončanih pravljličnih zapisov, ki izidejo v zvezku nedovršenih Jurčičevih spisov.

Z ljubeznivim sodelovanjem veččaka na tem polju, vseučiliškega profesorja v Pragi dr. J. Polívka, podajam k Jurčičevim pravljicam in pripovedkam naslednje opazke: O Rojenicah. — Rojenice so bile vile, pojavljajoče se pri otrokovem rojstvu, da mu napovedujejo usodo in ga obdarujejo (Grimm, *Mythologie*³, 383; Krek, *Einleitung*², 408; Veselovskij, *Razyskanija*, V. 178; Bolte-Polívka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, I. 439.) Kakor že stari Grki svoje „mojre“, so poznali usodne sestre tudi Romani in Germani; izmed Slovanov imajo Čehi svoje „sudičke“, zlasti pa se rade bavijo s temi bitji južnoslovanske pravljice, ki jih imenujejo sojenice, rojenice, usude, naručnice, orisnice, ermenke, žalik-žene. Slovensko rojeniško tradicijo s Štajerskega je sestavil Pajek (Črtice iz duševnega žitka 204; prim. tudi Scheinigg, *Kres*, IV. 149.) O Rojenicah je zapisal Fr. Peterlin na Dolenjskem pripovedko v „Novicah“ 1864, str. 178. Celo vrsto iz slovenjebistriške okolice jih je zabeležil v istem listu Lovro Stepišnik, med njimi eno čisto podobno Jurčičevi (Novice, 1864, str. 227. *Cvetnik slov. slovesnosti* 162. Zap. Malavašič.) Proroko-

vanje o novorojenčkovi usodi, da bo v nekem letu obešen, je razširjeno pri vseh narodih (Mélusine, 1878, 324, Revue de trad. pop. V. 586; Sébillot, Contes pop. de la Haut-Bretagne, II. 333; Webster, Basque legends, 210; Lemke, Volkstüml. aus Ostpreussen, 88, šte. 12; Mikšiček, Národní báchorky, šte. 17). Ta motiv je porabil tudi češki pisatelj V. Krolmus v svojih „Staročeských povestih“ (prim. Tille, České pohádky do r. 1848, str. 95, 101). Snov je obdelala tudi Božena Němcová (izd. Tillejevo, III. 90, šte. 42). Prim. še: Kulda, Mor. nár. pohádky, III. 165 in 231 ter Tille, Povídky sebr. na Valašsku št. 28. Vzporedi dalje poljsko pravljico pri Kolbergu (Lud XIV. 83, št. 19, s Poznanjskega), slovaško s severnega Ogrskega (Sbornik mus. spol. XVII. 14, šte. 30), vzhodnogališko pri Sadoku-Barączu, Bajki, fraszki II. 160, nemško v Mitteil. zur Volksk. d. Schönhengster Landes 1906, str. 16. — O beli kači. Tradicijo slovenskih Štajercev o kači s krono, tudi o beli kači je zbral J. Freuensfeld v Kresu VI. 267. Pravljica o kačji kraljici z obema motivoma (z deklico, ki daje kači mleka, in s kačjim lovcem, ki se hoče polastiti krone) je zelo razširjena pri vseh narodih. Prim. Bolte-Polívka, Anmerkungen II. 463 in dodaj tam navedeni, zelo obširni literaturi še: Blätter f. pommer. Volkskunde I. 5, VII. šte. 12; Haas, Schnurren, Schwänke 89, šte. 81; Záhorská kronika V. 44, šte. 13. — Stari vojščak. Ta pravljica sestoji iz naslednjih motivov: A čarovna vreča v plačilo za prevoz, navadno v nagrado za miloščino; B hudiči vrženi v vrečo pridejo najprej kovačem na nakovalo, potem še mlatičem pod cepce; C vojaka pošljejo od nebeških vrat k peklenskim, nazadnje ga sv. Peter vendar sprejme v nebesa; D vojak nekoč odpira in zapira nebeška vrata, in ko smrt prižene novo čredo duš, vrže vojak smrt v vrečo; vojak jo šele izpusti, ko mu Bog in sv. Peter obljubita najboljši prostor v nebesih. Pravljica je silno razširjena, prim. Bolte-

Polívka, Anmerk. II. 157. Zaključni motiv, kako vjame vojak smrt pri nebeških vratih, je pripovedovan tu docela svojevrstno in izvirno. Običajno se vjame smrt na zemlji. — O sv. Gregorju. Začetek pripovedke in njen konec sta vzeta iz zelo razširjene legende o sv. Gregorju. Prim. R. Köhler, Kleinere Schriften II. 173-203; Josef Klapper, Erzählungen des Mittelalters, 296 št. 79. Slovanska literatura: Etnograf. zbirnyk XXX, 107, št. 50; Sbornik charjkovskago istor.-fil. obč. 404; Wisła VI. 54, 279, XIX. 398, šte. 10; Zeitschrift d. Ver. f. Vkunde XX. 45; Bin Gorion, Der Born Judas I. 163. Uvod stare legende je povedan v okrnjeni obliki in prepleten z drugimi motivi; tako je zašel vanj sled stare legende o lakomnem župniku, ki neče pokopati siromaka. Pripoved se loči od srednjeveških, ki jih navaja Wesselski, Mönchsleitein 184, 251, šte. 143. Potem sledi nov motiv: junak zve od neke babe o železnem možu, držčem v roki železno svečo; izvije mu jo in si tako pridobi pomoč železnjaka; vrne se k babi, ki mu streže po življenju; junak se skrije pod posteljo, baba suje z nožem po postelji, podobno kakor se pripoveduje v pravljicah o boju zvitega človeka z velikanom. Prim. Bolte-Polívka, Anmerk. I. 164 in Polívka, Pohádkoslovné studie 64. Dalje pa se zaplete v pripoved pravljica o čarovnem prstanu in arabski motiv o Aladdinovi svetilki. Prim. Bolte-Polívka, Anmerk. II. 535. Na podoben način dobi vojak v pravljici iz Kobarida svečko od železnega moža, vendar z drugimi sredstvi (prim. Gabršček, Nar. prip. v soških plan. 359, šte. 48). Ta pravljica pa je pretrgana: ko sv. Gregor vpraša v samostanu, kako bi prišel h Krvavemu morju, kamor mu je bila odnesena žena z gradom vred, mu reče menih, da ženo sicer najde, a sveče ne vzame židu, da pa mu je božja volja naklonila drugi namen. Sv. Gregor pride k ribiču in odtu dalje se pripoveduje zadnji konec obične legende. Slovenska inačica razen Gabršč-

kovih tudi pri Šašlju, Bisernice II. 219, šte. 4; ostala zelo obširna mednarodna pravljiska literatura pri Bolte-Polívku II. 543 in 549. — O angelu. Ta pravljica spada v krog legend o božji pravičnosti („angel in puščavnik“). Znanstveno jo je obdelal M. Dragomanov v Sborniku za nar. umotvorenija VII. (sedaj Rozvitki IV. 197); Etnogr. Zbirnyk XIII. 158, šte. 345, 346; Wesselski, Mönchsleitein 96, 228, šte. 79; Köhler, Kl. Schriften I. 578, 581. — O nadlogi. Osnovna misel — bolje trpeti v mladosti, nego v starosti — tvori podlago velikega števila narodnih pravlji. Prim. Archiv f. slav. Phil. XIX. 254, šte. 76; XXI. 294, šte. 33—61; XXVI. 461; Gonzenbach, Sicilian. Volksmärchen I. 125, 131, II. 218; Zeitschr. d. Ver. f. Vk. VI. 68; Bosanska vila II. 125. XI. 12; Etnogr. Zbir. XXX. 197, šte. 92; Kretschmer, Neugr. Märchen, šte. 1. (str. 324). Na tej misli temelji stara legenda o Placidu - Evstahiju (prim. Köhler, Kl. Schriften II. 248; Bolte-Polívka, Anmerk. II. 264 opom.; Zeitschr. f. vergl. Literaturgesch. N F V. 258; Zeitschr. d. Ver. f. Vk. XIX. 154; Lee, Decameron 34 (k pripovedi VI. drugega dne); Rev. des trad. pop. XXI. 265; Rovinskij, Černogorija II. 2 zv. 591, šte. 3; Bos. vila XXI. 300; Arnaudov, Blgar. nar. prikazki 86, šte. 41; Zap. krasnojarskije I. 2, str. 146, šte. 35; Radlov, Narčija tjurskich plemen X. 55, šte. 38, 38 a; Sbornik materijalov kavkaz. VII. 2 od. 213, šte. 9; XVIII. 3 od. 166; XXIV. 2 od. 257, št. 37; XXXV. 2 od. 97. — O bogatem kmetu. To je svojevrstna verzija pripovedke o Pepelčici. Prim. Bolte-Polívka I. 165, šte. 21. Obsega motive A₂ (beži pred očetom, ki jo hoče vzeti za ženo), C_{1,3} (vidi jo princ v nakitu v cerkvi), D₂ (se da spoznati po prstanu, ki ga dene princu v jed), E (vzame princa). K tem je pritraknjen še nov motiv: oče najde hčer, ji umori dete in ji podtakne nož pod blazino. Prim. Bolte-Polívka, Anmerk. I. 18 opom. Poslednji motiv pa je vzet pravzaprav

iz pravljic „o deklici brez rok“ (ibid. 305, 308), podobno kakor so ga pridéli Belokranjci Grimmovi pravljici „Allerleirauh“ (Šašelj, Bisernice II. 232, štev. 8.) Svojevrsten motiv je čudežno oživljeni otrok, ki izpriča materino nedolžnost. — *Brat in ljubi*. Prim. Kubín-Polívka, *Povídky kladské* I. 149, štev. 72; Polívka, *Povídky lidu opavského* 17, štev. 4; Bolte-Polívka, *Anmerk.* I. 551. Slovenska verzija ima uvodni motiv soroden s pravljico o nezvesti materi. Prim. Kubín-Polívka, *Podkrkonoší*, štev. 229: junak se v razbojniški jami polasti meča-samoseča. Pravljica se završuje predčasno s tem, da zveri raztrgajo sestro in razbojnika. — *Kako so trije bratje hudiču služili*. Prim. Bolte-Polívka, *Anmerk.* II. 561, št. 120 („Die drei Handwerksburschen“). — *Kaj ni nikoli bilo in nikoli ne bo*. Lažnjiva pravljica — junak dobi ogenj. Prim. Bolte-Polívka, *Anmerk.* II. 510. Poleg tam navedene literature prim. še naslednjo: *Letop. mat. srpske* sv. 114, str. 145, štev. 4; *Zbornik za nar. živ. juž. Slav.* XIX. 64, štev. 14; *Kića* VII. štev. 43; *Lud* XIII. 338, štev. 1. — *Deklica in Pesoglavci*. Deklica ubeži Pesoglavcem v domačo hišo in jim poseka glave, ko izkušajo skozi okno zlesti v hišo, podobno kakor razbojnikova nevesta. Bolte-Polívka, *Anmerk.* I. 370, štev. 40. O Pesoglavcih prim. *Pajek* 160; *Kres* 1885, 610, štev. 69; *Zbornik za nar. život juž. Slav.* XI. 157; *Rovinskij, Černogorija* II. 2. str. 507.

Obri ali Avari. Ta sestavek, ki je v tesni zvezi z Jurčičevim zanimanjem za narodne pravljice in ima naravnost podobo nekega komentarja pravljličnih Pesoglavcev, je izšel v tisku (s polnim pisateljevim podpisom, razmeroma pozno v „Koledarju družbe sv. Mohora za leto 1881. na str. 43. Ni verjetno, da bi se bil bavil Jurčič v zadnjem letu svojega življenja s tako drobnjavo in to snovjo. Najbrž so imeli v Celovcu to drobtinico iz

Jurčičevega peresa še iz „Glasnikovih“ časov. Iz tega razloga sem jo tudi uvrstil semkaj.

Kres pri Slovencih. Ta stvarca je izšla v „Glasniku“ 1865 na str. 181. Podpisana je sicer samo s šifro „—č.“, za Jurčiča kot avtorja mi govori ne samo slog, ampak tudi vsebina, ki spada docela v krog takratnih pisateljevih zanimanj.

Mogile pri Virju. Slov. glasnik, 1866. str. 138. Neposredni povod za ta sestavek je dal Jurčiču članek Davorina Trstenjaka „O mogilah“ (Slov. glasnik, 1864, st. 224), v katerem izvaja pisec naslednje: Na slov. Štajerskem se nahaja mnogo grobnih mogil, ki so jih doslej opisovali večjidel Nemci kot „Römergräber“ in „Celtengräber“. Vendar so tudi stari Slovenci mrličje sežigali in na njih grobovih po Nestorju „nasipali mogile“. Takih mogil je mnogo na Ruskem. „Mladi naši pisatelji bi prav na hvaležno delo zadeli, ako bi preiskali način staroslovanskih župišč, (cerkvenoslov. župišče, sepulcrum) in žarovišč, lignorum constructio, rokus, in quo mortui comburuntur (Wacerad); in s tem člankom bi rad zbudil naše slovenske dijake v Gradcu, na Dunaju in v Zagrebu, naj se lotijo te vrste slovenskega starinoslovja.“ Ko jim je navedel tozadevno literaturo, zaključuje: „Po Koroškem in Kranjskem, kolikor mi je znano, še nobeden pisatelj ni popisal krajev, kjer se takošne mogile najdejo. Domorodni dijaci bi je lahko o šolskih počitnicah poiskali in pregledali.“ Končno razpisuje za „najboljši članek o staroslovanskih mogilah“ nagrado 20 gold. v srebru s povabilom, da gresta s piscem članka na njegove stroške razkopat eno takšnih mogil. — Na ta poziv se je prvi odzval J. Gomilšak in napisal članek „Neka o mogilah“ (Novice, 1864, str. 284, 292, 316). Kesneje se je oglasil samo še neki M. iz Cmureka z „Dodatkom o mogilah“ (Novice, 1864, str. 332). — Jurčič je poznal mogile, ležeče na travnikih in ob njivah med Zatičino

in Šentvidom, izza mladih nog. O teh ogromnih kopicah, ki jih je v zadnjem času razkopavala nemška plemkinja z Vagenšperka, si je pravilo ljudstvo iz Jurčičevih doma-
 čih krajev, kakor si pravi še danes, razne pripovedi. Jurčič je, vzpodbujen po Trstenjaku, izpraševal že ob počitnicah 1864 svojo mater o teh mogilah, kakor nam priča naslednja beležka v njegovem notesu iz l. 1864-5., nahajajoča se sredi raznih narodnih rečenic, ki si jih je pridno med narodom beležil bodoči narodni pisatelj: „V Viru je bilo nekdanj mesto, na Gradišču je bil pa kralj. Gomile še zdaj. Mati.“ Najbrž na podlagi nadaljnjih izpraševanj pri ljudeh ondotnega kraja si je zabeležil v isti notes naslednji osnutek pričujočega članka: „Vir nekdanj — na Vrhu dve hiši, županja in Martinova, 6000 vojščakov, je bil cvinger. Kolikor jih je ostalo živih, so bežali in se skrili v métnajnskem gozdu (Metlaj imenovan poprej, zdaj je polje 17 gruntov). Gomile ... Artulja, Rrtulja. V Artiži vasi (tačas še ni bilo vasi) imel je Artulja tabor. Na desno pod gričem hrastovi in brinjevi grmi, tam je hosta z imenom bútalja, kmet Anabol. Kmet je mislil, da gomile so bili vrtil mesta XVI. stol. Četrto ure od Vrha stoji cerkvena, Gradišče, morda grad nekdanjega mesta. Stara baba mi je pravila, da je na eni gomili našla čudno verižico iz zlata, katero je poceni prodala nekemu vojaku. Pri virskem potoku je neko gabrije, ki dela na ravnoti lepo senco. Pravijo, da so se v tistem času, ko je stalo mesto, gospoda tod izprehajala in hladila. Stara pravljica pravi, da je v mogilah zakopano zlato tele. Več mogil so že razkopali, nekatere raznesli in zravnali; na nekaterih je rastle staro hrastje, da so torej starodavne.“

Slovenske narodne pripovedi in pravljice. Cvetnik slovenske slovesnosti. II. natis 1868, str. 366. Prim. o tem sestavku Janežičevo pismo Jurčiču z dne 7. III. 1868: „Cvetnik slov. slovesnosti“ pošljem Vam in drugim

gospodom, ko bo ves dovršen. Drugi snopič se ravno tiska, poslednji izide koncem majnika. Zadnji razdel bo obsegal razno podučno tvarino; od gospoda Celestina imam zanj že pripravljen spis ‚O potovanju človeške omike‘. Ali ne bi mogli tudi Vi kaj spisati za ta predel? Sicer bom moral porabiti, kar ste pred dvema letoma pisali o ‚slov. pripovedih in pravljicah‘.“

Poleg zapisovanja narodnih pravljič, sestavljanja člankov na njih podlagi, zabeleževanja narodnih rečenic in anekdot, ugank, smešnic je zanimalo mladega Jurčiča prav posebno tudi zbiranje narodnih pesmi. O tozadveni svoji zbirki govori Jurčič v posebni notici 1. (edine) številke svojega „Glasnika“ 1869, str. 31, potem ko je spredaj v tekstu objavil dve epični narodni pesmi „Galjot“ in „Odkop“ (Štrekelj I. 304, 372): „Dve narodni baladi, tiskani v tej številki, sta vzeti iz urednikove zbirke. Prva je zapisana pri Škofji loki, druga na Dolenjskem. Kar se tiče njiju poetične vrednosti, se smeta staviti gotovo med boljše izdelke narodne poezije, in sicer ne samo slovenske. Jako bi se naši literaturi ustreglo, in za ves razvoj našega narodnega leposlovja bi bilo vidne koristi, ko bi se izdale slovenske narodne pesmi. Nabranega blaga imamo precej. Vodnik, Korytko, Vraz idr. so nam oteli marsikaj, mnogo je razmetanega po časopisih, mnogo še v rokopisih. Ker pa je vodilo one imenovane može pri nabiranju spoštovanje do vsega, da je le narodovo, smo dobili zlato zrnje med mnogotero šaro, ki je brez vsake cene. Treba nam samo kritične roke, da razbere in loči dobro od slabega in srednjega. To se ve, da se je postaviti na estetično stališče in varovati kakršnekoli tesnosrčnosti.“ Jurčičeva literarna ostalina obsega dokaj od njega in nekaj tudi od drugih zapisanih narodnih pesmi. Dva docela napolnjena šolska zvezka, pisana z mladostno roko, kažeta, da je zbral Jurčič v njih obsežene pesmi v zgodnjih dijaških, najbrž

že prvih šestdesetih letih. Nekaj jih je na posebnih lističih, spisanih načisto s podpisom zapisovavca, namenjenih očitvidno za priobčitev. Mnogo jih je tudi zabeleženih v poznejših notesih. O teh zbirkah narodnih pesmi se nisem mogel odločiti, da bi jih sprejel v Jurčičeve zbrane spise zaradi preobširnosti gradiva in njega premajhni zanimivosti za širše čitajoče občinstvo. Pesmi spadajo v „Matično“ zbirko, kateri jih tudi hočem prepušiti. Mislim, da bo zadostovalo, ako se v pričujoči zbirki Jurčičevega literarnega dela registrirajo samo naslovi onih narodnih pesmi, ki jih je naš pisatelj zapisal med narodom. So pa naslednji: Kumara; Angel varih; Ranjeni junak; Mlada Kolaštija; Hudi gospod; Mladi malnar in smrt; Grešnikova pokora; Marija in brodnik; Vojska pred Ljubljano; Zidar; Obešeni Juri; Prstan; Tomaž in smrt; Stari mož; Devica Barba; Topoglava deklica; Ohranjeno devištvo; Marijina smrt; Radohovsko izdajstvo; Sveti Florijan; Zvesta deklica; Od Dolcev, ki so pesa klali; Legenda o svetem Izoriju; Od Ljudevika francoskega; Kos; Galjot; Odkop; Vojaški begun; Bolezen kolera; Mladi vojak; Pesem od vina letošnjega; Smrt mlade Milke; Kmetiška pesem; Zdravica iz dolenskih Gorjancev; Ošabna deklica; Pesem od nezveste Nežke; Ljubezen mine; „Dekle, le glej me prav“; „Oh dan pa že h kraju gre“; „Če bolj proti jutru gre“; Pri studentu; Pa po Kranjskem je ivje; Vojaški novak; Prišel sem pod okence; Oh štirje fantje v vas gredo; Jaz bom jutri zgodaj vstala; Raztrganec; Oh štirje godci godejo; O sedi, sedi, kaj boš stal; Jaz sem slišal eno štimo; Na oknu raste rožmarin; Le pridi, le pridi; Pesem od Radeckega; Tlaka, desetina preč; Kolednica za sv. Janeza; Zdravica I — X.; Zdravica ženinu; Pobojujnik; Tri rožce; Oh kaj stori mi kralj letá; Katrca, Katrca, al češ moža; Leži, leži eno polje ravno; Suzana; Pomorska deklica; Luka in smrt;

Srečni Blažè; Bolha in uš (Kančnikova); Solverina; O svèti, beli dan; Kamnik in Kamničanje; Skrb; Nezvesta; Predpust; Potovanje griljevega kupca (Kančnikova); Deviški stan; Žena v zakonu; Od gospodinj; Nezvesti, ki se s šuštarjem moži; Ženitno pismo (Kančnikova); Požeruh; Voznik; Pesem okrogla; Pijana baba (Kančnikova); Dolenjska itd. — O narodni epični poeziji Slovencev je nameraval Jurčič najbrž spisati tudi kak članek, ker si je na več ko dveh kvartnih straneh sešitega papirja zabeležil deloma po slovensko, po večini pa v nemškem jeziku celo vrsto splošnih opazèk o „slov. narodni poeziji epični“ (najbrž po Miklosichevih vseučiliških predavanjih).

Spomini na deda. Te svoje prve „povesti“, temelječe še docela v „pravljicah“, je priobčeval Jurčič v drugi polovici 1863. leta kot dovršen šestošolec in nastopni sedmošolec v „Novicah“ pod imenom „J. Zavojšček“ (njegov krstni list, ki mu ga je izdal dne 14. sept. 1857 župnik na Krki Franc Pevec, pravi, da je bil Jurčič rojen „im Dorfe Savod Haus Nr. 20“). Objavljajoč prvo povest o „zakrpani Višnji gori“ dne 12. avg. 1863 je pristavil dr. Bleiweis na naslov mladega začetnika pod črto naslednje kratko vzpodbudilo; „Drago! Vred.“ Posamezni kosi tega cikla so izšli v temle redu: Zakrpana Višnja Gora, raztrgan Žuženberk, Novice, 1863, str. 256; Pozimski večer... ibid. 290, 298; Jama, po kateri se pride... ibid. 329; Kaj se pripoveduje... ibid. 348. — Dosedanje napačne bibliografske podatke o teh štirih Jurčičevih spisih je povzročil Levca, pišoč: „Te (dedove) pripóvedí so v nemale živo fantazijo mlademu dečku in leta 1861. je nekoliko teh stvari opisal v ‚Novicah‘ pod naslovom ‚Spomini na deda‘ in pod izmišljenim pisateljskim imenom J. Zavojšček.“ (Zvon, 1888, str. 421). Glaser (IV. 100) se je držal v svoji nekritičnosti deloma Levca, deloma svojih vpogledov v

prvotisek. Grafenauer (II., 456) se je trudil vzpostaviti točnost bibliografije teh spisikov, a tudi njegova podčrtna opazka na navedenem mestu ni prosta hib. Glaser namreč ni sam „po pomoti zapisal“ omenjenih netočnih podatkov, ampak jih je kar posnel po Levcu. Pri „Zakrpani Višnji gori“ ima tudi Grafenauer napačno stran „Novic“ 326 (nam. 256). Tudi Grafenauerjeva trditev, „da ima Glaser za posamezne naslove pravilne letnice pod črto“, ni povsem točna, ker trdi Glaser tam, da je „Zakrpana Višnja gora“ izšla v „Novicah“ 1864. Samo zaradi popolnosti popravljam slednjič Grafenauerjevo mnenje, da „je to prezrl tudi dr. Prijatelj, ki je prepisal Glaserjevo napako v Letopisu Matice Srpske, 1907, sv. V., str. 36“. Mene ni zavedel Glaser, do katerega od nekdanj nimam zaupanja, ampak najboljši dosedanji poznavatelj Jurčičevega delovanja Levec, ki ga je Grafenauer pri tem svojem popravljanju povsem prezrl, dasi je on pravi povzročitelj vseh teh bibliografskih drobnih netočnosti.

Imena kmetov, ki jih rabi Jurčič v teh svojih prvih spisih, si je deloma izmislil, povečini pa jih je vzel iz svoje in iz sosednjih vasi. Pri Zmezetu (Pozimski večer...) se je reklo prej na Muljavi, kjer se pravi zdaj pri Čebularju. Škopnikovi so na Krki in na Sušici. O Strenu misli Jurčičev brat Anton, da je to Skrun (izg. Skrün) v bližnjem Črnelem. V svojem dnevniku iz leta 1863. pravi Jurčič, da je slišal „Strun“ kot kletvico na Oslici. Vlekova hosta je na Znojilih. Rupe se imenuje močvirje na južni in vzhodni strani Muljave. Črnelo (Jama, po kateri se pride . . .) je vasica, ki jo vidiš na levo pod gozdnatim gričem, ako greš z Muljave v Zatično. O Helčevem Matičetu (str. 137) mi sporoča Jurčičeva sorodnica Angela Hočevarjeva, „da se ga stari ljudje še toliko spominjajo, da je živino zdravil in hodil po vseh krajih, a odkod je bil, pa nihče ne ve“. O tem možu se govori

tudi v Jurčičevem dnevniku s počitnic 1863: „Št. France je bil šel v Ljubljano in je pravil: Po velikem trgu sem videl celo vrsto zelenjave vsake vrste; ena zelenjad je bila taka kakor kozel medmašni, ki raste sam po pašniku in grozno smrdi, ene so bile take kakor koprive, ene kakor peteršilj, ene spet take, kakor jih je rajnik Helic pobiral po hosti, da je ž njimi živino zdravil.“ Kadunjčar je kmet nad Zatičino.

Prazna vera. Koledarček družbe sv. Mohora za leto 1864 (izšel 1863), str. 34, (s podpisom „J. J. Zavojšček“). Levec (Zvon, 1888, str. 422) meni, da je šele povest o Juriju Kózjaku „seznanila Jurčiča s tedajnim tajnikom Mohorjeve družbe, z Antonom Janežičem, ki je, spoznavši izredni epični talent Jurčičev, začel mu pridno dopisovati, vzpodbujati ga in prositi, naj še piše za Mohorjevo družbo in „Slovenski Glasnik“. A Jurčič je že eno leto pred Kozjakom napravil dopisno znanje z Janežičem, ko je poslal družbi to „kmetiško“ povestico. Žal, da prvih pisem Janežičevih iz teh let ni ohranjenih v Jurčičevi zapuščini.

Uboštvo in bogastvo. Ta pripovedka je izšla l. 1865. v „Slov. večernicah“, XI. (za l. 1866.) str. 3—16 s podpisom „J. J. Zavojšček“, torej eno leto za „Jurijem Kózjakom“. V povestici omenjena Kačja dolina (pravzaprav Kačji dol) je kraška kotanja tik pod Muljavo med novo cesto in holmcem Gorico; v resnici je samo neznatna travnata globel, obdana ob robu z leščevjem. Skalnata prepada je napravila iz nje Jurčičeva domišljija.

Jesensko noč med slovenskimi polharji. To je prvi izvirni spis Jurčičev, ki ga je sprejel Janežič od mladega sedmošolca v svoj „Glasnik“ in ga natisnil v letniku 1864. na str. 55. in 121. s polnim imenom pisateljevim, kakor je bil natisnil s pravim podpisom že leta 1861. četrtošolčevo narodno pravljico o „beli kači“. Kako so bili Jurčiču pri prvih pisateljskih korakih neprestano

pred očmi neposredno poznani kraji ožje njegove domačije, kaže naslednja podrobnost: v prvotisku v „Glasniku“ str. 59) pripoveduje Trpek o brodniku čez Kolpo, naenkrat pa se njemu ali pravzaprav Jurčiču zareče in nadaljuje pripovedovanje o brodniku čez Krko, ki je bila Jurčiču seveda bolj znana nego oddaljena Kolpa. — Trpek in Luka sta oba resnično živela, prvi na Muljavi, drugi na Sušici. Prvi se je imenoval Krampar; njegova hišica še sedaj stoji na vasi. Luka pa je bil smolarček, ki je rad zahajal v žganjarno Jurčičevega očeta in razdiral za mizo svojo kmetiško modrost. Domači študent je sedeč v zapečku vestno beležil njegove izreke v svojo zapisno knjižico. V notesu iz leta 1864-5. si je zapisal pod nadpisom „Luka“ naslednje izreke tega možička: „Midva sva dva stara vkup.“ — „Jed s križem zabelim, s figo zaroštam.“ — „Ne znam brati drugega ko svoje hiše numaro 16.“ — „Dandanes so ljudje morda močni, pa ne dadé vun.“ — „Jezek imam pa rezek, drugega nič.“ — „Če sem na kozelcu spal, sem se lahko obul, ako mi je kdo vina obetal, ko bi mi bil nebesa, bi se ne bil lahko! Vino odide, nebesa pa ne, sedež za Lukata je že dolgo pripravljen.“ — „Tako sem bil dober ko jajce.“ — „Vse staknem, če bom še nebesa steknil, bom tič.“ — „Nikoli ne lažem, samo pri spovedi, ker pravim, da bom boljši, pa sem zmerom tista šema.“ — „Bog je tak mož, da ga nihče ne pozna; komur hoče, mu dá, komu noče, mu prištrafa toče.“ — „Nekaj bom povedal, ne vem, če me boste poslušali, ali pa ne boste.“ — „Bog daj vsem dobro, meni pa slabo.“ — „Če sem prav očeten sin!“ — „Francosko in cesarsko vojsko sem prehodil, pa nihče me ni vprašal: hudič, kam greš.“ — „Luka ima pasjo dušo (smolar).“ — „Če kdo pride, bom jaz prišel po smrti nazaj.“ — Včasih sem jaz dolenjca nosil, zdaj pa že on mene; vedro na ramo, vedro v r.“ — „To je več vredno ko Križna gora.“ — „Jaz, kadar se enkrat spravim, ne

pustim izlepa. Sem kakor tisti medved: ko so ga k medu vlekli, so mu ušesa potrgali, ko so ga potlej pa od medu vlekli, so mu rep izpulili.“ — V isti beležnici, kamor si je zapisal Jurčič te izreke, si je na prihodnji strani sestavil naslednji načrt: „Povesti od polhov. 1.) Sám . . . 2.) Jurček zaspal, hudič prišel peč, špiči kol . . . bo pečen polh. 3.) Mačkova godba. 4.) Ribničan in sin v hosti, polhova past, Bog ali hudič, hudič pusti, če si pa Bog, ne veš, kaj delaš.“ — O Luku se tudi še sedaj živeči Jurčičev brat Anton spominja, da je rad pravil, kako je bil šel kot deklina na Štajersko lan tret.

Juri Kózjak, slovenski janičar. Izšlo 1864 kot samostojna knjiga pri „Družbi sv. Mohorja“ med družbinimi izdajami za leto 1865. s polnim pisateljevim imenom. — To prvo svoje večje delo je spisal Jurčič po vsej verjetnosti kot dovršen šestošolec v počitnicah 1863 in nastopni sedmošolec v jeseni istega leta. V družbini seji 23. marca 1864 „se je odločilo po čezpolovičnici glasov razpisano darilo 100 gld. zgodovinski povesti. „Juri Kozjak, slovenski janičar.“ (Slov. glasnik, 1864, str. 130.) Ko je družba sredi julija razposlala svoj knjižni dar za to leto (prvikrat pet knjig, dotlej so prejeli naročniki po 3—4 knjige), je Janežič med ostalimi knjigami kratko naznanil tudi „Kozjaka“: „Povest iz 15. stoletja domače zgodovine, ki nam podaja prav zanimiv obraz iz tistih žalostnih časov, ko so divji Turci razgrajali po naši domačiji in žugali vse slovenstvo pogonobiti. Spisal je to povest nadepolni mladi pisatelj J. Jurčič v Ljubljani.“ (Slov. glasnik, 1864, str. 257.) — Jurčiča so bližnji gradovi in posipi njegove ožje domovine v mladih letih zelo zanimali, tako zlasti tudi njih zgodovina. Pridno si je delal izpiske iz domačih zgodovinarjev o teh gnezdih in pisal napr. že jako rano povestico o soteškem gradu, katere odlomek še hrani njegova ostalina. Kot dijak je z bratom Antonom oblazil vse te zidine. Neke počitnice

sta napravila zlet tudi na 2 uri v smeri proti Dobrničam oddaljeno razvalino Kózjak (s tem naglasom izgovarja to ime dolensko ljudstvo), nakar je začel Jurčič pisati to povest.

Domen. Slov. glasnik, 1864, str. 133 in dalje. Za ozadje te svoje povesti je porabil Jurčič čase, ko so župani nasilno novačili po Slovenskem. Ljudske povesti o tem lovu na fante so ga tako zanimale, da si je nekatere zabeleževal v svoj dnevnik s počitnic leta 1863. Pripovedoval mu jih je sosed Štentov Jože, „človek radoveden, da mu ga ni para“, s katerim je včasih pozno v noč ležal pred hišo „vznak na travi in gledal v zvezde“. Dne 12. avg. popoldne beleži Jurčič v tem dnevniku: „Ravno ta moj prijatelj mi je spet celo vrsto znamenitih reči napovedal. Sprožil sem bil, kako so nekdanj fante lovili za vojaščino. Precej je imel celo vrsto pripravljeno. Tukaj si zapišem ene vzglede, morda bi jih utegnil kdaj porabiti. — Lovili so po Kranjskem župani in lovci, to je odbrani sosedje županovi. Ako je prišlo povelje: v tolikem in tolikem času nam morate toliko in toliko moških naloviti, tedaj so se vzdignili lovci z županom lovit sinove svojih sosedov. Seveda je bila ta služba sitna, ne samo za njega, ampak za vse lovce, zakaj ne samo da so morali iti na prijateljske sosede, da so jih izdali za toliko časa v revno življenje, dokler so bili za kaj, ampak bilo se je tudi bati, da bo vjetnik potem, ko dostane vojaščino, lovca, kateri ga je prijel, ubil ali pa župana. Lovili so Matevža s Kala (na Kalu še živi ime „pri Matevžu“; sporočilo Angele Hočevanje). Dobili so ga nekje v slami, kjer je ležal, izplašili vun in ga gonili ko psi zajca proti Kompolju. Tu so ga ljudje že prej videli, da beži. A v vas in med ljudi je pribežnik šel vselej brez skrbi, ljudje so mu celo pomagali. Tako je tudi Krešè (kmet in „ravbar“, „kakor jih je bilo njega dni več kmetov, posebno s Krke“; sporočilo gospodične Angele Hočevanje) pripeljal konja iz hleva in ga že

naproti držal Matevžu. Ta ga je zasedel in halo! črez travnike proti hosti. Komaj se je bil spravil na konja, so mu bili lovci že za hrbtom, a konj ga jim je unesel. Ko je prijahal do hoste, skoči s konja, ga sune z ного v stegno, in konj jo udere sam proti domu, Matevž pa v hosto. Gotovo bi jim bil tačas v roke prišel, ko bi konja ne bilo, je pravil. Šel je potlej po hosti in se je zaril v kup ravno nagrabljenega listja, tri dni in tri noči še ves v strahu. „Nekaj starega, suhega kruha sem imel pri sebi, pa sem tisto glodal. Sneg je bil zapadel vrhu kupa in vrhu mene, pa vendar je bilo gorko v tistem listju. Nisem si upal iz listja, ker potlej bo — sem si mislil — mrzlo, in sledi bodo, kamor se že obrnem. Bil sem torej notri tri dni in tri noči. Pa nazadnje me je lakota pregnala vunkaj in šel sem domov. Potrkam na okno: Mati, odprite! Mati že vse tri dni niso spali od same skrbi, in vsako uro me je kaša čakala na peči pripravljena. Brž mi odpro in so veseli, da sem srečno ušel. Ali komaj sem se usedel, vzel lonec kaše iz peči in ga stisnil med kolena in trikrat z žlico zajel, že trka nekdo na okno. Jaz in mati pokonci. Zunaj so upili: Aha je že notri, le dobro gledajte, da ne uide. Obstopijo gorenja in dolenja vrata, dva gresta pod okno, jaz sem bil vjet. Hitro po lestvi na izbo (pod streho), tam razpulim slamnato streho. Res globoko je bilo, ali vseeno: skočiti sem moral in skočil sem v gredo. Štirje, iz vsakega vogla eden je letel proti meni, a jaz sem se pobral, in tema me je skrila.“ — Neki Tomaž je kosil pri županu v L. Ves dan so bili prijatelji, on, župan in veliko lovcev, ki so tudi kosili. Proti večeru pride povelje od gosposke: tega in tega človeka vjemite za vojaka. Lovci in župan so se spogledali in z rameni zmigovaje reče župan, ko je Tomaž z drugimi kosci ravno večerjal za mizo: „Ne moremo pomagati, Tomaž, a z nami moraš, zdaj smo ravno vkup.“ Nismo še vkup ne, je mislil Tomaž, rekel pa je: „Oče

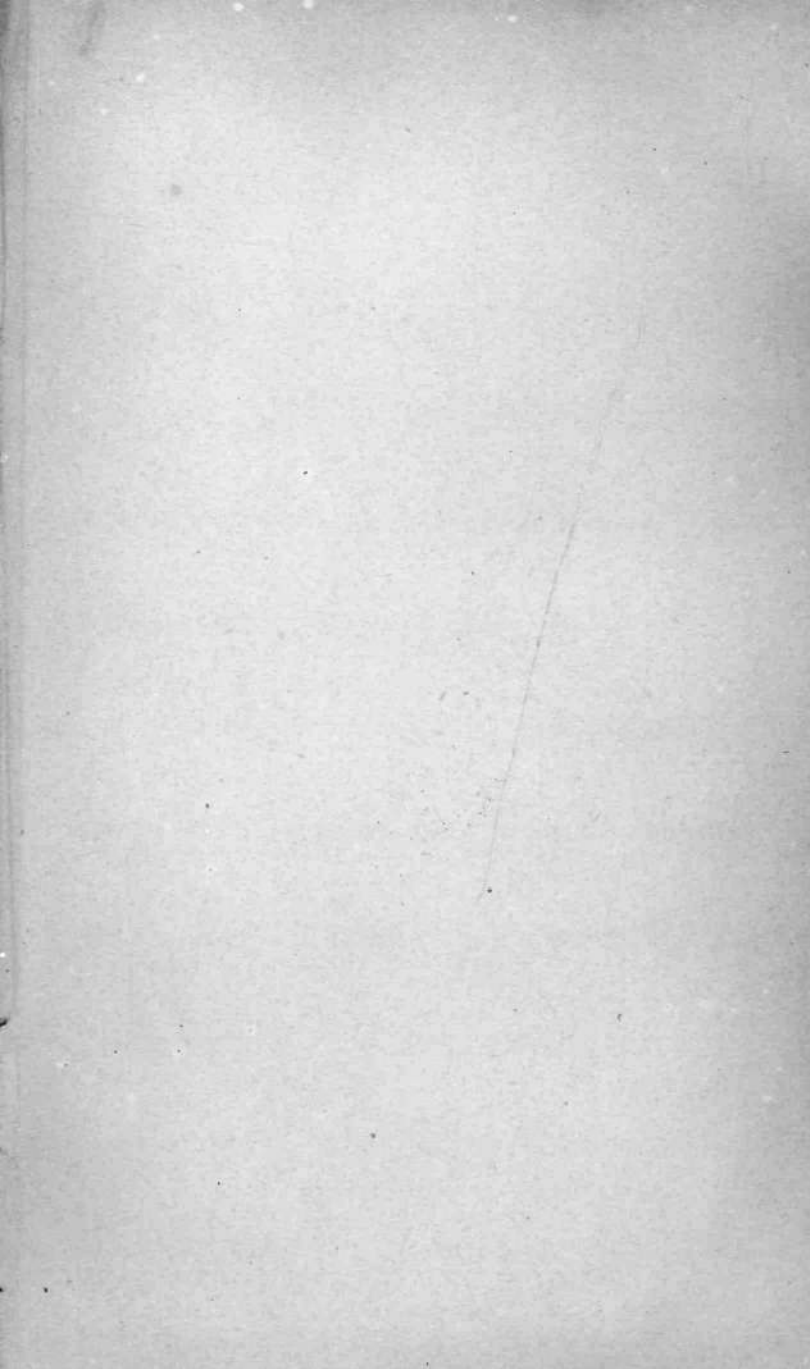
župan, potrpite še toliko, da se tukajle dodobrega najem, ker je še dosti v skledi, jaz sem pa še lačen; potlej se bova pa zmenila, kako pojdem z vami.' ‚Prav, le najej se; jaz sem dober človek, nikomur nevoščljiv jedi: dobro delaj, dobro jej, dobro moli!‘ Eni lovcev so se vstopili k vratom, da bi ne ušel, drugi so šli v vežo. Ko se je Tomaž najedel, je storil križ, pokrnil slamniki in se izmuzal izza mize po klopi. Za klopjo je bila vtaknjena sekira za cepljenje trsak in pod klopjo druga z dolgim toporiščem za klanje drv. Tomaž naglo zgrabi vsako v eno roko, se postavi na sredo hiše in zavpije: ‚Na stran, možje, pot mi naredite, da grem vun, ali jaz vam povem, kakor gotovo tu stojim z dvema sekirama, tako gotovo bosta nocoj dva mrtva, prej ko pojdem jaz z vami, ali pa štirje. Razmeknite se!‘ In vsak se je umeknil, pri kraju ni hotel biti nobeden. Tomažu so se oči svetile in strašno ga je bilo videti. Šel je med lovci vun iz hiše, vun iz veže. Potlej šele, ko ga že ni bilo, so vpili za njim: ‚Drži ga, lovi ga! Ali Tomaž se jim je smejal v hosti.“

Gospod Sova, o katerem pravi Jurčič, da „kmetje v okolici niso mogli izgovarjati dolgega nemškega imena“ njegovega in da „so ga prekrstili po svoje“, se je v resnici imenoval pl. Foedransperg. Bil je lastnik gradu na Hudem, vasi, ležeči med Zatičino in Višnjo goro. Kmetje se ga še danes spominjajo samo pod imenom „Fedrman“. Bil je doma iz prejšnje „Fedrmanove graščine“, Kravjaka, ležečega kake pol ure nad Muljavo, ki je bil v Jurčičevih dijaških letih last nemškega graščaka Otta iz Hessen-Darmstadta. — Meta Koščica, „stara Koščičarica“, ki se je spominja Jurčič tudi v svojem dnevniku, je imela svojo „leseno kočo na hribcu“, a ne četrť ure od vasi, ampak tik poleg Jurčičeve domače hiše na sedanjem Štentovem vrtu. „Nekdaj je bila torej najbližja soseda Pajštbarjeva (kakor se pravi še danes pri Jurčičevih). Pozneje pa je še to kočo prodala in so

jo podrli, ker že davno ni nobenega sledu več o nji. Koščičarica je potem več časa hodila po svetu. Bila je tudi kokošarica: z ročnim vozičkom je vozila v Ljubljano jajca in kokoši. Ako ji je sedla napr. muha na voziček, je zarentačila: „Preteta muha, misliš, da bom še tebe v Ljubljano vozila!“ Na stara leta je osebenkovala pri Pajštbarju in umrla prav v oni sobici, kjer je bil rojen Jurčič. Trdila je, da je stara „eno manj sto“. In tudi ni mogla biti dosti mlajša, ker je imela hčer pri 80 letih.“ (Poročilo gdč. Angele Hočevanjeve.) — Večina narodnih pesmi, ki jih Jurčič vpleta v pripoved, je iz njegovih ohranjenih zbirk.

Časovna zapovrstnost v tem zvezku obsežene Jurčičeve proze bi utegnila biti naslednja: „Pravljice in pripovedke“ so po nekaterih izrecnih datiranjih iz leta 1861—2. „Obri in Avari“ bodo najbrž iz sredine šestdesetih let. „Kres pri Slovencih“ ima podobo osmošolske domače naloge in bi bil torej iz prve polovice leta 1865. „Mogile pri Virju“ (govori se Vir in Virje) so nastale leta 1864. pod vtiskom Trstenjakovega članka. Sestavek „Slov. nar. pripovedke in pravljice“ je nastal po Janežičevem pismu leta 1866., v katerem letu je nameraval spisati tudi podoben članek o „slov. nar. epični poeziji“, najbrž pod vplivom Miklosičevih predavanj. (Zadnji štirje članki padajo sicer iz stroge kronološke zaporednosti, a so tako tesno zvezani s „pravljicami in pripovedkami“, da jih zaradi male časovne distance nisem hotel trgati od teh). „Spomini na deda“ so iz prve polovice leta 1863. „Prazna vera“ utegne biti s počitnic leta 1863. „Uboštvo in bogastvo“ je sicer iz leta 1865., a je po vsebini in namenu tesno zvezano s prejšnjo povestico. Iz jeseni ali iz zime 1863 je „Jesenska noč...“ V isti čas (ali morebiti še v počitnice) 1863 pada „Juri Kózjak“. „Domen“ je nastal pozimi 1863—64.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000421889

28. VIII. 1946

